

Томас Майер
със сътрудничеството на
Никол Брайер

**БЪДЕЩЕТО
НА СОЦИАЛНАТА
ДЕМОКРАЦИЯ**

Фондация “Фридрих Еберт”

София 2007

Thomas Meyer. Die Zukunft der Sozialen Demokratie.
Mitarbeit: Nicole Breyer
Friedrich-Ebert-Stiftung, Bonn 2005

© Фондация “Фридрих Еберт”
Регионално бюро София
Превод: Лиляна Канева, Иван Велев
ISBN 978-954-9431-09-4

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор	5
1. Увод	7
2. Ценности и фундаменти	13
2.1. Противоречието на либералната демокрация	13
2.2. Недостигът на либертарната демокрация	16
2.3. Претенцията на социалната демокрация	17
2.4. Основни черти на социалната демокрация	19
2.5. Социални права на гражданите	24
2.6. Универсални основни права	26
2.7. Самоотговорност и граждански задължения	32
2.8. Социални рискове	35
2.9. Политическа антропология	41
2.10. Справедливост	44
2.11. Устойчивост	53
3. Политическо действие	58
3.1. Задължения за политическо действие	58
3.2. Действащи лица, системи и стратегии	62
3.3. Политическо регулиране	64
3.4. Обществена демократизация	67
3.5. Гражданско общество	71
3.6. Публичност	79
4. Политическа икономия	85
А. Икономика	85
4.1. Глобализация и политическа икономия	85
4.2. Вграждане на пазара в обществото	99
4.3. Права на собственост и равна свобода	103
4.4. Икономическо регулиране	106
4.5. Публични стоки и граждански права	117
Б. Социална държава	124
4.6. Трудът и човешкото достойнство	124
4.7. Съобразяване на пазарите със социалното	125
4.8. Правото на труд	128
4.9. Основните права и социалната държава	130

4.10. Образование	147
4.11. Бъдещето на социалното пазарно стопанство	156
4.12. Перспективи за действие	170
5. Глобализационната политика	181
5.1. Социалната демокрация и глобализацията	181
5.2. Глобалното гражданство	184
5.3. Модели за глобално демократизиране	187
5.4. Вграденост на световния пазар	198
5.5. Социалната демокрация в Европа	209
5.6. Глобализацията като открит процес	215
6. Политическата култура	217
6.1. Универсалността на социалната демокрация	218
6.2. Културните различия и социалното гражданство	221
7. Моделите по страни	224
7.1. Сравнението по страни	224
7.2. Швеция	224
7.3. Великобритания	237
7.4. Холандия	252
7.5. Германия	265
7.6. Япония	281
7.7. САЩ	295
7.8. Моделите в сравнение	308
7.9. Равносметката	327
8. Политическата практика	332
8.1. Политическите субекти на социалната демокрация	332
8.2. Да градиш и да се приспособяваш	333
8.3. Либертарната демокрация - дефектна демокрация	339
9. Перспективата	342
10. Либертарна и Социална демокрация – един емпиричен индикатор	344
11. Литература	369

ПРЕДГОВОР

Фондация “Фридрих Еберт” е политическата фондация на социалната демокрация. Нейната дейност от самото ѝ основаване през 1925 г. е посветена на разпространението и осъществяването на основни ценности в политиката, в икономиката и в обществото.

Настоящата книга е опит за цялостно описание на проекта на “социалната демокрация” и на най-важните задачи на бъдещето в нашия глобализиран свят. За да постигнем достойни условия на живот за всички хора, гражданските и политическите права трябва да се допълнят със социални и икономически права.

Социалната демокрация е участие на основата на социалната сигурност, на обществения ангажимент и на справедливото разпределение на жизнени възможности. Именно социалните граждански права са тези, които придават стойност на основното право на самоопределение и които правят възможно равноправното участие на всички в една демокрация.

Днес по целия свят се конкурират ултралибералната демокрация и социалната демокрация. Според ултралибералната демокрация свободата на гражданите е достатъчно осигурена в условията на саморегулиращи се пазари и на свободна собственост върху средствата за производство. Против това говорят историческият опит и анализът на проблемите на съвременното ни. Социалната пазарна икономика, наред с участието при вземане на обществени и икономически решения и със солидарната социална държава осигуряват свободата на хората и стабилизират демокрацията. Социалната демокрация отговаря на стремежа към демокрация и към нейното вкореняване в ежедневието на гражданите.

В епохата на глобализация социалната демокрация придобива ново значение. Във всички области – от заплахата за природната среда до бежанските потоци по целия свят, от липсата на финансов ред до заплашващите стабилността неравенства в разпределението на богатства и жизнени възможности

– проличават вещаещите опасност недъзи на чисто пазарната глобализация. Поставянето на пазарите под политическа и социална отговорност е необходимо както за осигуряване на действието на основните права по света, така и за основания на справедливо сътрудничество мир. Настоящата книга съдържа множество практически предложения за такава политика.

Тя показва, че идеята и призиванието на социалната демокрация не зависят от отделно взети представи и мерки. Проектът на социалната демокрация се стреми да изпълни със живот политическите и социалните права навсякъде по света – чрез реформи вътре във всяка страна и чрез формиране на глобализацията. Той е програма за реформи, насочени към бъдещето и е тясно свързан със съдбата на демокрацията.

Съдържанието на книгата показва, че този проект има шанс за успех в такава степен, в каквато множество обществени и политически действащи лица подкрепят целите му и се борят за реализацията му – вътре във всяко общество и на глобалната арена.

Пожелавам, настоящата книга да има своя принос в тези усилия.

Анке Фукс
Председател на Фондация “Фридрих Еберт”

Берлин, декември 2004 г.

1. УВОД

В съвременния глобализиран свят за влияние се борят две крайно различни представи за демокрация – либертарната демокрация от американски тип и социалната демокрация от европейски тип. Макар че и двете представи отстояват институционалните рамки на човешките права и на представителната демокрация, техните възгледи силно се разминават по отношение на това, какъв икономически и социален строй съответства на демократичната идея. Това важи както за устройството на отделните общества, така и в не по-малка степен за глобалното устройство на света.

Настоящата книга е увод в теорията и практиката на социалната демокрация. В нея на преден план е изведена връзката с практиката. Иначе казано, не става дума за история на теорията на социалната демокрация, макар че се взема отношение и по нея, и по въпросите на демократичния социализъм. Не става дума и за история на политическите идеи. В центъра стои въпросът, как се легитимира съвременната демокрация, каква роля играе за нея социалната справедливост, върху какви основни права се базира тя и какво е значението ѝ за стабилността и ефективността на дадено общество. Теорията на социалната демокрация ни показва какви стратегии на политическото действие са най-подходящи за реализация на основните права на всички граждани, и то както социалните и икономическите, така и политическите права. Тя също така сравнява различните общества от гледна точка на различните им стратегии за справяне с обществените рискове, които поставят под заплаха основните права.

В своето ядро целта на социалната демокрация се състои в това да намери емпирично обосновани решения на следния ключов политически проблем: От какви институции, форуми, политики, възможности за участие и права се нуждае демокрацията, за да осигури в достатъчна степен всеобщите (универсалните) основни права на гражданите срещу рисковете на

съвременната икономика и общество? Става дума обаче и за личната отговорност: Какви социални и политически задължения трябва да поемат самите граждани щом искат да ползват значителните права на социалното гражданство?

Теорията на социалната демокрация демонстрира пряка връзка с опита, а с това и с практиката на демократичното действие. Ред национални демократични държави вече частично са осъществили социалната демокрация или – какъвто е случаят със скандинавските страни – са я осъществили във висока степен. Федерална република Германия бе окачествена като социална демокрация дори от Конституционния съд. Настоящата книга анализира това, което вече се практикува в името на социалната демокрация. Но тя отива значително по-далече и изследва и това, към което има смисъл да се стремим в практиката. Предимството ѝ е точно там, че тя търси идеи за демократичната организация на обществото отвъд статуквото. Теорията дава практическа ориентация като показва какви политически стратегии са годни за реализация в условията на съвременния свят. От гледна точка на динамиката на промените на световното общество залагането изключително на статуквото в действителност нито е реалистично, нито е оправдано.

Теорията на социалната демокрация включва елементи на нормативната теория. Поради стремежа си обаче да постигне универсална значимост тя избира ограничена нормативна база, която да ѝ даде основания за обща валидност навсякъде по света. Такава база са гражданските, политическите, социалните и икономическите основни права, които са развити в *документите на ООН от 1966 г.* и които са ратифицирани от 148 държави от всички културни кръгове и региони в света. Тези норми са формулирани съдържано и вземат предвид различните степени на развитие в отделните страни. Един от акцентите на теорията на социалната демокрация е въпросът до какви последици водят универсалните основни права от този род – от гледна точка на демократичната теория, на демокра-

тичната политика и на обществената политика. Теорията на социалната демокрация анализира, какви институционални, икономически, социалнополитически и културни стратегии за действие водят до материалното осъществяване на тези права в съвременния свят.

Теорията на социалната демокрация включва в себе си ред изследователски измерения на теорията за демокрацията (вж. таблица 1).

Таблица 1: Изследователски измерения на теорията за демокрацията

Изследователски измерения	Въпроси
Типологично измерение	Какво отличава социалната демокрация от либертарната демокрация?
Нормативно измерение	Кои норми осигуряват легитимността на демокрацията?
Емпирично-аналитично измерение	Доколко ефективни са демократичните системи при решаване на обществени проблеми?
Изследване на стабилността	Какви са предпоставките за осигуряване на устойчивостта на политическите демокрации?
Сравнителен анализ на демокрациите	Какъв успех имат различните, специфични за отделни страни решения?
По-нови изследвания на демокрацията	Какви причини, форми и въздействия са свързани с дефектната демокрация?

Всички тези въпроси са насочени към практиката на политическата демокрация и са свързани тясно един с друг. Те формират достъпа до социалната демокрация чрез *теорията за демокрацията*.

Проектът на социалната демокрация свързва нормативната опора върху политическите и социалните основни права с практическия реализъм. Той търси възможностите за политическа реализация в сложните съвременни общества. Поради това той се опира и на *теоретичния подход, поставящ в центъра действащите лица (“актьорите”)* в политиката, икономиката, обществото. За този подход е характерно, че при анализа на дейността на актьорите във всички нейни измерения винаги взема предвид две неща: *ограниченията за тяхното действие*, които произтичат от обществените подсистеми, както и *пространствата за действие* за промяна на обстоятелствата.

Един от стълбовете на социалната демокрация е социалната държава. Социалната демокрация обаче отива далеч отвъд нея доколкото тя включва всички обществени подсистеми и техните взаимоотношения. Към тях принадлежат:

Подсистемите на социалната демокрация:

1. Политическата система
2. Системата на основните права
3. Системата на политическата публичност
4. Гражданското общество
5. Подсистемите на обществена демократизация

6. Социалната държава
7. Образователната система
8. Икономическият ред
9. Икономическото регулиране
10. Системата на фирмено устройство
11. Транснационалната координация
12. Политическата култура

Във всички тези подсистеми са възможни твърде различни варианти за действие и за промени. Проектът на социалната демокрация се стреми да открие онези варианти за политика, които отговарят в най-голяма степен на политическите и социалните основни права.

Понятието “социална демокрация” има три измерения:

Първо, то е основно понятие на теорията за демокрацията.

Второ, то се използва за характеризиране на една политическа програма. Наистина има и такива политически действащи лица, които използват “социалната демокрация” като название на програма, макар че техните политически намерения не се покриват с тези на теорията на социалната демокрация. От друга страна, социалдемократическите партии не могат да претендират за монопол върху това понятие доколкото и други действащи лица от гражданското общество и от политиката могат да отстояват социалната демокрация в определени свои цели.

Трето, понятието има държавноправно измерение доколкото то играе роля в конституциите на множество европейски държави.

От времето на трудовете на Херман Хелер¹ социалната демокрация се свързва с вътрешната връзка на социална сигурност, справедливо разпределение на жизнени възможности и шансове за обществено участие в демокрацията.

Настоящата книга е структурирана по следния начин:

1. *Основни ценности*: Анализ на либералната и на либертарната демокрация; основни характеристики на теорията на социалната демокрация
2. *Политическо действие*: Скициране на задължения за политическо действие; описание на условията за демократизация, функциониращо гражданско общество и дискурсивна публичност
3. *Политическа икономия*: Анализ на вграждането на пазара в обществото и на правилата на икономическото регулиране
4. *Социална държава*: Скициране на принципите и на актуалните проекти на социалната демокрация за реформи в пазара на труда и социалната политика
5. *Политика на глобализация*: Описание на предизвикателствата на глобализацията и на възможностите за глобално гражданство и демократизация
6. *Политическа култура*: Културни различия и общо гражданство, универсални основи на социалната демокрация
7. *Държави-модели*: Сравнение между различни модели на социална демокрация
8. *Политическа практика*: Прагматична политика на реформи, действащи лица, опит и стратегии на социалната демокрация.

---

¹ Heller 1934, Heller 1971

2. ЦЕННОСТИ И ФУНДАМЕНТИ

2.1. Противоречието на либералната демокрация

Теорията на либералната демокрация се наложи постепенно след Просвещението като основното политическо учение в Европа, легитимиращо модерността². Всички днешни демокрации от западен конституционен тип се основават върху либералния основен модел. Самият той се базира на следните норми на политическа власт³:

- равни универсални човешки и граждански права
- правова държава
- ограничаване на политическата власт чрез конституционализъм
- организиран според принципа на мнозинството народен съверенитет

Макар че почти навсякъде по света тези норми се поставяха под въпрос в практиката, те са признати в дискурса на публичната легитимация.⁴ Либерализмът се наложи – най-вече след краха на марксизма-ленинизма – като единственото в Новото време годно за универсална подкрепа легитимационно учение за политическата власт.

Още в неговата ранна класическа форма – при Джон Лок (1623-1704), либерализмът се основаваше върху възгледа за *равенство на свободата и закрлящите я човешки права*.⁵ Със създаването на модерната държава той води до *конституирането на равни граждански права*. Те важат за всички и определят като последна инстанция смисъла, целта и границите на държавната власт. Идеята на политическия либерализъм изисква равенство на човешкото достойнство на всички личности (равенство на частната автономност) и равенството на техните права при всич-

---

² Gray 1995: 85

³ Gray 1989, Gray 1995, Habermas 1992, Schiller 1978

⁴ Meyer 2002

⁵ Locke 1967

ки решения (равенство на политическата автономност).

Като гарант на тези основни права Лок виждаше наред с конституционната държава също така частната собственост и пазарното стопанство. Класическият либерализъм – освен Лок, преди всичко Адам Смит (1723-1790)⁶ - представи в това отношение два аргумента – един принципен и един инструментален.⁷ *Принципният* аргумент гласи, че само свободата на собствеността и саморегулиращият се пазар осигуряват възможността за свобода на действие в икономическото пространство и не допускат външни ограничения за дейността на отделния индивид.⁸ *Инструменталният* аргумент твърди, че тези две фундаментални пазарни институции сами по себе си биха гарантирали най-доброто възможно приближаване до общото благо и биха осигурили обществото със стоки и услуги при най-малките възможни разходи.

Чак до XX век голямото мнозинство либерални партии и либерални теоретици се опитваха в интерес на защитата на собствеността да заобиколят с множество аргументи цялостните обществени и политически последици от принципите на равенство на частната и на политическата автономност. “Радикалната” защита на собствеността водеше в продължение на много време до ограничения на политическата автономност.

Изходна точка на социалната демокрация са двата нерешени проблема на либерализма: *Първо*, въпросът, до колко далече стига в общественото устройство валидността на принципите на равенство, и *второ*, какви предпоставки трябва да съществуват в обществената действителност, за да се превърне равната свобода за всички хора в *реалност*.⁹

Противоречивите отговори на този въпрос раздвояват либералната демокрация в едно *либертарно* и едно *социално* нап-

---

⁶ Locke 1967, Smith 1974

⁷ Kersting 1993

⁸ В основата на този аргумент лежи негативното понятие за свобода. Държавата по възможност не трябва да се намесва. Тук понятието свобода на действие е от формално-правно естество.

⁹ Sartori 1997

равление. Либертарната демокрация поставя правото на частна собственост на същото равнище като самото основно право на свобода. Социалната демокрация изхожда от това, че свободата в истинското действие и според самостоятелните жизнени планове е възможна само тогава, когато всяка личност има основно право върху социалните стоки, без които не е възможно свободно действие. Либертарната демокрация се задоволява само с *формалната валидност* на осигуряващите свободата основни права, докато социалната демокрация изисква освен това правото на тяхното *реално действие* за всички хора.

Докато *формалната валидност* на основните права се ограничава до осигуряването на защитено правно пространство, което изобщо прави възможна индивидуалната свобода, то *реалното действие* на основните права се отнася до разполагането с онези частни и социални стоки, които превръщат свободата в реална действена възможност.

Дилемата на либерализма е в неизясненото отношение между свободата и собствеността.

Лок изначално влага в своята теория на либерализма едно почти абсолютно право на собственост. Оттам произтича дилема за нормата на равната свобода. С понятието собственост Лок обозначава три отношения: *първо*, свободата на разпореждане със собствената личност (свобода на действие и частна автономност); *второ*, свободата на разпореждане със собствената мисъл и вяра (свобода на мнението, на религията, на вярата); и *трето*, свободата на разпореждане с предмети, които принадлежат по право на даден индивид.

Докато първите две посочени свободи засягат само собствената личност, реализацията в икономиката и обществото на третата назована свобода засяга също и свободата на другите. Поради това свободната държава има легитимни права по отношение на собствеността на своите граждани, например във формата на данъци, които от своя страна са от полза за осигуряването на свобода на всички. Наред с това използването на собствеността като средство за производство почти винаги предполага труд

на други лица. Следователно третото измерение на правото на собственост се отнася до взаимоотношение между собственици, предмети, лишени от собственост сътрудници и държава. Доколкото в случая се засяга правото на свобода на лишените от собственост, то правото на ползване на собственост поставя принципни въпроси по отношение на легитимността.

Либералната теория игнорира проблема, който възниква, когато една лишена от собственост личност е принудена да отстъпва временно свободата си на друга личност, за да осигури оцеляването си.¹⁰ По такъв начин непритежаващите собственост са подчинени на собствениците по отношение на своите възможности за свобода. Следователно *абсолютното* право на собственост противоречи на основното право на равна свобода. *Теорията на социалната демокрация решава това противоречие като ограничава правото на собственост с условието на равната свобода на всички засегнати.*

2.2. Недостигът на либертарната демокрация

Модерният либертаризъм през XX век бе свързан преди всичко с имената на Фридрих фон Хайек¹¹ и на Робърт Нозик¹². Те твърдо отстояват концепцията за неограничените либерални права на собственост като предпоставка за свобода¹³ и игнорират противоречията, които поради това възникнаха в значителен мащаб в съвременната икономика и общество. При тях концепцията за собствеността на Лок се втвърдява още повече по идеологически път. Това се изразява в положението, че като отношение на формиране на свобода се възприема само отношението на собственика при употреба на притежаваните от него предмети. Всички други отношения на собственост или му се подчиняват, или са напълно изоставени.

---

¹⁰ Макар че Лок наистина изисква своеобразно право на подобни личности на поддържаща живота им подкрепа от страна на благосъстоятелните.

¹¹ Hayek 1977

¹² Hayek 1977, Hayek 1981, Nozick 1974

¹³ Nozick 1974, Gray 1995: 62 и следв.

Либертаризмът следователно ограничава своето понятие за свобода само до правно-формалното равнище на универсалните основни права.

Теорията на либертарната демокрация разбира свободата само като негативна свобода. Тя вижда неразривна връзка между това разбиране на свободата и институциите на държавата с минимална намеса, на неограничената частна собственост върху всички стопански стоки и на саморегулиращия се пазар.¹⁴ Следователно либертаризмът иска да координира отношенията между хората до голяма степен чрез пазарни процеси. Държавата трябва само да гарантира запазването на политическия ред.¹⁵

Наистина под натиска на тежки социални кризи класическите либерални теории и дори някои от либертарните теории се принудиха да приемат известни елементи на социалната държавност и на пазарното регулиране.¹⁶ В своите разбирания обаче за основните ценности и за демокрацията те останаха безкомпромисно верни на теоретичните принципи на класическия либерализъм. Следните елементи характеризират либертарната демокрация:

Либертарната теория свежда действието на демокрацията и на правата само до политическия ред и прехвърля изключително върху способността гражданите възможностите реално да използват формално дадените им възможности за свобода.

2.3. Претенцията на социалната демокрация

Социалната демокрация възникна от критиката на противоречията на либерализма. Тя разбира самата себе си като проект за тяхното практическо преодоляване. Фердинанд Ласал, теоретик на социалната демокрация и работнически водач, формулира в своя труд “Науката и работниците” през 1864 г. ключовата

---

¹⁴ Подобно е положението и при най-новото развитие на дискусиата: Gray 1995

¹⁵ Niesen 2002: 78 и следв.

¹⁶ Вж. за либерализъм със социална обвивка в класически вариант преди всичко Hobhouse 1911

мисъл:¹⁷ Тъй като различията в имущественото състояние и в нагласите на хората водят към социално неравенство, “нравствената идея на работническото съсловие” е “че неограничаваното свободно упражняване на индивидуалните сили посредством индивида сам за себе си не е достатъчно, а към него в една нравствено уредена общност трябва да се добави солидарността на интересите, общността и взаимността на развитието”.¹⁸

Джон Стюарт Мил¹⁹ и теоретиците на социал-либералното Фабианско общество²⁰ също възприеха дилемата на либерализма като повод за политика на социални реформи. Критиците разкриха по-специално три противоречия, които водят до нарушаване на универсалните основни права. Те са изходна точка за теорията и практиката на социалната демокрация:

Първо, отвъд определен праг обществените и икономическите неравенства водят дотам, че в областта на обществено-икономическата дейност възникват отношения на зависимост и на подчинение, които накърняват достойнството на зависимите лица (*нарушение на социалната автономност*).

Второ, когато стремежът на човека за независимост спрямо други хора е накърнен от недостойни за човека условия на труд, възниква не самоопределение, а определение от страна на трети лица, което противоречи на основните права (*нарушение на автономността на гражданина*).

Трето, социалните, икономическите и образователните неравенства пречат на засегнатите от тях да се възползват активно от политическите си права на граждани (*нарушение на политическата автономност*).

Изводът за социалната демокрация от всеки от тези аргументи е, че в областта на валидност на основните права трябва да бъдат включени цялостната реалност и преди всичко сферата на обществено-икономическа дейност. Само така може да

---

¹⁷ Lassalle 1864

¹⁸ Lassalle 1864: 22

¹⁹ Mill 1969, Mill 1971

²⁰ Fabian Essays 1962

се доразвие формалната значимост на политическите и социалните основни права до тяхното реално действие.

1. Преодоляване на негативното понятие за свободата в полза на универсално понятие за свободата, което изисква равнопоставеността на позитивна и негативна свобода.
2. Преодоляване на идентифицирането на свобода и собственост в полза на универсално понятие за свободата, което принципиално поставя свободите на всички засегнати на едно равнище една спрямо друга.

Противоположността спрямо либертарната демокрация намира израз в двете принципни искания на социалната демокрация:

2.4. Основни черти на социалната демокрация

Пръв Херман Хелер, виден представител на държавно-правната и политическата мисъл, нахвърли в годините на Ваймарската република проект за цялостна теория на социалната демокрация. Противно на представителите на марксистко-ленинския комунизъм той отстояваше политическата идея на либералната демокрация. Той вярваше, че само посредством нея капиталистическото общество можеше успешно и легитимно да се трансформира. И той бе убеден, че социалните и икономическите неравенства не могат да се премахнат напълно със социални реформи. В съвременните общества винаги ще съществуват частично непреодолими конфликти.²¹ Либералната демокрация трябва да се доразвие до социална демокрация, за да бъде подкрепена демократичната държава от страна на цялото общество. Когато обаче проличи, че съществуват противоречия между претенцията за материална правова държавност и функционалните условия на капиталистическото пазарно стопанство, политическият либерализъм защитава само формализираната правова държава, а вече не в същата степен собствената си универсалистка концепция за легитимност.²² Това

---

²¹ Heller 1971, II: 527 и следв.

²² Schluchter 1968

лишава либералната демокрация от доверие и от стабилност. В обществото нараства съзнанието, че ако трябва да бъде изпълнена претенцията за легитимност на демократичната правова държава, свободата и равенството трябва да бъдат реализирани и в трудовия и стоков ред.²³

Понятието “материална правова държава” съдържа при Хелер две съставни части: първо, свободата на самоопределение на народа чрез закона, и второ, равенството в смисъл на равнопоставеност на интересите.²⁴ Материална правова държавност от тази гледна точка означава форма на справедливост, при която всички интереси получават равна стойност при всички политически решения.²⁵

Недостигът, който Хелер открива в теорията и практиката на политическия либерализъм, се отнася до игнорирането от негова страна на емпиричната действителност. След като либерализмът систематично заобикаля въпроса за емпиричните условия на валидност на равните човешки и граждански права, той пропуска възможността за тяхната последователна теоретична обосновка и за практическата им реализация. Само когато социално-икономическата действителност се включи в областта на валидност на универсалистките основни норми, само тогава е възможна политическата интеграция. Предизвикателството се състои в това да се постигне такъв компромис

Според Хелер понятието на социалната демокрация е съставено от четири компонента:

1. Демократичен процес на вземане на решения
2. Разширяване и запазване на демократичното измерение в резултатите на този процес
3. Ориентирано към общопризнатите норми на справедливост формиране на обществения договор
4. Политическа култура на основан на справедливостта компромис между

²³ Heller 1971, III: 371

²⁴ Heller 1971, III: 48

²⁵ Heller 1971, II: 451

между социалните класи, който да взема предвид в еднаква степен интересите на всички.

Погледнато и като цяло, спазването на съвместно приетите рамки на действие на либералната демокрация служи най-добре на всеки от участващите отделни интереси.

Според Хелер демократичната правова държава създава възможност за политическо въздействие на обществото върху самото себе си. Гражданството е напълно осъществено едва тогава, когато гражданите не само правно-формално принадлежат към политическата общност, а когато те са и способни да действат. Хелер задава въпроса, какви социални предпоставки са необходими, за да могат всички граждани да бъдат равноправни граждани на държавата.

Неговата теория на социалната демокрация се основава на извода, че държавно-политическата интеграция в пазарно-капиталистически уредено общество може да успее, само когато всички участници проявяват на политическо равнище достатъчно честна воля за единение. Централният държавно-политически аргумент на Хелер е, че общество, което не успее да съчетае своите интереси на основата на общо споделени разбирания за справедливост, поставя под въпрос самото си съществуване.

Той различава четири степени на разгръщане на социална култура на справедливостта: *Първо*, и в капиталистическото пазарно стопанство трябва да е налице волята за “честна игра”²⁶, преди, на *второ* място, да бъде въведено приемливо за всички единение в политическия процес. *Трето*, социално-икономическият ред трябва да бъде преустроен според критериите на материалната правова държавност. Това означава въвеждане на структури на социалната държава и на икономическата демокрация. Чак тогава, *четвърто*, при всички граждани си пробива път доверието, че е възможно справедливо регулиране на конфликтите на обществени интереси.

В своята теория Хелер има предвид общество, което пос-

---

²⁶ Heller 1971, II: 427

тавя в основата на политическото самоопределение етичните норми на свободата и на равенството. Едва прилагането на тези норми към цялостния обществен договор превръща една либерална демокрация в социална демокрация и ѝ придава легитимност.

Социалната демокрация трябва да се разбира като общество, което е определяно от разумно обоснован принцип на справедливостта не само в политическата сфера, но и във всички останали обществени сфери.

Според Хелер три са стълбовете, които принадлежат към материално справедливото обществено устройство: справедлив трудов ред, справедлив стокос ред и широко социално-политическо осигуряване. Хелер оставя открит въпроса за конкретните структури на тези стълбове. Той само споменава, че те би трябвало да съдържат право на глас на работниците по отношение на организацията на труда, ограничаване на правото на собственост и социална политика с международни измерения.²⁷

Справедливото формиране на общественото устройство от страна на демократичната правова държава трябва да запазва специфичните икономически закономерности.²⁸ Под впечатлението от съветската политика на одържавяване и планиране Хелер определя като принципна граница отхвърлянето на идеята за мащабни национализации.²⁹ Той отстоява следния принцип: “Колкото по-дълбоко правовата държава навлиза в областта на труда и стоките, толкова по-необходимо става премахването на собствено държавното участие за сметка на самоуправлението.”³⁰ Следователно това, което е важно за него, е институционализацията на правото на гражданите сами да отстояват интересите си.

Обществена демократизация

В концепцията на Хелер социалната демокрация като осъщес-

---

²⁷ Heller 1971, I: 402-501, II: 310 и следв.

²⁸ Heller 1971, I: 484

²⁹ Heller 1971, I: 405, 531

³⁰ Heller 1971, II: 458

твяване на справедливост³¹ в цялостния обществен ред означава преди всичко и демократизация на обществото. Концепцията за демократизация на цялото общество се свързва с два аспекта:

Първо, на макроравнище: тук нормата за справедливост изисква защитата чрез намеса на държавата на равното достойнство и на равните права на всички.

Второ, на микроравнище: тук нормата за справедливост изисква справедлива структура във всички сфери на обществото, за да може чрез разумни дискусии да се очертае съдържанието на справедливостта.

Представеният в тази книга проект на теория на социалната демокрация се връща към Херман Хелер и преразглежда, допълва и актуализира неговата теория от гледна точка на състоялата се след това научна дискусия.

Дефектна демокрация

Понятието *дефектна демокрация* доби добре обосновано теоретическо значение в най-новите емпирични изследвания на демокрацията.³² То се отнася до политически системи, в които наистина са налице някои елементи на формалната демократична организация (като например общото и равно избирателно право), но отсъстват други съществени елементи.

От гледна точка на Хелер за дефектна демокрация може да се счита тази, при която не е налице допълването на либералната демокрация със социална демокрация. Според него не е стабилна и остава с недъзи всяка формална демокрация, в която цялостният обществен ред не е подчинен на нормата за справедливост. Опитът от неговото време му донесе поуката, че такава демокрация крие в себе си огромен риск от връщане към авторитарна власт.

За Хелер необходима предпоставка за стабилността на една демократична правова държава е наличието на икономически и социален ред, който се възприема от всички

---

³¹ Справедливостта се разбира не като субстанциална формула, а като резултат на основано на разума разбирателство.

³² Merkel u.a. 2003

като справедлив и целящ справедливост. Той бе убеден, че отказът от него може да доведе до политическа катастрофа. Именно поради това и привилегированата класа одобрява политиката на справедливост.

2.5. Социални права на гражданите

Политическите теории на либерализма от Джон Лок и Томас Пейн³³ насам формулираха условията, които трябваше да бъдат изпълнени, за да може да бъде легитимирана политическата власт, която с основания да претендира за универсална валидност. Решаващият критерий е *политическото равенство на гражданите* като партньори и участници в обществения договор, до който трябва да се сведе цялата политическа власт. “Citizenship” – легитимиращият и задължаващ статус на гражданин, означава правото на всеки гражданин да решава равноправно заедно с всички други граждани за правилата на политическата общност и да участва като равен в процесите на вземане на политически решения в общността.

Граждански права и социални класи

Статусът на гражданин, “citizenship”³⁴, е понятието, с което най-добре могат да се обхванат и да се разрешат противоречията между формалната валидност на равните права на гражданите и тяхната реализация. В станалата прочута своя лекция за правата на гражданите и социалните класи³⁵ от 1947 г. Томас Маршал систематично обяснява различните измерения на статуса на гражданин и описва как са се развили човешките и гражданските права от XVIII век насам. Това развитие се е сблъсквало с препятствия винаги, когато гражданите не са

---

³³ Paine 1973

³⁴ Английското понятие “citizenship” не може да се преведе просто с понятието “държавно гражданство”, тъй като в него до голяма степен се губят както взаимовръзката между права и задължения, така и активната роля на гражданина. Поради това в настоящия текст се използва предимно понятието граждански статус, а понякога и понятието граждански права.

³⁵ Marshall 1972

разполагали със средства за реализация на своите граждански права. Посредством разпознаването и премахването на тези препятствия политическите граждански права бяха доразвити до социални граждански права. Универсалността на гражданските права е двигател за политически процес, при който се посочват и постепенно се отстраняват всички пречки за реализация на правата. Целта на процеса е създаване на обществени условия, при които постепенно се препокриват формалната валидност и реалното действие на основните права, така че всички хора да разполагат със социалните предпоставки, необходими за реализация на правата им в реалния живот.

Теорията на Маршал за измеренията на един завършен универсалистки граждански статус изгражда моста между първоначалното либерално разбиране за всеобщите основни права и действащото в съвременността международно право, което узакони тези права в хартите за човешките права на ООН от 1966 г.

Едва създаването на държавата на благоденствието с минималната си степен на социално равенство направи възможна свободата за всички в условията на конкурентна икономика. Неравенствата в социално-икономическия статус трябва да се ограничат и да се релативират чрез социални граждански права. В този смисъл Маршал говори за “правото на минимална степен на икономическо благоденствие и сигурност (...), през правото на пълен дял от общественото наследство, до правото на живот като цивилизовано същество съответно на господстващите стандарти в обществото”³⁶. Така по решителен начин могат да бъдат намалени класовите противоречия.

За да се запази и изпълни – при реалните обществени условия -валидността на гражданските и политическите права, стана необходима нова категория основни права – социалните основни права. Например “правото на свобода на изразяване има малко действителна субстанция, ако те (гражданите) поради липса на възпитание нямат какво смислено да кажат или пък нямат средствата да си осигурят условия, при които да

---

³⁶ Marshall 1992: 40

бъдат чути”.³⁷ Следователно изпълването на либералните основни права с нови позитивни права и свободи – социалните и икономическите права – е условието за реализацията на действителната им валидност за всички.

Развитието на социалните основни права през XX век произтича от извода на гражданите, че техните основни права могат да бъдат гарантирани за всички, само когато те включват и правото на “средства за осъществяването” им. Без тази стъпка правата са изложени на опасността да бъдат делегитимирани в самата си основа поради това, че само малцина могат да ги упражняват. В противоположност на привържениците на марксистко-ленинисткия фундаментализъм, които отстояват мнението, че предпоставка на изпълнението на политическите права е наличието на социални права, Маршал е на позицията, че най-напред всички граждани трябва да разполагат с либералните политически права преди да могат да се разгърнат социалните права.³⁸ Защото при социалните права не става дума за една съществуваща сама за себе си група основни права, а за гаранцията за изпълнение на гражданските и политическите права на всички граждани.

2.6. Универсални основни права

Международната харта за човешки права

През 1966 г. Обединените нации предприеха решаващата стъпка за задължително международноправно приравняване на политическите и на социалните основни права: Те одобриха два проекта за международни конвенции – Международния пакт за граждански и политически права (Граждански пакт) и Международния пакт за икономически, социални и културни права (Социален пакт). След като бяха ратифицирани от 35 държави двата пакта влязоха в сила през 1976 г. За разлика от Декларацията за човешките права от 1948 г. те водят до обвър-

---

³⁷ Marshall 1992: 58

³⁸ Marshall 1992

зваци задължения за държавите, които са ги приели.³⁹ Те имат правния характер на мултилатерален договор, което води до задължение за спазване на обявените основни права.

Във времената на “студената война” политическите и социалните права често се противопоставяха едни на други. Докато Западът наблягаше на гражданските и политическите права, източните държави подчертаваха икономическите, социалните и културните права. Поради различията в приоритетите се стигна до разработването на два отделни договора. В замяна на одобрението от страна на “Изтока” на негативните права на свобода, представителите на “Запада” в последна сметка гласуваха и за позитивните права на свобода.

Междувременно Социалният пакт е ратифициран от 148 държави, а Гражданският пакт – от 151 държави.⁴⁰ САЩ обаче и до днес отказват да ратифицират Социалния пакт. Джими Картър⁴¹ наистина го подписа през 1979 г., но поради политико-идеологически причини администрацията на Картър тогава не внесе пакта в Сената, който трябваше да гласува ратификацията му. Двете правителства на Роналд Рейгън и на Джордж Буш също не бяха много склонни да признаят икономико-социалните човешки права. Те по-скоро отстояваха мнението, че тези права не са нещо повече от пожелателни социални цели (“merely desirable social goals”) и поради това не трябва да се превръщат в съдържание на задължаващи договори. Администрацията на Клинтън наистина призна правата, но не се осмели да влезе в сблъсък по този принципен въпрос с републиканците в Конгреса.⁴²

Равнопоставеността на основните права и техният нормативен произход

С приемането на основните права Обединените нации се споразумяха по два важни принципа:

---

³⁹ Heideimeyer 1997: 44

⁴⁰ Състояние към ноември 2003 г.

⁴¹ Джими Картър бе президент на САЩ от 1977 до 1981 г.

⁴² Buergenthal 1997

Първо, по принципа, че гражданските, политическите, културните, социалните и икономическите основни права са по принцип равнопоставени. Осъществяването на икономическите и социалните права може само да се “забавя” в степен, която произтича от икономическата ситуация на дадената страна.

Второ, по принципа, че основните права са неутрални в културно, религиозно и мирогледно отношение. Това означава, че те имат глобално действие, но че тяхната валидност не трябва да се обосновава от всяка държава по един и същ начин или пък изобщо да се обосновава. Валидността на основните права е универсална и поради това независима от специфичните културни традиции.

Социалната демокрация може да се опре по всички съществени въпроси върху Международния пакт за човешките права на ООН от 1966 г. Поради това тя може да се лиши от специална философска обосновка на нормативните си основи каквато би била например една универсалистка теория на справедливостта.

Същевременно залегналите в пактовете за основните права на ООН либерални и социални граждански права с претенция за всеобща валидност могат да бъдат нормативно обосновани. Тяхната обосновка е станала в нашата съвременност част от глобалната културна съкровищница. Такива обосновки могат да се коренят в традициите на Просвещението и върху базираната на тях философия на практиката, но също така и в религиозни и мирогледни традиции от всякакъв род. Различните обосновки обаче не променят нищо по отношение на обществения и политически начин на валидност на основните права. Поради това няма необходимост от специални обосновки за теорията на социалната демокрация. Пактовете за основните права са практическото доказателство, че всички тези разнообразни начини на мислене и на аргументиране могат да се вляят в съзвучно разбиране на основните права на хората и на гражданите. Само това е от значение за тяхната роля при формиране на обществените и политическите условия на живот на хората.

Международният пакт за икономическите, социалните и културните права

Международният пакт за икономическите, социалните и културните права се основава върху много по-силно диференцирано *материално* разбиране на свободата.⁴³ Той описва в конкретна, широкообхватна и детайлизирана форма социалните и икономическите условия, които трябва да изпълни всеки обществен ред по света, за да осигури всеобщите човешки и граждански права. В качеството на висш образец, на който се подчиняват отделните норми, е издигнат “идеалът на свободния човек, освободен от чувството на страх и незаплашван от мизерия”. Пактът посочва в главните си раздели с предимство следните права:

Социални права на Пакта на ООН от 1966 г.:

- равни права на мъжете и жените
- право на труд
- правото на справедливи и благоприятни условия на труд
- правото самостоятелно да изкарва прехраната си чрез свободно избран или приет труд
- справедлива заплата и еднакво възнаграждение за равностойна работа
- достатъчни доходи за живот
- сигурни и здравословни условия на труд
- правото да образува профсъюзи и право на профсъюзите да развиват свободно своята дейност
- право на стачка
- социална сигурност
- осигуряване на задоволително жизнено равнище
- защита от глад
- право на постигане на възможно най-добро състояние на физическо и душевно здраве и на необходимото за това медицинско обслужване

---

⁴³ Heidelberg 1997: 244 и следв.

- право на образование и възпитание с цел пълно разгръщане на човешката личност и повишено уважение на човешките права и свободи
- задължително основно образование, участие в по-високите степени на училищно образование и в университетско образование съобразно способностите на всеки индивид
- право на култура

В своята цялост тези права представляват широката база от задължения за политиката на социалната демокрация. Те учредяват социално и икономическо равенство за всички хора в следните централни измерения:

- достъп до труд и правото самостоятелно да можеш да изкарваш прехраната си
- социална сигурност
- осигуряване на най-необходими социални стоки (образование, здравеопазване)
- защита на човешкото достойнство и в трудовия живот
- защита на правата на профсъюзно представителство както в трудовия живот, така и на политическата арена

Пактът се характеризира с позитивно разбиране на свободата. В декларацията не е засегнато измерението на автономното съучастие в решенията в социално-икономическата област на дейност. Същото се отнася и за измерението на социалната демокрация, целящо демократизация на обществото. Пактът дефинира едно минимално необходимо равнище на равно осигуряване с основни социални стоки и оставя открити всички въпроси на справедливото разпределение на индивидуалните жизнени възможности. Понятието справедливост влиза в употреба само от гледна точка на заплащането и на условията на труд. Доколкото критериите на справедливостта не са изяснени по-конкретно, а решаващите въпроси на разпределението остават незасегнати, то този каталог на основни права се нуждае по въпроса за социалната справедливост от *конкретизиращ диалог за приложението му във всяка страна*

и за отношенията между страните в света като цяло.

Начин на действие на основните права

Начинът на действие на гражданските и политическите права се различава от този на социалните, културните и икономическите права. Докато формалните права във всяка страна на света трябва незабавно да се въведат в действие, материалните права трябва да се реализират само “progressively”, т.е. постепенно, според възможностите на отделните страни.⁴⁴ Според действащото международно право гражданските и политическите права са свързани със задължения за резултата (obligations of result), докато материалните права⁴⁵ са свързани само със задължения за поведение (obligations of conduct). По различен начин се преследват и правонарушенията в двете групи. Докато при неспазването на формалните човешки права⁴⁶ грози обвинение срещу държавата, за нарушаването на материалните права е предвидена само факултативна уведомителна процедура пред съответната комисия на ООН. Освен това за нито едно от правата не съществува процедура на индивидуална жалба.⁴⁷

На всяка държава обаче е възложено да действа по най-добрия начин за реализиране и осигуряване и на материалните права. В този смисъл правата в тяхната цялост и равностойност важат неограничено и задължително. Само темпото на тяхната широка и пълна реализация зависи от преценката на съответната държава и по-специално зависи от два фактора: *първо*, от политическата воля на отговорните власти; *второ*, от разполагането с необходимите за това икономически ресурси.

За всяка от обществените сфери обаче биха могли да се разработят институционални, структурни и процедурни характеристики, които трябва да бъдат изпълнени от всяко общество, което е приело нормите на основните права.

---

⁴⁴ Heidelberg 1997: 255

⁴⁵ социалните, културните и икономическите права

⁴⁶ гражданските и политическите права

⁴⁷ Имат се предвид процедурите за непосредствено налагане на правата на индивида срещу неговата държава. (За повече подробности вж. Woynke 2000: 264)

В ядрото си социалната демокрация е залегнала програма на последователното осъществяване на политическите, социалните и икономическите права навсякъде по света.

2.6. Самоотговорност и граждански задължения

Досега Общото събрание на ООН не е приело декларация за задълженията на хората. Може да се предположи, че това няма да стане и в бъдеще. Но InterAction Council – една независима, международна, основана през 1983 г. организация – е изработила *Обща декларация на задълженията на хората*.⁴⁸ Тя съдържа всичко на всичко 19 члена и се отнася до “възприемането на достойнството на всички хора, тяхната неотчуждаема свобода и равенство и тяхната солидарност помежду им”.⁴⁹ InterAction Council смята за необходимо подчертаването на човешките задължения по следната причина: “Понятието човешки задължения служи за балансиране на понятията свобода и отговорност. Докато правата са свързани с повече свобода, задълженията са свързани с отговорност.”⁵⁰ Погледнато като цяло обаче проектът съдържа почти само общи морални задължения и почти никакви държавно-граждански или социално-граждански задължения.

Днес има много аргументи в полза на допълването на *основните права с основни задължения*. Финансовата криза на съвременната социална държава увеличи още повече разликата между приходи и разходи. Националните стопанства могат да издържат ограничени натоварвания от гледна точка на глобалните пазари. В някои страни нарастват гражданските протести срещу по-нататъшни данъчни повишения. Целите на социалната сигурност и равенство трябва да се балансират спрямо икономическата ефективност и самоотговорността. Колкото по-добре е изградена дадена социална държава, с толкова по-голяма сила важи изводът, че без последователно вземане предвид на основните задължения не могат вече да се

⁴⁸ InterAction Council 1997

⁴⁹ Пак там: 1-2

⁵⁰ Пак там: 12

осигурят и социалните права. Основните задължения трябва да се обосновават внимателно и да се поставят в подходящо отношение спрямо основните права.

Разбирането за тясна взаимовръзка между права и задължения винаги е било живо в работническото движение. Солидарността например беше разбрана като двойно задължение, а именно - като задължение на общността спрямо отделната личност, но и като задължение на отделната личност спрямо общността. За недопустими се считаха очакванията на отделния индивид, че общността ще бъде солидарна с него, без той да ѝ отговори съответно по най-добрия начин. Старото социално движение отстояваше позицията, че липсата на солидарност поставя под въпрос правата на отделната личност спрямо общността.

Точно тези принципи доведоха до създаването на съвременната социална държава. Преди всичко изграждането на държавно социално осигуряване олицетворява реализацията на социалните основни права. *Колкото повече Социалната демокрация се превръща в цялостен обществен проект, толкова по-сериозно трябва да се отнасяме към основните задължения.* Това е предпоставка за разгръщането на системите на социално осигуряване.

Решаващ за обосновката на основните задължения е аргументът на Роналд Дуоркин: Елементарното право на свобода на личността налага задължението за самоотговорен начин на живот.⁵¹ Всеки е длъжен да ограничи приеждането на помощи от общността само до степента, в която не успява със собствените си усилия да осигури прехраната си.

Следователно в една изградена социална държава осигуряването на права трябва да е обвързано с доказване на изпълнението на задължения. Както на отделен индивид може да бъде отнето политическото гражданско право, защото е действал активно срещу конституционните основи на своята общност, така могат да му се отнемат и социални права, когато е нарушил своите социални задължения. Някои социални държави

---

⁵¹ Dworkin 2000

вече реализираха тези принципи. Например в Дания от 90-те години на миналия век величината на осигуряването срещу безработица зависи от доказателствата на отделната личност дали е положила достатъчно усилия да си намери работа. Други страни също са на път да изпробват различни пътища за осъществяване на този принцип.

Но при основните задължения е важно при всички случаи да се уважава достойнството на личността. Разбирането на Социалната демокрация е, че достойнството на една личност не зависи от резултатите на нейната дейност, т.е. елементарните социални права за осигуряване на достойно съществуване трябва да бъдат осигурени на една личност и тогава, когато тя не е спазвала задълженията си. В такива случаи обаче социалната подкрепа може да намалена. Поради това е оправдано да се осъществят две различни равнища на социална сигурност:

- 1. по-високо ниво на социално осигуряване, което защитава индивида от големите рискове и за определено време го поставя в положение, не по-лошо от това, което е било преди настъпване на риска. Това осигуряване от гледна точка на формата и на размера може да бъде поставено в зависимост от изпълнението на задълженията.*
- 2. елементарно ниво на социално осигуряване, което е достъпно за всеки човек, включително и за този, който е нарушил задължението да поеме предложена му работа.*

Плащанията, заместващи работната заплата, никога не бива да бъдат намалени до такава степен, че да доведат до живот, несъвместим с човешкото достойнство. Ако социалната държава не подходи диференцирано с различни равнища на осигуряване, това може да се изтълкува като нарушение на принципите на справедливостта. Хора, които полагат значителни усилия за възстановяване на трудовата си дейност, биха се почувствали онеправдани, ако получават същата финансова помощ както и лицата, които не правят това. По принцип е необходимо да се

прави разлика между двете равнища на социално осигуряване. Неговият размер или решението за прилагането му са въпроси, които могат да се решат само в политическото пространство и с оглед на конкретния социален опит.

2.8. Социални рискове

Способността на дадена личност да използва реално гражданските си и политически права зависи в решаваща степен от социалните и икономическите рискове, пред които тя е изправена в живота си.

Понятието риск

Понятието риск е комплексно. За разлика от опасностите, рисковете винаги съдържат в себе си елемент на целенасочен избор на действие. За теорията на социалната демокрация решаващи са социално-структурните рискове, тъй като те са част от политическата отговорност.

Политическа отговорност предполагат всички онези социални рискове, които застрашават осъществяването на индивидуалните основни права и произтичат от обществени обстоятелства, които са създадени или продължават да съществуват поради колективни решения.

Когато чрез политиката взема колективни решения, обществото трябва да се грижи за съразмерно преценяване на рисковете от гледна точка на основните права на всички граждани. А при нужда трябва да отстрани настъпилите щети.

Доколкото обществените рискове са следствие на колективни политически решения, те могат да се коригират или компенсират най-често само с политическо действие. Единичната личност трудно може да им се противопостави.

Пол Джонсън е систематизирал максимално пълно произтичащите от културата на пазарния капитализъм рискове. Той

различава рисковете за здравето, рисковете от жизнения цикъл, икономически рисковете и екологически рисковете. Улрих Бек добави към тази класификация още един тип риск, а именно произтичащи от модерното време рискове за живота и здравето, чието разпознаване е зависимо от нашето знание и чието създаване е неразривно свързано със съвременното научно-техническо производство на блага.⁵² При тези рискове става дума например за химични обгазявания, за радиоактивност или за болести на цивилизацията. Често тези рискове не са разпознаваеми от собственото око или сетивност. За установяването им е нужна експертна оценка. Само науката с нейните теории, експерименти и измервателни средства може да направи тези рискове видими.

Ред рисковете придобиват универсално социално значение⁵³, тъй като те настъпват във всички общества и са от основно значение за социалната екзистенция на всички хора.⁵⁴ Те се отнасят до общопризнати базисни блага като физическия живот и оцеляването, социалното признание и универсалните основни права.

Типове рискове

От гледна точка на социалната демокрация се различават два типа рискове: *частно-опционалните рискове* и *политико-опционалните рискове* (вж. таблица 2)

Таблица 2: Два типа рискове

	Типове рискове	Характеристика	Прояви	Примери
I.	Частно-опционални рискове	Тези рискове се поемат от индивиди на основата на калкулацията на частни ползи		Избор на професия ⁵⁵

⁵² Beck 1986: 35 и следв.

⁵³ Това важи при социално-културните условия на модерното време.

⁵⁴ Swaan 1993

⁵⁵ Dworkin 2000: 73 и следв.

II.	Политико-опционални рискове	Тези рискове са причинени или от държавни решения, които са били насочени към общото благо, или поради липса на политическо действие	<p>а. социално-структурни рискове (Тези рискове произтичат от систематичните действия на социални структури като например пазарния капитализъм)</p> <p>б. социо-технологични рискове (Тези рискове произтичат от прилагането на технологии от гледна точка на kalkulацията на частни или колективни ползи.)</p> <p>в. социо-културни рискове (Тези рискове са частично следствие на политически решения или на политическо бездействие)</p>	<p>Безработица</p> <p>Ядрено замърсяване от използване на ядрена енергия; химическо замърсяване</p> <p>Политическа или професионална дискриминация поради пол, цвят на кожата или произход⁵⁶</p>
-----	-----------------------------	--	--	---

Частно-опционалните рискове се причиняват от индивидуален избор на действия и следователно могат да бъдат избегнати също така по индивидуален път. За тези рискове индивидът трябва сам да поеме отговорността. Следователно те играят второстепенна роля за социалната демокрация. Всички политико-опционални рискове, напротив, не могат да се сведат до действия на определен индивид, защото те са причинени колективно. Тук става дума за рискове, които са причинени от

⁵⁶ Beck 1986: 35 и следв.

икономически, обществени или технологически институции и структури, решението за които е взело обществото. По правило те засягат по един и същ начин огромно количество хора и не подлежат на непосредствено въздействие от тяхна страна. Тези политико-опционални рискове имат особено значение за социалната демокрация. Защото те се отнасят до загуба не по негова вина на средства, от които един индивид се нуждае, за да добие онези основни социални стоки, които са предпоставка на неговата свобода и равенство на възможностите. Характерно за социалната демокрация е преди всичко и това, че тя организира социална сигурност срещу последиците от политико-опционалните рискове. Тя осигурява на всички граждани правото на претенция за социалните средства за реализиране на техните основни права, в т.ч. особено при настъпване на социално-структурни рискове.

Рискове и права

Днес теорията на социалната демокрация намира подход към всички социо-структурни рискове. Класическата теория на социалната демокрация⁵⁷ се ограничаваше в своята аргументация до *рисковете на капиталистическото пазарно стопанство*. И тя обаче винаги се е опирала на по-обща аргументация. Ставаше дума за преодоляване на противоречието между формалното осигуряване на универсални основни права за всички граждани, от една страна, и неосигуряването на социални средства за тяхното осъществяване по отношение на групите граждани, засегнати от съответните социални рискове. Най-напред трябваше да се гарантира пълно социално осигуряване на хората, които не можеха да се справят посредством личен успех на пазара с големите рискове на безработицата.

След като се тръгна от обществените бариери по отношение равните права на жените, постепенно в политическото зрително поле навлязоха и други обществени рискове. Всички рис-

---

⁵⁷ Тя се свързва с такива теоретици като Карл Маркс, Фердинанд Ласал, Едуард Бернщайн, Жан Жорес, Джордж Бърнард Шоу, Херман Хелер, Едуард Хайман, Густав Мьолер и Антъни Кросленд.

кове поставят един и същ проблем: За една група лица остава закрит достъпът до средствата, необходими им за упражняване на техните основни права. Оттук произтича и фундаменталният принципен проблем за социалната демокрация. Неговите причини са различни, но последиците му са едни и същи.

От тази гледна точка теорията на социалната демокрация заслужава характеристиката си “социална” по две причини: *първо*, защото тя изобщо поставя на вниманието социално-структурните причини за липса на основни права, и *второ*, защото тя разкрива социалните условия, които трябва да бъдат изпълнени, за да може на практика да бъде реализирана универсалната валидност на основните права за всички хора.

Специфично за либертарната теория за демокрацията е, че тя по начало може да придобие завършена форма доколкото се ограничава само върху формалната валидност на основните права и върху демократичните институции. Социалната демокрация, напротив, трябва да остане отворена за нови социални рискове. Темите на социалната демокрация са въпросите за социалните рискове по отношение валидността на основните права и за основите на политическо действие за тяхното ограничаване или за компенсация на техните последици. Преди всичко за нея обаче е важен въпросът за средствата и стратегиите, които могат да се приложат в политиката, за да се затваря при всички случаи на рискове пропастта между формалната валидност и реалното действие на основните права.

Социалната демокрация включва задължението на демократичната държава да създаде подходящо структурно осигуряване срещу всички обществени рискове, които:

- са от политическо естество
- водят след себе си ограничения на основни права
- имат колективни въздействия
- не могат да се спрат от допустима индивидуална или колективна самопомощ
- могат да се ограничат или да се поставят под контрол чрез налични средства на политическото регулиране на обществото

В нашето съвремие различни по рода си социални рискове – стари и нови, изпълняват политическите условия за социално действие на държавата (вж. таблица 3)

Таблица 3: Групи обществени рискове

Групи обществени рискове	Съществуващи от
Рискове от структурите на капиталистическата пазарна икономика	1830-те години
Рискове от културните образци на отношенията между половете	1860-те години
Рискове от културната хетерогенност на модерните общества	1960-те години
Рискове от процесите на индустриализма	1970-те години
Рискове от ускорената модернизация	1990-те години
Рискове от постмодерната икономика на знанието	1990-те години
Рискове от обществената и икономическата глобализация	1990-те години

Налице е един съществен риск, който усилва действието на всички останали рискове, докато процесът на глобализация се изпълзва от политически контрол. В момента поради това се нарушават гражданските, политическите, социалните и икономическите права на голямото мнозинство от населението на света. Процесът на глобализация е изключително многообразен и противоречив. Централният новопоявил се риск на глобализацията се състои в това, че са намалели възможностите за политическо въздействие, а с това и за отпор на рисковете. Защото действени политически решения вече не могат да се вземат само на равнището на национално или регионално организираната общност. Те изискват политическо утвърждаване и власт на действие на наднационално равнище. Подобна позитивна или прогресивна глобализация е все още много далеч от сегашното състояние.

2.9. Политическа антропология

Ключова роля в сблъсъка между либертарната и социалната демокрация играят възгледите за човека. Принципни антропологични тези имат своето въздействие върху много въпроси на политическата практика, като:

- Могат ли хората да имат интерес от справедливостта?
- Готови ли са хората да се ангажират в името на общото благо?
- Какво означават бедността или безработицата за човешката личност?
- Какво значение има социалното участие и съпричастност?
- Какви последици има продължителното нарушаване на нормите на справедливост?

Реалистична или идеалистическа антропология?

В основата на конфликта между либертарната и социалната демокрация лежи и конфликт по отношение на възгледите за човека. Той се изразява преди всичко в съперничеството между съответно предпочитаните понятия за свобода. Докато либертарната демокрация поставя в основата негативното понятие, социалната демокрация се опира върху позитивно понятие за свободата. Либертаризмът очаква изключително рационално-егоистични мотиви на поведение. Социалната демокрация изхожда от това, че повечето хора наред с техния собствен интерес се отнасят сериозно и към интересите на общото благо (вж. таблица 4).

Таблица 4: Сравнение между либертарната и социалната демокрация

	Либертарна демокрация	Социална демокрация
Антропология	Скептична антропология	Реалистична антропология
Понятие за свободата	Негативно понятие за свободата	Позитивно понятие за свободата

<i>Мотив за поведение</i>	Собствени интереси	Собствени и общостни интереси
<i>Възглед за човека</i>	Рационално пресмятащ егоист	Личност, ориентирана към разбирателство

Мотиви на поведение на хората

Политическото поведение на хората зависи от обществените отношения и от възможностите за разбирателство. Предпочитанията на електората не са предварително определени, а възникват в хода на политическия процес. Рационалността на политическото действие се формира чак след дебати по представени насоки и публично отстоявани аргументи за нуждите на общността.

Емпиричните дискурсивни изследвания показват, че социални реформи, насочени срещу имуществените интереси на обществени мнозинства, въпреки всичко могат да намерят политическо одобрение, ако бъдат обосновани убедително пред обществеността.⁵⁸ Когато дебатите се водят със силни аргументи, много избиратели са склонни да се съгласят дори и с политика, която е насочена срещу непосредствените им материални интереси. Когато обаче липсват политическите аргументи, избирателите не напускат изходните си интереси и при следващите избори гласуват срещу съответните правителства.

Електоралните изследвания показват, че при своя избор повечето хора включват и съображения за общото благо и за обществените цели на цялата общност. Следователно действията на хората не могат да се сведат изключително до максималното постигане на лични ползи. В действията на хората роля играят и мотиви на солидарност и общостни интереси. Солидарните действия значително се усилват от доверието и съзнанието за взаимност. Хората са готови да подкрепят общото благо - особено когато могат да предполагат, че мнозина други, включително самите институционални действащи лица, също ще действат солидарно.

---

⁵⁸ Scharpf/Schmidt 2000

Следователно индивидуалното поведение (на избори) се подчинява на комплексна *множествена рационалност*. В това отношение съществена роля играят потребностите за сигурност и приемственост, рационалните мотиви за действие към максимизиране на ползите, моралните критерии, общностният интерес и идеологическите тълкувания. Кои мотиви ще доминират, винаги зависи от обществените условия и от степента, в която публичната политика е ориентирана към справедливостта. Солидарното поведение в обществото се поддържа от определени обществени структури като функциониращо гражданско общество или основана на справедливост социална система. И напротив, солидарното или ориентираното към общото благо поведение е слабо изразено навсякъде, където почти няма обществени проекти, където е нарушено политическото разбирателство и където доминира култура на индивидуалното осигуряване срещу рисковете.

Философската антропология назовава *шест централни човешки базисни потребности*, които имат всички хора, независимо от тяхната културна и религиозна принадлежност, географски произход и степен на обществено развитие: признание, доверие, желание, владеење, разбирателство и нужда от благоприятно социално пространство.

Както показва опитът на XX век, рано или късно на провал е осъдена всяка политика, която не се съобразява или пък изцяло игнорира базисните потребности на хората. Фундаментализмът абсолютизира доверието на изкуствена основа и с насилствени средства. Либертаризмът издига в абсолютен желанието, комунизмът не признава разбирателството, а фашизмът абсолютизира властта и не се съобразява с потребностите за признание и разбирателство. Също така и политиката на неограничена от нищо икономическа гъвкавост игнорира базисните потребности на доверието и владеењето и така разрушава собствените си основи.

От човешките базисни потребности не произтичат преки програми за действие, а критерии и граници за всяка човешка

политика. Съгласието на засегнатите хора може да се очаква само там, където те са изпълнени.

Извод за социалната демокрация

Заключенията на политическата антропология водят до следните изводи за социалната демокрация:

Първо. Общественият и политически потенциал на солидарност зависи от това, какви структури на гражданското общество, какви институции на социалната държава и какви политически институции са налице.

Второ. Индивидуалното поведение се определя от комплексна множествена рационалност. Роля при индивидуалното решение в полза на действия за общото благо и на съображения за солидарност играят очакванията за взаимност при другите и доверието към съществуващите институции.

Трето. Когато гражданите виждат, че в публичните институции и структури се демонстрира справедливост, тогава е вероятно гражданското общество да е жизнено и начините на поведение да са честни.

Четвърто. Държавите с минимален социален ангажимент сами изначално създават егоистичните начини на поведение, върху които се опират и чрез които се легитимират.

Пето. Нарушават се елементарните базисни потребности от обществени условия на живот и политически обстоятелства, при които хората се чувстват в силна степен несигурни. Това крие в себе си голям легитимностен проблем, а от друга страна създава социални рискове като политическо отчуждение или социална дезинтеграция.

2.10. Справедливост

Политическите и социалните права на хартата на ООН принципно служат за нормативна база за теоретичната и политическата легитимация на социалната демокрация. Но една политическа система не може да се легитимира само посред-

ством институционализацията на основните права. Наред с това също толкова важно е всички граждани да могат да възприемат като справедливо разпределението на обществените резултати и на възможностите за живот в тяхното общество.

Функции на справедливостта

За социалната демокрация справедливостта притежава множество ключови функции:

1. Регулираща функция на справедливостта

Справедливостта има функцията на съотносителна норма за легитимни политически процеси и проекти. Когато дебатираме помежду си за приемливи решения на проблемите, групите на интереси и политическите партии се позовават на тази норма. На основата на аргументи, насочени към справедливостта, се правят опити да се решават по най-добрия начин конфликти за социални възможности и социални права. Справедливостта като съотносителна норма няма статуса на неоспорима истина. Тя по-скоро действа като идея, по която принципно може да има консенсус.

2. Интегрираща функция на справедливостта

Справедливостта действа като фактор за социална и политическа интеграция в обществото. От нея по-зле поставените в обществото очакват подобряване на своята позиция в “цялостния обществен ред на труд и производство”⁵⁹ По-добре поставените в обществото също имат интерес от съществуване на справедливост, тъй като те се нуждаят от социалната и политическата сплотеност на обществото. За да бъде изобщо устойчива демократичната конституция на правовата държава, във всяко общество е нужна определена степен на консенсус за нормите на справедливост. Валидност на принципите на справедливостта се осигурява стъпка по стъпка посредством правораздаването и формалните структури на вземане на решения.

3. Ориентираща функция на справедливостта

Справедливостта служи и за изработването на важни критерии, мерки и ориентации за социално и политическо дейст-

---

⁵⁹ Heller 1971

вие. Социалната демокрация предполага, че идеята за социална справедливост е призната като ориентир за политическата общност. Тя трябва да обхваща критерии за начина на устройство на обществените и икономическите отношения и трябва да поставя мащаби за съобразяването с наличието на различни социални и икономически интереси. За да може задължението за справедливост да служи като ориентир за политически решения, по него трябва да е възможен консенсус в обществото,⁶⁰ дори и когато в отделните случаи винаги може да остане спорно, как да се формулират и изпълват със съдържание критериите.

4. Легитимираща функция на справедливостта

Освен това справедливостта служи за легитимирането на политическата система в съзнанието на нейните граждани. За да действат като легитимни, политиката в отделните сфери и политическият процес като цяло трябва да бъдат възприемани от всички граждани като справедливи. Политическите резултати получават легитимност едва тогава, когато са дебатирани в рамките на политическия дискурс за справедливостта и мнозинството граждани са убедени в това.

Легитимиращото действие на справедливостта обхваща всичките три измерения на политиката (*polity, policy, politics*). Във всяка от тях тя ориентира по различен начин действието и процесите на обществено-политическа институционализация. На *polity*-равнището на обществения ред справедливостта като основна ценност разпределя равно правата и задълженията на гражданите и ги осигурява с правна институционализация. На *policy*-равнището на политическите програми за действие тя разпределя справедливо възможностите и ресурсите, необходими за свободата на действие на личността. На *politics*-равнището на процесите на реализация на политиката тя осигурява важни възможности за участие в процесите на вземане на политически решения и регулира политическата култура на решаване на конфликти.

---

⁶⁰ Heller 1971

Възможен ли е консенсус по справедливостта?

Нормите за справедливост на едно общество само частично се отразяват в тяхното правно устройство. Въпросът за обосноваване на справедливостта е винаги един от въпросите за легитимността на правния ред. Легитимността на правото почива върху процедурните условия на демократичното създаване на закони. Легитимните процедури по формиране на правото водят до легитимно право. Поради това справедливостта изисква равни възможности за участие на всички в процесите на формиране на мнението и на волята. Гражданите трябва да упражняват като равни своята политическа автономност и да създават легитимно право. В този смисъл правото е израз на демократичния принцип.

Академичните дебати по справедливостта от 1970-те години се занимават с въпроса “Как могат да бъдат обосновани нормите на справедливост?”. Теоретици като Джон Ролс⁶¹, Майкъл Уолзър⁶², Роналд Дуоркин⁶³ и Юрген Хабермас⁶⁴ представиха различни основания и съдържателни критерии за политическа и социална справедливост.

Съдържанието на справедливостта

Повечето теоретици на справедливостта днес са единодушни в това, че *фундаменталното равенство на човешките и гражданските права и политическите институции на либералната демокрация* са предпоставки и елементи на справедливостта. Наред с това споменатите теоретици на справедливостта отнасят нормата на равенство не само към политическите и гражданските права, но и към *социалните, културните и икономическите права и възможности*.

По отношение на съдържанието си тези *концепции на егалитарната справедливост* споделят следните положения:

Първо. Справедливостта е равна свобода.

---

⁶¹ Rawls 1993, Rawls 1972

⁶² Walzer 1992

⁶³ Dworkin 2000

⁶⁴ Habermas 1992

Второ. Неравенствата в доходите и имуществото подлежат на задължителна обосновка.

Трето. Неравенствата са легитимни само тогава, когато могат да бъдат обосновани от гледна точка на правата на другите.⁶⁵

Четвърто. Справедливост означава равни жизнени възможности. Позитивните шансове за свобода трябва да бъдат приблизително равно разпределени не само в началото на живота, а по време на целия живот.

Пето. Справедливостта се отнася и до индивидуалните и колективните възможности за участие в решенията в държавата, икономиката и обществото.

Шесто. Справедливостта е рефлексивна. Тя се отнася преди всичко и до процедурата, в която конкретно за всеки случай се определят нейните критерии и условията за прилагането ѝ.

Седмо. Справедливостта е определена двукратно: От една страна, чрез набор от критерии, от друга – чрез процедурата, като тя се определя и тълкува съвместно от засегнатите.

Основа на справедливостта в социалната демокрация е позитивното понятие за свободата, което води до *концепцията за справедливостта като равно разпределение на жизнени възможности.*

Пактът за човешките права на ООН от 1966 г. наистина обосновава в обвързваща международноправна форма равенството на политическите и социалните основни права. Той обаче оставя открити множество решаващи въпроси за разпределението на жизнените възможности и в този смисъл поставя твърде малко норми на справедливостта. Например основното право на “справедливи условия на труд” не дефинира как те трябва да изглеждат конкретно. Няма отговор и на въпроса по какви критерии трябва да се реши кои условия на труд са справедливи и кои не.

За социалната демокрация обаче са задължителни нормите на справедливост, които позволяват формирането на консенсус.

---

⁶⁵ Като пример формулировката на Джон Ролс: “Социалните и икономически неравенства (...) трябва да имат за резултат възможно най-голямото предимство за тези членове на обществото, които са в най-неблагоприятно положение” (Rawls 1998: 69 и следв.)

Те трябва да бъдат публично установени във всяко общество. Поради това за извършването на реформи от всякакъв род (независимо дали са в данъчната система или в системата на социално осигуряване, в икономическото устройство или в образователната система) е абсолютно необходим публичният дискурс. *Социалната демокрация се нуждае от разбирателството на обществеността за критериите и мерките на социалната справедливост.* Те трябва да присъстват в политическата култура на дадено общество или постепенно да бъдат внесени в нея. Те, разбира се, могат винаги да подлежат на дискусия, така че отново да бъдат публично дебатирани и обосновавани.

Отношение на справедливостта към солидарността и филантропията

Справедливостта трябва да се различава от солидарността и филантропията (човеколюбие) в понятийно отношение, тъй като само тя води до възлагане на задължения за действие, които могат да бъдат институционализирани като правни задължения, чието неспазване предизвиква санкции. С понятието солидарност се описват резултатите от взаимна подкрепа, които са наложени от гледна точка на морала. Но те не могат да бъдат принудително извършени и надхвърлят това, което е задължение от правна гледна точка. Солидарността в съвременния език е морално задължение за дейност, което се основава върху готовността за взаимна помощ в рамките на дадена общност от хора.

Филантропията се отнася също до морални задължения за действия спрямо хора, нуждаещи се от помощ, които не могат да бъдат поискани от тях. За разлика от солидарността, по отношение на подкрепата тук не се очаква нейното връщане, тъй като става дума за хуманитарно дарение. Действията на филантропията засягат една сфера, която е извън компетенциите на държавата. Те са отношение между тези, които са изпаднали за постоянно в нужда, и тези, които могат да помогнат без да очакват съответна отплата.

Разграничаването на тези три измерения е от голямо значе-

ние за обосноваването на социалната демокрация и особено на социалната държава. Ако например наречем системите на социалното осигуряване системи на солидарност, тогава ще се предполага, че те представляват своего рода доброволни услуги, които гражданите наистина извършват фактически помежду си, но не са длъжни да го правят по правни предписания. Ако обаче за основа на тези системи е назована справедливостта, от това следва, че на основание на справедливостта засегнатите имат право на тези услуги.

Начинът на легитимиране на социалната услуга, която получават, е решаваща за самоуважението и уважението на тези, която я получават. Ако основание е солидарността, услугата се третира като нещо незаслужено. Ако основание е справедливостта, става дума за услуга за изпълнение на искане, основано на право. Поради важните следствия от това разграничение социалната демокрация придава централно значение на понятието справедливост.

Публичният дискурс за справедливостта

От гледна точка на социалната демокрация нормите на справедливостта трябва да се откриват в самата публичност, а също така да се комуникират убедително в тази публичност. Една от предпоставките за това е политическа култура, в която съществува необходимият минимум от споделени политически ценности, върху които да може да стъпи публичният дискурс. Необходима е достатъчна степен на готовност за разумно разбирателство между конфликтующите страни. Те трябва да са готови за единение, за да се запази доверието в демократичната правова държава като рамка за действие. Макар че важни части от тези предпоставки са изпълнени в много общества, никъде няма основан на чистия разум дискурс за справедливостта. Често комуникацията чрез масмедията е характеризирана не само с информативност и аргументираност, но и с инсценировки в духа на развлечението, идеологически наслагвания и обвързаност с интереси. Най-вече булевардните медии и частните тър-

говски електронни медии, които достигат до по-голямата част от публиката, не осигуряват условия за дискурс на разбирателство. Такава публична комуникация по въпросите на справедливостта може да се развие по-скоро в сериозните печатни издания и в обществените електронни медии. Предпоставка в това отношение са свободни медии, достатъчно високо качество и гражданско общество, което може да влияе върху масмедииите.

Публичният дискурс за справедливостта се отличава съществено с ред особености от успоредно протичащия академичен дискурс.

Първо, арените, върху които протича дискурсът (съюзи, медии, университети, църкви, конгреси, партии), наистина са свързани помежду си, но са напълно различни в стила на аргументация, доколкото академичният дискурс следва чисто научен стил на аргументация.

Второ, публичният дискурс по правило протича във връзка с практически проблеми, често е прекъсван, понякога възниква случайно. Изобщо не става дума за публична дефиниция на понятието справедливост, а за обсъждане на конкретни проблеми и недостатъци.

Трето, той винаги се води в непълен вид, тъй като предпоставките на аргументацията не са достатъчно изяснени.

Четвърто, в него се преплитат идеологически конструкции, медийна власт, интереси и реторика.⁶⁶

Независимо от това академичните теории за справедливостта въздействат върху публичния дискурс. Те доставят проекти за определена аргументация и слагат отпечатъка си върху изживяваната социокултура на обществото. В решаването на въпроса как се разбира справедливостта участват както политическата култура, която се формира от придобити ориентации, реален социален и политически опит, така и академичната култура.⁶⁷

---

⁶⁶ Muench 1991

⁶⁷ Това е ядрото на комунитаристката теория за справедливостта от типа на Майкъл Уолзър (Walzer 1992)

Следователно както академичният дискурс за справедливостта, така и публичният дискурс за нея са от голямо политическо значение. Защото посредством него могат да бъдат поставени на обсъждане и осъждане съмнителни обстоятелства и политики. Между политическата легитимност и правото на валидност на нормите на справедливост съществува неразривна връзка.⁶⁸ Политиките добиват легитимност само тогава, когато намерят достъп до дискурса за справедливостта и по този начин могат да убеждават мнозинства. В този смисъл публичният дискурс за справедливостта, а с него и действената демократична публичност играят съществена роля за постигането на политически компромиси в конкретни ситуации.

Прагматична стратегия

С поглед към актуалните проблеми на икономическата и социалната политика на европейските социални държави Волфганг Меркел (2002) предложи политическият дискурс на социалната демокрация за справедливостта да се концентрира прагматично върху няколко параметъра, които, *първо*, очевидно имат ключово значение, *второ*, могат да бъдат надеждно измерени в международно сравнение, и за които, *трето*, в повечето страни могат да се открият еднозначни дефицити.

Става дума за: 1. квотата на бедността; 2. разходи за образование; 3. включване в пазара на труда; 4. разходи на социалната държава и 5. неравенства в доходите. Според Меркел прагматичният дискурс за справедливостта може да се състои в това да се установи, от една страна, подреждането по значимост на споменатите параметри в ситуация на недостиг на ресурси или да се избере друго подреждане, ако то може да се обоснове по-добре.

Солидни основания за тази йерархия на проблемите са преди всичко следните: 1. Борбата с бедността има предимство, тъй като бедността означава фундаментално накърняване на

---

⁶⁸ Hirsch 2002: 19

човешкото достойнство във всички сфери на дейност; 2. Образованието е решаващият ключов ресурс за използване на индивидуалните възможности за свобода и на потенциала за развитие на обществото; 3. Участието в производителния труд е предпоставка за социално признание и социална принадлежност; 4. Разходите на социалната държава могат да бъдат показател за степента на социално осигуряване; 5. Ограничаването на неравенствата в доходите е желателно, но е второстепенно спрямо споменатите преди това цели.

Втората стъпка на тази прагматична стратегия се състои в това, да се извърши сравнителен анализ, при който всяка страна да използва примера на “най-добра практика” от другите страни.

Споменатите критерии се нуждаят от допълнителна конкретизация, тъй като в областта на образованието от голямо значение са не само държавните разходи, но преди всичко реалното равенство на възможността за достъп, а при разходите на социалната държава важен е не само размерът, но и структурата. Подходът на Меркел обаче ни демонстрира как в съвременната ситуация може да се направи стъпката от нормите на справедливост през принципите на справедливост към конкретните приложни дискурси за равнището на реалната политика. Той показва също, че политически значими стратегии за справедливостта могат да се родят само от взаимодействието на нормите на справедливост, основните права, конкретните емпирични констатации за състоянието на нещата и неговото обяснение.

2.11. Устойчивост⁶⁹

След появата на доклада Брундланд⁷⁰ през 1987 г. и конференцията на ООН за природната среда и развитието в Рио де Жанейро през 1992 г. устойчивостта и устойчивото развитие станаха съставна част на дневния ред на международни орга-

---

⁶⁹ Тази глава е съкратен вариант на следния текст: Hinchmann, Lew (2004): Nachhaltigkeit – Boden und Arbeit. In: Meyer, Thomas: Theorie der sozialen Demokratie. Band II (im Erscheinen). Виж също Mueller 2002 и von Weizsaecker 2001.

⁷⁰ WCED Report 1987

низации, на инициативи на гражданското общество и на много национални правителства. В науката и в политиката господства консенсус по това, че съвременното общество трябва да поеме път на устойчиво развитие. Това означава, че наличните ресурси от “природен капитал” не бива да бъдат изчерпани или да се влошат, тъй като от тях зависят в бъдеще животът, растежът и благосъстоянието. Устойчивото развитие изисква също възможностите на бъдещите поколения за задоволяване на техните собствени потребности да бъдат най-малкото такива каквито са на днешното поколение.

Междувременно се роди голям брой дефиниции на устойчивото развитие. Всички те споменават необходимостта да се стремим към екологично, запазващо наличните ресурси, развитие и да го свържем с целите на социалната справедливост и по-високото благосъстояние за най-бедните на този свят.

Социална демокрация и устойчивост: Взаимодействия

Повечето от основните принципи на устойчивостта могат безпроблемно да се свържат с принципите на социалната демокрация или дори се съдържат в тях. Свързващите линии между социална демокрация и устойчивост са много по-къси и опростени отколкото тези между устойчивост и неокласическа икономия или политически либертариизъм. Това не е изненадващо доколкото техните корени са общи, възникнали в интерес на защитата на труда и земята от необузданите закони на пазара.

От 1980-те години насам все повече се осъзнава взаимовръзката между бедност, социално неравенство, изоставащо развитие и разрушаване на природната среда. ОИСР стигна до извода, че “неравенството представлява значителна заплаха за устойчивото развитие”, а в Доклада Брундланд се твърди: “Бедността е една от главните причини и следствия на глобалните проблеми на околната среда”.⁷¹ Бедното население на развиващите се страни е първата жертва на разрушаването на природата, причинено от навлизането на глобалното пазарно

---

⁷¹ WCED Report 1987: 3

стопанство в традиционни форми на живот. Когато например в зоната Сахел и в Судан навлязоха пазарноориентирани фирми за памук, селяните и овчарите, свързани със самозадоволяващо се стопанство, бяха принудени да напуснат земите с по-добро качество и да се преселят в по-неплодородни и сухи области. Екологическият резултат от опитите им да отглеждат памук на тези земи бе разширение на пустинята.

Към това се добавя и фактът, че на земята предлагането на питейна вода непрекъснато намалява докато търсенето расте. Хората в благоденстващите страни могат да отслабят проблема с помощта на скъпо консервиране на вода, обезсоляване или пречистване. Повечето бедни страни обаче не могат да си го позволят.⁷² В момента е заплашено и съществуването на кораловите рифове, които са в основата на живота на много бедни хора. Възможно е след броени десетилетия те да бъдат напълно унищожени, което ще отнеме на хората хранителни продукти, а ще предизвика и ерозия.

Икономическата дейност, носеща екологични щети, е свързана с неравенства и в богатите страни. Селското стопанство в индустриалните страни е зависимо от прилагането на действени пестициди и други средства за борба с плевелите. Често те се пръскат от страна на нелегални имигранти, чието здраве се уврежда.⁷³ Членовете на обществото в най-неблагоприятно положение често носят тежестите на рушачия природата растеж. Това нарушава основни принципи на социалната демокрация, на социалната защита и на равната ценност на всички граждани.

Поради това едно от *главните искания на социалната демокрация* е искането за *екологично устойчива икономика*. В това отношение трябва да са изпълнени следните предпоставки:

Първо. Навсякъде по света правителствата трябва да пренасочат вниманието си от енергийно-интензивните проекти (като например използване на въглища, язовири, изсичане на гори) към спестяващи ресурси проекти (като използване на

---

⁷² Hawken u.a. 1999: 149

⁷³ Gottlieb 1993: 240-244

слънчевата енергия, залесяване на пустеещи земи). Ключова роля в това отношение играе значителното повишаване на ефективността при използването на енергия и суровини.

Второ. Една от фундаменталните предпоставки за успеха на устойчивото водене на икономиката е широкото обществено участие в процеса на вземане на решения. Всички граждани трябва да участват както в решенията за тяхната околна среда и за ползването на естествените ресурси, така и при прилагането на тези решения и при съответния контрол.

Трето. Индустриалните страни не могат да изискват от развиващите се страни да забавят стремежа си към благоденствие при положение, че те самите запазват потребителския си стил на живот. Те също трябва да са готови на промени.

Четвърто. Развиващите се страни не трябва да повтарят грешките на индустриалните общества, а от самото начало да тръгнат по пътищата на устойчивото развитие.

Пето. Дългосрочното благосъстояние на всяка нация зависи от жизнеспособността на цялата екологична система. Поради това всяка нация трябва да даде възможно най-големия си принос за запазване на националните и глобалните екосистеми.

Устойчивото водене на икономиката създава работни места

Преходът към устойчива икономика би могъл да се окаже и *стратегия за пълна заетост*, която търсят обществата на услугите. Често се твърди, че стопанските фирми са склонни да предпочитат страните с най-нисък стандарт, за да пестят разходи. За да привличат предприятия, страните биха намалили изискванията за опазване на околната среда. По-вероятно става обаче точно обратното. В страните с високи екологични стандарти се развиват нови индустрии и технологии, в които се създават работни места.⁷⁴ Дания например владее пазара за вятърни турбини и покрива 25% от собствените си енергийни потребности по този начин. Ако в бъдеще се увеличи значението на техники, които потребяват малко енергия, тогава страните, които първи са

---

⁷⁴ Jaenicke 1999: 137; Weizsaecker 2001

ги развили, получават големи предимства, защото вече са могли да ги изпробват на пазара.

Друг пример за възможности за създаване на нови работни места в екологичната област е реструктурирането на крупните аграрни предприятия. В момента те залагат на отглеждането на зърнени култури на големи площи, на използването на изкуствени торове и пестициди, както и на големи животновъдни ферми. Сред недостатъците на този начин на производство са между другото унищожаването на цели популации диви животни и на рибни наличности, както и засилването на парниковия ефект и замърсяване на водите. Тъй като крупните фирми не се привличат под отговорност за екологичните щети, причинени от начина им на производство, те могат да предлагат стоките си на по-ниска цена от фермерите, които водят стопанството си по устойчив начин. Ако имаше държавна данъчна система, която да взема предвид “външните” екологични щети, тогава фермерите щяха да имат основание да преминат към начини на производство, които са по-малко вредни за околната среда.⁷⁵ По този начин може да се увеличи заетостта в селското стопанство и да бъдат запазени по-малките селски ферми.

Лесно е също да се измери, колко работни места биха могли да се открият, ако отоплителните и охладителните системи на жилищата се обновят по начин, който спестява енергия, ако се конструират и произвеждат автомобили с разход от 3 литра бензин, ако големите градове заложат на обществени транспортни средства вместо на автомагистрала, ако се преоборудват некономичните системи на водоснабдяване, ако значително повече отпадъци се рециклират и ако се конструират и произведат нови системи на производство, складиране и разпределение на енергия. Би било грешка подобна стратегия на устойчиво развитие да се разглежда като тежест в смисъл на непродуктивни разходи. Тя по-скоро е възможност да се направи икономиката по-ефективна, да се спестят пари, да се подобри качеството на живота и да се създадат работни места.

---

⁷⁵ O'Connor 1998: 237; Mueller 2002

3. ПОЛИТИЧЕСКО ДЕЙСТВИЕ

3.1. Задължения за политическо действие

При всички случаи, при които основните права на отделни личности са нарушени от предполагащи политическа отговорност рискове, държавата има спрямо тях задължение да действа. Тя трябва така да осигури възможностите за живот на засегнатите от рискове граждани, че в своите възможности за действие те да бъдат равнопоставени на гражданите, които не са станали жертва на съответните рискове. Предимство има задължението на държавата да предотвратява възникването на такива рискове. Ако тя не може да го стори, трябва да компенсира последиците от риска. Всеки гражданин обаче най-напред е задължен да даде възможния собствен принос за предотвратяване или компенсация на тези рискове. Например в случай на безработица той трябва да положи максимално възможните собствени усилия, за да си намери работно място. Размерът на подкрепата, за която отговорност носи държавата, може да бъде направен зависим от това дали гражданинът е направил максимално възможното в собствена отговорност. Защото това пък е задължение, произтичащо от необходимостта от справедливост спрямо цялата общност от граждани.

Поради това особено важно условие за политиката на социална демокрация е осигуряването на стабилност и дееспособност на демократичната правова държава, която да е в състояние ефективно да осигурява основните права на всички свои граждани.

Таблица 5 обобщава задълженията за действие на държавата на социалната демокрация в централните сфери на обществени рискове:

Таблица 5: Задължения за действие на държавата в централни сфери на рисковете

Вид на риска	Задължение за действие на държавата	Конкретизация
Нарушаване на социалните и икономически основни права	<ul style="list-style-type: none"> - услуги на социалната държава - осигуряване на социална автономност - налагане на трудовото право 	<ul style="list-style-type: none"> - осигуряване на социалната поддръжка на живота - осигуряване на образование и квалификация - осигуряване на здравни грижи - мерки за охрана на труда - регулиране на пазарно-капиталистическите процеси
Нарушаване на политическите и гражданските основни права	- равно разпределение на политическите ресурси на гражданите	<ul style="list-style-type: none"> - осигуряване на функционираща публичност - осигуряване на равни възможности на участие в политическия процес - демократизация на обществото

Задължение за действие на гражданите

Описаните задължения за действие на държавата се отнасят винаги до реализацията на универсалните основни права. В условията на модерните общества на риска те могат да бъдат осигурени, само когато са изпълнени основни условия в отделните обществени сфери:⁷⁶

Първо. Политическата система трябва в духа на демокрацията на участието да осигури достатъчна степен на възможности за участие и контрол, за да е гарантирана равната политическа автономност на гражданите и действителното им влияние върху действията на държавата.

Второ. Системата на основните права трябва да осигури достатъчна степен на публично-правна задължителност на всички пет категории основни права, вкл. и на социалните и икономическите, както и да институционализира с възможности за налагане на санкции гражданството на социалната държава като гражданско право.

Трето. Политическата култура е основа и цел на политическото действие в социалната демокрация. В нея политическите основни ценности на свободата, справедливостта и солидарността трябва да бъдат в достатъчна степен действени и да бъдат насърчавани.

Четвърто. Неограничаваната *политическа публичност* е съществено условие, за да стане за възможно политическото разбирателство относно справедливи компромиси между разминаващи се интереси.

---

⁷⁶ Тези условия са същевременно предпоставка за реализацията на социалната демокрация, респективно за реализация на материална правова държавност в цялостното устройство на обществото.

Пето. Гражданското общество е както решаващ израз на демократичното участие и на политическото самоопределение, така и действено средство за демократично въздействие върху политическата публичност и политическата система.

Шесто. Подходящата във функционално отношение демократизация на обществените сфери образование, култура, икономика, администрация и медии участва в определянето на степента на реализирана социална автономност и действа като усилител на политическата култура на общността.

Седмо. Социалната държава като цялостта на системата на социално осигуряване е същественото средство за гарантиране на социална сигурност с оглед на социоструктурните рискове.

Девето. Икономическото регулиране осигурява формирането на икономическия процес на базата на ориентация към основните права, особено от гледна точка защита на заетостта и на околната среда.

Десето. Фирменото устройство определя, какви интереси, социални ценности и права участват в насочването на политиката на фирмите.

Единадесето. Политиката на транснационална координация в условията на отворена икономика и на глобализиран свят е една от необходимите предпоставки за политическото рамкиране на пазара.

Дванадесето. Образователната система е ключът към равенството на жизнените възможности в обществото.

3.2. Действащи лица, системи и стратегии

Историята на теорията и на политиката на социалната демокрация е белязана от очакването, че модерните общества могат да бъдат принципно обновявани, стига да се мобилизират за тази цел интересите на мнозинството и да се разработят осъществими концепции за действие. В тази традиция пълната демократизация на всички обществени сфери има значението на условие за постигане на целта за демокрация в цялото общество. В това отношение се изхождаше от възможността от съзнателно насочвана проява на обществените условия. В този смисъл проектът на социалната демокрация се основаваше върху *рационалистко-конструктивистка парадигма*. Това обаче винаги бе поставяно в отношение към емпиричните условия на дейност в конкретното общество и по тази причина този проект принципно се отличаваше от наивния утопизъм на ортодоксалния социализъм.⁷⁷ Много от по-старите модели на социална демокрация също се основаваха върху опростени теоретични възгледи за възможност за действие, които водеха до силен нормативен акцент в теорията. Това остава и досега тяхна ахилесова пета от научна и от практико-политическа гледна точка.

Една модерна теория на социалната демокрация трябва да избере за изходен пункт теоретичния подход, поставящ в центъра субектите (действащите лица или “актьорите”- б. пр.). Този подход предварително взема предвид, какви концепции за действие са осъществими от гледна точка на “актьорите”, с какви ограничения могат да се сблъскат те, какви ресурси имат на разположение и при какви системи условия действат. Този подход реализира синтез на теорията на действието и на теорията на системите.⁷⁸ Той взема предвид по-специално съотношението между интересите и влиянието на обществените субекти и на тази основа обяснява диференциацията на обществото в подсистеми.⁷⁹ Специфичните въпроси на този подход изглеждат така:

---

⁷⁷ Meyer 1977

⁷⁸ Mayntz u.a. 1988

⁷⁹ Schimank 1985: 422

- Как се възпроизвеждат институциите и системните структури посредством интересите и мотивите на “актьорите”?
- Каква роля играят интересите на субектите в обществените подсистеми?
- В какви специфични ограничения за действие са поставени “актьорите” в обществените институции и подсистеми?
- Как рамкират ориентациите на действие на една подсистема действията на участниците?
- В какво се състоят предпоставките и пространствата за промяна на самите обществени функционални системи?

Обществените подсистеми се различават по особеная си принос за развитие на обществото и по специфичната си логика на действие.⁸⁰ Действието вътре в отделните обществени подсистеми е открито само *в определени граници* в случаите, когато като политическа цел са поставени тяхното преустройство и демократизация. Защото всяка подсистема - например икономиката или науката – трябва да продължи да допринася за общественото благо според собствените си правила на функциониране. Следователно всеки реализиран проект за реформи на социалната демокрация трябва да отговаря на три условия:

Първо, той трябва да е добре обоснован в нормативно отношение. *Второ*, той трябва да е принципно съвместим с логиките на функциониране на обществените подсистеми. И *трето*, трябва да е в състояние да се опре на интересите на политически мнозинства.

Тези условия за действия обаче в условията на глобални открити пазари станаха по-рестриктивни, по-комплексни, по-необозрими и многообразни. Това води до последици преди всичко по отношение на отговора на един от главните въпроси на теорията на социалната демокрация, а именно: До каква степен и с какви средства може да се осъществява политичес-

---

⁸⁰ Mayntz u.a. 1988: 17-18

кото регулиране на пазарите, без те да бъдат нежелателно смущавани в начина си на функциониране?

Поради загубата на суверенитет на националните държави, за политическите субекти става по-трудно да формират отворените пазари и да влияят върху тях.⁸¹ Това означава, че се е стигнало до нова фаза на поставяне под съмнение на рационалистко-конструктивистката парадигма на социалната демокрация. Оттук естествено *не* трябва да се стига до заключението, че икономическите процеси по принцип са станали нерегулируеми. Със сигурност обаче регулирането е станало по-трудно и много по-открито по отношение на резултата си, защото в него трябва да участват много повече действащи лица с различни интереси и възгледи.

3.3. Политическо регулиране

Социалната демокрация е пригодена единствено към конституционната форма на демократичната правова държава. Защото по своите държавни цели, институции и организационни форми тя е насочена изцяло към осигуряване на валидност за универсалните човешки и граждански права. Свързаните с демократичната правова държава конституционни гаранции осигуряват формалното действие на основните права. Реалното действие на основните права за всички граждани обаче не може да се гарантира единствено от правовата държава. Тяното осъществяване може да бъде постигнато само посредством въздействието на обществото върху самото себе си. То е задача на обществено-политическото формиране и на политиката на регулиране и разпределение.

Всички обществени сфери, в които не е осигурено реалното действие на основните права на личностите, са обект на политическо формиране. Те трябва да бъдат политически регулирани. Политическото регулиране е обобщеното понятие за всички обществени дейности, с които обществото – в инс-

---

⁸¹ Streeck 1998

титucionalизирана и в неинституционализирана форма – въздействия върху собствената си структура и развитие. Държавата обхваща всички онези политически институции, които осъществяват задължителни решения или обвързващи програми за действие. Чрез държавата обществото регулира самото себе си. Но гражданското общество и обществеността също вземат участие в решението за това, в какви обществени сфери ще се осъществява намеса. Те двете сами създават неформални регулативни въздействия.

Модерните общества разполагат с три способа на политическа саморегулация – държава, пазар и гражданско общество. Те могат да бъдат комбинирани помежду си по различен начин. Политически въпрос е кой от трите способа на регулиране ще се използва за осъществяване на политическите цели. В този въпрос се включват оценки за реалните условия на действие, за границите на действие и за нежеланите странични последици на всяко от тези средства, но също така и ценностни решения за пригодността на инструментите от гледна точка на условията за автономно гражданско действие и за гражданска отговорност.

Всички тези споменати способности на обществена регулация винаги са играли определена роля в историята на човешката цивилизация. Взаимоотношението им един спрямо друг обаче са варирали както в различните епохи, така и в рамките на една епоха.⁸² Например ортодоксалният социализъм в неговото главно течение клонеше чак до годините след Втората световна война към идеализиране на дейността на държавата, която той тълкуваше като логичен израз на обществената колективна воля. На втори план беше изтласкано регулирането от страна на гражданското общество или на пазара. По съвсем различен начин се подреждаха способите на регулиране в по-стария ортодоксален либерализъм. Характерно за него беше, че той до голяма степен откъсваше пазара от неговите предпоставки на действие, свързани с държавата и с гражданското общество и очакваше от него перфекционизъм на регулирането.

---

⁸² Polanyi 1977

Многообразният опит на ХХ век по отношение на средствата на общественото регулиране, както и трудно обозримата научна литература, която го анализира и обяснява, обосновават следните налагащи се заключения:

Държава, пазар, гражданско общество

Първо. Всичките три способа на регулиране имат своите съответни функционални недостатъци, които ги правят само в ограничена степен годни за политика, насочена към универалистски обосновани интереси.

Второ. Склонността към чисто решение в смисъл на монопол на един способ противоречи на целия емпиричен опит. В политическата практика фактически винаги се е налагал плуралистичен микс на начините на регулиране.

Трето. Там където идеологическите или користо-политическите фиксации отстъпват на насочен към основни ценности принципен прагматизъм, специфичното за всяка ситуация решение на проблема за регулирането за даденото общество може да се състои в специфичен и неокончателен микс на трите инструмента, с които разполагаме.

Четвърто. Успехът на микса зависи, от една страна, от политическата култура и от социалния капитал на даденото общество, а от друга, дали ще се удаде такава комбинация на трите инструмента, при която техните съответни предимства да се максимизират и недостатъците да се минимизират, така че в своето взаимодействие те да доведат приблизително до политически желаните резултати от регулирането.

Пето, политическото прилагане на инструментите трябва винаги да е изградено рефлексивно. Опитът трябва да води до самокорекции. Защото специфичните предимства и недостатъци се променят в практиката, така както се променят и културните предпоставки от страна на действащите лица.

Анализът на Клаус Офе⁸³ показва какво значение има темата

---

⁸³ Offe/Kocka 2000

за трите модуса на регулиране в съвременната епоха. Бързото разширяване на пазарната логика на транснационално и на национално-обществено равнище води до сериозни последици. Вследствие на обществената и икономическата глобализация чувствително се ограничава дееспособността на националната държава. Всичко това изисква “нов дизайн” на основните обществени и политически институции. От ново регулиране в променената ситуация се нуждае балансът между трите принципиални социални регулаторни механизми пазар, държава и общество и стоящите им на разположение регулативни посредници пари, власт и солидарност. Екологичният и социалният опит от десетилетията след началото на новата икономическа глобализационна вълна изисква такава реорганизация на културните и политическите възможности за регулиране, която да е в крак със сегашните потребности от обществено регулиране. Две са причините, които водят до намаляване на регулативната способност на модерната държава вътре в страната. От една страна, централизираната и бюрократична намеса в комплексните съвременни общества се оказва в много отношения безрезултатна и неуместна. От друга, готовността за ангажиране на голяма част от по-младото поколение промени посоката си и очевидно все по-малко се насочва към големите институции на политическата система. А досега именно към тях бяха насочени както очакванията на държавата, така и усилията на политическото образование за реализиране на гражданското участие. Поради това станаха необходими нови форми на социално и политическо регулиране. В това отношение голямо значение придобиват: индиректната дейност на държавата, която мотивира и други действащи лица; дейностите на гражданското общество и нови форми на коопериране на държава, пазар и гражданско общество.

3.4. Обществена демократизация

В либертарната демокрация по начало няма място за възгледа за демократизация на обществото. Тя вижда основата за

пълното действие на човешките и гражданските права единствено вътре в саморегулиращия се пазар, в неограниченото право на собственост и в свободата на договаряне. Обществото се разбира като частна сфера, свободна от държава и политика. Опасностите за всеобщите основни права от социо-структурни рискове, от неравенство и от обществена зависимост са изобщо извадени от темите на дискусиата. Поради това в либертарната демокрация липсва предпоставката, необходима за свързване на проектите за демократизацията на обществените функционални системи с основното право на равна свобода.

За социалната демокрация, напротив, демократизацията на обществото е ключов въпрос. Тя изхожда от това, че реалното действие на основните права трябва да се прояви именно в обществените подсистеми. Независимо дали става дума за икономиката, за образователната система, за медиите, за администрацията или за системите на социално осигуряване, навсякъде стоят принципи въпроси на демократичната политика: Как могат да бъдат осъществени основните права и справедливостта? Какъв принос за благоденствието на цялото общество могат и трябва да дадат заетите в обществените функционални системи?

Презумпцията на ортодоксалния социализъм, че социалната демокрация е цялостната демократизация на всички обществени подсистеми, не може да бъде обоснована за модерните общества. Причините са следните: Решенията за устройството на обществените подсистеми (логика на функциониране и организация на отношенията на отговорност) могат да бъдат взети само на равнището на цялото общество и неговия демократичен ред, тъй като те имат последици за благоденствието на обществото като цяло. На това равнище решенията естествено като *политически* решения трябва да се обсъждат и легитимират публично. Нито една подсистема - със своите структури, начини на действие и последици за обществото - не може да бъде изключена от политическата легитимация. Ако една подсистема, и преди всичко икономическата, има последици,

които засягат хора далеч извън кръга на тези, които вземат решения, тогава нейната легитимация вече не гарантирана. Всяко политическо решение за устройството на обществените подсистеми е свързано с респектирането на *основните права на всички засегнати*.

Понятието “обществена демократизация” може да бъде използвано и в бъдеще. Това е възможно наистина по един относителен начин, при който икономиката е включена по-скоро на равнище на участие на вземане на решения в предприятия и фирмите. Заблуда е обаче, ако с него се свързва възгледът, че в обществените подсистеми трябва или може да се институционализира демократичният принцип на мнозинството за всички заети там.

Функционално-съобразено участие

Социалната демокрация изисква участие, което е съобразено с функционалните характеристики на обществените подсистеми. То трябва същевременно да бъде определено на базата на основните права на засегнатите и на базата на съответните специфични логиките на функциониране. В полза на тази позиция говорят следните фактори:

Първо. Участието във вземането на решения осигурява валидността и реализацията на основните права във всички сфери на обществено сътрудничество.

Второ. По правило то повишава специфичните за съответните подсистеми ефекти за цялото общество и за другите подсистеми.

Трето. То подобрява възможностите за демократично регулиране на цялото общество, тъй като чрез демократизацията се създава публичност в отделните подсистеми.

Напротив, пълна демократизация на обществените функционални сфери би противоречало на принципите и на функционалните условия на социалната демокрация. Институционализирането на принципите на консенсуса и на мнозинството във функционалните области по правило би поставило,

четвърто, под въпрос действеността на функционалната логика на съответните подсистеми, а с това и техния принос за цялото общество,

пето, би намалило допълнително регулиращата компетенция на държавата спрямо съответните подсистеми, и

шесто, би поставило груповата солидарност на мястото на демократичния народен суверенитет.

Поради това социалната демокрация изисква за всяка обществена подсистема специфична обосновка на *функционално съобразено участие* на всички заети в съответната функционална система. То трябва да се ориентира в еднаква степен към следните условия:

Седмо. Би трябвало най-малкото да се осигурят правата на участие в управлението на производството, които са необходими за запазване на достойнството на засегнатите лица (социална автономност).

Осмо. Правата на участие в управлението трябва да са изградени така, че за всички засегнати лица да съществува възможността да проявят своята професионална компетентност и опит.

Девето. Трябва да има достатъчно пространство за специфичната функционална логика на подсистемата, т.е. трябва да се запази отговорността за решенията на съответните упълномощени експерти.

Десето. Участието в управлението трябва да е така изградено, че да е приспособено към функционалната логика на съответната подсистема.

Формите на участие в управлението са както необходими, така и благоприятни за изпълнение на функциите, но само когато е намерен *баланс между функционалната логика и участието*.

Например в една стопанска фирма решенията за инвестиции принадлежат към ядрото на функционалната логика. По отношение на тях инвеститорите и техните представители трябва да имат предимство при вземане на решенията. И напротив, въпросите на равнопоставеното третиране на заетите от гледна точка на заплащане, квалификация и издигане в кариерата

засягат преди всичко човешкото достойнство и затова трябва да подлежат на определена форма на участие в управлението.

В социалната демокрация са изключени както пълната липса на участие в управлението в една подсистема, така и нейното пълно демократизиране. Винаги става дума за функционално съобразено участие.

3.5. Гражданско общество

Гражданското общество играе ключова роля за социалната демокрация. Това се дължи на ред равностойни по значението си причини:

Първо. В дейността на гражданското общество се изпълняват непосредствено демократичните постулати за саморегулиране на обществото от равни граждани.

Второ. Посредством намесата на гражданското общество в демократичния обществен процес на вземане на решения могат да бъдат изразени гражданските интереси и да се окаже въздействие в демократичен дух върху представителните процедури.

Трето. Чрез гражданския си ангажимент гражданите могат да придобият онези компетенции, които са им необходими за осъществяване на гражданската им роля.

Четвърто. Действията на гражданското общество могат да осъществят социална самопомощ и помощ за трети лица, които в много случаи в качествено и количествено отношение съответстват в по-голяма степен на материалните и социалните потребности отколкото помощите на социалната държава.

Либертарните демократи са склонни да поставят знак на равенство между проекта за гражданско общество и стратегията на мащабна приватизация на политическите интереси. Често гражданското общество се бърка с пазарната сфера. В това отношение се пропуска да се види, че всеки от различните начини на обществено регулиране – държава, пазар и гражданско общество – има собствена сфера на действие и съответно различни регулативни ресурси.

Простото разграждане на държавното регулиране, съпроводено с обратното прехвърляне на отговорността в обществото, т.е. приватизирането на политическите задачи, се разминава с идеята за активно гражданско общество. Гражданското общество наистина не е държавна, но е *политическа* концепция за действие.

Три критерия характеризират дейността в гражданското общество:⁸⁴

- ангажиментът е доброволен
- дейността е самоорганизирана
- дейността е ориентирана и към общото благо

Политически активното гражданско общество не може да замести държавните институции. Осигуряването на права винаги остава ключова задача именно на държавната власт. Но дейността в гражданското общество не е и частно-автономна дейност, при която личностите се споразумяват за балансиране на своите интереси. Наистина става дума за недържавна, но същевременно за политическа дейност, при която гражданите формулират общи цели и се стремят чрез солидарни действия към тяхната реализация.⁸⁵

Гражданското общество може да поеме шест социални и политически функции:

Първо. То служи като лоби на гражданите спрямо институциите на политическата система и представлява обществени интереси. Това е предпоставка за демократично обществено регулиране.

Второ. То поема саморегулираща политическа функция в обществото.

Трето. То организира политически диалози и процеси на публично саморазбирателство.

Четвърто. То осъществява обществена социална самопомощ.

---

⁸⁴ Klein 2001

⁸⁵ Тази дефиниция съдържа и подчертано нормативен компонент, т.е. действията на групи лица, които не включват и цели на общото благо, не се считат за съставна част на гражданското общество.

Пето. То стимулира политическата социализация на гражданите.

Шесто. То създава и възпроизвежда солидарност и социален капитал.

Въпреки че политическата социализация и солидарността са по-скоро странични продукти на дейността на гражданското общество, двете се формират там по-надеждно и по-изразено отколкото в обществената образователна система, чиито цели всъщност трябва да бъдат.⁸⁶ Дори и затова гражданското общество е от централно значение за демократичната политика и за формиране на мотиви за солидарни действия.

Наред с това в медийната демокрация нараства и функцията на гражданското общество като форум. Защото тук на засилващата се еднопосочна комуникация на масмедииите отгоре надолу и на самоинсценировката на политическата система се противопоставя диалогична форма на комуникация. Гражданското общество предлага форуми на публичното разбирателство, в които гражданите могат да дискутират помежду си извън масмедииите и голямата политическа публичност. С това то поема същевременно и съществена функция за легитимиране на демокрацията и за реализиране на социалната справедливост.

Гражданското общество осъществява и важна регулираща функция в обществото като засилва социалната самопомощ, намесва се в политическата система и само управлява под сянката на институциите на правовата държава. То подобрява демократичното качество на обществото. Не на последно място в него са скрити възможности за свързване на легитимност, демокрация и ефективност. В това преди всичко се състои незаменимата му роля.

Наред с това гражданското общество е важно поле на рефлексивната демокрация, тъй като то дава възможност на всички граждани да постигат разбирателство по отношение на демократичната практика. В този процес те обменят опит и ар-

---

⁸⁶ Putnam 2000

гументи и за нейните алтернативи на развитие. Гражданското общество винаги е място за политическо учене по отношение на демокрацията и на възможностите за нейното развитие. То едновременно е и израз на политическата култура на дадено общество, и място за нейното формиране. В този смисъл то представлява не допълнение или подобрене на демокрацията, а съществена предпоставка за функционирането ѝ изобщо.

Социален и икономически потенциал на гражданското общество

Понятието *трети сектор* разглежда практиката на гражданското общество през призмата на нейните социални и икономически ефекти. Много от сдруженията и организациите на гражданското общество са производители на социална сигурност, благоденствие и благосъстояние. Ангажиментът на гражданското общество е от незаменимо значение в множество сфери, стигащи чак до областта на духовното и физическото здраве, на общественото признание, на смисъла на живота и на ориентацията на човешката дейност. Но третият сектор има неоченим принос за общественото благосъстояние и от гледна точка на икономическите показатели. Във Федерална република Германия например броят на заетите с обществени дейности без заплащане се оценява на около 21 милиона души, броят на организациите с нестопанска цел възлиза на около 500 000, общият брой на “отработените часове” стига до 2.3 милиарда годишно.⁸⁷ С това третият сектор произвежда очевидно и подлежащо на измерване благосъстояние. В Германия този тип производство на благоденствие винаги е играл особена роля. Третият сектор се “преоткрива” и в хода на новото формулиране на задачите и формите на действие на държавата.

Активиране от страна на държавата

Демократичната държава трябва да насърчава дейността на гражданското общество и да допринася за възникването на

---

⁸⁷ Anheier/Zimmer/Priller 2000

жизнено гражданско общество. От една страна, тя трябва да гарантира негативните права на свобода, едва след което става възможно ползването на позитивните права на свобода. От друга страна, тя трябва да създаде структури за осъществяване на ангажимента на гражданското общество. Например публичните служби могат да бъдат преустроени по такъв начин, че да поемат и да насърчават обществените перспективи и потребностите за граждански ангажимент. В сферите на културата, на грижите за възрастните и в училищата си проличава какви възможности за успех обещава *свързването на пазарни елементи, държавни елементи и общностни елементи*. Такива комбинирани форми могат съществено да повишат ефективността на вложените усилия, тяхната ориентация към общото благо и свързването им със средата на местния живот. Все по-неуместно се оказва остро разграничение между сферите пазар, държава и общност. Когато обаче частно-икономическите средства се комбинират с държавните задания и собствената инициатива на засегнатите, тогава възникват съвсем нови модели на дейност, които могат да обединят в себе си предимствата на трите форми на дейност.

Мястото, където могат успешно да се изпробват нови концепции на активиращата държава, е преди всичко общината. Защото дейността на гражданското общество се реализира най-вече именно там. Гражданският ангажимент може да се стимулира например с разпоредби за предоставяне на работно време за такава дейност, с мерки за квалификация или с други форми на материално и нематериално признание. От решаващо значение в това отношение е общините да не се отварят само за активистите, но с помощта на целенасочени стратегии на “вливане на сила” (empowerment) да осигуряват възможност за участие в решенията на общността и за нарастващия брой маргинализирани и изключени от обществото. Тук обаче проличават и границите на “гражданската община”, защото развитие, при което на икономическо равнище се множат безработните и маргинализираните, подкопава предпоставките за равенство на възможностите на ангажимента на гражданите.

Условие за функциониращо гражданско общество е създаването от страна на държавата на социалните и икономическите предпоставки, абсолютно необходими за осигуряването на живота на хората. В този смисъл гражданското общество наистина е централен проект за политиката на социалната демокрация, но не е заместител на социалната и икономическата политика.

Глобални полета за действие

В почти всички проекти на глобална демокрация представителите на гражданското общество играят централна роля. Те свързват в мрежи и задълбочават регионалното политическо сътрудничество, допринасят за демократизацията на транснационалните институции като ООН и глобалните режими, а и самите те действат като елементи на глобалното политическо регулиране. В момента се забелязва бързо увеличаване на броя на неправителствените организации. На глобалната арена тези неправителствени организации играят главно ролята на “актьори”, които се противопоставят на господството на пазарите и съдействат за тяхното връщане в рамките на социална, екологическа и макроикономическа регулативна политика. Предмет на обсъждане от неправителствените организации пред обществеността са важни глобални въпроси и решения. Наред с това те следят и за спазване на транснационалните споразумения.

Гражданско общество и етно-културна интеграция

Решаващо за социалната интеграция в съвременните мултикултурни общества е гражданите с най-различна идентичност да формират *обща политическа култура на демокрацията*. Така на политическото гражданско общество се пада задачата да облекчава интеграцията, за да може да добие стабилност мултикултурната демокрация. Насърчаването на общностни политически ориентации е най-успешно, когато самото гражданско общество има препокриващи се културни структури. Интеграцията може най-лесно да се осъществи, когато представители на различни култури се обединяват в социални, еко-

логически, спортни и градски проекти.

В процеса на глобализация задачата на гражданското общество да осъществява културна интеграция придобива по-голямо значение в двоен смисъл. От една страна, поради нарастващите миграционни потоци населението на градовете става по-многообразно в културно отношение. От друга страна, повечето причинени от глобализацията социални, икономически и екологически проблеми се проявяват конкретно на местно равнище. Гражданското общество може да противодейства на тенденцията на нарастване на социалната и културната поляризация, както и на изострянето на конфликтите.

Справедливост и гражданско общество

Във връзка с гражданското общество например в холандската Партия на труда се дискутира въпросът дали социалната демокрация не трябва да възприеме като нова водеща идея предложената от Майкъл Уолзър⁸⁸ комунитаристка концепция за справедливостта. Тази концепция изисква при разпределянето на важни блага като семейни помощи, училищни помощи, жилищни помощи решенията в бъдеще да се вземат по-скоро в съответните квартали и съседски общности. Според нея гражданите, които най-точно познават нуждаещите се от помощ и техните условия на живот и които в последна сметка трябва да платят за тази помощ, биха могли най-добре да решават по отношение на размера и на формата на тази помощ.

Тази комунитаристка концепция е проблематична. Ако наистина осигуряването на социалните условия на живот изцяло зависи от благоразположението и преценката на съседите, тогава то е заложник на техните капризи. В най-лошия случай може да се стигне до отнемане на жизненонеобходими основни блага и тогава няма да е осигурено равното човешко достойнство. Освен това подобна комунитаристка стратегия на справедливостта би довела до съществени неравенства в основното социално осигуряване, тъй като в някои съседски общности ще има голя-

---

⁸⁸ Walzer 1992

ма помощ, а в други – малка или никаква. Това наред с всичко друго нарушава и условието на личностно признание, тъй като отделната личност няма правото върху своите социални условия на живот. Поради тези причини социалната държава никога не би могла да бъде заместена от гражданското общество. Основната гаранция за спазването на материалните условия на човешкото достойнство не трябва да бъде зависима от готовността за действие на гражданското общество.

Ресурси, рестрикции, граници

Гражданското общество може да поеме за социалната демокрация следните дейности:

Функции на гражданското общество

- Обществена демократизация в избрани области на дейност
- Подобряване на компетентността на гражданите за въздействие при формирането на общественото мнение
- Солидарна самопомощ
- Демократични корекции на административната дейност и на политическото планиране
- Корекции на “проблемните” последици на пазарната система (привличане на местни стопански лица в мрежи на гражданското общество)
- Предоставяне на структури за развитие на солидарни дейности
- Изпълнение на граждански задължения

По такъв начин гражданското общество разкрива значителни възможности за пряка демократизация и за солидарна практика. Неговото значение за социалната демокрация чувствително се повиши не на последно място поради отслабването на европейските партии от 1990-те години насам. Много от въздействията на глобализацията върху жизнения и трудовия свят могат да намерят подходящ политически отговор само в местни и регионални пространства. В това отношение гражданското общество е централно поле на действие. Въпреки това граж-

данското общество в никакъв случай не може да поеме цялата тежест на необходимото обществено регулиране. При всички случаи осигуряването на социални граждански права е основно условие за социална демокрация.

3.6. Публичност

Публичност и демокрация

Основен елемент на социалната демокрация е *откритата* и *дискурсивна* политическа публичност. Тя дава възможността в практически дискусии както да се формира общо разбиране на социалната справедливост, така и то да се свърже с проекти за политическо действие. В социалната демокрация това е едно от съществените условия за процеса на политическа интеграция. Функциониращата публичност не само снабдява отделните хора с информация и аргументи, но тя прави възможно и ценностното разбирателство на гражданите по отношение съграждането на тяхната общност, например в областта на образователната, социалната и икономическата политика.

В действително протичащите в модерното медийно комуникационно общество публични дискурси се преплитат реторични, идеологически, естетични, рекламно-комуникационни и аргументиращи елементи.⁸⁹ Би било илюзия да изхождаме от наличието на чисто аргументираща публичност.⁹⁰ Медийната публичност е смесица от забавление, влияние върху покупателното поведение, естетика, информация, мнение, напрежение и развлечение. При една дължима на демокрацията публичност обаче трябва най-малкото да е осигурена възможността за съдържателни аргументи и в тази смесица.

В Европа демокрациите са на път да променят своя характер. *Партийните демокрации се превръщат в медийни демокрации.* Междувременно политиката бе завладяна от една медийна система, в която се изтъкват предимно сензационни събития,

---

⁸⁹ Münch 1991

⁹⁰ Habermas 1990

професионалисти инсценират с голям ефект самите себе си, с предпочитание се ползват драматичните образи. Докато при партийната демокрация от класически тип медиите трябваше да наблюдават политиката, за да могат гражданите да си формират разумно мнение, при медийната демокрация политиките наблюдават медийната система, за да се научат как трябва да се представят, за да спечелят на медийната сцена по възможност контролирано от самите тях място. Подобен “politainment” носи развлечение и разширява публиката.⁹¹ Но в същото време остава съмнението доколко той осигурява необходимият поглед върху действителното протичане на политиката и доколко се запазва възможността за обмяна на аргументи.

Инсцениране на политиката в медиите

Самопредставянето на политиката в медиите е изключително професионално, прави се често по театрални правила и междувременно се е превърнало в една от главните дейности на политическата система. В това отношение могат да се наблюдават три стратегии на инсценировка:

1. *Политика на събития:* Тук се инсценират събития изключително за медиите. Реална случка може да бъде симулирана, украсена или дори изопачена.

2. *Имиджова политика:* Такъв е случаят, когато на дадена личност чрез добре пресметнати фиктивни действия се приписват качества, които се считат за особено желани от обществото.

3. *Символична псевдополитика:* Тук събитията просто се симулират чрез тяхното медийно представяне.

В медийната демокрация публичното представяне на политиката и нейното реално протичане са принципно откъснати едно от друго. Публиката вече не може непосредствено да различи кое е спектакъл и какво се случва в действителност.

---

⁹¹ Dörner 2000

Икономиката на модерните масмедии

Модерните масмедии са подчинени на определена икономическа логика. Техните продукти са на първо място *стоки*, от чийто пласмент зависи дали медийният концерн ще има или няма да има оборот и печалба. Поради това всичко в медийната система е насочено към максимално привличане на вниманието.

На пазарите на масовите медии въпросът не е само чрез поглъщане да се изключат настоящи и бъдещи конкуренти, а и да се използват медийните продукти в цялата палитра на възможностите за тяхната реализация. Всяка отделна медия може да бъде привлечена за промоция на продуктите на друга медия. Пазарът на масмедии, особено телевизионният пазар почти навсякъде по света се владее от много малка група крупни медийни концерни. Дейността на големите медийни концерни прекрочва националните граници и така се ерозират и последните котви на регионална, културна, идеологическа и политическа лоялност. Главен приоритет на крупните концерни е реализирането на печалба.

Медийната демокрация се състои в ядрото си от медийна система, зависима от квоти на включване, на зрители и на читатели. Към това са насочени всички решения за формата на предаванията и за начина на инсцениране. Това важи дори и за областта на новините, на политическите дискусии и на политическите репортажи, доколкото такива изобщо се предлагат от частните медии. Максималното извличане на потенциала на инсценировката винаги има предимство пред съдържанието.

Натискът на квотите междувременно се пренесе частично и върху публично-правните медии. Между работещите в публично-правните медии и тези в частните медии съществува ожесточена конкуренция. Постигнатите съответни квоти все повече се превръщат в критерий за успеха на продукцията. Тази комерсиална вътрешна динамика на частната медийна система крие постоянна заплаха политическите теми да бъдат все повече маргинализирани и деполитизирани.

Партии и парламентаризъм под натиск

Конфликтът между краткото време за *медийна продукция* и по-скоро продължителното време на *политическия процес* затруднява партиите и парламента. По силата на медийната логика тяхното значение може да намалее. Свива се пространството им на действие. Те знаят, че дължат представителните и изборните си успехи в най-голяма степен на способността на водещите кандидати на своята партия да се налагат в медиите. Щом обаче в медиите проличат различия в мненията на медийно действащото ръководство и на отделните членове, се засяга медийният престиж на партията. Поради това членовете са склонни да остават в изпреварващ или последващ консенсус с постановките на медийно изявяващите се лидери.

Тази тенденция се засилва още повече, когато в извънпарламентарни преговори или в дискуссионни кръгове правителствените ръководители организират консенсус на големите групи на интереси и публично го представят като техен личен успех. Тогава парламентаристите са изтласкани в периферията на случващото се и често могат да претендират само за малки подобрения в единични конкретни области. Тяхното участие в решенията за големите насоки на правителствената политика остава в самата периферия.

Условия за демократична публичност

За да се отстои демократичната публичност, публичната политическа комуникация трябва да изпълнява три функции ⁹²:

1. *Функция на прозрачност*: Всеки гражданин трябва да има възможността да наблюдава и да разбира какво се случва в политиката.
2. *Валидираща функция*: Всеки гражданин, който желае това, трябва да получи възможността да противопостави своята позиция на позицията на другите.
3. *Ориентираща функция*: От гледна точка на гражданина

---

⁹² Neidhardt 1994

е необходимо да се е формирало публично мнение, в което той да може да се ориентира по свой начин.

Публичните дискурси служат за политическата саморегулация на обществото. Там се водят дебатите за справедливостта, внасят се представителни аргументи и става възможна интеграцията на общността. За да функционира демократичната публичност, значение имат и някои други условия:

- Всички граждани трябва да разполагат с възможност за достъп до цялата важна за политическите решения информация (пасивна комуникационна възможност).
- Всички граждани трябва да получат възможността сами да участват активно в комуникацията (активна комуникационна възможност).
- Дебатите трябва да са открити за обществеността.
- Всички важни решения трябва да бъдат публично представяни и обосновани от правителството и от парламента.

От гледна точка на социалната демокрация особено значим е критерият *равенство на активните и пасивните комуникационни възможности*. Причините са ясни. Всеки гражданин, за да упражнява своите права на политическа автономност, трябва да разполага както с достатъчно информация, така и с достатъчно възможности за участие. Защото качеството на демократичните решения зависи от качеството на предхождащите го публични дебати. Двата елемента са тясно преплетени помежду си. Ако в една демокрация няма функционираща публичност, нейното съществуване е под сериозна заплаха.

Доколкото масмедииите днес са арена на стратегически политически инсценировки, никога не е сигурно дали може да се разполага с тях при дискурса за справедливо обществено устройство. Поради това в много по-голяма степен трябва да се използват *комуникационните форуми на гражданското общество*. Наред с това остава възможността да се запазят

“защитени територии” в медийната система или тепърва те да се създадат. Необходимо е в областта на *публично-правните електронни медии* да се запази поне минимално необходимата независимост от натиска на квотите. Ако всичко това не се случи, моделът на социалната демокрация ще бъде лишен от една от своите функционални предпоставки.

За политическата система на социалната демокрация от гледна точка на публичността важат критериите на *демократията на участието*.⁹³ В нея голямо количество от активни граждани постоянно участва в решенията на *всички* равнища на политическата система. Гражданите формулират и налагат своите интереси по-специално в частта на политическата система, където действат сдруженията, партиите и инициативите на гражданското общество. Демократията на участието се характеризира с наличието на *форуми за пряка комуникация*. В тях хората постигат разбирателство за целите и пътищата на своята дейност, предават информация и я преработват. Така става също възможно на основата на аргументи да се стигне до разбирателство по отношение на стандартите на справедливостта. Демократията на участието съдържа също и *открита публичност*, в която са включени всички представителни обществени “актьори”, както и *комуникационна култура*, която взема предвид продължителността на протичане на политическия процес.

---

⁹³ Aleman 2000

4. ПОЛИТИЧЕСКА ИКОНОМИЯ

А. Икономика

4.1. Глобализация и политическа икономика

От началото на 1990-те години в рамките на дейност на политическата икономика на социалната демокрация настъпи дълбок *парадигматичен* поврат в резултат на ред политически обусловени решения и събития. Той дефинира по принципно нов начин икономическите и социално-политическите условия за дейност на всички национални държави и регионални съюзи.⁹⁴ Както ще бъде конкретно показано в една от следващите глави, това се отнася за най-важните икономически и социално-политически измерения на тяхната дейност. Подобна ще е ситуацията дори и в случай, че в обозримо бъдеще бъдат реализирани широкообхватните програми за позитивно въздействаща глобализация, отстоявани от политическите “актьори” на социалната демокрация.⁹⁵ Стремещт към формиране на глобалните икономически и социално-политически условия се основава от основните права и той е принципно възможен. Но дори и да пожъне в достатъчна степен успех, все пак ще остане в сила радикално променената рамка на действие в резултат на глобалната интеграция на стоковите и на финансовите пазари. Макар че откритите световни пазари не възникнаха като “fact of life”, а бяха създадени в резултат на ред политически решения, тяхното функционално ядро, а именно *разширената в глобални мащаби конкуренция на стоки, услуги и инвестиции* вероятно ще остане в действие.

Стартираният още през 1970-те години вследствие изоставянето на институциите на Бретън Уудс процес на нарастваща транснационална интеграция на пазарите премина в началото на 1990-те години решаващия праг.⁹⁶ С края на съветско-комунистическата империя през 1989 г. целият регион на Цен-

⁹⁴ Beck 1988; Streeck 1998; Held/McGrew u.a. 1999; Scharpf/Schmidt 2000

⁹⁵ Например амбициозната Програма на Партията на европейските социалисти от 2003 г. или т.нар. Доклад Расмусен от 2003 г.

⁹⁶ Scharpf/Schmidt 2000: 69 и следв.

трална и Източна Европа бе интегриран в капиталистическия световен пазар. Преминаването от ГАТТ към СТО донесе със себе си съществена либерализация на условията на световната търговия. Освен това успешната реализация на залегналия в Маастрихтския договор единен вътрешен пазар в Европейския съюз стана значима стъпка на либерализация в най-силния икономически регион на света. Като последица във всички важни търговски нации на света премина вълна на съществена либерализация на икономическата и търговската политика.

Световните икономически рамкови условия се промениха решително в много отношения:

Първо. Конкуренцията на незащитените и достъпни за глобалната търговия стокови пазари се изостри по целия свят в резултат на облекчения достъп до пазарите на икономики с ниски работни заплати.

Второ. Голямата гъвкавост на финансовите пазари доведе до съществено повишение на подвижността на транснационалните капиталови потоци, по-специално и за големите финансови активи на институционални инвеститори.

Трето. Новата глобална подвижност на финансовите пазари оказва натиск върху държавните бюджети, тъй като в случаите, когато инвеститорите възприемат нивото на задлъжняване на отделните страни за твърде високо, те могат да оттеглят инвестиции в огромни мащаби.

Четвърто. Огромният транснационално вложен инвестиционен капитал упражнява силен натиск в посока на фирмена политика на краткосрочни високи печалби, защото – откъснат от всички локални обвързаности – той преследва единствено чистата печалба от вложението.

Преди новата глобализационна парадигма националните икономики на държавите по време на икономически кризи имаха възможността да устоят чрез прилагане на разнообразни стратегии на приспособяване. При променените условия под натиск попаднаха структурите на социалната държава, а в различна степен и режимите на икономическо регулиране.

С предизвикателство се сблъскват институционалният ред на политическата икономика и организацията на социалната държава на отделните общества. В отговор на тези предизвикателства трябва да се разработят реалистични стратегии на една нова политическа икономика на социалната демокрация в условията на глобализация. Тези стратегии трябва да отговарят на принципните нормативни решения, както и на теоретично дефинираните условия на тяхната реализация.

Поради всичко това фокусът на следващите разсъждения за политическата икономика на социалната демокрация лежи върху обмислянето на стратегии за действие в условията на открити пазари. Тук можем само предварително да се позволим на обширната обосновка, направена в главата за глобализация. Става дума за това, какво при днес обзримите условия може да се промени в глобализацията и какво не, както и какви са вероятните последици, включително и при настъпване на “сценария на най-добрия случай”.

Политическа икономика

Политическата икономика се занимава с отношението между класа, държава, пазар и демокрация.⁹⁷ Основен фактор в политическата икономика са режимите на благоденствие, тъй като чрез тях по пътя на политическото съзидание се оказва влияние върху структурите и социалните резултати на икономическата система. Поради това политическата икономика на социалната демокрация трябва преди всичко да изясни връзката между политическа система, икономическа система и режими на благоденствие.

Навлизането в политическата икономика се осъществява на три стъпки:

1. На основата на *нормативната теория* на социалната демокрация се изясняват проблемите и исканията.
2. После следва *историко-систематичният анализ* на връзките от общественото развитие проблеми, рискове

---

⁹⁷ Esping-Andersen 1990: 12

и стратегии за решаване на проблемите.

3. След това на основата на *емпирично сравнително изследване* се представят политическите решения на проблемите, които успешно са били осъществени в различни общества.

Сравнителният анализ показва какви варианти на политическата икономия на социалната демокрация могат да се практикуват в различни културни и политически среди. В това отношение преди всичко ще проличи, че политическата икономия неизбежно попада под влиянието на множество полета на напрежение:

Производителност и растеж $\longleftrightarrow$ Социална справедливост и сигурност

Гъвкавост и иновация $\longleftrightarrow$ Защита на наемния труд и широкообхватна социална сигурност

Свобода на собствеността и договарянето $\longleftrightarrow$ Социална обвързаност и регулиране

Автономна функция на фирмата $\longleftrightarrow$ Участие в управлението и политическо поставяне на рамки

Тези полета на напрежение са неизбежни. Именно поради това прагматичната комбинация от многообразни принципи на регулиране се оказва по-успешна отколкото всички онези модели, които следват само *един* принцип на регулиране, бил той държава, пазар или солидарност. Наистина и комбинацията на различни принципи на регулиране често води до “взаимни блокажи” с нежелани странични последици. Но точно политическата икономия - в противоположност на съществували

преди илюзии - не е поле на готови рецепти.

Карл Полани⁹⁸ и Едуард Хайман⁹⁹ показаха, че отношението между политика и пазар винаги е било характеризирано със специфична, изпълнена с напрежение, симбиоза между тях. Основна цел на политическата икономия на социалната демокрация е да формира тази симбиоза ефективно - съобразно момента и от гледна точка на цялостта основни права.

Типове капитализъм

Днес в изследванията на политическата икономия не съществува спор по това, че пазарните стопанства се различават във висока степен помежду си дори и в западните индустриални страни. Те могат или да са стигнали до близки резултати по съвсем различни пътища, или да показват различни резултати. Най-често обаче пазарните икономики са вградени в различни режими на благоденствие. Поради това политическата икономия се занимава с взаимодействието на политически системи, икономически системи и системи на благоденствие.

Институциите на благоденствието са се развили успоредно на институциите на икономическата координация.¹⁰⁰ При това те не са просто защитни реакции спрямо модерния капитализъм и социалните несъвършенства на пазара, а фундаментална съставна част на самия модерен капитализъм.¹⁰¹ Между пазарната икономика и държавата на благоденствието съществува взаимовръзка. Двете си влияят една на друга.

В науката се срещат различни типологии за отделните видове капитализъм. М. Алберт¹⁰² например различава “атлантическия” от “рейнския” капитализъм. В. Шмидт¹⁰³ пък пише за три типа капитализъм – “managed capitalism”, “market capitalism” и “state capitalism”. В тази глава се възприема типологията на Пи-

---

⁹⁸ Polanyi 1977

⁹⁹ Heimann 1929, Heimann 1963

¹⁰⁰ Crouch 1999, Esping-Andersen 1990

¹⁰¹ Pierson 2000

¹⁰² Albert 1992

¹⁰³ Schmidt 2000

тър Хол и Дейвид Соскис¹⁰⁴, която прави разграничение между *либерални, некоординирани пазарни икономики* и *социални, координирани пазарни икономики*. По същество различията между двата типа капитализъм се свеждат до следните измерения на политическата икономия:

- Системата на индустриални отношения (отношения между съюзите на работодателите и профсъюзите)
- Системата на професионално образование и квалификация
- “Corporate Governance” (фирмено устройство)
- Отношенията между предприятията
- Отношението между мениджмънт и персонал
- Участието в управлението на предприятията
- Корпоративизмът във взаимодействието на икономика и политика

Хол и Соскис разглеждат политическата икономия като поле с много действащи лица. Те изхождат от това, че всеки “актьор” на този терен се опитва да наложи своите интереси по рационален път и в стратегическо взаимодействие с други играчи.¹⁰⁵ Под действащи лица (“актьори”) се разбират както индивиди, мениджъри и фирми, така и групи концерни и правителства. Подходът на Хол и Соскис обаче приема, че предприятията са главните действащи лица на капиталистическата икономика. Те са ключовите фигури по отношение на технологичната промяна и на международната конкурентоспособност. Става дума следователно за политическа икономия, която поставя особен акцент върху случващото се вътре в предприятията, между различните предприятия и между предприятията и правителството.

Изследователският подход на Хол и Соскис относно типове капитализъм предлага подходяща аналитична рамка, в която в духа на нормите на социалната демокрация може да се извърши критична сравнителна оценка на институционалната структура на различните пазарни общества. В това отноше-

---

¹⁰⁴ Hall/Soskice 2001

¹⁰⁵ Hall/Soskice 2001: 6

ние винаги става дума за въпроса по какъв начин в отделните страни икономическата ефективност е свързана с нормите на социалната демокрация.

Двата типа капитализъм се описват по-конкретно в следващите редове:

Либерални, некоординирани пазарни икономики (САЩ, Великобритания, Австралия, Канада, Нова Зеландия и Ирландия)

Първо. Финансирането на предприятието протича главно през капиталовия пазар, който възнаграждава честото разпределение между акционерите на краткосрочно получавани печалби и наказва лошия в този смисъл мениджмънт с банкрут или с поглъщане от противника (shareholder-модел)

Второ. Изключителният интерес на акционерите е насочен към възможно най-високи дивиденди. Този интерес определя стратегията на предприятието.

Трето. Фирмите са слабо свързани помежду си. Нито банките, нито другите фирми разполагат с места в надзорните съвети на други предприятия.

Четвърто. почти липсва организация на надфирмено ниво (при изследователската дейност, трансфера на технологии или стандартизацията).

Пето. Съюзите са по-скоро лобистки организации като институции на саморегулирането. Рестриктивното законодателство пречи на формирането на картело-подобни структури за самопомощ.

Шесто. Трудовите отношения се характеризират с краткосрочност на условията на заетост.

Седмо. Заплатите се договарят на равнището на предприятието.

Осмо. Гъвкавият трудов пазар се подкрепя от образователна система, даваща обща квалификация, която се трансферира през фирмите и може да бъде допълнена с продължаващо образование.

Девето. Производственият модел се основава на масово

производство и ниско равнище на образование и на заплащане.

Десето. Системата е в състояние гъвкаво и бързо да се приспособява към промените на пазара.

Единадесето. Производственият модел е най-пригоден за осъществяване на радикални иновации (нови производствени линии или процеси, които по правило произтичат от нови технологии).

Дванадесето. По-скоро недоразвити са балансиращите механизми, които могат да омекотят в социално отношение процесите на модернизация.

Координирани пазарни стопанства (Германия, Япония, Швейцария, Холандия, Белгия, Швеция, Норвегия, Дания, Финландия и Австрия)

Първо. Икономическите отношения в една голяма част се координират чрез непазарни по формата си организационни структури и различни форми на коопериране и взаимодействие между фирмите.

Второ. Финансирането се осъществява чрез банкови кредити и по този начин са възможни дългосрочни инвестиции.

Трето. Работата на мениджмънта се оценява и контролира не толкова от пазара, колкото от мрежи, в които са представени наред с банките и фирми, работници, представители на държавата.

Четвърто. За по-силни от интересите на акционерите са считани интересите на множество обществени сектори (“stakeholder”-модел)

Пето. Заплатите се договарят координирано на секторно равнище над отделните фирми.

Шесто. Трудовите отношения имат по-скоро дългосрочен характер.

Седмо. Образователният модел обединява фирмено-специфични и браншови квалификации и се осигурява от съюзите на работниците и на работодателите.

Осмо. Съществуващите производствени линии и про-

цеси се променят по-скоро постепенно и в малък формат. Иновативността протича по-скоро с малки стъпки.

Девето. Стабилността и социалният баланс са взаимно свързани.

Десето. Системата може само бавно да се приспособява към нови проблемни ситуации.

Единадесето. Правилата на сътрудничеството се определят отвътре.

При изследването на типовете капитализъм целта не е да се обясняват предимствата на един вид капитализъм. И двата типа пазарни икономики са добре развити и добре позиционирани и показват задоволителна и устойчива икономическа ефективност. Подходът на Хол и Соскис обяснява обаче например защо предприятията от различни страни реагират напълно различно на едни и същи глобални предизвикателства.

Пример: Британските фирми реагират на предизвикателството на променените обменни курсове, които оскъпяват износа на продуктите им на чуждестранни пазари, като повишават цените на стоките си и по този начин просто прехвърлят покачването на цените върху клиентите. Германските фирми реагират на същото предизвикателство като запазват цената на стоките и по този начин компенсират намаляването на печалбите със запазване на пазарните си дялове.¹⁰⁶ Тези различни реакции могат да бъдат обяснени по следния начин: Британските фирми трябва да запазят нормата си на печалба, тъй като са зависими от такъв капиталов пазар, който възнаграждава разпределянето на краткосрочни печалби. Германските предприятия, напротив, могат да “понесат” намаляване на печалбите, защото достъпът им до капитал не зависи от краткосрочни печалби.

Британските предприятия са в състояние при загуба на пазарни дялове в кратък срок да уволняват свои работници. Тяхно предимство са откритият трудов пазар и слабата защита срещу уволнения. Немските предприятия, напротив, разчитат

---

¹⁰⁶ Hall/Soskice 2001: 16, 56

на дългосрочно заети, които притежават специфични за фирмата квалификации и трудно могат да бъдат “примамвани” от други предприятия.

При по-внимателна оценка на различните типове капитализъм от гледна точка на социалната демокрация правят впечатление някои *принципни недостатъци на некоординираните пазарни икономики*:

Първо. Тъй като в тези пазарни икономики съществена роля играят фирмената котировка и ползата за акционерите, предприятията са ориентирани само към краткосрочната печалба. Дългосрочните последици от дейността на предприятията като например социални или екологически проблеми могат да се вземат предвид само в недостатъчна степен.

Второ. Когато горният слой на мениджмънта притежава относително неконтролирана власт, тогава интересите на другите групи и преди всичко на работниците остават на втори план. Тяхното мнение не се отчита в достатъчна степен в процеса на вземане на решения.

Трето. Некоординираните пазарни стопанства имат прекалено гъвкав и неконтролиран трудов пазар. Квалификацията на работниците в тези пазарни икономики е по-скоро от общ характер вместо да има специфични за фирмата насоки. По тази причина работниците са поставени в по-слаба позиция спрямо работодателите. Тази ситуация още повече се усилва поради слабите профсъюзи и липсващото централно равнище на водене на преговори за заплащането.

Първоначални принципи на концепция за икономическия ред

Принципен подход за политическата икономия на социалната демокрация е последователното различаване между цели и средства на националното стопанство. От гледна точка на индивидуалните основни права икономиката също трябва да гарантира възможно най-големи свободи за действие. Това означава – толкова много пазар колкото е възможно. Същевре-

менно от гледна точка на материалните норми на свободата разполагането със социални стоки е предпоставка за осигуряването на позитивна свобода. А за да бъде тя осигурена, икономическите процеси трябва да бъдат политически формирани и регулирани. Пазарите се нуждаят от целенасочено вграждане в политическия контекст.

В социалната демокрация важи приматът на основните права. Поради това икономическата система принципно трябва да е открита за политически намеси. В последна сметка целите на националната икономика се определят от основните права. Икономическата система, нейната организационна форма, нейните процедурни процеси и резултати се определят също и от социалните и икономическите основни права. Системата на националното стопанство на дадено общество винаги е резултат на политически процедури, при които се решават основните въпроси на политическата икономия. В тази процедура се вливат опитът и изводите за предпоставките и последиците на различните икономически средства. В нея се балансира между изпълнените с напрежение частични цели.

Политическата икономия на социалната демокрация обосновава избора на такива икономически средства, които са практични, ефективни и нормативно легитимирани. Става дума за отговори на въпросите: Какви средства в процеса на производство на стоки и услуги осигуряват едновременно и икономическата ефективност, и основните права? По какъв начин може да се определи възможно най-голямото пространство за действие на частно-автономни решения и на интереси на общността? Каква организационна форма на институциите най-добре осигурява производителността на организацията на икономиката?

От досегашния исторически опит с различните устройства на икономиката и от тяхното научно обяснение произтичат някои институционални позиции за икономическия ред на социалната демокрация:

- необходимостта от широкообхватно *вграждане на пазари-*

- те* в социалните, екологическите и политическите жизненни условия на обществото;
- необходимостта от достатъчно пространство за *разгръщане на пазарната логика*, тъй като само така могат да се осигурят производителност и оптимално използване на ресурсите;
  - необходимостта от осигуряване на *подходящи форми* на участие на работниците и служителите в управлението на предприятията;
  - необходимостта от *макроикономическо регулиране* с цел постигане на външноикономическо равновесие, пълна заетост, ценова стабилност и балансирано протичане на конюнктурния цикъл;
  - необходимостта от *активна политика на пазара на труда*;
  - необходимостта от *транснационална политическа координация* на вграждането на пазара.

Противоречия между либертарната и социалната икономия

Главното противоречие между либертарната и социалната интерпретации на либералната демокрация се състои в различната оценка на правния статус на собствеността върху средствата за производство и устройството на пазара. Робърт Нозик се изразява недвусмислено, че собствеността върху средствата за производство в *разбирането на либертарния либерализъм* е определено непосредствено като човешко право. Поради това то не трябва да бъде ограничавано и от основните права на трети лица.¹⁰⁷ В това разбиране правото на разпореждане със средствата за производство е неразривно свързано с понятието за свобода. Либертаризмът изхожда от това, че в рамките на либерална конституция придобиването на собственост върху средства за производство остава предоставено единствено на ползването на свобода от индивида и поради това няма необходимост от регулиране от страна на държавата. Единствено от ползването

---

¹⁰⁷ Nozick 1974

на свобода от страна на отделната личност зависи дали той е собственик върху средства за производство или не. Либертарната концепция не взема предвид, че собствеността върху средствата за производство е разпределена неравно и че това неравно разпределение има последици за достойнството и свободата на трети лица. Логичен извод на тази концепция е, че пазарът гарантира неограничените права на свобода на икономическите граждани. Държавните намеси в тази област се считат не само за политически недопустими и за ограничаващи свободата на гражданите, но и за нарушение на функцията на пазарите.

Социалната интерпретация на либералната демокрация се основава на историческия опит, свързан със саморегулиращите се пазари. Опитът от фазата на ранния капитализъм във всички европейски страни показва, че пазарът може да доведе до еднозначни и значителни по мащабите си нарушения на възможностите за свобода на много голяма част от гражданите (в качеството им на икономически граждани) и до саморазрушение чрез концентрация на власт. Социалната интерпретация на либералната демокрация изхожда от това, че саморегулиращият се пазар поради вътрешно присъщи му дефекти води до рискове и до лишаване от блага, които поставят под заплаха възможностите за свобода, жизнените блага и основните права на много граждани. В противоположност на ортодоксалния социализъм обаче теорията на социалната демокрация не отхвърля тотално либерално-икономическите институции, а проверява доколко те са съвместими с всеобщите основни права. В случай на тяхната несъвместимост теорията на социалната демокрация предвижда – целево спрямо съответното конкретно състояние на проблема – трудово-правни ограничения, спазване на изисквания на социалната държава и икономико-регулативни корекции.

Социалната критика към ефектите на саморегулиращите се пазари може да бъде обобщена в матрица на принципните измерения на заплахите. Тя по принцип е отворена за нов опит, добит в хода на общественото развитие:

Първо. Всяко лице, което не е успяло да получи на пазара достатъчно доходи, е заплашено от гледна точка на условията на неговия достоен за човека живот, а в крайни случаи – и от гледна точка на физическото си оцеляване. Това нарушава елементарни основни права, както и условията на частната автономност.

Второ. Лица, които поради липсата на собствени средства, са принудени да сключат договор, който нарушава нормите на тяхното самоопределение и човешко достойнство, са засегнати по отношение на основните си права. Те губят своята социална автономност.

Трето. Лица, които поради неравенство са възпрепятствани в значителна степен при участието си в разпределението на жизнени блага и в реализирането на възможностите си за политическо участие, са съществено ограничени в своите граждански права. Не е гарантирана тяхната политическа автономност.

От тези измерения на заплахите се извеждат институционалните водещи насоки на политическата икономия на социалната демокрация:

- Правата на собственост върху средства за производство, чието упражняване засяга човешките права на трети лица, трябва да бъдат ограничени на основата на предимството на основните права.
- Когато настъпва колизия между основни права на лицата, те трябва да се ограничават от гледна точка на основното право на равенството.
- Демократичната правова държава регламентира легитимните права на собственост. В това отношение тя взема предвид техните възможни обществени ефекти върху гарантираните основни права на трети лица.
- Пазарът е обществена институция, чиито граници, цели и начин на функциониране зависят от нормите на либералните, политическите, икономическите и социалните основни права. Поради това той подлежи на политическо регулиране и отговорност.
- В тези граници пазарът изпълнява съществени обществени

цели (благосъстояние и свобода).

- От гледна точка на осигуряването на свобода пазарът не стои на едно и също стъпало с институциите на демократичната правова държава.
- Политическото решение по отношение на пазара и неговото ограничаване следва от отговорността за осигуряване на икономическите и социалните основни права (производителност, снабдяване с блага, ориентация на търсенето спрямо потребностите, свобода на икономическа дейност).
- Формата, границите, вътрешното устройство и легитимните области на действие на пазара зависят от политически решения, които са легитимирани чрез основните права.
- Регулирането на макроикономическото развитие неизбежно произтича от социалните и икономическите основни права, от инструменталния характер на икономическия ред и от политическата структура на отговорност.¹⁰⁸
- За изясняване на пътя на макроикономическо регулиране от значение са не само ориентацията към основните права, но и съответните политически мнозинства и състоянието на научните заключения относно последиците на пазара и намесите в него.
- Нормите на основните права формират долната граница на икономическото устройство от гледна точка на регулирането на трудовото право, на участието в управлението на предприятията и на тарифната автономия. В същата степен трябва да се вземат предвид и правата на засегнатите, но неучастващи членове на обществото.¹⁰⁹

4.2. Вграждане на пазара в обществото

За да бъде реалистичен, всеки опит за икономическа теория на социалната демокрация трябва да изхожда от четири, *emпи-*

---

¹⁰⁸ Вж. Stabilitätsgesetz von 1967

¹⁰⁹ Löwenthal 1978

рично добре потвърдени, предпоставки:

първо, от приведеното от Карл Полани¹¹⁰ доказателство, че възгледът за саморегулиращ се пазар, който може да бъде разстроен единствено от предприети опити за неговата регулация, не е нищо повече освен догматична фикция. Всички реално съществуващи пазари са били вградени в обществото.

второ, от извода, че всеки икономически модел, който би трябвало да се практикува в рамките на една социална демокрация, трябва да бъде в състояние да се наложи успешно в конкуренцията с организирани по друг начин икономически модели. В противен случай той би загубил както жизнеспособността си, така и своята политическа легитимност.¹¹¹

трето, от резултата на изследванията на “типологиите на капитализма”, който показва, че в реалния свят съществуват твърде различни форми на пазарно-икономическа организация. Основа за политико-икономически решения трябва да бъде потвърденият с факти опит с различните икономически системи.

четвърто, от тезата, че при теорията на социалната демокрация за политико-икономическото регулиране става дума само за следното – на въпроса за подходящата комбинация от пазарна логика, държавна дейност и инициативи на гражданското общество да се дадат такива емпирично обосновани отговори, които в практиката максимално да се доближават до нормативно обоснованите цели.

При сегашното състояние на науката може да се смята за емпирично доказано, че всичките три способа на регулация – гражданското общество, пазарът и държавата – показват както функционални предимства, така и функционални недостатъци. Поради това те се нуждаят от специфично допълване съответно с другите способности. Основаната върху принципи прагматична дейност трябва да оптимизира тези функционални предимства и да намалява риска от функционални неудачи.

По-старият ортодоксален либерализъм изхождаше от пер-

---

¹¹⁰ Polanyi 1977

¹¹¹ Milner 1989: 213

фекционизма на пазарното регулиране и напълно изведе пазара вън от контекста на регулирането чрез гражданското общество и чрез държавата. На пазара се гледаше като на самото олицетворение на свободата и по този начин той се освобождаваше от всякаква критична оценка. В противоположност на това ортодоксалният социализъм клонеше към идеализация на държавната дейност, която тълкуваше като логичен израз на колективната воля на обществото. По този начин държавата също се откъсваше в голяма степен от контекста на регулирането чрез гражданското общество и чрез пазара. И двете догми са теоретично необосновани и при опита за тяхното прилагане всяка по различен начин води до тежки нарушения на основни права.

Пазарът

В своето изследване на историята на пазарните и обществените отношения Карл Полани¹¹² убедително доказва, че пазарите винаги – освен краткото, но с катастрофални последици изключение в началото на ХХ век – са били вградени дълбоко в културната, социалната и политическата среда на своето общество. Най-късно от момента на световната икономическа криза от 1920-те години е станало ясно, че държавата и пазарът трябва да бъдат тяхно свързани помежду си, за да реализират производството на възможно най-много блага. Пазарите могат да изпълнят ценната си функция на обществено регулиране едва когато подлежат на контрол, допълнение и регулиране и когато областите на икономически решения се определят и ограничават от политически решения. Междувременно и обществата на Централна и Източна Европа след една междинна неолиберална фаза поеха по пътя на “вграждане” на пазарите. В началото на ХХI век необходимостта от това “вграждане” не подлежи на съмнение в *практическата дейност* на всяко от големите политически течения на модерната демокрация.

Този научен извод дълго време обаче имаше трудна съдба. Той постепенно се налагаше в различните страни и в различните

---

¹¹² Polanyi 1977

течения и едва от 1980-те години се превърна в общоприета позиция. Следният опит и следните аргументи повлияха в историята на социалната демокрация за този процес на преосмисляне:

Едуард Бернщайн¹¹³ показва, че отхвърлянето от страна на Маркс на пазарното регулиране се основава на емпирично погрешно предположение. Прогнозата на Маркс беше, че капитализмът води до процеси на икономическа концентрация, в чийто край националното стопанство ще се ръководи само от малък брой монополисти и олигополисти. Бернщайн показва, че в противоположност на това очакване нараства комплексността на капиталистическата икономика и възниква необозримо множество от дребни, средни и едри предприятия. Аргументите на Бернщайн насочваха към признаването на пазара като средство за координация, защото единствено той е в състояние ефективно да обработва огромната икономическа информация, без да се стигне до загуба на производителност на труда, на обществени ресурси, на възможности за въздействие и на суверенитет на потребителите.

Тези аргументи придобиха още по-голямо значение след разгръщането на съветско-комунистическото планово стопанство, когато проличаха неговите икономически, социални и политически недъзи. През 1920-те години доводите бяха допълнени и издигнати на ново равнище от страна на макроикономиста Едуард Хайман¹¹⁴. Той видя във функциониращите без монополно господство пазари действени инструменти за обществено влияние върху икономическите решения. Успоредно с това бе развита и концепцията за икономическата демокрация. Тя подкрепя принципа на пазарното регулиране, но в същото време изисква профсъюзите и политическите представители да участват на всички равнища на вземане на икономически решения – от предприятието през фирмата и бранша до цялото национално стопанство.

---

¹¹³ Bernstein 1910

¹¹⁴ Heimann 1929

4.3. Права на собственост и равна свобода

Неолибералната концепция за неограниченото право на частна собственост е едно закъсняло изключение в цялата европейска история. Както в правната мисъл, така и в политическата практика винаги е доминирал възгледът за частната собственост като своеобразно попечителство и поради това тя се предоставя за ограничено време. Изходната позиция беше, че частната собственост не бива да служи само за лична полза, но и за полза на общността. Това социално разбиране на собствеността стана проблематично едва при политическия абсолютизъм, след като той отдели политическата власт от социалната отговорност и се конфронтира с общото благо. Противниците на абсолютизма можеха, напротив, да обосновават възгледа, че частните собственици би трябвало да разполагат неограничено със своята собственост, тъй като това е предпоставка за тяхната свобода. В това отношение извън вниманието остана фактът, че дори и в този момент общността с цел събиране на данъци имаше определени претенции спрямо разпореждането на частниците с тяхната собственост. В *ниито едно* общество не съществува изцяло неограничено право на частните собственици да се разпореждат със своята собственост. Това е политически мит. Винаги става дума за мяра и граници на определяне на собствеността чрез политически решения.

Политическите решения са свързани с въпроси като например: За какви цели на общността каква данъчна ставка в каква форма на прогресия трябва да се използва? Извън съмнение обаче е, че не бива да съществува пълно и без компенсации отнемане на собствеността на граждани от страна на държавата. Всичко останало е въпрос на политическо решение на общността и зависи от традициите на политическата култура на всяка конкретна страна.

Концепция за собствеността в правото на Федералната република

По отношение на социалното измерение на собствеността

върху икономически стоки особено значими във Федерална република Германия са следните разпоредби на Основния закон:

Член 14 (*Собственост, право на наследство и отнемане на собственост*)

“(1) Собствеността и правото на наследство са гарантирани. (...) (2) Собствеността задължава. Нейната употреба трябва да служи и за благо на общността. (3) Отнемане на собственост е допустимо само за благо на общността (...).”¹¹⁵

Член 15 (*Социализиране*):

“Поземлена собственост, природни богатства и средства за производство могат да бъдат прехвърлени в обща собственост или в други форми на общностна икономика с цел обобществяване чрез закон, който урежда начина и размера на компенсацията.”

Федералният конституционен съд в една свое решение относно Закона за участие в управлението на предприятията¹¹⁶ отсъди как трябва да се оценява отношението на засягащите собствеността основни права едно спрямо друго.¹¹⁷ Конституционният съд различава между две измерения на използване на частната собственост – *имущественно-правно* и *социално*.

Имущественно-правното измерение е свързано с личната свобода, защото то осигурява на собственика “формиране на

---

¹¹⁵ Seifert/Hömig 1995: 169-183

¹¹⁶ Има се предвид присъдата на Федералния конституционен съд от 1 март 1979 г. Основната идея на развитата на 113 страници присъда гласи: “Разширеното участие на работниците в предприятията според Закона за участие в управлението от 4 май 1976 г. е съвместимо с основните права на обхванатите от закона дружества, дялови собственици и коалициите на работодателите.”

¹¹⁷ Тогава голям брой фирми и съюзи на работодателите повдигнаха конституционна жалба срещу правото на участие в управлението на предприятията от 1976 г. Страхът на работодателите бе от това, че съгласно закона се откривал достъп до надзорните съвети за “социалистите” и за “явните врагове на собствеността”. Според тях със Закона защитената от Основния закон собственост била деградирана до второстепенна функция. Съдът не се съгласи с тези твърдения и в присъдата си потвърди конституционосообразността на правото на участие в управлението на предприятията. (вж. Brock/Wulf 1982: 140 и следв.)

живота му в собствена отговорност”.¹¹⁸ Следователно Федералният конституционен съд тълкува като относително тясна връзката между основното право на собственост и основното право на свобода на дейност. Съдът не вижда нуждата държавата да ограничава ползването на правата на собственост: “Доколкото става дума за функцията на собствеността като елемент на осигуряването на личната свобода на индивида, тя се ползва от специално подчертана защита”.¹¹⁹ Щом обаче се засяга социалното измерение на собствеността Федералният конституционен съд вижда необходимостта от държавна дейност: “Напротив, правомощието на законодателя по определянето на съдържанието и границите (на частната собственост) е толкова по-широко колкото повече обектът на собствеността е поставен в социално отношение или социална функция”.¹²⁰ Такъв е например случаят при собственост върху икономическо предприятие. Съдът подчертава, че работниците и служителите, които са поставени в положение да ползват частната собственост на други, за да формират отговорно живота си, биха могли да бъдат ограничени в свободата си на дейност и на професия. Законодателят има задачата да третира основните права на лишените от собственост равноправно с тези на собствениците. Негово право и задължение е да задейства правила и ограничения при ползване на частната собственост.

Законът за участието на работниците в управлението на предприятията е опит да се регулира социалното измерение на правото на собственост. Той разпорежда, че наистина частната собственост в нейното имуществено измерение може да се ползва свободно (например като предприемачът изтегли собствеността си от фирмата), за което не е нужно съгласие на персонала. В социалното си измерение обаче частната собственост подлежи на вето на заетите в предприятието.

От гледна точка на Основния закон частната собственост подлежи на социални задължения и в имущественото си изме-

---

¹¹⁸ BVerfGE “Mitbestimmung der Arbeitnehmer” v. 1.3.1979

¹¹⁹ Пак там

¹²⁰ Пак там

рение, защото тя подлежи на данъчно облагане, което се решава по политически път. С други думи, част от нея може да бъде “отнета” за цели на общността.

Частна собственост и нарушения на основни права

При определени условия частната собственост върху средства за производство може да нарушава основните права на трети лица. Например частната собственост върху икономически стоки може

- да попречи на придобиването на собственост от страна на непритежаващите собственост
- да доведе до повишени цени и до нарушаване на суверенитета на потребителите чрез концентрация на власт и следващите от нея ограничения на конкуренцията
- да доведе до нарушаване на политическото равенство чрез неравна мобилизация на ресурси в комуникационния процес
- да доведе до изоставяне на демократични програми за дейност в резултат на заплахи от санкции спрямо политическите власти.

Поради това социалната демокрация е длъжна да осъществява политическа дейност с цел предотвратяване или ограничаване на тези нарушения на основни права чрез политика на икономическо вграждане и регулиране.

4.4. Икономическо регулиране

Пазарите имат вътрешно присъщи функционални недостатъци.¹²¹ Поради това е необходима икономическа регулативна политика, която да намали противоречията между икономическата рационалност и политически дефинираните интереси на обществото. Вярата, че пазарите са годни да функционират като саморегулиращи се насочващи механизми и че по принцип те са в съзвучие с обществените ценности, влиза в противоречие с всички научни познания за пазарите. Политиката на икономи-

---

¹²¹ Polanyi 1977

ческо регулиране се занимава с установяването на основните правила за икономическите решения, с контрола и със санкциите във връзка със спазването им. Тя зависи от множество предпоставки и рядко минава без нежелани странични последици.¹²²

Между функционалната логика на системите на вземане на политически решения и функционалната логика на икономическите подсистеми съществуват принципни напрежения и противоречия, които не могат да бъдат премахнати чрез прехвърляне на едната логика в другата. Поради това със средствата на политическата логика трябва да се поставят на икономическата логика граници и цели, при това по възможност без да засягат по нежелан начин собствения ѝ вътрешен смисъл.

В по-новата история имаше два големи обществени опита да се слоят двете функционални логика една с друга. И двата причиниха гигантски социални щети и претърпяха провал. Става дума, *първо*, за *либертарния опит* за обособяване на пазарната логика срещу логиката на политическо регулиране. Този опит доведе в годините след Първата световна война до световната икономическа криза.¹²³ *Вторият* бе *обоснованият в марксистко-ленински дух опит на съветския комунизъм* да регулира икономическата подсистема изключително чрез политическа власт. И този опит след западане на развитието на производителните сили в продължение на десетилетия в края на краищата доведе до крах на цялостната икономико-политическа система.

Социалната демокрация е привърженик на такава форма на икономическо регулиране, която е в състояние да постави доколкото е възможно пазарите в съзвучие с политически определените цели. В това отношение самата функционална логика на пазарите трябва да се запази по възможност във всички продуктивни аспекти. Тъй като пазарите по своята природа са гъвкави, динамични и могат да се предвиждат само в определени граници, то и успешната политика на икономическо регулиране също трябва да бъде гъвкава и динамична в цели-

---

¹²² Czada/Luetz/Mette 2003: 13

¹²³ Polanyi 1977

те и средствата си. Поради това гъвкавостта и прагматичната откритост на средствата за икономическо регулиране не са просто следствие на политически компромис между различни интереси. Те произтичат по-скоро от вътрешните напрежения между съществените основни права и функционалните условия на икономиката в обществото. Повишаването на благосъстоянието и свободният избор на потребление трябва да бъдат съвместими с целите на пълна заетост, екологическа устойчивост и постоянен икономически растеж.

За успешното политическо регулиране на пазарите е необходимо да се създадат правни рамкови условия, и то в смисъла на създаване на законови правила и на прилагането им с помощта на изпълнителната власт и на контрола и санкциите на съдебната власт.¹²⁴ Въпрос на принцип е политическото общество да получи възможността да въздейства върху подсистемата на пазарното стопанство. Политическото регулиране означава също така да се предприемат чрез макроикономическо насочване намеси в сферите на действие на предприятията. При всички случаи обаче тези сфери на действие трябва да бъдат оставени достатъчно открити, така че да се запазят и по-възможност да се стимулират желателните за обществото дейности на предприятията.

По правило пазарите се отличават с ред недъзи, които са неразривно свързани с техните продуктивни икономически функции. Трябва да се различават “три комплекса причини за капитулация на пазара”:¹²⁵

1. Съществуването на естествени монополи:

Едно изключително пазарно регулиране би довело в областта на железниците, енергоснабдяването и телекомуникациите дотам, че необходимата дейност изобщо няма да бъде извършена или пък резултатите ѝ ще могат да бъдат предлагани само на свръхвисоки цени. Тъй като обаче точно тук става

---

¹²⁴ Czada/Lütz/Mette 2003: 13

¹²⁵ Czada/Lütz/Mette 2003: 16

дума за инфраструктурни дейности и за дейности по снабдяване с базисни услуги на цялото общество, държавната намеса е необходима. В такива случаи икономическите резултати могат да се постигнат по близки до пазара условия само с помощта на политическа намеса.

2. Отрицателни външни ефекти:

Отрицателни външни ефекти настъпват винаги когато участници на пазара прехвърлят на “трети лица” разходи и тежести и по този начин предизвикват социални щети, които трябва да бъдат компенсирани от политическата общност като цяло. Такъв например е случаят със замърсяването на околната среда с вредни вещества, но също така и безработицата, причинявана от самото конюнктурно протичане на пазарния процес. Друг пример са възникващите в резултат на глобализацията транснационално проявяващи се финансови кризи, които могат да доведат до забавяне на растежа и до масова безработица. Регулаторната икономическа политика трябва или изобщо да предотврати подобни външни ефекти, или да прехвърли обратно разходите от външните ефекти върху самите им причинители, така че обществото да се освободи от тях.

3. Случаи на асиметрична информация:

В много сфери е налице принципно асиметрична информация между тези, които предлагат, и тези, които потребяват услуги и стоки както от гледна точка на цените, така и от гледна точка на качеството. Например купувачът на употребяван автомобил много трудно би могъл да оцени преди сключване на договора доброто или лошото качество на колата. Подобно е положението по отношение качеството на стоката или на купуваната услуга при медицински услуги, тъй като пациентът няма същото медицинско образование като лекаря.

Улрих Бек¹²⁶ вижда в този случай на капитулация на пазара

---

¹²⁶ Beck 1986

дори нов тип на възникващи рискове. Новите, причинени от модерната техника, рискове носят тежести за засегнатите от тях не само със значителните си ефекти, а и с това, че те не могат да вникнат в тях. Дори ако например има информация за количественото въздействие на дадено опасно вещество, то въпреки това оценката на риска зависи главно от мнението на експертите. Отделният индивид е “предоставен” на това експертно мнение.

Следователно проблемът за асиметричната информация обхваща две различни предизвикателства, които се нуждаят от политическо регулиране.

Първо, става дума за задължително обозначаване на качествата на продуктите като например състава на хранителните стоки или дела на вредни вещества в производствени съставки.

Второ, става дума за независима оценка на рисковете, например за въпроса как трябва да се оценят проблемите, произтичащи от определено количество вредни вещества. Тук гражданинът трябва да разчита на изказванията на експертите, които той самият не може да провери. Затова и една от задачите на държавата е да организира и да направи публични експертните мнения. Освен това задължение на политическото регулиране е да предотвратява възникването на подобни рискове.

Необходимостта от икономическо регулиране нарасна особено силно след 1990-те години поради три тенденции на развитие: *първо*, поради засилената приватизация на доскоро създавани от държавата услуги; *второ*, поради транснационалната интеграция на пазарите, която доведе до растяща пропаст между произведените външни ефекти и възможностите за тяхното политическо регулиране; и *трето*, поради нарастването на необозримите цивилизационни и екологически рискове вследствие на нерегулираните процеси на икономически растеж.

В хода на тези процеси либертарната позиция, която искаше да ограничи регулативната политика главно до гарантирането на условията на конкуренцията, изпадна в дефанзива. Днес необходимостта от регулативна икономическа политика е оче-

видна. Поради това в дневния ред стоят следните въпроси: Кои инструменти на икономическата политика са подходящи? На основата на какви форми на вземане на политически решения трябва да се определят целите на икономическата политика? Как може да се мобилизира и организира политическата воля за налагане на решения на глобалната сцена?

Днешната научно-техническа цивилизация създава преди всичко два типа рискове, които правят необходими две крайно различни политически контра-стратегии: *социално-структурните рискове* и *рисковете, които възникват от новите форми на научно-техническите производствени възможности*. Първите, които са заложили в самата структура на капиталистическите общества, трябва да бъдат точно определени от гледна точка на техните причини и към тях да има еднозначна политика. Рисковете от втория тип, напротив, създават друго състояние на проблемите. Пример за този тип рискове е ядрената енергия. Не само, че е спорно какъв вид риск произтича от нея и какъв е размерът на този риск, но също така не е ясно какви загуби би претърпяло обществото, ако се откаже от новата технология.

Стратегии на регулативната политика

Досега в рамките на проектите на социалната демокрация са развити, а в различна степен са и частично изпробвани четири стратегии на макроикономическо регулиране. Първите две стратегии почти не са надхвърлили статуса на програма. Другите две са успешно практикувани в продължение на дълги периоди от време и в многобройни страни. Става дума за:

1. Икономическата демокрация
2. Демократизацията на правата на собственост чрез работнически фондове
3. Кейнсианско макроикономическо координиране
4. Различни варианти на нео-корпоративисткото съ-регулиране между държавата и социалните партньори

Всичките четири макроикономически стратегии приемат регулиращата функция на капиталистически урудуните пазари до границата, при която те влизат в колизия с основните права на засегнатите граждани.

1. Икономическа демокрация

Концепцията за икономическа демокрация бе развита най-вече в Германия по времето на Ваймарската република¹²⁷ в сътрудничество между учени икономисти и профсъюзни теоретици. Тя запази програмната си валидност до 1990-те години, макар че в нито един момент не е прилагана в сериозен мащаб в практиката на водени от социалдемокрацията правителства.¹²⁸ Водещ в тази концепция е възгледът, че регулирането на пазара може да се осъществи чрез своеобразна паритетна парламентаризация на икономико-политическите и макроикономическите решения на всички равнища.¹²⁹ Този модел предвижда пирамидална структура на вземане на решения, на върха на която стои централен Икономически и социален съвет, който е съставен в равни пропорции (по една трета) от представители на правителството, на работниците и на работодателите и който поставя макроикономическите цели.¹³⁰ На по-долните равнища на вземане на решения също има икономически и социални съвети, например във формата на надзорни органи в предприятията, които конкретизират и прилагат централно взетите решения за регулиране.¹³¹

Моделът на икономическа демокрация повдига ред съществени въпроси: Как може да се постигне компромис и дори консенсус между участващите политически “актьори” и пред-

---

¹²⁷ Тя имаше програмен статус обаче и в Швеция и други страни.

¹²⁸ Novy 1978

¹²⁹ Naphtali 1966

¹³⁰ Такова регулиране бе предвидено например във Ваймарската конституция от 1919 г.

¹³¹ Към моделите на регулация на пазара чрез икономическа демокрация може да се включи и започнатият през 1970-те години опит на Митеран да наложи скъсване (“rupture”) с капиталистическата логика.

ставителите на работниците и на работодателите? Как трябва да се взема решение в случай на липса на съгласие? Достатъчно гъвкава ли е системата, за да реагира бързо на изискванията на транснационално интегрираните пазари? Решаващият въпрос обаче е: Как такава система би могла да заинтересува инвеститорите? Те нямат право на последно решение за своите вложения и всички фирмени решения подлежат на ветото на другите участници. Наистина по този начин стигането до решения би било по-демократично за ръководствата на предприятията отколкото в системите на планова икономика. Но свободата на действие на предприемачите би била ограничена в същата степен. Поради това на тази система ѝ липсва всякакъв стимул спрямо частните инвестиции, а с това и елементарната предпоставка за практическа функционална способност. При такива условия икономическата функционална логика няма възможности да се прояви.

2. Демократизиращи работнически фондове:

Този модел бе концептуално създаден от шведските профсъюзи и някои водещи шведски икономически теоретици и през 1970-те години за кратко време бе приложен на практика. Той следва една примамливо проста политикономическа логика:¹³² Във времена, когато поради недостатъчен икономически растеж реалните заплати на работниците стагнират, части от техния доход се изплащат като дялове от фирмите. Те се събират в надфирмени фондове и оттам се реинвестират в частните предприятия на страната. По такъв начин властта по отношение на икономическите решения за засегнатите предприятия преминава постепенно в ръцете на собствениците на фондовете, при това без в нито един момент да се извършва отнемане на съществуващата частна собственост върху средствата за производство.

Съюзите на шведските предприемачи по очевидни причини смятаха демократизиращите работнически фондове за повърхностно маскирана форма на отнемане на собственост. Под

---

¹³² Anderson 1990, Milner 1989, Meidner 1980

силния им натиск експериментът след кратко време бе прекъснат по *политически* причини, така че неговите икономически ефекти не можаха да проличат.

При концепцията за надфирмени работнически фондове съществува опасността представителите на интереси да попаднат в “двойствена роля”, а именно като профсъюзни членове и като собственици на капитал.¹³³ По този начин те са подложени на трудно разрешими напрежения, тъй като, от една страна, имат функция на собственици, а от друга, трябва също да отстояват интересите на работниците. Главният проблем обаче и при този модел се състои в това, че частните инвеститори и доверените им фирмени ръководства постепенно губят своя суверенитет на решения, а с това и мотива за участие в такъв модел. Макар че моделът се провали поради недостатъци в логиката на политическото му налагане, съвсем оправдано съмнение предизвиква и функционалната годност на неговата икономическа логика.

3. Кейнсианската макроикономическа координация:

В трите десетилетия след Втората световна война за повечето водени от социалдемократи правителства в Европа политиката на кейнсианска макроикономическа координация изглеждаше като кралският път към политическа икономия на социалната демокрация. Тази стратегия обещавахе да се избегнат всички клопки на плановата икономика и да се постигнат икономико-политическите и обществено-политическите цели, за които винаги е ставало дума в традицията на социалната демокрация. Практиката по времето на “златната епоха” изглежда даваше право на тази оценка. В лицето на кейнсианската макроикономическа координация сякаш бе намерено средството, с което можеха да се свържат без значителни вътрешни засечки едно с друго предимствата на пазарното и на държавното регулиране.

Кейнсианското регулиране комбинираше антицикличната

---

¹³³ Meidner 1980

политика на държавни разходи, чрез която до голяма степен можеше да се изравнят конюнктурните процеси на пазарния капитализъм, с програми за публични разходи, които засилваха общоикономическото търсене и стимулираха производството на публични стоки. По такъв начин едновременно със стабилизацията на конюнктурата и осигуряването на пълна заетост можеха да се реализират също така и политически дефинираните публични задачи, които и без това стояха в програмата за реформи на социалната демокрация.

Периодът на разцвет на този тип икономическо регулиране беше през 1960-те и 1970-те години. От средата на 1970-те години, когато демонтажът на инструментите за транснационална координация от Бретън Уудс доведе до бърза глобална интеграция на пазарите, този тип на макроикономическо регулиране загуби голяма част от действената си сила. Насочената към националната държава кейнсианска политика на регулиране се лиши от най-съществения си инструмент със загубата на лихвения суверенитет и с неограничаваните капиталови потоци в глобално интегрираните финансови пазари. Наистина, както констатират много наблюдатели, тя не е загубила напълно силата си, но в условията на глобализация нейната суверенна макроикономическа регулативна способност съществено намаля.¹³⁴

4. Неокорпоративисткото съ-регулиране

В ред управлявани от социалдемократи страни (например Швеция, Холандия и Федерална република Германия), в които политиката на кейнсианско регулиране беше особено успешна, тя беше съпроводжана и от неокорпоративисткото съ-регулиране. Тази стратегия осигуряваше сключването и практическото приложение на договорености относно данни за икономическата рамка и икономическите цели, осъществявани между профсъюзите, съюзите на работодателите и държавата. Неокорпоративисткото регулиране не успя изцяло да измести автономията на колективното договаряне, но в много отноше-

---

¹³⁴ Scharpf/Schmidt 2000, Streeck 1998

ния то координираше действията на отговорните за макроикономическото регулиране институции. То дължеше ефективността си на институционалната сигурност, идваща от това, че целевите споразумения и контролът за прилагането им до голяма степен лежах в едни и същи ръце.

Този тип регулиране зависи във висока степен от взаимното доверие на участващите “астъори”. Това доверие трябваше всеки един път да се възстановява наново в процеса и в резултатите на съвместната дейност.¹³⁵ Където то беше загубено, моделът се лишаваше от своите фундаменти.

В хода на икономическата глобализация тази *национална* стратегия на макроикономическо регулиране изпадна в криза. В условията на натиска на откритите пазари корпоративните структури бяха трудни за организиране и условията за успеха им претърпяха промяна. При германския “Съюз за работа” (1998-2002) например, който бе замислен като опит за корпоративистко регулиране, стана ясно, че партньорите в преговорите изпитваха значителни трудности да сключат споразумения и да направят необходимите компромиси.¹³⁶ Корпоративистката сила на самообвързване не беше достатъчна, за да се намерят съвместни решения на новите предизвикателства. За фирмите все повече се откриваше опцията за изнасяне на производството в чужбина, където разходите бяха по-ниски. Поради напускане на много членове профсъюзите загубиха силата си на представителство, което пък от своя страна ограничаваше готовността им да се променят.

В процеса на глобализация традиционното корпоративистко регулиране е подложено на промяна с открит резултат. Много от важните решения вече се вземат по-скоро на децентрализирано или секторно равнище.

---

¹³⁵ Rothstein 1998

¹³⁶ Reese-Schäfer 2000: 101

4.5. Публични стоки и граждански права

Публичните стоки са основен елемент на политическата икономия на демокрацията. Теорията и програмите трябва да обосноват какви публични стоки трябва да осигури политиката на социалната демокрация, какви условия за достъп до тях трябва да бъдат изпълнени в различните социални пространства и какви публични стоки трябва да са на разположение съответно в регионални, национални и глобални мащаби, за да бъдат спазени стандартите на справедливостта и солидарността.

Понятие и функция

Публични стоки са такива стоки, чието ползване е открито за всички хора в природното и политическото пространство, където те се предлагат. Никой не може и не бива да бъде изключен от тяхното ползване. Това е така или вследствие на физическите свойства на публичните стоки, или вследствие на законови регламентации или легитимни права. Качеството на въздуха е един пример за неограничения достъп вследствие на физическо качество. Базисното социално осигуряване е пример за свобода на ползване вследствие на законово оправомощаване. Защитата на човешките права и свободното посещаване на училище в много страни са примери за ползването на стоките вследствие на легитимни претенции от всеобщи основни права. Закони и права също могат да бъдат разбирани в този смисъл като публични стоки.

Осигуряването на публични стоки е от огромно значение за социалната демокрация както от гледна точка на важимостта на равни основни права, така и за справедливостта при разпределението. Тяхното ползване не зависи от материалните ресурси, с които разполага отделната личност. Към публичните стоки спадат права, институции, социална и лична сигурност, както и чист въздух, жизнена околна среда, здравеопазване и образование. Всички тези стоки не могат да бъдат предоставени за всички нито чрез саморегулиращия се пазар, нито чрез простото сключване на договор между индивиди. Те са зави-

сими само от политическото действие.¹³⁷

От либертарна гледна точка публичните стоки не представляват социално-икономически стратегии на легитимна политика на справедливост. В най-добрия случай те са необходимо зло, тъй като тяхното производство изисква процеси на колективни решения, които ограничават индивидуалната свобода и преди всичко правото на собственост на гражданите.

За социалната демокрация «чисто публичните стоки» и «общностните стоки» са от същностно значение. Ползването на чисто публичните стоки като например вътрешна и външна сигурност или пък чиста околна среда не подлежи на конкуренция между хората. Никой не може да бъде изключен от сферата на тяхното действие. Същото важи и за общностните стоки. За разлика от чисто публичните стоки те обаче не се произвеждат, а са заварени като например чистият въздух. Поради това общностните стоки могат да бъдат влошени по отношение на качеството им или пък унищожени в резултат на действието на трети лица. Това означава, че за тяхното запазване са нужни специфични ограничителни действия.

Три са основните причини, поради които особено чисто публичните стоки и общностните стоки представляват интерес за концепцията на социалната демокрация:

Първо, при тях почти без изключение става дума за социални стоки, които са от решаващо значение за осигуряване на достойни условия на живот и дори за осигуряване на самия живот.

Второ, при тях става дума точно за онези стоки, които от гледна точка на разбирането на социалната демокрация за социалните основни права трябва да бъдат извадени от доставянето им чрез пазара.

Трето, това са тези стоки, за чието предоставяне, размер и разпределение трябва да се взема политическо решение. Защото основно политическо право на гражданите е сами да определят вида и качеството на общите права.

В социалната демокрация всяка личност поради основните

---

¹³⁷ Samuelson 1954, Schweizer 1999

си права има претенция към определен размер публични стоки. Кои точно са те, как точно ще се урежда финансирането им и условията за достъп до тях – това в началото са все още открити въпроси.

Публични стоки и справедливост

В концепцията на социалната демокрация публичните стоки са обусловени от *разбирането за справедливостта*, по което се договаря дадено общество в конкретната ситуация. Всички егалитарни теории за справедливостта, които се основават върху равното достойнство и равната свобода на всички хора и които включват материални компоненти в понятието за свобода, стигат до извода, че най-напред трябва да е налице *равенство на жизнените възможности*.¹³⁸ Това равенство на жизнените шансове е интерпретирано и обосновавано по различен начин в различните теории. В теорията на справедливостта на Джон Ролс то произтича от концепцията за справедливото осигуряване на гражданите с онези социални стоки, които правят възможно реализирането на техните равни възможности за свобода.¹³⁹ В комунитаристката теория за справедливостта на Майкъл Уолзър то е равнозначно на сферата на разпределението на социални стоки според потребностите.¹⁴⁰ При Роналд Дуоркин поставеното на челно място равенство при разпределението на индивидуалните възможности за свобода е ядро на неговата концепция, която третира справедливостта като равенство на ресурсите по време на целия живот.¹⁴¹

Равенството при осигуряването на материални жизнени възможности наистина се различава по своята величина в различните концепции и е подложено на различна интерпретация. При всичко случаи обаче то се опира на принципите на равенството на човешкото достойнство и на позитивната

---

¹³⁸ Преди всичко Rawls 1972, Rawls 1993, Dworkin 1981, Walzer 1992, Habermas 1992

¹³⁹ Rawls 1972

¹⁴⁰ Walzer 1992

¹⁴¹ Dworkin 2000

свобода. Тези принципи обхващат равенството на *частната* автономност, равенството на *политическата* автономност и *разполагането* с онези *социални стоки*, които са действителната предпоставка за достоен живот и за реализация на равните възможности за гражданско участие. То се разпростира и върху общественото и икономическото участие, т.е. върху условията на социалната автономност.

Конкретният облик на равенството е предмет на политическо решение. Всяка политическа общност трябва, *първо*, да си изясни кои социални стоки в какъв размер трябва да се предоставят като публични стоки, например в областите на здравеопазването, училищното образование и базисното осигуряване. *Второ*, въпрос на политическо решение е дали достъпът на всички хора до публичните стоки трябва да бъде безплатен или ще се постави базисна такса, която или да е еднаква за всички, или да е диференцирана с оглед на социалното положение. Този въпрос естествено не стои при физически публични стоки като въздуха. *Трето*, трябва да се изясни начинът на финансиране.

От разбирането за справедливост на съответната политическа общност зависи кои публични стоки в какъв размер и по какъв начин ще се предлагат. В това отношение справедливостта се свързва с три измерения на политическата дейност:

1. Системата на обществени институции
2. Публичните услуги и права
3. Разпределението на обществените жизнени възможности

Публичните стоки са разположени в първите две измерения на политическата дейност. В първото измерение публични стоки са съдебната система или институциите на правителствената система. Примери за публични стоки от второто измерение са контролът на въздушното пространство, предлагането на публични училища, сигурността, контролът над хранителните стоки, комуналното право на строеж и услугите на социалното осигуряване.

Публични стоки и социално осигуряване

Възможността да разполагаш с публични стоки е от значение за реализирането на свободата на всички граждани, но по различен начин. За гражданите, които поради притежание на значителни ресурси могат да задоволят почти всичките си потребности, привлекателни са малък брой публични стоки като например обществената сигурност и инфраструктурата. За гражданите, които поради непритежанието на достатъчно материални ресурси не могат да придобият множество частни стоки, осигуряването с материални публични стоки е предпоставка за осигуряване на възможностите им за свобода. Ако държавата осигурява доходи какъвто е примерът със социалната помощ, те принадлежат към публичните стоки. Тази помощ дава възможност на отделния гражданин да се снабди с частни стоки на пазара и по този начин да реализира жизнените си възможности. Покупателната способност на нуждаещия се гражданин в този случай се обявява от политическата общност като публично благо, което се дава от държавата.

Осигуряването на публични стоки – ролята на пазара, държавата и гражданското общество

Спорно е дали публичните стоки трябва да се предоставят изключително от държавата или пък в тяхното производство трябва да участват и други действащи лица като например пазарът и гражданското общество. Дълго време в дискусиите доминираше възгледът, че държавата единствена носи отговорността за осигуряването на публичните стоки. Това обаче по-скоро е недоразумение. По отношение на предоставянето на публични стоки единственото важно е реалното разполагане с тях. От тази гледна точка държавата е свободна да реши дали да не включи и частни производители или инициативи на гражданското общество в тяхното създаване. Тя може да организира и съвместното им производство с едно от действащите лица или с двете едновременно доколкото именно тя ги

осигурява като последна инстанция.¹⁴²

Множество значими публични стоки, например такива, които подобряват качеството на живота (като например социалната самопомощ) могат да бъдат произведени само от гражданското общество. В много сфери на дейност е възможен значителен принос чрез доброволен граждански ангажимент. По отношение на онези публични стоки обаче, които засягат основните права на хората и на гражданите, принципите на социалната демокрация изискват тяхното осигуряване да става чрез държавата. Защото тук е поставен въпросът за осъществяване на претенция, произтичаща от всеобщи основни права.

Ангажиментът на гражданското общество във вид на производство на социални стоки може да бъде стимулиран по различен начин. От една страна, държавата може да създава подходящи структури за този ангажимент. От друга страна, чрез преустройство на публичните служби може да възникне нова обществена перспектива за включването на гражданското общество.¹⁴³ В сферите на социалните услуги, на културата, на училищата, на грижата за възрастните би могъл да се обхване голям потенциал от ангажимента на гражданското общество като стратегия за предоставяне на публични стоки.

Концепцията за активиращата държава залага върху взаимното обвързване на пазар, държава и гражданско общество. Това *не* означава, че държавата се оттегля от цялостната си отговорност за осигуряването на обществени стоки. С помощта на комбинацията на различни форми на осъществяване на тази дейност обаче възникват синергетични ефекти, които повишават ефективността. Поради това за проекта на социалната социалната демокрация по-важен от инструментално-прагматичния въпрос, кои действащи лица в производството на кои публични стоки трябва да участват е принципният въпрос, кои публични стоки трябва да са налице и какви са условията за достъп до тях.

---

¹⁴² Matzner 1982

¹⁴³ Evers/Rauch/Stitz 2002

Глобални публични стоки

Концепцията за “Global Public Goods” бе развита в рамките на по-новите проекти на ПРООН и от самото начало е пряко свързана с политическа дейност. От една страна, тя формулира поредица от базисни стоки като международна сигурност, екологическа устойчивост, стабилност на финансовите пазари, които по своята природа са в полза на всички хора и по отношение на които всички имат еднакъв интерес. От друга страна, тя съдържа поредица от колективни базисни стоки като достъпът до здравеопазване, до образование, до социална сигурност и до възможности за заетост, които по нормативни причини трябва да бъдат достъпни за всички хора, за да се осигурят определени минимални условия за достоен живот навсякъде по света. Този подход е насочен към сътрудничеството в областта на развитието и по този начин представлява проект за глобално сътрудничество.

Едно от особените предимства на тази концепция е именно в директната връзка с Обединените нации и с международното сътрудничество в областта на развитието. Другото ѝ предимство се състои в силната просвещенска субстанция на този подход, който може да покаже за ред колективни стоки, че те са неделими и поради това са в последна сметка в интерес на всички. Особената сила на концепцията е в нейната ориентация към третия свят. В това отношение тя съдържа някои наложителни нормативни насоки, които непосредствено показват какво най-малкото трябва да стане, за да се създадат в най-необлагодетелстваните части на света основни предпоставки за достоен живот и същевременно да се установи отговорна връзка между бедния и богатия свят. Следващо предимство е в това, че тя възлага важна част от отговорността за производство на колективни стоки върху богатите страни, които могат в по-голяма степен да се справят с тази дейност.

Този подход може да бъде разбран и като важен опит за конкретизация на основните ценности на социалната демокрация за транснационалната арена на действие и по-специално за отношението Север – Юг.

Б. СОЦИАЛНАТА ДЪРЖАВА

4.6. Трудът и човешкото достойнство

Едно от предположенията за бъдещето на обществото на заетостта, което едва ли се поставя под съмнение, се състои в това, че биографиите на заетост, които да протичат без прекъсване на пазарите на труда, попадащи под влиянието на глобализацията, ще представляват изключение. В правило ще се превърнат по-скоро прекъсваните, фрагментирани биографии на заетост с фази на желана и нежелана частична заетост и временна или трайна безработица.

Икономическата глобализация и ускорените технологични промени в обществото на знанието водят до бърза структурна промяна, до размествания на работни места и все по-бързо обезценяване на придобити професионални познания. В бъдеще към трудовия живот ще спадат също учене през цял живот и постоянна готовност за промени в професията. Дори високите ключови квалификации, които ще е придобил отделният човек, няма да бъдат повече защита пред неизвестността и несигурността на работното място. Те най-много да облекчават преходите. От тези развития не могат да се изключат високо квалифицираните хора. Честото, понякога рязко обезценяване на професионалното познание, опит и компетенции по специалността ще възниква дори именно дори при привилегировани трайно заети хора. Повечето хора обаче ги очакват най-различни форми на „patchwork“-биографии („patchwork“, в смисъл на кърпеж, т.е. закърпени биографии – б. прев.) в трудовия им живот, които няма да могат да се отчитат предварително. Смеситата от временна заетост по придобитата професия, временна безработица, преквалификации, заетост на непълно работно време, нова безработица, по-нататъшно обучение и временна заетост на пълно работно време в ново поле на дейност ще се превърне във всеобща съдба.

Въпреки че при новата „икономика на знанието“ много хора

ще трябва да очакват именно такава трудова биография, в тази широко разпространена представа следва да се направят все пак две корекции:

Първо, възможността за пълна заетост в никакъв случай не е опровергана.

Второ, нормалните трудови отношения наистина за мнозина губят своето значение, в някои области обаче те продължават да играят значителна роля.

4.7. Съобразяване на пазарите със социалното

Целият досегашен опит и изследвания подкрепят следния аргумент на *Арматия Сен*¹⁴⁴: водеща линия на политическото цивилизоване на капитала трябва да бъде участието на всички трудоспособни хора в трудовия живот. Трудовата дейност създава именно онези условия, при които индивидуалното самоуважение и общественото признание могат да се превърнат в реален житейски опит. Всички проекти за реформи, които се отказват завинаги от трудовата дейност и залагат вместо това на алтернативни форми за осигуряване на съществуването, са обречени на неуспех. Достъпът на всички до достатъчно заплатена трудова дейност не е само основно изискване за социална справедливост. Той представлява също така цел, която може да се постигне чрез реалистична политика. Интеграцията в пазара на труда ще става в бъдеще чрез трудни и несигурни трудови отношения, нормалните трудови отношения ще станат по-гъвкави.

Поради това двата ключови въпроса гласят както следва:

1. Как при познатите емпирични условия ще може да се постигне трудова дейност за всички?

2. Как може да се съчетае неизбежната степен на гъвкавост в труда със социална сигурност и непрекъснатост?

В глобализираната икономика една политика „против па-

---

¹⁴⁴ Професор в Trinity College във Великобритания.

зарите” е обречена на неуспех. Поради масираните загуби за благоденствието, с които би била обвързана, тя не би получила одобрение сред населението. На дневен ред е по-скоро една „политика с пазарите”. Тя трябва да е изградена като политика на формиране, на оказване на въздействие, именно в смисъла на цивилизоване на капитала, а *не* като отказ от политика в полза на пазарите.

Мащабът за вкарване на пазарите в руслото на социалното, т. е. тяхното съобразяване с него, е осигуряването на равни шансове в живота и на равностойно достойнство за всички. В еднаква степен трябва да бъдат гарантирани предпоставките за самоуважението на отделния човек, за неговото социално признание и за материалното осигуряване на живота му. Само подобна стратегия на справедливостта може да споява устойчиво съвременното общество.¹⁴⁵

В епохата на глобализацията намаляването на въздействието на кейнсианското регулиране на търсенето и планирането на стопанството при националните държави в никакъв случай не представлява край на шансовете за политическо въздействие. Една национално отговорна политика на заетост „с пазарите” продължава да има значително поле за действие. За това свидетелствуват пет убедителни причини. Те сочат същевременно пътя за *реалистични стратегии, които са изпробвани и обещават успех:*

Първо. От решаващо значение за постигане на целта за пълна заетост са условията в този сектор, който е относително „защитен” от глобализацията.¹⁴⁶ Тук може да се оползотвори значителен потенциал на заетост. Важни за това са политическите решения за данъците, социалните отчисления или субсидирането на ниските заплати. Такива решения могат да се вземат в рамките на национални действия или на европейско равнище.

Второ. ”Чудото на заетостта” в Холандия показва, че обвързването на непълно работно време с нормални социални и пенсионни очаквания прави възможно намаляването на без-

---

¹⁴⁵ Ср. Heitmeyer 1997

¹⁴⁶ Scharpf 1999

работицата по същество без обременяване на домакинствата и на социалните каси.

Трето. От началото на деветдесетте години социаллибералната политика в Дания даде доказателства за това, че икономическата гъвкавост и високата социална сигурност могат да се комбинират.¹⁴⁷ Натискът за нова квалификация и интензивното търсене на работа са свързани в Дания със широки гаранции. Същевременно се заемат целенасочено работните места, които се освобождават временно вследствие на ротацията в резултат от непостоянната заетост. По този начин се дава в крайна сметка отговор на всичко: на потребността на индивида от сигурност, на бързо променящото се търсене на квалифицирана работна ръка в стопанството, както и на обществената стабилност.

Четвърто. Чрез уеднаквяването на валутата и на пазарите Европейският съюз подобри условията за конкурентоспособност и за растеж в отделните страни. Със споразуменията за политиката на заетост, социалната харта и реформата на политическите институции бяха създадени важни предпоставки за позитивната интеграция. Те пък са важни за една съгласувана европейска политика на пълна заетост.

Пето. Навсякъде, където общата квота на заетост е висока, а безработицата ниска, квотата на трудова заетост на жените се намира на високо ниво. Политиката на обществото в подкрепа на семейството, която следва желанието на повечето жени да могат да съчетават възпитанието на децата и трудовата дейност, би представлявала поради това също така важен принос за приближаването към пълна заетост.

Това са реалистични стратегии за насърчаване на пълната заетост. Всички те са насочени към основна реформа на социалната държава, но не в смисъла на нейното демонтиране, а в смисъла на нейното модернизиране в съответствие с променените условия. „Новата” гъвкава социална държава ще гарантира на отделния човек шанса да получава винаги достой-

---

¹⁴⁷ Frenzel 2002

но място в сферата на труда или възможност за по-нататъшно обучение. Една такава социална държава задължава с участие и със собствена инициатива. По този начин тя поема част от координацията между икономическите изисквания и индивидуалните предпоставки.

4.8 Правото на труд

По причини за равно човешко достойнство и за социална гражданственост всеки човек има право на труд. Защото участието в трудовата дейност е от съществено значение за самоуважението на индивида и за свързаното с това обществено признание. На първо място като задължение на индивида е залегнало положението да си извоюва достъп до пазара на труда със собствени усилия. Държавата има задължението да насърчава шансове и конкретни възможности. Тя трябва да намалява бариерите за достъп до пазара на труда и да гарантира равноправното третиране на всички гражданки и граждани.

В условията на пазарното стопанство правото на труд не може да се състои нито в някаква гаранция за запазването на веднаж получено работно място, нито в право на заетост, при чието накърняване да може да се заведе съдебен иск във всеки даден момент. Но от него произтичат все пак задължения на държавата за определени политически действия:

Първо. Държавата е задължена политически чрез макроикономическата си политика да действа в посока на пълна заетост.

Второ. Държавата е задължена политически да предоставя социална сигурност на онези, които въпреки собствените си усилия не могат да намерят работно място, като обвързва това с целенасочена помощ, за да намерят те нова заетост при очакваните условия в развитието на пазара на труда.

Промяната на обществото на труда може да доведе естествено до изменение на ценностите и на нагласите спрямо трудовата дейност. Вследствие на културната промяна и на со-

цио-културното диференциране при някои обществени групи трудовата дейност може да загуби своето значение за личните житейски планове и за собствената идентичност. Други форми на обществена дейност могат да придобият значително по-висока стойност и да допринесат допълнително за трудовата дейност с оглед на самоуважението и общественото признание за индивида в различните периоди на живота му. Поради това е възможно в бъдеще правото на труд да се разбира също така като право на участие в напълно различни обществено ценни дейности.

Трето. За трети политически императив може да се смята положението, защитата на трудовите отношения да не се разпространява само върху част от зависимите трудово заети, а да има предвид равнопоставено също така и незаетите.

Заетите не трябва да са структурно облагодетелствани спрямо онези, които търсят работа, тъй като това би довело до положението, нови назначения въобще да няма, или те да стават само под формата на несигурни трудови отношения. Изключителната защита на съществуващите трудови отношения поставя под заплахата благоденствието на цялото общество и е социално несправедлива. Поради това формата на защитата трябва да бъде подбрана така, че да бъде еднакво добра както за трудово заетите, така и за търсещите работа. За редица страни това означава да се преодолее настоящата неравнопоставеност между „прекомерната” защита на основния персонал и „недостатъчната” защита в сферата на частичната заетост и на несигурните трудови отношения в полза на едно приблизително еднакво равнище на защита във всички сфери. Примери за такава стратегия на *де-сегментация на пазара на труда* ни предлагат Дания и Холандия. Тук, от една страна, бяха либерализирани разпоредбите за основния персонал, а от друга страна, обаче за заетите на непълно работно време бяха въведени нови права. Последните са заложени все пак така, че да не създават допълнителни прагове за новите назначения.

4.9. Основните права и социалната държава

Социалната демокрация се характеризира с разгърнат тип социална държавност, опираща се на основни права. Този тип трябва да изпълнява следните обществени функции:

Първо. Да се грижи за социална справедливост, защото тя гарантира реализацията на основните права, както и справедливо разпределение на житейските шансове. В този смисъл той представлява главния отговор на социалната демокрация към обществените рискове за гражданските права.

Второ. Социалната държава дава принос за икономическата ефективност и за икономическия растеж, защото подобрява готовността на гражданите да се включват активно в обществената и в икономическата промяна. Освен това тя служи на икономическия растеж, тъй като засилва търсенето и гарантира минимални доходи.¹⁴⁸

Трето. Социалната държава допринася в решаваща степен за социалната сплотеност и за политическата стабилност, тъй като предоставя в разположение на гражданките и гражданите множество публични блага.¹⁴⁹

Социалната държава е описана класически от Аса Бригс както следва:

„Държава на благоденствието е такава държава, която полага съзнателно усилия да променя механизмите на пазара по-специално в следните три направления: *първо*, да гарантира на индивидите и на семействата един минимален доход, независимо от пазарната стойност на техния труд или на тяхната собственост; *второ*, да ограничава несигурността, като у индивидите и семействата се изграждат умения да овладяват такива рискове като болести, възраст и безработица, които в противен случай биха довели до кризи; *трето*, да гарантира на всички граждани, независимо от техния статус и тяхната класова принадлежност, възможно най-добър

---

¹⁴⁸ Hemerijk 2002

¹⁴⁹ Streeck 1994

стандарт на установено предлагане от социални услуги”.¹⁵⁰

Социалната държава „омекотява” създаваните от пазарния капитализъм ситуации на несигурност посредством независими от пазара държавни гаранции за сигурност. Видът, размерите и сферите за въздействие на тези ефекти на осигуряване трябва да се ориентират по основните права. Пактът на ООН за основните права обявява гарантирането на основни социални и икономически права в действителност „само” като задължително поведение на правителствата, за разлика от задължителността на резултатите, произтичащи от гражданските и политическите права. Нито една държава не може да бъде задължена да гарантира социални и икономически права отвъд границите на нейните възможности. Но тъй като при тези права става дума за неизбежно валидни основни права и по отношение на тях важи една повеля за равенство, те трябва да се изпълняват при всички обстоятелства в съответния икономически възможен размер. *В този смисъл задължението на социалната държавност, почитащо на основните права, е универсално.*

В противовес на това по отношение на вида на организацията за социална сигурност и размера на социалните услуги се вземат политически решения. Тъй като тези фактори са зависими от brutния социален продукт, от трудовия продукт, политическата система и политическата култура на всяка една страна. При социалната демокрация трябва да бъде съхранен всъщност демократичният принцип на единството от автор и адресат, на всички при задължителни за всички правила. Трябва да се гарантира участието на гражданите във вземането на решенията на социалната държава.

Задачите на социалната държава се отнасят по-специално до пет големи сфери на обществения живот¹⁵¹: *Здравеопазване, възпитание / образование, жилища, социална сигурност и услуги, отнасящи се до личността.* Остава открит въпросът, къде по отношение на всички тези сфери на сигурност се на-

---

¹⁵⁰ Briggs 1961: 221 – 258

¹⁵¹ Powell/Hewitt 2002: 1 – 12

мира долната граница на осигуряване в рамките на социалната демокрация. Ясно е обаче, че основните социални права трябва да са осигурени. Кога и при наличието на какви предпоставки дадена държава осъществява претенцията за социална държавност? Ясно е, че в много страни има напълно различни форми на социална държава. Нейното устройство се намира обаче в зависимост от съответната политическа система, от състоянието на социално и икономическо развитие, от отношенията в политическа власт и от съотношението на идейно-политическите сили.¹⁵²

Типове социална държава в икономически развитите демокрации

Гьоста Еспинг-Андерсен е подложил на систематизирано сравнение социалните държави, които са се обособили през последната четвърт на двадесетия век.¹⁵³ Той прави разлика между *либерални, консервативни и социалдемократически* „режими на държави на благоденствието“.¹⁵⁴ Според Еспинг-Андерсен северноевропейските страни се приближават най-много до социалдемократическия режим на държава на благоденствието (преди всичко Швеция), Федералната република се смята за безспорен пример на консервативен режим на държава на благоденствието, а САЩ той преценява като възплъщение на либералния режим.

Универсалистките социални държави от скандинавски тип се характеризират със следните признаци:

- Основанието за претенция по отношение на почти всички социални услуги почива на социална гражданска държава, конкретизирана в социални права.
- Плащанията за компенсиране на заплатите са много високи при почти всички трансферни програми и се приближават до съответното ниво на доходи.

---

¹⁵² Schmidt 1998: 240 – 241

¹⁵³ Esping-Andersen 1990

¹⁵⁴ Превод на английското обозначение „welfare state regimes“ (Esping-Andersen, 1990).

- Социалната държава се финансира в преобладаващата си част от общите данъци.
- Освен секторите на здравеопазването и на образованието системата предлага богата палитра от социални служби, например в сферата на целодневните грижи за децата или при грижите за възрастните.
- Активната семейна политика е насочена към висок процент участие на жените в трудовата дейност, което става възможно благодарение на разгърнатото предлагане на целодневните грижи за децата.
- Политиката по охраната на труда варира от ниски (в Дания) до високи (в Швеция) стандарти; във всеки случай тя се подкрепя обаче от една активна политика по отношение на пазара на труда и програми за по-нататъшно професионално обучение.
- Най-важните преговори при индустриалните отношения се провеждат кооперативно и на централно равнище. Резултатите от тези преговори важат за преобладаващата част от трудово заетите.
- Държавата се задължава да води макроикономическа политика на пълна заетост.
- Степента на „де-комодифицирането“ (относно понятието вж. по-долу бележка 167 – б. прев.) е висока, т. е. преминаването от принудата на пазара на труда към социалната мрежа на услугите по подпомагането може да се осъществи относително лесно.

Консервативният режим на държава на благоденствието, който е много разпространен по-специално на европейския континент, се характеризира със следните признаци:

- Основна структура на цялата система е едно социално осигуряване, което се формира на базата на трудовата заетост по професионални или статусни групи.
- В трансферните нива на различните програми има големи неравенства, като например високи компенсационни проценти спрямо заплатите при пенсионната система, ниски

компенсационни проценти спрямо заплатите при социалното осигуряване на безработните (Италия).

- Финансирането на социалната държава се осъществява предимно чрез съотнесени към заплатата вноски.
- Освен здравното осигуряване на ниско ниво се предлагат само малко на брой социални услуги. В тази сфера играят голяма роля третият сектор и частното предлагане.
- Една по-скоро пасивна семейна политика, която се базира на модела за ролята на мъжа като глава на семейството, осигуряващ го материално, и която води до нисък процент заетост на жените.
- Високите гаранции за защита на трудовата заетост се свързват с една предимно пасивна политика по отношение на пазара на труда.
- Има разгърнати програми за професионално обучение, които са организирани така, че да се разпростират над границите на отделните отрасли.
- Системата на участниците в тарифните преговори е организирана стройно (координирани индустриални отношения; преобладаване на секторните тарифни преговори с висока степен на задължителна валидност).

Либералният модел на англосаксонските страни се характеризира с преобладаване на пазарните принципи и почива на следните основни положения:

- За отделни целеви групи се предвиждат важни програми, които гарантират услуги, ориентирани по потребностите и поставени в зависимост от доказване на недостига.
- Плащанията за компенсиране на заплатите в различните програми са на ниско ниво.
- Програмите се финансират предимно от общите данъци.
- С изключение на здравеопазването и на образователната система почти не съществуват наченки за систематично оказване на услуги.
- Семейната политика е слабо развита.
- Има ниско ниво на защита на заетостта, пасивна политика

по отношение на пазара на труда и слабо развита система на професионално обучение.

- Индустиалните отношения са некоординирани и опосредствани в съществени линии от пазара. Профсъюзите са умерено силни, тарифните преговори са децентрализирани, тъй като включват само една част от трудово заетите.

Таблица № 6 представя в резюмиран вид съображенията на Еспинг-Андерсен за тези режими.¹⁵⁵

*Таблица № 6:
Съображенията на Еспинг-Андерсен за режимите*

типове	характеристики	подредба между държава пазар и семейство	примери с отделни страни
либерална държава на благоденствието	<ul style="list-style-type: none"> - социално подпомагане, основано на проверка за нуждите - ниски общи плащания при трансфер - скромни програми за социално осигуряване - социалните права са ограничени - получателите на публични помощи са относително еднакво бедни - социалните грижи за бедните са големи - правилата за достъп до социални помощи са стриктни, размерите им са обикновено ниски 	подчертани са ролята на свободния пазар и на семейството	САЩ Канада Австралия Великобритания

¹⁵⁵ Esping-Andersen, 1990; Esping-Andersen, 1998: 19 – 56.

<p>консервативна държава на благоденствието</p>	<ul style="list-style-type: none"> - статусно специфични осигурителни институции - щедри социални услуги за чиновници - предимство има запазването на статусните различия - силно изразени задължения в полза на съхраняване традиционните семейни форми - неработещите жени обикновено са изключени от социалното осигуряване - отнасящите се до семейството услуги са слабо развити - принцип на субсидиарността (спомоществователството): държавата се намесва само когато способността на семейството за самопомощ се изчерпи 	<p>пазарът като производител на благоденствие би следвало да бъде изтласкан</p>	<p>Франция Германия Италия</p>
<p>универсалистка държава на благоденствието</p>	<ul style="list-style-type: none"> - универсализъм, равнопоставеност на статусите - държавата трябва да предлага равнопоставеност на високо ниво - работниците от промишлеността имат точно същите права, както служещите или чиновниците - всички класи са включени в универсална система на осигуровки - пазарът се изтласква - държавата носи голяма отговорност за социалните служби - на жените се предоставя възможност да съвместяват задълженията си в семейството и професията 	<p>държавата носи главната отговорност за социалното благополучие</p>	<p>Норвегия Швеция Дания Финландия</p>

Тези три „святата на капитализма на благоденствието” представляват идеални типове. Отделните държави могат да се отк-

лоняват от тях или да притежават елементи от няколко типа.

Каква социална държава е нужна за социалната демокрация?

Типове социална държава се различават между другото и по това, дали и в каква степен са институционализирали социални граждански права. Либералната социална държава не е институционализираща социалните граждански права и познава само различни варианти на помощите за бедните без правни претенции за това. Другите два варианта са институционализирали социални граждански права в различни форми. От това следва, че либералната социална държава не изпълнява задълженията, произтичащи от социалните и икономическите основни права. За социалната демокрация стои открит следният въпрос: Дали тези основни права се реализират от една по-скоро консервативна или от една социалдемократическа социална държава? Отговорът на този въпрос зависи от емпиричните обстоятелства в отделните страни. И двата модела са в състояние – макар и по различни пътища – да реализират принципните претенции, които произтичат от основните социални и икономически права. Постигнатите размери на социално и икономическо равенство обаче варират.

От теорията на социалната демокрация наистина не може да се изведе определен модел на социална държава. Могат да се поставят обаче критерии за оценката на различните модели. Двата най-важни критерия са:

- Гарантира ли социалната държава основни социални и икономически права?
- Включени ли са получателите на социални услуги чрез достатъчно права за участие ангажирано в структурите за вземане на решения с цел гарантирането на това?

И двата критерия могат да бъдат изпълнени както в консервативните, така и в социалдемократическите режими на социална държава. В системите за социално осигуряване в Германия

и в Швеция играят централна роля модели на самоуправление. Освен това и в двете страни съществува правна претенция за социални услуги, гарантират се основните социални права.

Друг критерий за оценка на различните модели социална държава се съдържа в същността на основанието на гражданките и гражданите да претендират за социални услуги. То може да се базира или на граждански права, или на бедност, или на вноски. В случая с критерия за бедност не съществува правна претенция за социални услуги. В случая на зависимост от вноските за гарантиране на услугите могат да претендират само тези, които плащат вноски. В случая на гражданско право за социални услуги основанието се гарантира в смисъла на конституцията от гледна точка на условията за това.

За една социална демокрация е важно не само да съществува право на гражданите за социални услуги, заложено в конституцията. По отношение на размерите им те би трябвало да бъдат съобразени така, че да гарантират равнопоставено участие на въпросното лице в обществения живот. По тази причина точните им размери зависят също от конкретните обществени обстоятелства. Установяването на вида и размера на гарантираната социална услуга би трябвало да става във всеки случай в рамките на един демократично контролиран процес. Освен това начинът за гарантиране на услугата не бива да накърнява човешкото достойнство и гражданския статус на въпросното лице, а трябва активно да ги насърчава.

За да може в една демокрация да се изгради разгърнатата система на социални права, трябва да са налице следните предпоставки:

- Моделът на социална държава трябва да може да поеме стимулираща и регулираща пазара функция.¹⁵⁶
- Гарантирането на социални права трябва да бъде подкрепено политически.
- Гарантирането на социални права трябва да се опира на публичен дискурс.

---

¹⁵⁶ Esping-Andersen, 1990.

Институционални и финансови признаци на социалната държава

В своите емпирични сравнителни изследвания Еспинг-Андерсен сочи, че социалните държави се различават не само по размерите на своите разходи като държави на благоденствие, но и по формата на тяхната институционализация.

Консервативните социални държави и *социалдемократическите* социални държави гарантират относително големи социални услуги също и за средните слоеве. По този начин те си осигуряват тяхната политическа лоялност. Въпреки високите данъци, съответно отчисления, тези социални системи могат да разчитат на рационално мотивираното одобрение на средната класа. Поради това те имат солидна демократична база. Формата на институционализиране на самата социална държава е в значителна степен именно тази, която създава условията за нейната способност да се легитимира демократично.¹⁵⁷ Държавните институции за социално подпомагане, които служат също на интересите на широк среден слой, се подкрепят и одобряват от него. Универсалистката държава на благоденствието от скандинавски тип представлява в този смисъл продукт на една устойчива форма на политическо институционализиране, при което е била създадена самореализираща се комбинация от интерес и институция.¹⁵⁸

В *либералната* държава на благоденствието не съществува такова предоставяне на социални услуги, включително за клиентелата от средните класи. Относно гарантирането на социалната й сигурност последната е препратена почти изцяло към пазара. При този модел в определени случаи наистина се предоставят държавни субсидии за сключените на пазара осигуровки срещу социалните рискове, те обаче не могат да отстранят зависимостта от пазара. В рамките на този тип социална държава готовността да се плащат високи данъци по

---

¹⁵⁷ Rothstein, 1996.

¹⁵⁸ Rothstein, 1996: 173 и следващите.

правило е малка, тъй като те би следвало да се предоставят допълнително към собствените частни осигурителни услуги, които трябва да се финансират от самата средна класа. От страна на средната класа не съществува собствен социално-икономически интерес за финансиране на социалната държава. Предварително е програмирана една водеща надолу спирала на намаляване на социалните услуги към все по-строго проверяваните и непрекъснато занижавани стандарти за нуждите. И все пак в либералните държави на благоденствието също могат да съществуват социално-морални и отнасящи се до обществената интеграция интереси за система на социално осигуряване. Тези мотиви в никакъв случай не бива да се подценяват като ориентации за политически действия.¹⁵⁹

В изследванията за социалната държава се прави разлика между три различни принципа на обезпечаване, съответно осигуряване:

1. *Обезпечаване на гражданите на държавата.* То гарантира най-голямата социална защита, при това независимо от професионалното положение и статуса като лице с доходи или без доходи. То е от полза за всички граждани на държавата. Негова типична организация е единното осигуряване. То може да изравни значително социалната неравнопоставеност.¹⁶⁰

2. *Социалното обезпечаване съгласно принципа на социалната помощ.* Това представлява една селективна система на осигуряване или система на гарантирани според ранга социални грижи. Държавата действа социалнополитически само в случай, че семейството или пазара засекат. Нейна водеща идея при това е субсидиарността. При този тип социална държава се гарантират социални услуги единствено в случай на издържани проверки за неотложни нужди или за тясно формулирани групи, обикновено крайно нуждаещи се, като самотни родители, многодетни семейства и т. н.)¹⁶¹

---

¹⁵⁹ Vester / von Oertzen u. a., 1992.

¹⁶⁰ Сравни Schmidt 1998: 215

¹⁶¹ Сравни пак там: 216.

3. *Социалното осигуряване*. То се базира на залегнало в закона задължително осигуряване срещу заплахите за основите на социалното съществуване на осигурявания. Социалните осигурявания представляват солидарни общности, в които претенцията за услуги се обосновава по правило с плащането на вноски от осигуряваното лице. Типично за социалното осигуряване е осигуряването на зависими от трудово възнаграждение лица, обикновено включително членове на техните семейства. Услугите на социалното осигуряване са насочени към това, да запазят позицията на своя член в пирамидата на разпределението на трудовите доходи също в случая на осигуряването. По правило вноските и услугите на социалното осигуряване са степенувани.¹⁶²

Финансирането в рамките на тези три модела сочи следните значителни различия: Обезпечаването на гражданите на държавата и социалното осигуряване на принципа на социалните помощи се финансират от данъците. Социалното осигуряване се финансира по правило от вноските въз основа на доходите. Видът на финансиране на социалната държава оказва въздействие върху конкурентоспособността на националното стопанство на световния пазар и по този начин също върху постигането на пълната заетост като цел.¹⁶³ От него зависи също така какви въздействия ще възникват от преразпределението в социалната държава. Веднъж избраният модел на осигуряване (социални осигуровки, социални грижи или цялостно обезпечаване на гражданина на държавата) има последици също за способността на социалната държава да се легитимира политически.¹⁶⁴

---

¹⁶² Пак там: с. 216.

¹⁶³ Scharpf / Schmidt 2000.

¹⁶⁴ Esping-Andersen, 1990.

Обществото на благоденствието в САЩ – модел на либертарна демокрация

САЩ представляват пример за осигурителен модел, който почива на принципа на социалните грижи. За гражданина на САЩ не съществува правна претенция за социална осигуреност. В противовес на това доминира пазарният принцип.¹⁶⁵ Всеки мъж и всяка жена трябва по принцип да припечелват чрез труд своето препитание. На второ място в подредбата в производството на благоденствие е поставено семейството, чиято солидарност представлява съществен момент на социалната защита. Значителна роля за създаването на благоденствие играят за нуждаещите се групи от населението освен това църковните общини, помощите от съседите и други общополезни учреждения. Съществуват само отделни и непълни социални права.

Този модел се защитава често пъти с аргумента, че той предотвратявал възникването на култура на зависимост сред загнатите лица и подсилвал свободата за действие на личността. По този начин той възплъщавал такава социална политика, която съответствувала в най-голяма степен на либералните политически предпоставки. На тази позиция се противопоставят все пак следните тежки аргументи:

- Гражданите на САЩ са защитени само недостатъчно срещу обществените рискове, тъй като не притежават основното право на социално-държавен „обезщетяващ доход”. Видът и размерите на държавните помощи са неопределени и несигурни. Поради това възниква екзистенциална социална несигурност, която за гражданите може да представлява една унижаваща достойнството им практика,
- както и да парализира тяхната обществена и политическа дееспособност.
- Застрашени са самоуважението на гражданите и тяхното обществено признание. Защото нуждаещите се от помощ лица са поставени в зависимост от добрата воля на частни

---

¹⁶⁵ Kaufmann 2003: 122

лица или на общественополezni организации.

- Системата на САЩ води до големи социални неравноправия. Процесите на преразпределение са ограничени и бедността е голяма.

Правата и задълженията в държавата на благоденствието

Гьоста Еспинг-Андерсен¹⁶⁶ предлага, социалните качества на държавите на благоденствието да се измерват с това, в каква степен те въздействуват „де-комодифициращо“¹⁶⁷ Понятието за „де-комодификацията“ има предвид следното: Най-важните житейски блага се гарантират на всяко лице на пазара, независимо от неговите постижения. Лицето е освободено временно или трайно от принудата на труда за припечелване и вместо това получава публична издръжка. Според това де-комодификацията е равнозначна на изграждането на държавно легитимирани париращи позиции извън пазара на труда. Еспинг-Андерсен изхожда от положението, че скандинавските социалдемократически държави на благоденствието притежават *най-глямо де-комодифициращо въздействие*, докато либералните държави на благоденствието сочат по-скоро *минимални де-комодифициращи ефекти*.

Възниква обаче въпроса, дали този мащаб е подходящ за концепцията на социалната демокрация. Редица основателни причини свидетелствуват за това, че тази лекота да се избегнат принудите на пазара не може да бъде решаващ мащаб за реализирането на основните социални права. А именно:

Първо. През 90-те години скандинавските социални държави бяха за първи път също конфронтирани с тежки проблеми на безработица и недостиг на финанси вследствие падане на постъпленията от данъците. Поради това скандинавският път на най-висока „де-комодификация“ не може да се разглежда вече безусловно като „най-добрата практика“.

---

¹⁶⁶ Esping-Andersen 1990.

¹⁶⁷ От английското de-commodification (commodity = стока) = нещо (или някого) да го освободиш от стоквата му форма.

Второ. Ако към това се прибави зависимостта взаимно допълване между права и задължения, откроява се следният проблем: Лица, които отказват да участват в системата на трудовата дейност, ощетяват социалните права на други чрез неоправдано ползване на ресурси, което пък намалява възможностите на първите. И ако именно *твърде много* хора се освободят от принудите на пазара, тогава възниква вече опасността, материалното обезпечаване за всички да не бъде гарантирано на иначе обичайната висота. Гаранцията за възможно най-голям размер равни социални и икономически права изисква от всяко лице, от една страна, да взема предвид правата на другия, а от друга страна, да взема предвид интересите на правната общност като цяло.¹⁶⁸

Индексът на де-комодификацията се концентрира изключително върху основните права на даденото лице и твърде малко върху неговите основни задължения. Поради това, взет сам по себе си, той не е подходящ като мащаб за реализиране на социална демокрация. Тъй като всяко лице има не само правото, но и задължението да участва в обществената система на трудова дейност. Ако то откаже такова участие, въпреки че има реални шансове да изпълнява търсената трудова дейност, социалната държава може да му наложи законосъобразно санкции под формата на намаляване на услугите.

Най-развитите системи за социално осигуряване на най-високо материално равнище са насочени днес към това, неуспехите от пазара на труда да бъдат върнати възможно най-бързо в пазара на труда, дори ако за това е необходимо да се окаже натиск чрез санкции. В Швеция например работещи лица от станали междуременно непродуктивни сектори на заетост се квалифицират интензивно за нови работни места в по-продуктивни области. В случай, че за приемането на „новото“ работно място е необходимо въпросното лице да се пресели, то получава материална подкрепа от държавата. Всички участници в съответното мероприятие за преквалификация следва да се

---

¹⁶⁸ Сравни Habermas 1996.

задължат с териториална мобилност.

Такава политика за пазара на труда обвързва взаимно по един полезен начин целта за икономическата продуктивност, социалната сигурност и индивидуалните права и задължения. Тя не поставя под заплаха основните социални права, по-скоро засилва тяхната легитимност. В този смисъл тя съответствува на целите на социалната демокрация. Това, което е необходимо, е да се постигне баланс между правата и задълженията на всяко лице.

Зависимостта на социалната държава от легитимиращи разкази

Обособяването на определен тип социална държава зависи също така от господстващите в даденото общество нагласи, мотиви и убеждения. При избори гражданите сигнализират в крайна сметка своето одобрение или неодобрение по отношение на определени намерения за реформи. Голяма роля играят при това както икономическата рационалност на собствените интереси, така и рационалността на интересите на общността и въпроси на справедливостта.¹⁶⁹ Аргументи за или против специфични проекти на социалната държава могат да произтичат от икономически рационалната, етичната, или от сферата на историческия опит. Обикновено те се смесват с актуалните мотиви. По този начин възникват разкази, или т. нар. „наративи“ (повествования – б. прев.), които легитимират социалната държава.¹⁷⁰

При шведския случай убеждава аргументът, според който социалната държава отговаря в еднаква степен на социално-икономическите интереси на средните слоеве, на селяните и на работниците. Това се свързва с идеята, че хората от едно общество с относително малки и обзрими размери, встъпват вследствие на това в отношения на взаимна солидарност. Възникна съзнанието, че гражданите си гарантират взаимно права и сигурност и че претендирането за социално-държавни услуги представля-

---

¹⁶⁹ Rothstein / Steinmo, 2002.

¹⁷⁰ Това понятие е взето от един разговор с Йоаким Палме.

ва несъмнено гражданско право. Към това се прибавя и един аспект на икономически рационално обяснение, който извеждаше икономическия успех на страната от солидарността, въплътена в организацията на социалната държава.

На позитивното повествование за социалната държава на шведското общество се противопоставя негативното повествование на Съединените щати. Под влияние на калвинистко-пуританската традиция в него на лицата, които са зависими от помощите на социалната държава, се приписва своеобразна етично-религиозна вина. При което за своя неуспех на пазара отделният човек бива обвиняван в лично несправяне. В това повествование играят определена роля също религиозни представи, според които бедността и оскъдицата се разбират като форма на божие наказание. Социални граждански права не пасват към тази история. Оскъдните помощи на социалната държава имат за цел да оставят бедността по-осезаема за засегнатите от нея, за да поддържат тяхната мотивация за увеличаване на икономическите и личните усилия, както същевременно и съзнанието, че в крайна сметка човек сам е виновен за собственото си положение.

В Германия разказът за социалната държава претърпя през последните век и половина значителна промяна. При наченките на социалната държава по времето на имперския райх той се базираше на идеята за една патерналистка авторитарна държава, която обезпечаваше отделния поданик според неговия обществен статус. В съответствие с консервативната представа за обществото делението на статусни групи и съсловия беше съществена част от този разказ, който отреждаше всекиму неговото, а именно не всекиму онова, което му се полагаше според равноправните норми. Приемането на социалните услуги наистина не се заклеймяваше, но то не се и приемаше неограничено като гражданско право.

Историческият опит от крушението на Ваймарската република имаше в крайна сметка голямо влияние върху разказа за социалната държава през времето след Втората световна война.

Малцина изхождаха от това, че в стремежа си да създаде лоялност чрез социална политика Ваймарската република се пресили, като претовари при това стопанството.¹⁷¹ Те поставяха изискването за възстановяване на социалната политика. Наистина след Втората световна война нито една от парламентарните партии не поставяше под въпрос необходимостта от социална държава, но консервативните и социалдемократическите партии се различаваха оттогава по своя разказ: Докато консервативните бяха склонни към това, да поставят на преден план някаква вина на нуждаещите си от помощи лица и да изградят определена каузална връзка между една твърде щедро изградена социална държава и икономическия неуспех, техните социалдемократически опоненти подчертаваха по-скоро структурните причини за пазарния неуспех на нуждаещите се от помощи лица, както и каузалната зависимост между социалната защита и стопанската дееспособност.

4.10. Образование

Правото на образование, професионално обучение и на продължаване на образованието е един от ключовите моменти на социалната демокрация. Тъй като образованието решава меродавно по отношение шансовете за бъдещето на всеки отделен гражданин. Само едно обучение в училището, в професията или във висшето учебно заведение, отговарящо на индивидуалните способности, може да създаде съответстващи на личността шансове в живота, който тя сама да определя. То разкрива перспективи за свобода във вземането на решения, за участие във възможностите, предлагани от обществото и за самостоятелен и самосъзнателен живот. Образованието представлява ключов момент също така за социално справедливо и икономически успешно общество. В обществото на знанието високо квалифицираната работна ръка, която притежава готовност и способност за непрекъснатата нова квалификация,

---

¹⁷¹ Schmidt, 1998: 54

представлява фундаментална предпоставка за продуктивност, конкурентоспособност и икономически прогрес. Повече от когато и да е било преди образованието е най-доброто лично застраховане против безработицата. Лицата без завършено професионално обучение са недвусмислено по-скоро и по-дълго засегнати от безработица, отколкото лицата с завършено висше образование.

При социалната демокрация централна задача на държавата се състои следователно в това да създава не само формалните, но също и *фактическите предпоставки* за свободно и равноправно разгръщане на всички свои граждани и гражданки. С този така разбиран принцип на социалната държава е свързана неразривно целта за равнопоставеност на шансовете. Инвестициите в образованието са същевременно инвестиции в шансовете на личната свобода и в потенциала на общественото развитие.

Изследвания на ОИСР¹⁷² сочат следното: Подобренията в образователното състояние на работещото население в изследваните държави са допринесли съществено за повишаването на производителността на труда. „Повече” и по-доброто образование на работещото население е довело при всички важни индустриални нации до повишаване на брутния вътрешен продукт. Инвестициите в образованието следователно си „заслужават”. Все пак техният ефект се забелязва често пъти едва след по-дълги периоди от време. Дългосрочното измерение на процесите и реформите в образователното дело се вижда например ясно в това, че продуктивността на един ученик, който е завършил седми клас на средното си образование през 2004 г., изпитва влиянието на изменения в методите на преподаване, които могат да се проследят ретроспективно чак до 1990 г. Тези методи на преподаване се практикуват от учители, чието обучение може да се проследи ретроспективно съответно чак до 1960 г.¹⁷³

---

¹⁷² Например Scheicher, 2003.

¹⁷³ Пак там.

Ранното насърчаване на децата

През ранното си детство хората правят най-големите стъпки в своето развитие. Тяхната способност да заучават вече никога не е така изявена през живота им, както през тази житейска фаза.¹⁷⁴ Възможностите, които не се използват тук, може би не са пропуснати веднаж завинаги, но след това са необходими все пак значително по-големи усилия, за да се разкрият отново. В тази възраст насърчаването и подкрепата чрез предлагане на образователни съдържания има най-големи изгледи за успех.¹⁷⁵

Изследванията¹⁷⁶ сочат, че ранната детска възраст е далеч най-важната фаза за придобиване на „когнитивни способности“. Под това се разбират, от една страна, способността да се разбира, да се интерпретира и да се отработва продуктивно информация, а от друга страна, способността да се заучава бързо, ефективно и винаги отново и отново. Когнитивните способности са фундаментални за икономиката на знанието с нейните бързи промени на технологии и изисквания за определени умения. Те представляват ключа към образователните успехи на децата и са същевременно предварително условие за успешно преквалифициране и активиране в годините на възрастен. Учениците, които постигат добри резултати при тестовете за когнитивните способности, успяват с по-голяма вероятност да преминават от долната към горната степен на средното образование.

Когнитивното развитие на едно дете изпитва силното влияние на произхода и на образователното равнище на родителите. За гарантирането на равнопоставеността на шансовете е необходимо поради това такава образователна система, която да предоставя на всички деца – независимо от техния социален произход – еднакви предпоставки за придобиването на когнитивни способности. „Наследяването“ на социалния статус на родителите от техните деца трябва възможно най-сигурно

---

¹⁷⁴ Sachverständigenrat Bildung 2002: 91.

¹⁷⁵ Пак там.

¹⁷⁶ Esping-Andersen 2002 а.

да се изключи. В страни като Съединените щати, Германия и Великобритания съществуващите образователни системи почти не предоставят такава възможност. Трите северни страни Швеция, Дания и Норвегия сочат в противовес на това една положителна равнотежа. Там обучението на бащата днес не оказва вече *никакво влияние* върху развитието на когнитивните способности и успеха на децата в училище. Тези страни залагат между другото от десетилетия на общото обезпечаване с възможности за предучилищни занимания за всички деца. По този начин деца от икономически и/или културно ощетени семейства получават по принцип същите когнитивни импулси, както децата със социално привилегирован фон. Поради това скандинавските деца, независимо от техния социален произход, разполагат при постъпването си в училище с добри когнитивни способности, което стимулира цялата им образователна кариера. Поради това от решаващо значение за действителната равнопоставеност на шансовете е доброто предлагане на предучилищно насърчаване за всички деца.

Образованието в училище

Досега социалният произход оказваше влияние не само върху формирането на когнитивните способности, но и върху шансовете за участие в образованието, съответно върху постигнатото завършено образование. При ранно разклонените училищни системи е трудно да се отслаби зависимостта между признаците на семейния фон на ученичките и учениците и тяхната успеваемост.¹⁷⁷ Особено ефективна рецепта срещу онеправдането в образованието представлява според международния опит единното училище. Системите на единно училище имат предимството, че по-слаби и по-силни ученици се подкрепят взаимно в учението. По-слабите ученици могат да учат от по-силните. По-надарените придобиват социална компетентност, като се насочват към по-слабите ученици и им помагат.

---

¹⁷⁷ Deutsches PISA-Konsortium 2003: 55 – 57.

Също така важно за повече равнопоставеност на шансовете в образованието е целодневното училище. С негова помощ може да се подобри нивото на успеваемост в долните социални слоеве. Целодневното училище гарантира същевременно и други цели на социалната демокрация: то създава възможност на родителите за по-добро участие в професионалната им дейност и обществения живот, а на фона на традиционното, както и преди специфично за половете разделение на труда подкрепя равнопоставеността между мъже и жени. Защото целодневните занимания на децата представляват съществена предпоставка за равнопоставеност на шансовете при трудовата дейност, особено за жените. Целодневното училище разгражда съществуващи препятствия за родителите относно трудова дейност на пълно работно време и стимулира по този начин активно равноправието.¹⁷⁸

На социалната демокрация съответствуват общообразователни училища, които са ориентирани към идеала за лична отговорност и саморегулиране. От една страна всички хора трябва да бъдат обучени в придобиването на лична отговорност в учението и в действията им, от друга страна, учебното заведение трябва да може самò и лично отговорно да планира своята работа.¹⁷⁹ Към това спада положението компетентността за формирането на образователните процеси да се прехвърли от държавата на *непосредствените участници*. В съответни споразумения може да залегне какви критерии за качество и мащаби за успеваемост следва да важат, какви съдържания и каква задължителност да има работата, как да се проверява и как да се променя. Учениците и родителите трябва да бъдат включени във формирането на педагогическата работа. Това води до едно ново схващане за училището: то да се разбира като място, на което хората се подкрепят взаимно, за да мо-

---

¹⁷⁸ Както сочат сравнителните изследвания към това се прибавя факта, че трудовата дейност на жената стимулира заетостта въобще, а по този начин и финансовите основи на социалната държава.

¹⁷⁹ Sachverständigenrat der Hans-Böckler-Stiftung 2002: 85 – 87.

гат да придобиват компетенции и да овладяват проблемите на живота.¹⁸⁰ Една такава организация представлява форма на демократизиране, подходяща за обществената функционална система училище.

Самото училище, изградено на основата на собствена отговорност, се превръща в учеща организация, която организира обмена на информации със своята обществена среда. Тогава то е в състояние да възприема продуктивно регионалните, както и локалните рамкови условия и индивидуалните отношения на ученичките и учениците.

Професионалното обучение

За всеки човек първото солидно професионално обучение представлява основна предпоставка за това, да поеме подходяща трудова дейност и по този начин да може да реализира своята лична отговорност. Участието в обществения живот, признанието и идентичността носят подчертано отпечатък на професионалното обучение и на трудовата дейност, дори когато стабилната житейска професия може да бъде в бъдеще все по-малко идеал за професионално обучение.¹⁸¹

Поради това всички младежи се нуждаят от правна претенция за основно и квалифицирано първично професионално обучение. Принципите за една политика на професионално обучение са:

- Всички кандидати за места в професионалното обучение, включително тези със слаб успех, имат право на професионално обучение.
- Трябва да се гарантират възможности за индивидуален избор между различни пътища за професионално обучение.
- Стандартите за професионалното обучение подлежат на публична отговорност.
- Отговорността за професионалното обучение следва да се поеме съвместно от държавата и икономиката.

---

¹⁸⁰ Пак там.

¹⁸¹ Пак там: 35.

- Националните системи за професионално обучение би трябвало да позволяват включване на международно равнище.

Съществено важно за бъдещето на професионалното образователно дело е, дали то ще успее също и в трудните икономически ситуации да предоставя по възможност подходящо професионално обучение за всички младежи.¹⁸²

Университетското образование

Съвременната икономика на знанието поставя изискването за нарастващ брой добре обучени висшисти. Успешно приключеното висше образование подобрява същевременно шансовете за индивидуална свобода и условията за благополучие в обществото. Дългото следване води обикновено до занижен брой на висшистите.¹⁸³ Страните, които създават възможности за по-кратки образователни курсове, сочат по-висок процент достъп до университетите. Предлаганите диференцирани форми за завършване на образованието могат да помогнат да се съгласуват по-добре квалификациите с потребностите на пазара на труда, както и да се занижи прага на индивидуалните затруднения за следване. Освен това диференцираното предлагане на висшите учебни заведения спомага също като тенденция за значително по-ниски квоти на прекъсване.¹⁸⁴

В почти всички страни децата от работнически семейства са по-малко представени във висшите учебни заведения, докато децата от семейства на чиновници, предприемачи, хора на свободни професии и на служещи придобиват висше образование често пъти над съответните пропорции. Семейният произход има огромна регулираща сила за образователната кариера на идващите поколения. Досегашните механизми на социален подбор остават ефективни.¹⁸⁵ Поради това основна задача на политиката в сферата на висшето образование след-

---

¹⁸² Gukenbiehl, 2001.

¹⁸³ Schleicher 2003.

¹⁸⁴ Пак там.

¹⁸⁵ Bathke / Schreiber / Sommer 2000: 4 – 12

ва да бъде целенасоченото насърчаване на надарените млади хора от социално онеправдани семейства чрез финансови помощи при плащане на таксите за следване и за издържане.

Продължаващото обучение и квалификация – учене през цял живот

Една пожизнена способност за заетост може да бъде постигната само, ако всеки отделен индивид е готов и е в състояние да продължава постоянно да се развива и образова. Способността и готовността за продължаващо обучение трябва да бъдат заложени в първите фази на образованието, понеже тук възниква базовата квалификация за по-нататъшно учене. Личната отговорност и саморегулирането на участниците играят фундаментална роля в сферата на продължаващото обучение. Гражданите трябва да бъдат поставени в положение да осъзнаят своята необходимост от по-нататъшно обучение, да могат да избират подходящи образователни предложения, да придобиват компетенции и да оценяват успеха, съответно съотношението разходи – полза от собственото си усъвършенствуване.¹⁸⁶

Не трябва да съществува противоречие между икономическите решения и тези в образователната политика. По-нататъшното обучение е в интерес също и на предприятията и поради това следва да се подкрепя от тях. Работата в предприятието трябва да бъде организирана така, че да се разкриват възможности за учене и сътрудниците да разгръщат самостоятелно своите компетенции.¹⁸⁷

При участието в продължаващото обучение все още съществува обаче ясно изразено неравновесие и то в полза на формално по-високо квалифицираните. Става дума за това, в бъдеще да се разшири достъпът до по-нататъшно обучение и квалификация. Ощетените в образователно отношение трябва да бъдат насърчавани трайно в смисъла на обществена отго-

---

¹⁸⁶ Sachverständigenrat Bildung 2002: 48 – 49.

¹⁸⁷ Пак там.

ворност.¹⁸⁸ Въвеждането на нови модели работно време, като времеви авоари, творчески отпуск и т. н. може да допринесе за това, да се предоставят на разположение нови периоди за продължаващо обучение и квалификация и да се стимулира участието в тях.

В това отношение *Швеция* може да се смята за *модел на най-добра практика*. Тук периодите на квалификация вече обосновават лични претенции за подходяща пенсия. Освен това в Швеция беше вдигната възрастовата граница за възможността да се ползват държавни средства за следване от 45 на 50 години. В Швеция съществува богато предлагане на възможности за образование за възрастни.¹⁸⁹ Общински народни училища, вечерни гимназии и специални възможности за хора, които не могат да пишат – едно широко и свободно общополезно предлагане на образование, което се формира по-специално на основата на инициативи от сферата на работническото образование, религиозните общности и движението за борба срещу алкохолизма, както и в крайна сметка богати възможности за по-нататъшно професионално обучение и за преквалификация, предлагани отчасти от държавата, отчасти от тарифните партньори.¹⁹⁰

Принципи на образователната политика в социалната демокрация

Принципите на образователната политика за социална демокрация са следните:

Първо. Всеки човек има право на възможно най-рано започващо разгърнато *основно обучение*, което да изгражда у него способности за самоопределение.

Второ. Всеки човек има право на *професионално обучение* и на *по-нататъшно усъвършенствуване*.

Правото на образование има три аспекта: То представлява,

---

¹⁸⁸ Пак там: 51.

¹⁸⁹ Kaufmann 2003: 200.

¹⁹⁰ Пак там.

първо, основно социално право на всички граждани. То засяга, *второ, равнопоставеността на шансовете*. Нито една група не бива да бъде предпочитана или ощетявана систематично въз основа на нейния произход или икономическа ситуация. То обосновава, *трето, задължението на държавата да провежда активна образователна политика*. Защото само по този начин може да се гарантира не само формално, но и реално равнопоставеността на шансовете.

4.11. Бъдещето на социалното пазарно стопанство

Типовете капитализъм в сравнение

Палитрата от различни по вид типове капитализъм с различни форми на регулиране или на отказ от регулиране е голяма. Те се групират около двата основни типа на либералното и на координираното пазарно стопанство.¹⁹¹ Институциите, които съответно доминират при тях и които регулират взаимните отношения между субектите – предприятия, държава, банки, стопански обединения и профсъюзи – не могат да се комбинират произволно едни с други. Те образуват вътрешната структура на съответните политически икономии. Те са израснали исторически и представляват в глобалното съревнование *филтър* за отработването на извънсистемните предизвикателства. Те подкрепят присъщите на системата отговори по отношение на нейни структурни промени. Нито един от политикономическите типове не превъзхожда другите във всяко едно отношение. Ако се абстрахираме от различия в отделни специфични фази на развитие, двата основни типа са в състояние под натиска на глобализацията да утвърждават съответно по собствен начин икономическата си дееспособност, наистина в различен мащаб съотнесено към различните стандарти за постиженията.

---

¹⁹¹ Hall / Soskice 2001.

Поради това системните различия между двата основни икономически типа намират израз в редица измерения на специфични постижения. Некоординираните и координираните пазарни стопанства развиват различни варианти на способност за технологични иновации и сочат тенденция да разпределят различно доходите и труда.

Производствените системи на координираните пазарни стопанства се оказват с предимства при провеждането на „подменящи се стратегии за качество на производството”, но пък като препятствия за краткосрочно ориентирани продуктови пазарни стратегии.¹⁹² Освен това координираният икономически порядък изглежда да сочи сравнителни предимства при пораждаването на ограничени иновации, а обратно на това недостатъци при иновации, отнасящи се до основни положения. Разликите в институционалните рамки на политическата икономия обуславят също различия в стратегиите на предприятията, отнасящи се до системата. Това става ясно например при начина, по който предприятия от Великобритания (едно некоординирано пазарно стопанство) и от Германия (едно координирано пазарно стопанство) реагират различно на едни и същи предизвикателства. При промяна на обменните курсове, които оскъпяват собствените продукти на чуждестранните пазари, британските предприятия реагират по-скоро като прехвърлят повишаването на цените върху клиентите, за да си запазят изгодна печалба. В противовес на това при подобна ситуация немските предприятия сочат тенденция по-скоро към това, да запазват цените си и по този начин да се примирят наистина с по-ниски печалби, но пък да могат да запазят своя пазарен дял.¹⁹³

Постановката за *вариантността на капитализма* предоставя аналитична рамка, която обяснява подобни различни реакции на предприятията в отговор на едно и също предизвикателство. Британските фирми трябва да се стремят да запазят своите проценти на печалба в некоординираното пазарно стопанство, тъй

---

¹⁹² Streeck 1994.

¹⁹³ Тук Хол и Соскис отправят към данни, които са събрани от М. Кнетер (вж. Knetter 1989).

като са зависими от един пазар на капитала, който възнаграждава разпределянето на краткосрочно придобивани печалби. Загубите си от намаляване на пазарния дял те могат да компенсират пък отново на един твърде отворен пазар на труда като освободят краткосрочно работна ръка. В противовес на това немските предприятия могат да изтърпят намаляването на печалбите си за известно време, тъй като в координираното пазарно стопанство финансовата система дава възможност за достъп до капитал независимо от краткосрочната печалба.

При качествената оценка в смисъла на *социалната демокрация* ориентираната към „стойността за акционера” (shareholder value) институционална структура на *некоординираното пазарно стопанство* сочи един принципен дефицит в четири аспекта:

Първо. Стратегиите на предприятията, които са ориентирани към краткосрочна печалба, увеличават социалните и екологични проблеми като изключват до голяма степен дългосрочните последици от стратегическите съображения на предприятията.

Второ. В резултат от формата на ръководство на предприятията, която е ориентирана единствено по неконтролираната власт на разпореждане на мениджмънта, от важните процеси по вземането на икономическите решения биват изключвани различни обществени групи, преди всичко и на първо място наемните работници.

Трето. Ориентацията на некоординираните пазарни стопанства към много гъвкав и нерегулиран пазар на труда с единствено твърде общо обучени наемни работници – в противовес на квалифицираните работници при координираните пазарни стопанства – е доста проблемна, тъй като това изостря зависимостта на наемните работници до размери, които впоследствие трудно могат да се овладеят.

Четвърто. Слабостта на профсъюзите и липсата на централизирани преговори по заплатите при некоординираните пазарни стопанства кореспондира с тази структура на трудови отношения и засилва заложената в тях тенденция.

Нормативните измерения на ефектите

Политическата икономия на социалната демокрация трябва да разшири аналитичната рамка на изследванията върху типове капитализъм с измеренията на *демократизирането*, *социално-държавното обезпечаване*, както и на *социалното участие* и да съотнесе към това техните предимства. При което става дума за сферата, в която имат значение правата за позитивна свобода, за еднаквите шансове в живота, социалната сигурност и автономия, както и за защитата от социално-структурни рискове. Става дума по-нататък за гарантиране на достойнството на работното място, за справедливо разпределение на доходите и за подходящо застъпничество за интересите при вземане решения на заводско, но също и на макроикономическо равнище. Тези измерения на ефектите на политическата икономия трябва да бъдат поставени в аналитична и нормативна връзка все пак с аспекти на макроикономическата дееспособност, като безработица, инфлация и растеж, както и да бъдат преценени в съпоставка едни с други.

Трудовата дейност представлява централна категория в измерението на позитивната свобода. В резултат на наеман труд хората не само получават своите доходи, а с това и социалните блага за един живот, който сами могат да определят, но и основата за своето социално и културно признание и самоуважение. Възможността да се придобиват доходи чрез труд, представлява следователно първа предпоставка за реализиране на правата за позитивна свобода за всички граждани. За политическата икономия на социалната демокрация достъпът до пазара на труда представлява по-нататък съществен мащаб за ефектите, еднакво по отношение на свободата и на справедливостта. От средата на 80-те години на миналия век некоординираните пазарни стопанства изглеждат че се утвърждаваха по-добре благодарение на своя много гъвкав пазар на труда, на способността по-бързо да се приспособяват към пазара въз основа на безпрепятствени и разгърнати решения на мениджмънта и възможностите за ра-

дикални иновации чрез бързо активиран капитал на пазарите на капитала във важните измерения за икономическия успех – инфлацията и безработицата. В противовес на това мнозинство координирани пазарни стопанства страдат оттогава от висока структурна безработица. Либертарни автори извеждат от този успех заключението, че координираните пазарни стопанства не били способни да приспособят своите пазари на труда към постфордистката промяна в начините на производство и към глобалната конкуренция. Едно такова опростено противопоставяне на некоординирани и координирани пазарни стопанства по отношение нормата на безработицата обаче заблуждава, при това в различни аспекти. Ако се сравни например процента на безработните в САЩ с този процент при някои координирани пазарни стопанства през последните двадесет години, става ясно, че той понякога е по-висок, понякога по-нисък и варира съобразно общи макроикономически условия. През периода 1983 – 1988 г. Швеция, Норвегия, Швейцария и Австрия имаха норми на безработица, които бяха по-ниски от тези в САЩ (и се приближаваха по-скоро до японските квоти, т. е. под 3 %). Техните съседи Дания, Франция, Холандия и Белгия, също с координирани пазарни стопанства, имаха в противовес на това по-висок процент безработни (9 до 12 %). През 1992 г. броят на безработните в Швеция, Холандия, Норвегия, Швейцария и Австрия е по-малък от този в САЩ (7.5 %), а дори и в годината на американския бум, 1998, нормата на безработните в Холандия, Норвегия и Швейцария беше все още по-ниска от тази в САЩ (4.6 %). Във Великобритания, друго некоординирано пазарно стопанство, през периода 1990 – 1998 г., през четири от тези осем години, нормата на безработните беше по-висока от средната за ОИСР.¹⁹⁴

Високата безработица в някои координирани пазарни стопанства се дължи на множество причини, които – както сочи сравнението в рамките на координираните пазарни стопанства – не могат да се сведат до институционалните променливи според принципа за типовете капитализъм. Некоординирани

---

¹⁹⁴ Scharpf / Schmidt 2000: Statistical Appendix Tab. A 4.

те пазарни стопанства изглежда, че могат наистина да реагират по-гъвкаво на развитието на пазара и да намаляват безработицата конюнктурно по-бързо, но и техните институционални структури, особено гъвкавият и нерегулиран пазар на труда (бърз обмен, ограничена обвързаност с предприятията), по принцип не могат да предотвратят високи норми на безработица. Освен това в едно такова сравнение трябва да бъдат включени допълнителните разходи за обществото в резултат от подобен гъвкав пазар на труда и да бъдат поставени във връзка със статистиката за безработицата.

От значение е не само количеството, но също и качеството на работните места. Така например временна работа с ниско заплащане, въпреки заетостта, може лесно да вкара засегнатите в капана на бедността и по-скоро да попречи за упражняване правата за материална свобода, отколкото да създаде необходимите ресурси за тях. Един твърде гъвкав и твърде дерегулиран пазар на труда ограничава правото за автономно формиране на условията за собствения живот преди всичко в долния край на скалата на квалификациите и на доходите. Към това се прибавя също, че пазарни стопанства, при които процесите на формиране на заплатата са некоординирани и се организират на равнището на фирмите, сочат тенденция да поразят големи разлики в заплатите. Но там, където икономическото неравенство надхвърля определено равнище на продуктивност и коректност, както например в САЩ и Великобритания, бедността и асоциалността са далеч по-разпространени, отколкото при координираните пазарни стопанства. В некоординираните пазарни стопанства са далеч по-силно изявиени също „социалното онаследяване” на житейско положение, а с това и несправедливото разпределение на шансовете в живота.¹⁹⁵ При некоординираните пазарни стопанства са залегнали следователно характерни дефицити в измеренията на позитивната свобода и на равното достойнство.

От друга страна, разпространената в координираните пазарни стопанства липса на сектор с ниски заплати води често пъти

---

¹⁹⁵ Esping-Andersen 2002.

до масова и дългосрочна безработица. Трансформацията от индустриалната икономика в икономика на знанието и на услугите причинява структурни изменения на труда и поставя системите на пазара на труда и социалните системи, както и корпоративни регулационни институции в координираните пазарни стопанства пред тежки предизвикателства. При което именно онези институции, които са били създадени за защита срещу рисковете на пазара на труда, се оказват често пъти препятствие за намаляването на безработицата. Самите те са се превърнали в една от причините за трайна масова безработица, преди всичко в страните, в които системите за социално осигуряване се финансират в съществени линии чрез вноски от доходите и повишават по този начин разходите по фактора труд.¹⁹⁶ В някои координирани пазарни стопанства със силно регулирани пазари на труда и закостеняла тарифна система, както примерно в Германия, може да се наблюдава нарастваща социална поляризация между „инсайдери” и „аутсайдери”. Тя е сравнима с поляризацията в некоординираните пазарни стопанства. Широко разпространеният феномен на нелегална работа е израз на тази дезинтеграция на координирания пазар на труда.

На фона на променените рамкови условия на международните продуктови пазари и на нарастващото специализиране на пазарни ниши международно експонирани стопански сектори могат да осигурят своята конкурентоспособност, както и да намаляват на разходите си единствено чрез непрекъснати иновации на продуктите и на производствените процеси. Международната конкуренция ще повиши по необходимост производителността на предприятията. В резултат това ще доведе до ограничаване на възможностите за заетост в експонираните сектори дори в страните, които се утвърждават добре на международните пазари.¹⁹⁷ Фактически нормите на заетост в експонираните сектори в практически всички развити пазарни стопанства са намалели, в противовес на което нарастване на

---

¹⁹⁶ Scharpf 1999; Scharpf 2000.

¹⁹⁷ Scharpf / Schmidt 2000.

заетостта е постигнато почти изключително в защитените сектори (услуги, които се произвеждат и консумират местно).¹⁹⁸ В тези защитени сектори се среща нарастване на заетостта или в частностопанската сфера на ниски заплати, или при публично предоставените социални услуги. Това пък е последица от съответното социално-държавно съобразяване на производствения режим, на социално-държавното финансиране и на политическите решения, които зависят от това, каква данъчна квота одобрява обществото.

Следователно за разлика от некоординираните, координираните пазарни стопанства трябва да могат да реагират по друг начин на предизвикателствата на променените начини на производство и на новите международни рамкови условия. Организацията на социалната държава, нейното въздействие върху икономическия процес и нейните резултати трябва да бъдат включени в сравнителната перспектива.

Социалното пазарно стопанство

Стопански системи, които са свързани с базирани на основни права социални държави и подлежат на макро и микроикономическа регулационна политика, ориентирана към пълна заетост, могат да бъдат обозначени като социални пазарни стопанства. За политическата икономия на социалната демокрация постановката за типовете капитализъм трябва да бъде разширена с измерението за типовете социална държава. Анализът на взаимоотношението между социална държава и стопански тип води до разграничаване на четири идеални типа на връзката между пазарно стопанство и социална държава.

1. Некоординирани пазарни стопанства в комбинация с редуални (в смисъл на остатъчни – б. прев.) (либерални) социални държави: Тук профсъюзите се възприемат като пречка за решенията на мениджмънта и поради това играят

---

¹⁹⁸ Scharpf 1999

- само незначителна роля при координиране дейностите на предприятията. В тези страни има обикновено двуполюсна партийна система, при която линията на конфликтите носи отпечатъка на въпроси на икономическото разпределение.
2. *Общодържавно координирани пазарни стопанства* в комбинация с *универсалистки, егалитарни, преразпределителни и ориентирани към услугите социални държави*: Координираните на национално равнище пазарни стопанства се характеризират с преговори на високо равнище, както и с договорености между йерархичните организации на работодателите и профсъюзите по всички важни теми, от заплатите и обществената политика чак до професионалното обучение и паритетното участие. В тези институции на самокоординация правителствата поемат обикновено модераторска и рядко директивна роля. Тези страни се характеризират с хегемония на социалдемократическите партии и един разпокъсан блок от буржоазни партии.
  3. *Секторно координирани пазарни стопанства* в комбинация с *обвързани със заетостта и с доходите, ориентирани към трансфер социални държави*: Те създават възможности за усвояване на професионални квалификации в предприятията, или – при обвързване на фирми и профсъюзи – в държавни училища. Профсъюзите организират своите членове в секторите на промишлеността и играят важна роля при организацията на условията на труд в предприятията и при определянето на заплатите. В тази страни доминира триполюсна партийна система, която се формира в съществени линии чрез диференциране в либерални, католически и социалдемократически течения.
  4. *Координирани от индустриални групи пазарни стопанства („кейрецу“)* в комбинация с *резидуални или патерналистки социални държави*: Партийната система на тези страни носи отпечатъка на една хегемония на „буржоазни“ партии и на съревнование между неидеологически клиентелски партии. Моделите, описани под втори, трети и – както сочи по-точ-

ният анализ на японския пример – условно също под четвърти номер, изпълняват условията на социалната демокрация с известни варианти в отделни полета на действие. Моделът на неkoordinираните пазарни стопанства с резидуална (остатъчна) социална държава, както се реализира той примерно в САЩ, представлява в противовес на това една либертарна капиталистическа демокрация.

Включването на разнообразие от държави на благоденствието в анализа за различни капиталистически икономии сочи, че множество политикономически институции се намират в комплексно взаимодействие с корпоративни и политически субекти, чрез които се възпроизвеждат съществуващите структури. Тази постановка разкрива по-нататък афинитет между типове производствен режим, образци на социално-икономическо неравноправие, социално-държавни режими и констелации от корпоративно- политически актьори в партии и групи по интереси.

Институции микс

Мрежата от институционални отношения между системата на пазара на труда, организацията и финансирането на предприятията и структурите на социалната държава маркира условията, при които могат да бъдат използвани положителните качества на неkoordinираните пазарни стопанства и да се компенсират техните отрицателни аспекти чрез подходящи системи на социално обезпечение. Така например чрез намаляване на защитата от уволнение Дания създаде един от най-гъвкавите пазари на труда, който е надминат само от тези в САЩ и Великобритания.¹⁹⁹ Това дава възможност на датските предприятия да увеличават и да намаляват гъвкаво своя персонал. Тази несигурност за наемните работници се компенсира с едно твърде щедро в международно сравнение обезщетение за безработни, с активна политика за включване наново в пазара на труда и с множество други социални услуги.

---

¹⁹⁹ Benner / Vad, 2000.

И обратно, производствените режими, които се базират на обширен сектор с ниски заплати и гъвкав, нерегулиран пазар на труда, имат в социално отношение много големи проблемни последици, разполагайки единствено със слабо развити системи за социално обезпечаване. Към нежеланите социални последици спадат не само бедността на наемните работници – въпреки трудовата им дейност – и социалната несигурност, но също и тежки форми на социална дезинтеграция. Това се откроява особено ясно в примера със САЩ. Там през 1993 г. в затворите лежаха 1,339,695 човека, това означава дял от 519 затворника на 100,000 жители от населението. През същата година в Германия тази квота възлизаше на 80 затворника на 100,000 жители. *Брус Уестърн и Кетрин Бекет* са изчислили, че в Европа безработните мъже надхвърлят броя на затворниците от мъжки пол в едно съотношение 20 до 50 към 1. В САЩ съотношението между безработни и затворници е по-малко от 3 към 1. Ако се пресметнат всички затворници към пазара на труда, тогава за периода 1976 – 1994 г., т. е. 15 до 19 години, нормата на заетост в Европа би била по-висока от тази в САЩ. Тези изчисления сочат, че през 1995 г. официалната норма на безработните в Германия е била 7.1 %, а в САЩ само 5.6 %. Ако се вземат предвид обаче и излежаващите присъди в затворите в двете страни, в Германия квотата ще се повиши на 7.4 %, а в САЩ на 7.5 %. С други думи, въздействията на реалните типове системи върху универсалните основни права могат да се оценят реалистично, само ако сравнението на системите се извърши достатъчно разгърнато.

Специфични смесени отношения

Следователно в конкретната ситуация изборът на институционална подредба на политическата икономия може да бъде единствено определено прагматично решение между варианти на капитализма на благоденствието, дори при претенциозната предпоставка необходимите рамкови условия за икономиката

да се прокарават политически, социалните граждански права да са гарантирани чрез универсален режим на социалната държава и достатъчно права за паритетно участие, а политическото преимущество над икономиката да е признато в конституционно-политическо отношение като принципно право на интервенция. От позицията на социалната демокрация в политическите решения на съответното специфично смесено отношение трябва да се включат следните два аспекта:

Първо. Общият икономически резултат по отношение на възможно достижимия брутен социален продукт, който може да се очаква според състоянието на емпиричните познания, както и екологически допустимите проценти на растеж.

Второ. Политически легитимирани приоритетни решения по отношение на специфични за типа предимства, като висока степен на заетост, обезпеченост на работното място, приемственост, продуктивност и иновационен потенциал.

Социалното пазарно стопанство в условията на глобализация

Необосновано е очакването, че глобализацията ще постигне принудително една конвергенция на типовете капитализъм на базата на либералния модел без опираща се на основните права социална държава. Против това свидетелствуват успехите на скандинавските модели и на някои европейски страни.

Оказва се, че там, където съществуват институции за координиране на пазарите, субектите сочат тенденция да ползват тези структури. Дори когато тези структури и механизми на координираните пазарни стопанства са се променили през последните две десетилетия и са се приспособили към нови изисквания, дори тогава политикономическите субекти продължават очевидно да имат доверие в координацията, компенсацията и комуникацията. Това изглежда да е също причината, поради която координираните пазарни стопанства, в противовес на некоординираните такива, изправени пред новото предизви-

кателство на глобалните пазари *именно не залагат* на радикална гъвкавост и дерегулиране на трудовите отношения и на разграждане на социалното обезпечаване, *а на организационни* стратегии за приспособяване. Противно на неолибералното схващане, че некоординираните пазарни стопанства могат да реагират по-добре на глобалната интеграция на финансовите и продуктовете пазари, по-новият опит свидетелствува, че координираните пазарни стопанства притежават средносрочно и дългосрочно по-добри шансове за себеутвърждаване. Един производствен режим, който се базира в съществени линии на сектор с ниски заплати, слабо развита социална държава и ниски данъци, може да реагира в глобалното съревнование *единствено* чрез прогресиращо разграждане на регулирането и на социалното обезпечаване. В противовес на това координираните пазарни стопанства могат с изгледи за успех да реагират диференцирано на същото предизвикателство, като благодарение на добре обучените и социално обезпечени наемни работници се утвърждават на висококачествени специализирани продуктови пазари. Социалния проблем с ниските доходи в ниско квалифицираните професии на услугите те могат да решат чрез плащане на подходящи добавки към заплатите.

Първенството на политиката

Безспорен е фактът, че има различни по вид капиталистически демокрации на благоденствието с различни социални, икономически и политически цели и функции. Поради това от значение за политическата икономия на социалната демокрация са въпросите, как са се развили различните пазарни стопанства, как и по какви причини се променят те, и преди всичко как и доколко могат да се вградят нормите на социалната демокрация в съответните институционални констелации на различните пазарни стопанства. Изследванията за „вариантите на капитализма“ доказват, че политически икономии от типа на *координираното пазарно стопанство в комбинация*

с опираща се на основните права социална държава могат да се утвърждават успешно също и в условията на откритите пазари, доколкото напасват своите структури към променените дадености. Враждането и регулирането на пазарите, както и универсалистката социална държава си остават перспективен проект на социалната демокрация и в условията на глобализацията. Сравнителното изследване на социалната държава съдържа решаващи указания за това, посредством кои структурни условия социалните държави могат да бъдат регулирани устойчиво и успешно и да дадат същевременно продуктивен принос към динамиката на икономиката.

Необходимостта и обхватът на политическото регулиране на стопанството са нараснали в значителна степен от 90-те години насам в резултат на три общи тенденции на обществено и политическо развитие.²⁰⁰

Първо, вследствие на нарастващата приватизация на предоставяни или гарантирани преди от държавата производства и услуги в много страни. *Второ*, вследствие процесите на наднационалната интеграция на пазарите, които доведоха до нарастваща пропаст между обхвата на произвежданите от пазарите външни ефекти, от една страна, и възможностите за тяхното политическо регулиране, от друга страна. *Трето*, увеличаването на непредсказуемите рискове за цивилизацията и за околния свят вследствие процесите на нерегулиран растеж. От 70-те и 80-те години на миналия век дерегулациите в много области бяха заменени междувременно от тенденция към регулиране, подходящо според проблемите. Благодарение на тези развития либертарната позиция, която се стреми да ограничи политиката на регулиране в съществени линии до гарантиране на условия за конкуренция, изпадна напълно в дефанзивно положение. Поради това в дневния ред на политическата икономия на социалната демокрация е залегнала задачата да даде разгърнато едно ново публично обосноваване за регулативна стопанска политика. Предвид описаните проблемни

---

²⁰⁰ Gzada / Lütz / Mette 2003: 26.

констелации то е залегнало в отделните общества и е налице в голяма степен също на транснационално ниво. Това, за което става дума обаче, е преди всичко развитието на инструменти за регулативна политика, на форми за търсене и намиране на политически решения за целите на тяхното прилагане, както и организирането на политическа воля за прокарането им на една глобална арена.²⁰¹

4.12 Перспективи за действие

Социалната държава

Опит и ориентации

При условията на открити пазари всички социални държави на икономически високо развитите страни са изправени пред трудни, нови по вид проблеми, доколкото се ориентират към универсалните основни права. Доколкото управляващите правителства биха искали да се освободят все пак от това бреме, те са изправени пред риска за множество последици от кризи на стабилността и на идентичността, които застрашават готовността на обществото да участва в процесите, способността му за социална сплотеност и политическата легитимност на системата за политически действия.

Либералните държави на благоденствието са наистина икономически жизнени вследствие понижаване нивото на своите претенции и прехвърляне на услугите по социалното обезпечаване към частния сектор, но те изпаднаха в нормативна дилема за своята легитимност в резултат на нерешените проблеми, произтичащи от значително неравенство и разпространена бедност.²⁰²

Социалдемократическите държави на благоденствието след занижаването на претенциите за социални услуги и по-

---

²⁰¹ Сравни глава 5.

²⁰² Scharpf 2000.

вишаване значението на принципа за личната отговорност при правото за получаване на такива са организирани общо взето устойчиво. Причината се крие главно в това, че в резултат на одобрението на високо ниво на данъци заетостта в сферите на услугите в публичния сектор е висока и данъчната структура при дуалната данъчна система е икономически благоприятна. Доколкото продължава готовността на гражданите да понасят високия процент данъчно бреме, тези страни се конфронтират главно с проблема, че разширяването на заетостта в сектора на ниско квалифицираните услуги – което е необходимо за постигане на целта за пълна заетост – изисква по-голяма диференциация при заплатите в сферата на по-ниските доходи. Това изискване се намира обаче в противоречие с традиционния егалитаризъм в основните ценностни ориентации на тези страни и се сблъсква поради това с политически бариери.

Консервативните държави на благоденствието от европейския континент са изправени пред редица нерешени проблеми. Към това спадат неблагоприятната за стопанството и за заетостта данъчна структура, недостатъчната устойчивост във финансирането на социалните системи и високите защитни бариери за притежателите на работни места.

Предвид продължаващия двоен проблем – едновременният натиск на откритите пазари и на демографските промени – за да гарантират финансовата си основа, всички социални държави са изправени пред проблема да постигнат приблизително пълна заетост. Тя представлява също една от главните нормативни цели на социалната демокрация, както и най-важната предпоставка за това, да се създадат възможности за финансовата устойчивост на социалната държава.

Тъй като стратегията за нарастващата резидуализация (остатъчност, последица – б. прев.) на социалната държава и за отварянето за развитието на заплатите надолу, следващо единствено пазара, са недопустими за проекта на социалната демокрация, при решаването на проблемите за устойчивостта на

социалната държава при съхраняване на условията за нейната нормативна легитимност следва да се вземат под внимание преди всичко онези стратегии, които вече се оказаха успешни в отделни изпреварващи страни.

Първо: При откритите пазари финансирането на социалната държава от данъчното облагане на доходите се оказва, че превъзхожда значително финансирането чрез вноски според заплатата. Вноските, които повишават допълнителните разходи по заплатата, създават от една страна тежки проблеми за пазара на труда, особено при малко продуктивните долни сфери на доходи; те тласкат социалната държава в капана да подкопава постоянно собствените си финансови основи, при това именно през периоди на кризи, когато нейните услуги са особено належащи. Освен това те са особено уязвими поради демографските промени и не са в състояние да поемат промените в ролята на половете в семейството и в трудовия живот.

Второ: При сравнението между страните финансираната от данъците основна пенсия в подходящ размер изглежда като решение за проблемите на възрастовото осигуряване, което може да се финансира устойчиво в условията на откритите пазари, без да има допълнителни негативни въздействия върху пазарите на труда. Тя изпълнява универсалистски обосновани стандарти за справедливост, защото подлежи на съмнение, дали към задачите на социалната държава спада и това, да подsigурява веднъж придобитото ниво на доходи за неограничено време и във всички житейски ситуации. Към това се прибавя също, че с основната пенсия конфликтите между поколенията, възникващи при разпределението, могат да бъдат уредени по начин, който може да се обоснове като справедлив спрямо всички засегнати поколения.

Трето: Тъй като включването в обществената трудова дейност представлява едно от най-важните измерения на равенството и на принципа за справедливостта, програмите за по-нататъшно обучение и усъвършенствуване, за активизиране с цел включване в пазара на труда, за организиране на стимулиращи

активността социални услуги, отнасящи се до приемане на заетост, имат предимство пред услугите с трансфер на парични средства и защитните мерки, обезпечаващи социалния статус. Всички проекти, които следват максимата „Making-Work-Pay“ („правене-работа-плащане“), доколкото се спазват подходящи условия на предлаганите работни места, изглежда че се легитимират по особен начин, тъй като участието в обществената трудова дейност е важна предпоставка за това, засегнатите лица да придобият способности за участие също в редица други отношения и представлява същевременно най-добрата гаранция за това, да могат да утвърждават и да подобряват позицията си в трудовия живот.

Четвърто: Десегментирането на пазарите на труда чрез въвеждане на форми за защита от уволнение, което подкрепя същевременно заетостта във възможно най-голяма степен и приравнява стандартите за различните категории трудова дейност, изглежда легитимно както от гледна точка на условията за справедливост, така и по отношение целта на заетостта. Това предпоставя подходящо обезпечаване в случай на безработица, което позволява на засегнатото лице да запази своя жизнен стандарт за предсказуем срок и чрез възможно най-добри насърчителни мерки да може да се върне отново към трудовия живот.

Пето: Равнопоставеността на социалната защита, включително в пенсионното осигуряване, по отношение на новите работни места в икономиката на знанието – които възникват примерно чрез „Outsourcing“, „Freelancing“ и работа на съкратено работно време – както при традиционните нормални трудови отношения, представлява най-добрата предпоставка за изчерпване на потенциала от заетост, предлаган от тях. Тя може да даде недвусмислен принос за приближаване до целта на пълна заетост и изпълнява подходящо условието за еднаква минимална защита за всички при настъпването на социално-структурни рискове.

Шесто: Една реформа на системите на социалната държа-

ва за обезпечаване, отнасяща се до семействата и до децата, изглежда в основни линии да е най-добрият път за социалните държави на високо развитите общества на услугите да изпълнят при дадените условия класическия постулат на социалната демокрация, а именно системата за социално обезпечаване да се организира така, че едновременно да дава продуктивен принос за икономическото развитие, да насърчава справедливостта и да е устойчива.

Иновационен център за устойчива реформа на социалната държава представлява вътрешната обвързаност между центрирани върху семейството и центрирани върху образованието стратегии за реформи. Те имат следните елементи:

Първо, гражданско право на целодневни грижи в заведенията за децата от възможно най-ранна предучилищна възраст, чието финансиране да се облекчава чрез степенувани според доходите вноски.

Второ, повишаване квотата на жените, заети в трудова дейност.

Трето, съществени повишаване на шансовете за равнопоставеност чрез преодоляване онаследяването на социален статус.

Четвърто, значително повишаване на раждаемостта.

По този начин същите институционални източници ще постигнат същевременно и целите за равнопоставеността на половете, за равните социални шансове, устойчивото финансиране на социалната държава, както и основите на една политика за вторите шансове. Възможно най-ранното начало за учение и образование е същевременно най-добрата гаранция за развитие на по-късна способност за ново по-нататъшно учене. Лесно достъпни системи от целодневни училища представляват важна структурна опора за една такава социална държава.

От гледна точка на своите нормативни основи, устойчивостта на своите финансови основи и своята икономическа функционалност социалната държава на социалната демокрация ще бъде достатъчно обоснована, ако изпълнява следните условия:

Първо. Всички граждани трябва да притежават основ-

но право за обезпечаване на подходящ жизнен стандарт във всички рискови ситуации, което може да бъде поставено обаче в зависимост от тяхното задължение за първична лична отговорност.

Второ. В случай че възникнат социално-структурни рискове за ефективното реализиране на основните права на заsegнатото лице трябва да се гарантира за подходящо време, в подходящи размери, но не и неограничено, приблизително запазване на придобитите от него условия на живот.

Трето. Дългосрочно, във всеки случай за всички предвидими и подаващи се на включване в житейските планове рискови ситуации, от гледна точка на справедливостта и на основните социални права изглежда да е достатъчна една система на равноправно основно обезпечаване, която обаче да предоставя на отделните лица също възможност, да предприемат на собствена отговорност обезпечаване при рискове, надхвърлящи тези рамки.

Четвърто. Социално-държавни системи за обезпечаване, които надхвърлят тези претенции, могат да се предлагат по отношение на дадените общества в зависимост от господстващите в тях представи за справедливост, без да се извеждат обаче по необходимост от универсалните принципи за справедливост и основни права.

Пето. Опитът на европейски социални държави, както например на Холандия през 90-те години на миналия век, и на Германия в годините след края на столетието, обосновават заключението, че структурната зависимост на пътя за развитие на социалната държава не представлява абсолютна, а подаваща се на политическа релативация величина. Под натиска на външно или вътрешно предизвикани кризи изглежда също, че обществата, в които социално-държавните структури се опират на добре организирани интереси, са напълно в състояние да реализират дълбоки реформи, които да се ориентират по успешните модели на сравними страни.

Икономиката

Теоретичното обяснение на досегашния опит не оправдава очакването, че под натиска на откритите пазари ще се стигне до една обща конвергенция на политикономическите режими в насока на либералния пазарен модел. Много неща говорят по-скоро за това, че различните типове политическа икономия могат да намерят най-добрите стратегии за себеутвърждаване в откритите пазари чрез разгръщане на своите съответно специфични институционални предимства. Типът на координирано пазарно стопанство в съчетание с базирана на основните права социална държава, който подхожда най-добре за изискванията на една социална демокрация – като естествено се предпоставят редица реформи, необходими за приспособяване към условията на глобализацията – е не само жизнеспособен, но и икономически дееспособен, конкурентоспособен и политически успешен. В сравнение с други този тип изпълнява най-добре основните нормативни изисквания за социална демокрация по следните причини:

Първо. Той предоставя една координирана форма за намиране на решения на макроикономическо равнище с равнището на определяне на условията на труд и заплата. На равнището на предприятията той осигурява включването на широк спектър обществени интереси в намирането на решения, без да предизвиква дисфункционални икономически въздействия.

Второ. Той е в състояние да интегрира по взаимно стабилизиращ начин базиращи се на основните права системи на социалната държава с икономическите и по този начин да осъществява основните права приблизително в цялата им претенция.

Трето. Този тип разполага очевидно със сравнително по-голям потенциал за социална и политическа интеграция на съответните общества, тъй като поражда в много по-малка степен маргинализация и нелегитимни неравенства.

В тези рамки сравненията между отделните страни навеждат на мисълта за редица обещаващи успех стратегии на приспособяване:

Първо. Чрез ефективни стратегии на изследователската, иновационната и образователната политика броят на заетите в експонираните сектори може наистина да се запази, но едва ли да се увеличи.

Второ. Допълнителна заетост може да се очаква почти изцяло в защитения сектор на услугите. Според типа социална държава и начина на финансиране може да се постигне различно голям принос за това. Във всички случаи обаче решаваща за осъществяването на целта за пълна заетост е способността на частния стопански сектор да създава работни места в тази сфера. За нейното гарантиране е необходимо да се реализират мерките, описани в главите за социалната държава.²⁰³ Тъй като проектът на социалната демокрация изключва една политикономия на домашния прислужник,²⁰⁴ в него трябва да има политически стремеж и да се подсури експанзия на социалните и на отнасящите се до домакинствата услуги.

Трето. Самите системи за политикономическо регулиране се нуждаят от специфични форми за приспособяване към условията на откритите пазари. Ефектите от откритите капиталови пазари, новите гъвкави технологии и деиндустриализацията пораждат необходимостта от по-гъвкави форми за съгласуване условията на труд и заплати. Изглежда са необходими децентрализацията на корпоративните структури и тяхното отваряне за специални, близки до предприятията решения.

Четвърто. Политиката за предлагане и формиране на достатъчна гъвкавост на пазарите на труда, за квалификация и преквалификация на работната ръка на високо ниво, както и за реформа на структурите на социалната държава, която да мотивира за поемане на трудова дейност, представляват решаващи предпоставки за успех.

---

²⁰³ Сравни глава четвърта от 4.6 до 4.10.

²⁰⁴ Scharpf, 2002.

Пето. Едно препятствие, което може да се преодолее трудно от традиционно ориентираната политика на социалната демокрация, се състои в опита, че за данъчното натоварване на мобилните източници на данъци са поставени тесни граници. Това ограничение също сочи, че някои от основните проблеми на икономическото развитие, които в условията на откритите пазари не могат да бъдат решени повече задоволително на равнището на националната държава, изискват споразумения с транснационални системи за регулиране. В случая с данъчната система мерките за хармонизиране на регионалното равнище на Европейския съюз представляват една важна стъпка. По-широко ориентирани решения на проблемите разкриват голям времеви хоризонт.

Шесто. За политикономическата стратегия на социалната демокрация би представлявало обаче съдбоносна стратегическа грешка, ако би чакала да бъде завършено оформянето на единна глобализационна рамка, вместо на реализира реформите по приспособяването на национално и регионално равнище, които при обозримите емпирични условия могат да гарантират възможно най-добро постигане на нейните цели и остават впрочем в съществени линии разумни също при вероятните условия на изключително оптимистичните сценарии.²⁰⁵

При условие, че системите за социално обезпечаване се финансират в съществени линии от данъците върху доходите, еднаквото основно осигуряване за всички области на социалното обезпечаване срещу рискове може да се обоснове като справедливо. То отговаря на претенцията за универсалните основни права и може да се легитимира също чрез нормите на егалитарната теория за справедливостта.²⁰⁶ При условие, че тези осигурителни услуги са били известни донякъде – например относно нивото и вида на претенции – на засегнатите лица в един достатъчно ранен стадий на тяхното житейско

---

²⁰⁵ Сравни глава 4.2.

²⁰⁶ Това изрично не важи за претенции към социалната държава от лица на основата на вноски.

планиране, тогава такава система на еднакво основно осигуряване изпълнява поставените иначе под въпрос стандарти за справедливост, ако това може да гарантира същевременно достатъчно предлагане на заетост. При тези условия на засегнатите лица може да се предостави да решат при поемане на лична отговорност, дали, в какъв размер и по какъв начин ще пожелаят да се обезпечат над гарантирания минимален социален стандарт. Такава социално-държавна стратегия изпълнява нормативните претенции за добре балансирано съотношение между права и лична отговорност на индивида по отношение на минималните условия за социално гражданство.

Теорията за политическите задължения, произтичащи от социално-структурни рискове, изисква обаче в допълнение - при едно непредсказуемо настъпване на такъв риск и загуба на работното място - компенсиращите заплатата плащания да остават за подходящо време обвързани с получените последни доходи с цел да се предоставят на засегнатите лица достатъчно възможности за нова професионална ориентация или за коригиране на техните житейски планове. Периодът, за който тук става дума, както и определянето на съотношението между заплащанията като компенсация за заплатата и предишното ниво на заплатата, биха могли да се фиксират единствено като се вземат предвид социокултурните отношения в конкретната ситуация.

Залегналите в политическата социокултура на дадено общество стандарти за социална справедливост могат да оправдаят едно съобразено с доходите ниво на заплащане като компенсация на заплатата от системите за социално обезпечаване, което да надхвърля значително минималните норми за основното обезпечаване. Такъв винаги досега е бил случаят в скандинавските страни. Такова завишено ниво на претенции за разгърнато подsigуряване на веднъж придобит жизнен стандарт не бива да се извежда наложително от подаващите се на универсалистка обосновка мащаби за справедливост и универсално валидни основни права. Против една такава стратегия би могъл да се отпрати по-скоро дори упрект, че

подобно обезпечаване на веднъж придобити неравни жизненни стандарти - доколкото се финансира от публични бюджети, а не изключително от средства чрез вноски - нарушава норми на егалитарното разбиране за справедливост, тъй като фиксира трайно установените неравенства на веднъж придобит жизнен стандарт и по този начин превръща съмнителни форми на неравенство в норми на социалната държава. Естествено веднага щом в рамките на даденото общество се постигне консенсус за тази форма на социално обезпечаване срещу риск, ще могат да се приведат добри основания за неговата легитимност.

При условията на открити пазари и на свързаната с тях конкуренция на режимите за икономическо регулиране и на типовете социални държави тази констелация също е подложена на промяна. Както финансирането с вноски от трудовите доходи, така и финансирането от общите данъци ограничават полето за действие на стратегии за осигуряване на доходите. Във всички случаи поради своите негативни ефекти за пазара на труда, те биха имали дори деструктивни последици за устойчивата организация на социалната държава, освен в случая, когато едно общество е готово в продължение на дълъг период от време да понесе високи, далеч над средните, данъци върху доходите. В това отношение глобализацията действа за повечето страни в дадената ситуация като филтър, който ограничава полето на действие за завишаване на трайно гарантираното ниво на социално обезпечаване над подходящото основно социално осигуряване. Това рестриктивно условие, наложено от откритите пазари, може на основата на приведените аргументи да се съчетае напълно с универсалистките принципи за справедливост и универсалните основни права. И накрая, въпрос на конкретния политически дискурс върху справедливостта в дадено общество е, как то ще пожелае да запълни полето за действие по обезпечаването от социалната държава, дефинирано от основните права и от общите принципи на справедливостта.

5. ГЛОБАЛИЗАЦИОННАТА ПОЛИТИКА

5.1. Социалната демокрация и глобализацията

Глобализацията като политически риск

Глобализацията е във висша степен комплексен процес, който сочи твърде различни и противоречиви черти. Тя не представлява целенасочено развитие.²⁰⁷ Нейната досега предимно *негативна* форма на чисто разграждане на съществуващи регулации на националната държава има по няколко причини високо проблематични въздействия върху демокрацията и валидността на политически и социални основни права в световен мащаб.²⁰⁸ Например:

Първо. Докато пазарите, разрушаването на околната среда, миграцията, организираната престъпност и електронните масови комуникации надхвърлят в нарастващ мащаб всички национални граници, демокрацията остава ограничена в своите действия в съществени линии все още в рамките на националната държава.²⁰⁹ Поради това гражданските права могат да станат неефективни и демократичните принципи да се нарушават масирано, вследствие на което дееспособността и легитимността на демокрацията са застрашени.

Второ. Понастоящем икономическата глобализация се концентрира върху премахването на националните граници. По този начин тя предизвиква разграждането на структури на културната, социалната и екологическата вграденост на пазарите. В страните, които са напреднали най-много в икономическо отношение, именно тези структури са обуздавали пазарния капитализъм и са го направили приемлив.²¹⁰ Тяхното отстраняване

---

²⁰⁷ Beck 1997; Held / McGrew / Goldblatt / Perraton 1999.

²⁰⁸ В тази връзка Ян Тинберген обозначи глобализацията като „негативна глобализация”. (Вж. Tinbergen 1965).

²⁰⁹ С изключение на Европейския съюз, при което обаче и тук са налице дефицити на демокрацията.

²¹⁰ Ruggie 1998.

поставя под заплаха основите на съвременната демокрация.

Трето. Форсираната от глобализацията и водена от пазарите модернизация се отклонява в нарастваща степен от основните политически и социални права на човека. Движещите сили на това развитие се откъсват в нарастваща степен от политическия контрол и отговорността спрямо онези лица и техните права, които са засегнати пряко от тях.

Четвърто. Вследствие на процесите на пораждаване на проблеми и проблемни смущения, надхвърлящи границите, обществата на много национални държави споделят една и съща политическа съдба, без да разполагат с необходимите средства за съвместни действия.

Глобализацията в нейната настояща, единствено негативна форма поражда от 70-те години на миналия век нови по вид рискове за основните права и за демокрацията. Тя намалява значително шансовете за политическо развитие, като ги свежда до причини за погрешни икономически и социални развития, доколкото имат транснационален характер.²¹¹ Суверенитетът на националните държави се разгражда в редица централни измерения на тяхната дейност, без да се създават за това форми за транснационални действия. Допълнително към социалните, икономическите, обществените и екологическите рискове от първа степен се прибавя поради това един риск от втора степен, а именно риска, че посочените първи рискове вече не могат да се третират политически подходящо.²¹²

Предизвикателствата за демокрацията

Негативната глобализация поставя демокрацията пред три свързани помежду си, но също ясно различни предизвикателства:

Първо. На нормативно равнище трябва да се отговори на въпроса за ефективно глобално обновяване на демокрацията.

Второ. Трябва да се развият политически осъществими и

---

²¹¹ Beck, 1986.

²¹² Benz / Scharpf / Zintl, 1992.

съответстващи на проблемните постановки модели за отговорно регулиране на глобализацията.

Трето. Трябва да бъдат реализирани коалиции от политически субекти за постепенното осъществяване на най-добрите модели.

Глобализацията и социалната демокрация

Епохата на глобализацията изисква глобализация на демок-

Първо. Гарантиране функционалността на процедурите за вземане на решения и за действия на либералната демокрация, за да могат да се обработват политически всички политически проблеми на глобално равнище.

Второ. Осигуряване суверенността на демократическите решения за политическите проблеми, които ще могат да се решават по-нататък на равнище на националната държава.

Трето. Глобалното, социалното, политическото и екологичното вграждане на откритите пазари.

Четвърто. Гарантиране на предпоставки за политическите действия с цел тяхното реализиране в рамките на всяко отделни общество.

рацията. Към нея спадат следните елементи:

Негативната глобализация не е „fact of life“ (житейски факт), с който трябва да се спогаждат всички обществени и политически субекти. Тя се поддава на формиране, наистина в рамките на граници, които понастоящем не могат да се преценят. За тази цел трябва да се изясни, при какви *нормативни, системно-логически, както и отнасящи се до действащите субекти теоретически* предпоставки може да бъде реализирана позитивна глобализация.

Към *нормативните предпоставки* спада концепцията за правата на световния гражданин. Към *системно-логическите предпоставки* спада един базиращ се на емпирични данни отговор на въпроса за реалните възможности за транснационална демократизация. Към *теоретическите предпоставки* относно

действащите субекти спада отговора на въпроса, как могат да се координират различните интереси на държавите и на обществените субекти в смисъла на позитивната глобализация.

Има редица глобални интереси, които могат да се поставят над всички останали различия и да станат основа за една широка коалиция от действащи субекти. Например:

Първо. Без позитивна глобализация физическите екзистенциални основи на всички нации са застрашени от екологическа саморазруха.

Второ. Социалните условия за живот на големи части от човечеството ще бъдат непрекъснато разтърсвани от кризи, ако няма една минимална социална защита.

Трето. Недостатъчно регулираните финансови пазари приемат често пъти характер на огромни, неподаващи се на ограничаване икономически пожари.

Този опит представлява изходен пункт на проекта за една глобализация на социалната демокрация.

5.2. Глобалното гражданство

Глобализацията и основните права

Самата валидност на универсалните основни права на човека е равностойна на един *пасивен статус на глобален гражданин*. Освен това глобализацията изисква обаче и един *активен статус на глобален гражданин*, който да дава право на всички хора да съдействат при вземането на решения, отнасящи се до техните основни права.²¹³

Глобализацията прави по-възможни нарушенията на основните човешки права. Гражданите трябва да могат да се защитават срещу такива нарушения.²¹⁴ В един свят, в който основните човешки права и жизнените интереси на хората могат да бъдат непосредствено нарушени вследствие на действия в други страни, тяхната защита зависи от способността на хората да

---

²¹³ Höffe 1999.

²¹⁴ Wellmer 1993: 192 и следв.

се кооперират с всички други действащи субекти. Поради това общите основни права трябва да бъдат допълнени с *глобални политически граждански права*. Тъй като едно *глобално гражданство* предоставя на всички засегнати от нарушенията на човешките права граждани правото да въздействат активно и съвместно върху техните причини.²¹⁵

Световното гражданство

Статутът на световен гражданин изисква реализирането на политическо общество на световните граждани. Институционалните и извънинституционалните форми на това общество трябва да се развиват прагматично с оглед на дадените условия.

Политическото гражданство може да се разбира като форма на сътрудничество на лица, които са се споразумели по отношение на общи правила, валидни за техния съвместен живот. В случая става дума всъщност за взаимна гаранция относно равни права и задължения, както и равни възможности за участие във вземането на политическите решения. Световните граждански права се превръщат в изходно положение за глобалната политическа демократизация.

Социалните стандарти и универсалните основни права

Разликата, която прави международното право между характера на валидността на политическите права като резултат от задължения и характера на валидността на социалните и икономическите права като произтичащи от задължителни действия, не създава предпоставки за раздвоено световно гражданство. Анализът на различните емпирични условия, при които протича реализацията на двата вида основни права, сочи следното: Прокарването на основните социални и икономически права, които надхвърлят централните права на работниците²¹⁶,

---

²¹⁵ Сравни Höffe, 1999.

²¹⁶ Централните права на работниците (обозначавани в текста също като ядро на работническите права – б. прев.) включват: забраната на принудителен труд, дискриминацията и детския труд, както и гарантирането на свобода на сдруженията и правото на колективни тарифни преговори.

може да доведе от само себе си до деструктивни тенденции, ако не се вземе предвид състоянието на икономическа дееспособност на съответната страна. Докато централните работнически права са свързани неразривно с ядрото на самите човешки права и играят положителна роля за икономическия и социален прогрес на дадената страна, въздействието на надхвърлящите граници му социални права зависи от равнището на развитие на всяка една страна.

Погледнато дори от икономическа гледна точка въвеждането на централните работнически права стимулира икономическия растеж и повишава ефективността на съответното народно стопанство. Поради това то би трябвало да се намира под същия строг режим на контрол, който важи и за гражданските права. Тогава всяка отделна страна трябва сама да решава – според измеренията на съответното постигнато състояние на икономическо развитие – за реализацията на по-широките социални и икономически права. Принудителното налагане отвън на такива права би предизвикало в една икономически по-скоро нестабилна страна само тежки стопански поврати и в резултат на това тя би изпаднала в противоречие със своите собствени цели.

На прогресиращата реализация на социалните и икономически права може да се въздейства само косвено, а именно като се оказва натиск за гарантирането на основните граждански и политически права, както и на централните работнически права. Ако се гарантират веднаж тези две групи права, тогава и реализирането на другите социални права става по-вероятно.

Поради това от гледна точка на глобалната социална демокрация важи следното: централните работнически права могат и би трябвало да се институционализират като непосредствено гарантирани задължения, докато по-широките икономически и социални права зависят от равнището на развитие в отделните страни.

5.3. Модели за глобално демократизиране

Стълкновението между основните ориентации

Загубата на политически суверенитет и процесите на делегитимиране, протичащи под въздействието на негативната глобализация трябва да бъдат преодолени чрез *позитивна глобализация*. За тази цел са необходими нови инструменти за политически решения и регулиране.

Науката разработи различни проекти за структури на една позитивна глобализация, които се различават все пак едни от други по своите основни ориентации: *Радикалните базисни демократи*, както и американският политолог Бенджамин Барбър²¹⁷, предполагат, че обуздаването на глобалния капитализъм може да се очаква единствено от активизирането на гражданското общество на световно равнище. Техните аргументи са, че институциите на представителната демокрация трябва да бъдат сменени от същинските граждански интереси, тъй като не са напълно в състояние да организират ефективно глобално регулиране. *Либертарни демократи*, като ученият икономист Карл Кристиан фон Вайцзекер²¹⁸, пледират за значителен отказ от политическо регулиране на глобалните пазари. Те критикуват манталитета на разпределение при демократичната политика и се доверяват вместо това на прокарването на рационалност и прогрес чрез принудата на пазарите. Те искат да се откажат напълно от използването на транснационално икономическо регулиране и отхвърлят до голяма степен политиката за формиране на глобална справедливост. Те изхождат от това, че с течение на времето пазарите ще приравнят условията на живот навсякъде по света.

От гледна точка на социалната демокрация не може да се приеме нито едно от тези изходни положения. Транснационалното гражданско общество представлява наистина решаващ елемент на глобалната демокрация, но само то не може

---

²¹⁷ Barber 1995.

²¹⁸ von Weizsäcker 2000.

да я гарантира, тъй като не може да замени други транснационални институции, кооперативни съюзи и режими на регулиране. Доверяването единствено на глобалния пазар и на неговите регулиращи сили означава, да се оставят на самотек в световен мащаб такива чисто деструктивни последици като: разрушаването на околната среда, финансовите кризи и кризите в заетостта, както и едно експлозивно несправедливо разпределение на възможностите в живота.

По тази причина решаващият въпрос гласи: *Как може глобалният ред да се формира демократично?* При отговора на този въпрос *не* става дума за изнамирането на някаква идеалистична хармонична световна република, а за „реалистична” интензификация на транснационалното коопериране. От решаващо значение е разработването на глобално легитимиран механизъм от правила за позитивната глобализация. Това е възможно единствено като открит процес, при който да се постигне сближаване на целите и при чието протичане да се използват множество различни средства.

Глобалната демократизация представлява ни повече, ни по-малко една трета стъпка в световната история към обосноваването на демокрацията. Първата стъпка беше направена в градовете-държави на антична Гърция, втората бе въведена чрез европейското Просвещение и се състоеше от демократизирането на националните държави от XVIII век насетне.²¹⁹ За проекта на социалната демокрация тази трета стъпка към обосноваването на демокрацията е от решаващо значение. Социалната демокрация може да бъде реализирана само тогава, когато на глобалната политическа арена се изградят способни да функционират структури за демократично вземане на решения. Глобалното модернизирание на либералната демокрация представлява предпоставка за социална демокрация.

---

²¹⁹ Held, 2000: 429; също Beck, 1998.

Модели за глобално демократизиране

Съвременното изследване за глобалното демократизиране разработи редица различни предложения за неговото реализиране. Всички предложения, които могат да бъдат взети в съображение в рамките на теорията за социалната демокрация, трябва да сочат отношение към основните политически предпоставки за социална демокрация. От особено значение са следните четири модела:²²⁰

1. Моделът за глобалното съседство (*global governance*).
2. Моделът *Demarchy*.
3. Моделът за космополитната демокрация.
4. Моделът за субсидиарната световна република.

Всеки от тези модели е залегнал в някоя друга теоретична традиция на политическата мисъл, следва различни идеали по отношение структурата на институциите и преследва други пътища при формулирането на нормите за търсене и намиране на транснационални решения. Освен това моделите се различават помежду си и по отношение на възможностите за своето реализиране и провеждане. Всички те се разбират обаче като предложения за решения относно проблема за глобалното демократизиране.

1. Моделът за глобалното съседство (*global governance*)

Комисията за глобално управление (*Commission on Global Governance*) обозначи в доклада си от 1995 г. с понятието *global governance* един специфичен модел за транснационално политическо координиране.²²¹ При него става дума по същество за либерално-демократичен вариант на политическа глобализация. Той се характеризира на първо място със следните признаци:

- Мрежа от отношения с различни елементи на регулация.

---

²²⁰ При първите три модела следвах McGrew, 2000; четвъртия към този списък прибавих аз (авторката).

²²¹ Commission on Global Governance 1995.

- Глобална етика, която да е поставена в основата на процеса на глобалното регулиране.
- Реформа на Организацията на обединените нации с цел нови форми на демократични институции.
- Изграждане на Световен съвет за икономическа сигурност.
- Изграждане на нови институции за контрол и реализиране на основните социални и икономически права.
- Разширяване, демократизиране и взаимно обвързване на политическия регионализъм.
- Интензификация на гражданското участие на всички стени.

2. *Моделът Demarchy*

Този модел е бил проектиран с намерението да се преодолее дефицитите от демокрация в постановките за *global governance*. В случая става дума за един вид глобално гражданско общество. Поради което моделът беше наречен „demarchy“ (действие; промяна на политиката – б. прев.). Той се разграничава от други модели, които подчертават по-скоро институциите. Основа на тази концепция е представата, че глобалната демокрация може да бъде възможна само в тези размери, в които произтича пряко от житейската среда и всекидневния опит. Според него в глобалната демокрация важни политически общности вече не били местните общини, а транснационалните общности, които имат еднакви интереси или са еднакво засегнати (например по отношение на проблемни сфери като опазването на околната среда, религиозните свободи, равнопоставеността на половете или човешките права). Основните черти на този модел са следните:

- Конструирането на нови форми за функционално политическо регулиране.
- Организацията на трансгранични процедури за директни консултации и намиране на решения в представителни полета на политиката.
- Обратната връзка на такива процедури към политически

активни общности, съответно групи на гражданското общество.

- Проектирането на напълно нови структури на демократичното самоуправление.
- Възможността за глобално възраждане на модела на полисите за пряка демокрация.
- Краят на националната държава.

3. Моделът на космополитната демокрация

Както и модела Demarchy този модел беше проектиран с цел да се преодолее слабостта на концепцията *global governance* по отношение на демокрацията.²²² Моделът имплицира също принос към теорията на социалната демокрация. Той изхожда от това, че в морално и материално отношение човечеството вече е готово за общност с една съдба. Поради това хората трябва да се разберат и да се организират сега също политически като едно единство. Моделът има следните характеристики:

- От дълго време в световен мащаб възниквала една републиканска етика на демократично самоопределение.
- Глобална демокрация можела да се постигне само тогава, когато всички хора започнат да разбират себе си като част от една глобална политическа общност.
- Всички демократични практики би трябвало да са свързани в политически общности и обединения на гражданското общество.
- Гражданските инициативи би трябвало да бъдат уредени чрез демократични закони, задължителни в световен мащаб.
- Задължителните в световен мащаб демократични закони би трябвало да възникнат чрез транснационални форми на съвместни политически действия.
- Световен граждански суверенитет, който да се организира чрез различни и застъпващи се един друг центрове на властта.
- Световна гражданска демокрация означава преодоляване

---

²²² Held 1995; Held 2000.

на концепциите за суверенна национална държавност и изключителна държавна принадлежност.

- Космополитната демокрация се разбира като многообразна форма на държавната принадлежност. (Отделното лице упражнява своите граждански права в националната държава, региона и глобалната демокрация).
- Една реформирана из основи ООН играе ключова роля в този модел.
- Институции като Световната търговска организация, Световната банка, Международният валутен фонд и други би трябвало да бъдат поставени под контрола на честно съставени надзорни съвети.
- Би трябвало да бъде изграден един „Световен съд за човешките права”.
- Политическите системи на регионално сътрудничество би трябвало да бъдат разширени, би трябвало да се подобрят тяхната ефективност и да се демократизират техните форми за търсене и намиране на решения.
- Спазването и прилагането на световното гражданско право би трябвало да се гарантират на всички равнища и в случаи на нужда да се постигат принудително.
- Цялото световно стопанство би трябвало да се ограничи и регулира ефективно с помощта на демократични структури.

4. Моделът на субсидиарната световна република

Този модел почива изцяло на нормативни съображения към следния въпрос: Какво представляват моралните предпоставки за демокрация в един глобализиращ се свят?²²³ Той бе посрещнат със значителен отзвук сред части на немската социалдемократия. Въпреки че споделя редица общи положения с другите модели, той се различава все пак от тях по това, че като предпоставка за глобалната демокрация разглежда преди всичко една транснационална държавност. Характеристиките на този модел са следните:

---

²²³ Höffe, 1999.

- Световното общество изисква да влезе в сила едно универсално право, което може да бъде постигнато също принудително и което да защитава ефективно основните права на всички хора по всички места на света.
- Тези универсални закони трябва да могат да се издадат и постигнат принудително чрез непартиен глобален авторитет.
- Този авторитет трябва да притежава качествата на държавност, за да може да изпълнява своята задача.
- Една демократична световна република в смисъла на правовата държава представлява единствения подходящ морален отговор за предизвикателствата на глобализацията.
- Демократичната световна република трябва да бъде структурирана на всички равнища и във всички области според принципите на федерализма и на субсидиарността.
- Демократичната световна република предоставя достатъчно пространство за различни форми на политическа дейност в смисъла на гражданското общество и друг вид самоопределение.
- Институционализацията на една такава комплексна световна република представлява дълготраен процес.

Един открит метод на глобалното демократизиране

Нито един от тези модели не дава самостоятелно достатъчен отговор на въпроса, как може да бъде реализирана глобалната социална демокрация. Но ако комбинираме все пак отделни елементи на моделите, които да са добре обосновани нормативно и да могат да се реализират, ще получим практически контури на една позитивна глобализация. А именно:

- Реализирането на *световно гражданство*. То ще дава право на гражданките и гражданите от всички части на света да вземат участие в намирането на решения на всички равнища на политическото световно общество.
- Социалното, културно и екологично *вграждане на глобалните пазари*. В една глобална демокрация икономиката

трябва да бъде подчинена на структурите на политическа отговорност.

- *Ефективно изграждане на ООН.* Съществуващите институции би трябвало да се изградят като по-представителни и по-отговорни.
- *Транснационално гражданско общество.*
- *Нови ефективни институции на наднационален политически авторитет.*
- Убеждението, че глобалната демокрация може да бъде успешна единствено като *нова форма на комплексно политическо регулиране.* Трябва да се развият по-нататък нови форми на взаимодействие между институциите и неинституционално действащите политически субекти.
- Почти всички концепции – с изключение на последната – са единодушни в това, че понятието „световна държава” не би трябвало да се използва. По причини на демократичната субсидиарност *глобалната демокрация не бива да се замисля като държава.*

Тези контури образуват базата за една политическа структура на социалната демокрация на равнището на глобалната политика. Тя може да бъде допълнена по-нататък от отделни елементи на четирите разгледани модела. А именно:

- От постановката за demarchy заслужава особен интерес това, че *функционалните решения* са особено перспективни за политическите проблеми на световната демокрация.
- От концепцията за космополитната демокрация заслужават особено внимание две идеи: първо, идеята, че е необходимо и възможно едно *институционализирано световно гражданство*; второ, идеята, че трябва да се изградят ефективни структури на *наднационално законодателство*.
- От концепцията за субсидиарната световна република може да се използва представата за *субсидиарна организация на структурите за вземане на политически решения* на световното общество. Наистина тя съдържа също елементи на държавност (например в областта на принудителното нала-

гане на регулации по отношение на гражданските права), но като цяло не може да се схваща като форма на някаква световна държава.

- От проекта на комисията *Global Governance* особена тежест има идеята, че за политическата координация на световното общество е реалистична единствено една *многообразна начална постановка*. Различните форми на коопериране, консултиране и намиране на решения би трябвало да се комбинират помежду им.

Вследствие на това един открит метод на глобално политическо формиране ще се основава преди всичко на следните шест елемента:

Първо. Концепцията за световно гражданство, базирана на права и задължения, която да дава право на отделните граждани навсякъде по света да вземат активно участие във важните за тях политически решения.

Второ. Демократизацията, допълването и разширяването на съществуващите транснационални и супранационални политически институции, особено на Организацията на обединените нации и нейните структурни организации. Особено многообещаващо в това отношение изглежда изграждането на една Камара на народите и на един Световен съвет за икономическа сигурност (с пълномощия за контрол, определяне на рамкови граници и интервенция в икономически процеси).

Трето. Разширяването, интензификацията и нарастването на вътрешната демократизация на регионалните системи за политическо сътрудничество, както и тяхното многостранно преплитане. (Преди всичко на Европейския съюз, ASEAN, SAARC, MERCOSUR и NAFTA).²²⁴

---

²²⁴ MERCOSUR означава „Mercado Comun del Sur“ и представлява вътрешен пазар, към който са се присъединили Аржентина, Бразилия, Парагвай, Уругвай и Чили.

Четвърто. Обособяването на транснационални режими. В най-важните сектори на световната икономика и на световното общество политическата отговорност трябва да се регулира функционално. (Например търговия, труд, околна среда, здравеопазване, сигурност). С протокола от Киото, със споразуменията на Световната организация по труда и на Световната търговска организация вече се започна с обособяването на такива транснационални режими. Страните, които са засегнати от правилата на транснационалните режими, трябва обаче да участвуват по-добре и по-честно в намирането на съответните решения.

Пето. Транснационалното гражданско общество трябва да се подкрепя по-силно от институциите на демократичната държава. Освен това на него трябва да се придава по-голяма тежест при съвещанията и намирането на решения в световното политическо общество. Транснационалното гражданско общество играе важна и нарастваща роля при гарантирането на човешките права, обезпечаването на хуманни условия за труд, защитата на околната среда и постигането на равнопоставеност между половете. Няма поставени никакви граници за неговите тематични полета и възможности за действие.

Шесто. Изграждането на световна политическа общественост е от голяма значение не само за обособяването на световно гражданство, но също и за контрола и критиката на глобалното демократизиране. Ако проблемите могат да се обсъждат в глобалното публично пространство, тогава ще може да се формира най-достоверно и съзнанието за световно гражданство. Световната общественост представлява също така важна сфера за препредаване на обществени проблеми и за формиране на концепции за решаването им.

Гражданското общество може да играе ключова роля по-специално в две области от решаващо значение за демократи-

зирането на световното общество: *Първо*, при консултирането относно норми и цели за глобалното регулиране и определяне на съответни рамки. И *второ*, при контрола и надзора върху спазването на тези норми от страна на различните действащи субекти на глобалното демократизиране. Нормите могат да се разработят и контролират най-добре в отделните сфери на компетентност („spheres of authority”)²²⁵ на мрежите за взаимодействие между експерти, институции и граждански инициативи, които се занимават с решаването на съответно функционално специфични задачи, като например детския труд, унищожаването на околната среда или търговията с наркотици. И все пак за задължителността на поставените цели и за контрола върху тях са отговорни в последна инстанция международните организации и транснационалните режими.

Гражданското общество предоставя възможности за процеси на разбирателство и натрупване на общ опит. В рамките на неговите форуми се създават важни норми и основни ценности, които спомагат за регулиране процеса на глобализацията. Гражданското общество спомага не само за развитието на регулиращи инструменти. То стимулира също солидарността, необходима за използването на тези инструменти чрез кооперирани действия.

Поради това гражданското общество играе важна роля в политиката и в глобализацията. То обаче не може само да поеме задачата за глобалното демократизиране.

Глобализирането на социалната демокрация

Анализите сочат следното: В условията на глобализацията социалната демокрация представлява в действителност един политически проект, многослоен и с голяма сложност, който в никакъв случай не е само някаква надежда, подкрепена нормативно. Социалната демокрация може да бъде съгласувана на глобалната арена с интересите на множество субекти на политическото действие и с условията на световното общество и

---

²²⁵ Rosenau / Czempiel 1992.

общността на държавите. За това свидетелствуват вече съществуващите наченки на транснационална координация. Социалната демокрация изисква подходящо за световното гражданство разширяване на различните равнища за вземане на политически решения и взаимодействието им в съответни мрежи. При това основно правило за разпределянето на решенията на тези равнища трябва да е принципът на субсидиарността.

5.4. Вграденост на световния пазар

През последната четвърт на двадесетия век много национални препятствия за търговията със стоки и услуги бяха или напълно премахнати, или най-малкото значително занижени. През този период транспортните и комуникационни разходи толкова се намалиха, че в световен мащаб всички производители можеха да предлагат стоките си фактически на всички пазари. Пазарите, които бяха ограничени преди в национални или регионални рамки, се сраснаха поради това в един единствен световен мега-пазар. Конкуренцията по отношение на качество, цени и себестойност прекрачи по принцип всички граници.

Най-големият проблем на икономическата глобализация е липсата на социално, политическо и екологическо вграждане на пазарите. Това важи особено за финансовите пазари. Големи милиардни суми се концентрират в ограничен брой инвестиционни и пенсионни фондове. Финансовите операции не могат да се подсиgurят срещу рискове за влоговете и за валутите. Финансовият капитал, който всекидневно флукутира по борсите, е откъснат от търговските потоци и придоби в значителна степен самостоятелност. Внезапни решения, които предизвикват на борсата форми на свръхреакции и на стадно поведение, могат само за една нощ да тласнат в криза цели национални стопанства и да предизвикат верижни реакции за цели групи от страни. Настоящата архитектура на световния

финансов пазар е предимно либертарна. Тя предоставя възможност за бързо постигане на гигантски частни предимства. Цената за това могат да бъдат унищожителни последици за благоденствието и за работните места в отделни или в няколко засегнати национални стопанства. Основните права на хората, живеещи в такива страни, са застрашени.

Друг проблем на икономическата глобализация произтича от недостатъчния политически контрол върху транснационално функциониращите предприятия. Последните се установяват обикновено едновременно в няколко страни, като избират при това такива места за производството си, които са с най-ниски екологични, данъчни и социални разходи. Често пъти те разгръщат значителна стопанска мощ и могат да участват в определянето на условията за своите действия. При някои оборотът е дори по-висок от обема на държавния бюджет на малки страни. Такива предприятия подкопават отчасти държавния данъчен суверенитет, като чрез съответни методи на преизчисления прехвърлят печалбите си в изгодни в данъчно отношение страни. Често пъти тези предприятия децентрализират своите производствени процеси така, че отделните компоненти на даден продукт да се произвеждат в страни, където това е най-изгодно от гледна точка на икономиката на предприятието. Един автомобил, монтиран в САЩ, може да притежава например компоненти, произведени в Азия, Европа и Латинска Америка. От една страна по този начин могат да се намалят разходите по производството. От друга страна се стига обаче до съответно отслабване на позициите на заводския персонал, а понякога дори на правителствата на страните, където са тези производства.

На тези аспекти на негативната глобализация трябва да се противопостави едно политическо вграждане на пазарите в глобален мащаб. За тази цел близки до практиката учени и мекродавни политически субекти са развили концепции, с които може да се постигне това. Някои техни компоненти дори са достигнали вече стадии на реализация.

Цели на транснационалното икономическо регулиране

Дейвид Хелд предлага следните пет мерки за транснационално икономическо регулиране:²²⁶

Първо. На транснационално равнище трябва да се преговаря отново за баланса между политически цели и икономически действия. Законодателството трябва да постави рамката за това, което става на пазара.

Второ. Необходими са нови форми за икономическа координация между глобално действащите субекти (Международният валутен фонд, Световната банка, Организацията за икономическо сътрудничество и развитие и Групата на седемте).²²⁷ За тази цел би трябвало да се изгради една координираща агенция. Тя трябва да е в състояние да координира ефективно икономическите дейности на различно регионално и глобално равнище.

Трето. Международните финансови пазари трябва да бъдат регулирани. Това е от особено значение, тъй като в противен случай биха могли да възникнат тежки рискове за основните права и да се застраши политическата дееспособност на държавите и обществата.

Четвърто. Политиката на Световната банка и на Международния валутен фонд се нуждае от основно обновление. Трябва да се създадат глобални кредитни условия за адекватно развитие.

Пето. Всичките тези мерки за транснационално икономическо регулиране ще получат своята легитимност едва тогава, когато произтекът от демократично контролирани процеси на политически решения. Важни стъпки по този път са демократизирането на решенията в транснационалните институции и реформата на световния Съвет за сигурност.

---

²²⁶ Held, 2000: 428

²²⁷ Към Групата на седемте (Г 7) принадлежат САЩ, Япония, Канада, Германия, Франция, Великобритания и Италия. След като от 1994 г. Русия е постоянен гост на Икономическата среща на върха на Г 7, през 1998 г. Групата на седемте се разшири за съвещанията по проблеми на световната политика официално като Група на осемте (Г 8). В съвещанията на Г 7 по финансовата и икономическата политика Русия взема все пак ограничено участие.

Тези пет мерки представляват политически демократично обосновани задължения за глобални политически действия. С тяхна помощ пазарите могат отново да бъдат поставени в руслото на една структура, която се определя от основни права и демокрация.

По този начин чисто негативната глобализация би могла да бъде превърната постепенно в една позитивна глобализация.

Проектът на ПРООН за транснационално икономическо регулиране²²⁸

В рамките на по-нови проекти на Програмата за развитие на ООН с цел формиране на глобализацията беше развита концепцията за „Предоставяне на глобални публични блага“.²²⁹ Тази концепция за вграждане на световния пазар е насочена целево към това, да се гарантират на всички граждани по света онези глобални публични блага, които представляват предпоставка за реализирането на техните основни права. При това става дума например за международната сигурност, екологическата устойчивост, стабилността на финансовия пазар, но също така и за достъпа до медицинското обслужване, до образование и професионално обучение, социална сигурност и шансове за трудова заетост. Концепцията изхожда от това, че благата трябва да бъдат направени достъпни за всички хора навсякъде по света, за да може да се гарантира на всички достоен човешки живот.

Концепцията разкрива какво би могло минимално да се постигне, за да се създадат предпоставки за достоен за човека живот в онеправданите части на света. Съпричастната отговорност за това се намира в ръцете на богатите и дееспособни страни. Погледнато в общ план концепцията на „Предоставяне на глобални публични блага“ предлага едно допълнение към проекта на социалната демокрация. Тя сочи именно, как биха могли да се осъществят неговите основни ценности и цели на

---

²²⁸ UNDP: United Nations Development Programme.

²²⁹ Kaul / Conceicao / le Goulven / Mendoza, 20003.

транснационално равнище.

Елементи и стратегии в социалната демокрация за вграждане на световния пазар

От перспективата на социалната демокрация при интегрираните стокови пазари става дума преди всичко за следните три проекта:

Първо. Трябва да се отстранят всички спънки за търговията, все още съществуващи понастоящем в режима на Световната търговска организация, особено онези, които онеправдават развиващите се страни.

Второ. Нормите за достойни за човека трудови отношения, заложи от Световната организация на труда, трябва да се прокарат в световен мащаб, при което – между другото – продуктите, които са произведени в унисон с тях, да могат да бъдат разпознавани на пазарите.

Трето. Трябва да се работи енергично в насока на един глобален режим за обезпечаване на екологични стандарти за производство и продукти. Този режим трябва да надхвърли значително рамките на вече съществуващите екологични правила. Претворяването на Протокола от Киото в практиката е важен елемент на такова намерение.

Глобалната социална демокрация желае да намали рисковете, които се пораждат на световния пазар, и да регулира политически техните последствия. Съобразяването на световните пазари и създаването на възможности за това, предполага обвързване със следните стратегии:

1. Политически стратегии за развитие

Политиката за развитие трябва да реализира с предимство следните две цели: *Първо.* Трябва да се обезпечат елементарните основни права на всички хора във всички части на света. *Второ.* Твърде голямото неравенство понастоящем между благосъстоянието на бедните и на богатите страни трябва да се намали.

Политиката за развитие може да стимулира стабилността и взаимното признание в глобалните отношения. Тя представлява същевременно една превантивна политика на сигурност. Тя спомага също така да се избегнат големите потоци от чужденци, които пораждат страдания за засегнатите и интеграционни проблеми в приемащите страни.

Чистото преразпределение на парични помощи за бюджетите на развиващите се страни има малко смисъл. Това само би довело до стабилизиране на „лошите“ режими, защото по този начин биха благоприятствали корупцията и личното привилегироване на управляващите класи. Помощите за развитие трябва да се концентрират върху гарантирането на публични блага и насърчаването на демокрацията. Функциониращи системи на здравеопазването, на образованието и професионалното обучение, както и създаващи доходи работни места, са елементи, които тласкат най-добре демократичното развитие на дадена страна и спомагат за реализирането на по-добри шансове в живота на хората. Ключът за постигането на тези цели се намира преди всичко в структурите на самата Световна търговска организация. Тя трябва да демократизира своите процедури за вземане на решения. Една честна Световна търговска организация е в интерес в крайна сметка на могъщите търговски нации, както беше констатирано още в доклада на Брандт.²³⁰

Освен това в почти всички развиващи се страни селскостопанският сектор играе главна роля за икономическото развитие и за набавянето на работни места. Аграрният внос в по-богатите страни трябва да бъде облекчен значително, за да може по този начин в развиващите се страни да се създава заетост.

На срещата на върха през 2002 г. в Йоханесбург бяха разработени директиви за устойчива политика за развитие. Става дума преди всичко за насърчаване на трансфер на екологично

---

²³⁰ При „доклада Брандт“ става дума за представения на 12 февруари 1980 г. в Обединените нации доклад „Да осигурим оцеляването. Общи интереси на индустриалните и развиващите се страни“. Този доклад беше съставен от една „Независима комисия по въпроси на международното развитие“, председател на която беше Вили Брандт.

чисти технологии от богатите в бедните страни, за да може там ускореният икономически растеж да се приведе в унисон с една подобрена защита на околната среда. Тези директиви могат да се прилагат политически еднакво, както от бедните, така и от богатите страни.

2. Насърчаване на демокрацията

Повечето бедни страни – доколкото не са управлявани диктаторски – са изградили досега в преобладаващите случаи само дефектни демокрации. В изследванията на демокрацията емпирично е добре доказана зависимостта между слабото развитие и политическата лабилност. Може да се изходи от това, че демокрацията стимулира икономическото и общественото развитие и спомага за по-честното разпределение на работното благосъстояние.²³¹ Безспорно е също, че успешното икономическо развитие укрепва от своя страна политическото участие и демокрацията. Поради това успешната политика за развитие трябва да стимулира както демокрацията, така и икономическото развитие.

3. Стратегии за икономическата и финансовата политика

Първо. Вграждането на световния пазар се нуждае от реформа на Международния валутен фонд (МВФ). В остри кризисни ситуации МВФ трябва да може да осигурява оздравителни кредити в ограничени размери. Той би трябвало да действа преди всичко в областта на превенцията на кризи. Той би трябвало да направи прозрачни препоръките си за правителствата на съответните страни, така че те да могат да се обсъждат публично. Кредитите трябва да се ориентират съобразно условията за развитие на отделните страни. При своите предложения и препоръки за страните Международният валутен фонд трябва да взема предвид мнението на *независими* експерти. Вътрешната структура на Международния валутен фонд се нуждае от честно отчитане на интересите на бедните страни.

---

²³¹ Merkel / Krück, 2003.

Трябва да бъде преодоляно фактическото вето на Съединените щати. Тъй като в Международния валутен фонд повечето страни-донори принадлежат към света на богатите, а почти всички страни-получатели са от света на бедните, необходимо е ново разпределение на гласовете по взаимно съгласие. Регионализирането на глобалната банкова система може да бъде принос за такова честно включване на интересите на засегнатите.

Второ. Задачите на Световната банка и на Международния валутен фонд трябва да бъдат разграничени така, че Световната банка да се посвети на борбата срещу бедността, а Международният валутен фонд да се занимава изключително с финансови кризи. Международният валутен фонд би трябвало да гарантира само краткосрочни кредити, докато Световната банка би следвало да поеме дългосрочното финансиране на дългосрочни програми за структурно развитие. Това би спомогнало за стриктното разграничаване на двата проекта „Помощ за намаляване на задължения” и „Финансиране на проекти за развитие”.

Трето. Основаният през 1999 г. Форум за финансова стабилност трябва да бъде преустроен в *Световен финансов авторитет*. Предвид нарастващите финансови потоци в световен мащаб един такъв институт следва да играе ключова роля за съобразяването на пазарите. Той би трябвало да регулира, от една страна, транснационалните финансови потоци, а от друга да притежава инструменти за мениджмънт на рисковете. Този институт би трябвало да наблюдава пазарите, да ги надзирава и в даден случай да може да осъществява интервенции.

Четвърто. Освен това в науката и в политиката бе посрещнато с голямо одобрение предложението към ООН да се изгради един нов *Съвет за сигурност по икономическите и социалните въпроси*. Този следва да координира всички глобални икономически и социални дейности на ООН в унисон с основните права и да предоставя ориентация на работещите в тази област организации и институции. Той би бил също така подходящата институция, която да привежда в действие правилата, задължителни за действията на транснационални-

те концерни в развиващите се страни, както и да гарантира тяхното съблюдаване, ако е необходимо и със санкции.

4. Стратегии за една социална глобализация

Социалното вграждане на откритите пазари е насочено целево към глобалното реализиране на основните социални и икономически права. Както вече се обясни, основните социални права не могат да се реализират незабавно, а прогресиращо, съобразно икономическите и обществените възможности на дадената страна. Някои представители на индустриалните страни критикуваха това разпореждане на международното право. Вместо него те предлагат следното: всички страни, независимо от стандарта на тяхното икономическо и социално развитие, би трябвало да гарантират незабавно основните социални права. Аргументът им гласи: Ако социалните клаузи не важат еднакво за всички страни, тогава някои страни ще се радват на предимства относно конкуренцията. Ако например в някоя страна не съществува осигуряване срещу безработицата, тогава допълнителните разходи по заплатата намаляват и предприятията могат да закупуват работна ръка по-евтино. Против този аргумент свидетелствува обаче положението, че *незабавното* задължаване на развиващите се страни да реализират основните социални права би могло да причини значителни икономически и социални проблеми. Защото ако страните биха загубили своето фактическо временно предимство по отношение на конкуренцията, произтичащо от по-ниските допълнителни разходи по заплатите, тогава биха били поставени под угроза шансовете за тяхното икономическо развитие. Икономическото развитие образува все пак базата за обезпечаване на социалните права въобще.

При социалните права според Пакта за ООН и необходимостта от тяхното гарантиране трябва да се прави все пак разлика между *централните работнически права* и *разширените социални стандарти*. Централните работнически права включват забраната на принудителен труд, на дискриминацията и дет-

ския труд, както и гарантирането на свободата на сдруженията и правото на колективни тарифни преговори. Разширените социални стандарти се отнасят до различните форми на социално обезщетяване, като за безработица, здраве, пенсия, но също така и до мероприятия, отнасящи се до политиката за пазара на труда, като например програми за преквалификация, включително до честното оформяне на трудовия договор (фиксирането на минимални заплати, таван на работното време, охраната на работното място, правата на паритетно участие и т.н.).

Докато централните работнически права могат да окажат стимулиращо въздействие по-скоро върху растежа и благосъстоянието, при разширените социални стандарти има също такива, които могат да пречат на икономическия прогрес в слабо развитите страни. Следователно социалните стандарти трябва да бъдат прагматично проверени по отношение на своето въздействие върху растежа и благосъстоянието. В това отношение трябва да се постави въпросът, дали те отговарят на съответно постигнатото ниво на продуктивност, дали го подбиват или пък поставят към него прекомерни изисквания.

Централните работнически права представляват предпоставка за това, пазарите на труда да могат да функционират подходящо и въобще да е възможно развитие на пазарното стопанство. Така например забраната на принудителния труд води не само до това, да се запазва достойнството на засегнатото лице, но също и до това, работната ръка да бъде използвана според нейните индивидуални способности и склонности, което повишава макроикономическата ефективност. По подобен начин забраната на детския труд служи също за повишаване на общата икономическа ефективност, тъй като детският труд за по-продължително време прахосва човешки капитал. Следователно централните работнически права би трябвало да бъдат прокарани веднага, тъй като стимулират икономическото развитие на дадената страна. В противовес на това разширените социални стандарти могат да бъдат реализирани постепенно и в унисон с икономическото развитие на дадената страна.

Що се отнася до прилагането на централните работнически права и на социалните стандарти, понастоящем се конкурират следните пет стратегии:

1. *Контролни механизми на Международния пакт за икономически, социални и културни права.* Той задължава подписалите го държави в период от пет години да представят доклад за състоянието относно реализирането на основните права. Този доклад се проверява експертно в *Комитета за икономически, социални и културни права (CESCR)*. Експертизата може да направи препоръки за по-добро реализиране на въпросните права. Най-острата форма на санкциониране е осъждането на дадена страна от Комисията за човешките права на ООН поради тежки правни нарушения.

2. *Процедура за поставяне на норми и за контрол от Международната организация на труда.*²³² Международната организация на труда (МОТ) контролира съблюдаването на икономическите и социалните права, т.е. тя прецизира основните права и формулира социални стандарти, издава информационни помагала за тяхното внедряване и оказва публичен натиск, ако някоя страна сочи лоша равностметка при реализацията им.

3. *Включване на социални клаузи в договора на Световната търговска организация (СТО).* Някои индустриални страни планират да включат социалните стандарти като договорни клаузи на СТО. Те искат всички страни да получават достъп до пазарите на страните-участнички само дотолкова, доколкото изпълняват редица стандарти. Ако дадена страна наруши стандартите, тогава – според регламента на СТО – ѝ се отказва отчасти достъпа до пазар. Развиващите се страни отхвърлят едно такова предложение, тъй като се опасяват, че от него могат да произтекат тежки щети за тяхната конкурентоспособност.

4. *Прокарване на кодекси за поведение на транснационално функциониращите предприятия.* През 1998 г. в Международната организация на труда бяха регистрирани 215 кодекса за поведение на предприятия. Те са формулирани различно

---

²³² „International Labour Organisation“.

подробно и ясно. По отношение на реализацията си те са зависими от натиска, който се оказва от заводски съвети, групи на гражданското общество или от обществеността. Досега все пак не можа да се издаде един валиден в *световен мащаб* кодекс за поведението на транснационално функциониращите предприятия, който би превърнал в задължителни основни социални стандарти.

5. *Предоставяне на етикети за качеството на социално или екологично поносими производствени форми.* По правило етикети за социално качество се предоставят от организации на гражданското общество за продукти или фирми, които изпълняват социални стандарти или екологични стандарти. Като се ориентират при своя избор за продукта по етикета, клиентите подкрепят по-нататъшното прокарване на социални и екологични стандарти. (Пример: инициативата „Честна търговия“).

5.5. Социалната демокрация в Европа

Както вече бе описано по-горе, негативната глобализация доведе до загуба на компетенции в политическото регулиране на национално равнище. Сега възниква въпросът, дали на равнището на Европейския съюз страните членки могат да постигнат отново компетенции за политическо регулиране и дали властта на Европа може да бъде използвана за прогреса на позитивната глобализация.

Може ли тук да се отвоюва обратно властта за социално и политическо регулиране на пазарите? ЕС сочи две особености, които изглеждат подходящи за проекта на социалната демокрация: *Първо*, всички страни членки преследват – макар и в различна степен – елементи на проекта за социална демокрация. *Второ*, общността разполага с политически институции (парламент, комисия, съд, съвет и централна банка), които могат да служат за успешна политика на позитивната интеграция. С тяхна помощ биха могли да се преодолеят дефицитите от досегашната негативна интеграция.

Ако на европейско равнище се успее да се отвоюва обратно властта над пазарите с цел политическото им регулиране, тогава ще може да се отстрани в съществена степен дефицита от демокрация, причинен от икономическата глобализация. Тогава за страните членки ще може да се премахне значителна част от натиска, който упражнява върху тях икономическата глобализация.

Освен това действащата власт на ЕС е предпоставка за това, способността за политическо регулиране да може да се спечели и на глобално равнище. ЕС може да бъде модел за една напреднала транснационална демократизация. Ако пазарите се поставят в политическо русло на европейско равнище, ще се повишат също шансовете за успех на проекта за позитивната глобализация.

Ако разгледаме по-внимателно възможностите за политически действия в рамките на ЕС, ще забележим все пак усложнения, които навеждат на мисълта за по-трезвен поглед и за диференциране на шансовете за социална демокрация в Европа. Безпрецедентната успешна история на интеграцията на Европа представлява досега в съществени линии именно една история на негативната интеграция, на разграждане на препятствията, произтичащи от националната държава, които противодействаха на възникването на единен пазар.²³³

*Фриц В. Шарпф*²³⁴ разкрива в своите изследвания следните четири зависимости, които заемат ключово положение по отношение на социалната демокрация в Европа:

Първо. Досегашният процес на единение е въздействал в съществени линии *в полза на свободните пазари и в ущърб на компетенциите за политическо регулиране.* Европейската комисия и Европейският съд разградиха постепенно всички бариери за достъпа до националните пазари. Европейската правна политика се ръководеше на практика от либертарни представи за пазара. По този начин бяха ограничени възможностите за национално формиране в цялата икономическа област. Сега

---

²³³ Tinbergen 1965

²³⁴ Scharpf 1999.

в ЕС има правно фиксирано свободно пазарно стопанство, но още няма ефективни инструменти за регулиране в национален или европейски мащаб.

Второ. Европейското право не само влияе пряко в отделните страни, но то претендира също за всеобщо предимство пред всяко национално право, включително конституционното право. По този начин в европейски мащаб постепенно влиза в сила пазарната конституция на либералната демокрация. Съществуващите на национално равнище представи на социалдемократически представи за смесена икономика постепенно се делигитимират или се разграждат юридически. Това можа да се случи, тъй като Комисията и Съдът тълкуваха първоначалните договори без съдействието на отделните правителства.

Трето. ЕС е овладян от една асиметрия, която има множество последици. Докато мерките на негативната интеграция могат да бъдат прокарани отчасти именно без одобрението на националните правителства, то всички стъпки на позитивната интеграция (следователно всички коригиращи пазара мерки) се нуждаят от консенсуса на всички национални правителства. Поради това те могат да се прокарат съществено по-трудно, отколкото либералната пазарна политика.

Четвърто. Всички важни политически концепции на социалната демокрация, като например икономическо макрорегулиране, социална политика, политика за трудовия пазар, екологическа политика и образователна политика, спадат към сферата на позитивната интеграция. В тези политически полета е необходимо да се постигне споразумение между представителите на различните правителства в Съвета на министрите. Това се затруднява все пак поради различните икономически интереси, идеологически позиции и институционални структури на отделните страни. Поради това посочената по-горе асиметрия въздейства в ущърб на проекта на социалната демокрация.

Към тези четири пункта се прибавя още и това, че в Европа всички правителства не могат да следват в европейската си политика единствено своите програмни представи, тъй като вина-

ги остават обвързани с националните интереси на страната си.

Всичко това прави малко вероятно положението, че една социална демокрация в европейски мащаб може да възникне единствено от вече съществуващите европейски институции. По-реалистично е очакването, чрез ЕС да се стигне до обвързване с общи задължителни социални стандарти и рамкови регулации. След това те трябва да се прилагат от националните държави в конкретната социална политика. Социалното обезпечаване ще остане още дълго време проект за политиката на националната държава. Защото структурите и финансирането на системите за социално обезпечаване са много различни във всяка страна, както и икономическите им постижения.

През юни 2004 г. държавните и правителствени шефове на ЕС приеха първата европейска конституция. Тя съдържа важни елементи на социалната демокрация, между другото и една *Харта на човешките и гражданските права*, както и възможността за европейски граждански претенции, чрез които Комисията може да бъде призована да действа.

Перспективата за общоевропейска социална политика

Понастоящем европейските правила в сферата на социалната политика са подложени все още на рестрикции. Защото социалната политика продължава да е от голямо значение за националните държави с цел легитимирането на собствената им политика и привличането на потенциала от избиратели, вследствие на което са поставени граници за каквото и да е отстъпление от националните компетенции в полза на наднационалното равнище.

Идеологическите предпочитания на националните социални политици се различават в значителна степен – примерно правителства, които се стремят към високо ниво на защита чрез социалната държава, съответно искат да запазят такова, или такива, които искат да повишат личната отговорност. Освен това съществуват значителни различия по отношение на възможностите да се финансират социалните услуги на държава-

вата, което се обуславя от равнището на икономическо развитие. Същевременно не бива да се пренебрегват структурните разлики между социалните системи, които обуславят поставянето на различни акценти. (Пенсии, здравеопазване, семейна политика и т.н.). Институционални различия изпъкват също под формата на разминаващи се системи на финансиране и институции за социално подпомагане. (Държавни, общински или частни организации).

Следователно преходът към единна европейска социална система би поставил въпроса за необходимостта от решителни промени във всички страни, които би следвало да се преустроят към друга институционална система на социална държава. Например от едно здравеопазване, финансирано със средства от данъците, към система на здравно осигуряване, в която се заплащат услугите на частни лекари; или от една основна пенсия, финансирана със средства от данъците, към пенсионно осигуряване в зависимост от доходите.²³⁵

Положителна предпоставка за единно регулиране е, че във всички страни на ЕС²³⁶ фактическите социални разходи сочат удивителни съвпадения.²³⁷ Данни от Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) сочат, че по-специално точно в ЕС съществува характерна важна зависимост между благоденствие и социални разходи,²³⁸ доколкото по-богатите страни изразходват за социални разходи пропорционално по-голям дял от своя брутен вътрешен продукт, отколкото по-бедните страни. Тази специфична за ЕС корелация може да се интерпретира като израз на латентен консенсус между страните членки, в резултат на който значението на социалната държава следва да нараства еквивалентно на благосъстоянието на страната.²³⁹ Въз основа на този консенсус между на-

---

²³⁵ Scharpf 1999: 104.

²³⁶ Към момента на изследването те са петнадесет.

²³⁷ Scharpf 1999: 157.

²³⁸ За съвкупността от индустриалните държави, членки на ОИСР, практически не съществува зависимост. (Scharpf 1999: 158).

²³⁹ Scharpf 1999.

ционалните държави може да се постигне експлицитно споразумение, което да постави определен праг на стойностите, под който да не падат социалните разходи. Това би представлявало защитата от едно „компетентно социално разграждане”.

Погледнато така, европейската социална политика наистина не се характеризира с позитивна интеграция и една Европейска социална държава по всяка вероятност няма да възникне от само себе си. Опитът на различните държави и придобиването на нови информации за най-добрите практики могат да доведат до това, социалните държави на ЕС да се приравнят на едно ниво, което би могло да разреши много от проблемите, на които са изложени в момента.²⁴⁰ За тази цел би трябвало все пак да се вземат краткосрочно непопулярни решения, които крият опасността от загуби за парламентарните мнозинства, поради което едва ли биха могли да се очакват. Дотолкова следва да сме зависими от регулации на европейско ниво, с които съответно да се поеме отговорност и по този начин да се запази голяма част от социалнополитическите завоевания.

Дори ако трябва националните държави да вземат решения за реформи, отнасящи се до социалната държава, ще стане възможно да се въведат – ако не единни решения – то все пак една *европейска социалнополитическа координация*. Като първа стъпка към това би трябвало да се постигне принципно споразумение за бъдещите контури на европейската социална система, което може да доведе до конвергенция на различни национални регулационни системи в частичните сфери. При една втора стъпка системите би трябвало да се приравнят към даден приет модел, което може да се направи дългосрочно, като се имат предвид наистина различаващите се, но не твърде многобройни различни институционални типове.²⁴¹ Поради това за конвергенция към единен европейски модел, който да се прокара във всички страни, може да се мисли единствено в дългосрочен план.

---

²⁴⁰ Примерно така по Scharpf 1999: 139.

²⁴¹ Scharpf 1999: 163.

5.6 Глобализацията като открит процес

Позитивната глобализация представлява общо взето един открит процес.

Не може да се изхожда от това, че веднаж постигнати регулативни политики ще останат да съществуват завинаги. Те биха могли да се модифицират или да се развият по-нататък в светлината на нов опит. Дори регулативни политики, които създават публични блага и са в интерес на всички, остават не-сигурни по отношение на трайността си. Социалните условия на глобализацията, политическите калкулации и различните променящи се интереси на държавите превръщат политиката на глобализация в открит проект, зависим от конкретните резултати. Реалистичната теория на социалната демокрация трябва да изхожда от тази принципна откритост.

Въпреки тази откритост може да се калкулира все пак един „сценарий за най-добрия случай“. Той се състои от предложението за позитивна глобализация, които изглежда да могат да бъдат реализирани по принцип в близко време. Бихме могли да си представим например да се изгради служба за глобален финансов контрол и да могат да се облагат с данъци транснационалните финансови потоци. Бихме могли да си представим също прокарването на социални и екологични стандарти, примерно съгласно стандартите на МОТ или на Протокола от Киото. Третата сфера, която по принцип може да се реализира, се отнася до регулирането на честна световна търговия и до по-добър контрол върху поведението на транснационалните концерни.

За всички области на политиката в глобализиращия се свят важат две правила:

Първо. Основните нормативни елементи на демокрацията, на валидността на основните права, на икономическото регулиране и на минималното социално обезпечаване представляват „*obligations of result*“ (задължения за резултати). Те трябва да се реализират незабавно.

Второ. Нивото на социално обезпечаване, мащабът на разп-

ределение на възможностите за участие и мащабът на разпределение на отнасящите се до доходите и имуществото възможности в живота представляват „*obligations of conduct*“ (задължения за целеполагане на политически действия). Тяхното реализиране е насочено към това, което е възможно в дадената ситуация.

Теорията на социалната демокрация се учи от реалността и ориентира своя инструментариум съобразно съответните обществени условия. По този начин тя не само се базира на прецизни нормативни основи, но и анализира непрекъснато отново и наново обществените промени. Две са целите, които се свързват при това една с друга: Демокрацията се прави по-социална и по-демократична, а същевременно се допринася за ефективността на икономиката, за интеграцията на обществото и за стабилността на демокрацията.

6. ПОЛИТИЧЕСКАТА КУЛТУРА

Отделни представители на теорията на социалната демокрация изтъкнаха аргумента, че социалната демокрация трябва да се постави в крайна сметка наравно с политическата култура, че като цяло тя не била нищо друго, освен форма на политическа култура. Този аргумент бе представен също така в такива одежди, че при съвременните условия социалната демокрация била идентична с политическия проект за гражданското общество.²⁴² Въпреки че този аргумент очевидно характеризира важен елемент от концепцията за социалната демокрация, той не е достатъчен. Наистина социалната демокрация е в руслото на политическата култура, която я легитимира, генерира и съхранява. Тя обаче надхвърля далеч тези рамки. Тя е на първо място една *институционализирана политическа структура* със своя система от права, институции и програми за действие. Една социална демокрация, която би се изчерпала с това да въздейства (единствено) като политическа култура, не би била нищо друго, освен определен либертарен вариант на комунитаризма или на гражданското общество. В нея социалното обезпечаване би разчитало единствено на спонтанността на даден обществен ангажимент на гражданите. Ако в противовес на това проектът на социалната демокрация е напълно реализиран, тогава съществуват права, които са институционализирани политически и облечени във властта на държавни санкции, както например правото на паритетно участие в предприятията или правото на социално обезпечаване.

Политическата култура на дадено общество представлява съвкупност от колективно действащите ценности, ориентации, нагласи, обичаи и готовност за действие по отношение на политическото. Тя играе ключова роля за реалността, за оформянето и функционирането на всяка политическа нагласа.

За разлика от либертарната демокрация по редица причини социалната демокрация разчита на следните *специфични еле-*

---

²⁴² Selznick 1995.

менти на политическата култура:

Първо. Политическата култура трябва да предоставя възможности за солидарни политически действия и на насърчава такива форми на обществено самоопределение, които притежават характеристики на гражданско общество.

Второ. Тя трябва да поражда политическа ориентация на мнозинството, насочена към реализирането на основните ценности и на съответстващите им програми за политическо действие.

Трето. Тя трябва да насърчава непрекъснатото публичната дискусия. Последната трябва да разкрива конкуренцията на интересите и на отнасящите се до тях програми за политическо действие, както и да поощрява дебата по разбирането за справедливост.

Четвърто. Тя се нуждае от публично пространство, в което да са възможни дискусии, ориентирани към постигане на разбирателство. Трябва да е налице готовност за балансирането на консенсуса и конфликта.

6.1. Универсалността на социалната демокрация

Въпросът за претенцията на социалната демокрация за универсалност не може да се поставя единствено по отношение на формалните институции, организационните форми на държавата и системите за обществени функции. Той се решава на първо място на равнището на политическата култура. От 60-те години на миналия век насам изследванията на политическата култура сочат, че формално демократични институции, които не са разположени в руслото на една толерантна политическа култура на демокрацията, не могат нито да функционират, нито да бъдат трайни. В този смисъл демокрацията не е културно неутрална. Отъждествяването на „западната култура“ с демокрацията, което се прави както от „западни“ радетели, така и от „антизападни“ контрагенти, е все пак необосновано. При културата, от която се нуждае либералната демокрация, за да функционира, става дума именно *не за* специфично ре-

лигиозно изявена културна традиция на този свят, а за *редица социално скрепени основни норми на модерната култура*. Последните се отнасят до почтеното боравене с различията във всички области на човешката дейност.

В тази връзка е уместно да се посочи в исторически аспект, че западната традиция, както се е формирала в Европа от деветия век, сама по себе си не е породила демокрация, а това е сторил именно резкият разрыв с нея при прехода към културата на модерността. Просвещението и демократичната революция от 18-ия век във Франция и в САЩ създадоха културните основи на демокрацията.²⁴³ Човешките права и демокрацията произтекоха от постулата на модерността за автономността.²⁴⁴

Емпиричните анализи сочат следното: Щом като една култура от предмодерното време се разпадне, възникват различия относно начина на живот, религията и политическия строй. Тогава тези различия не могат вече да бъдат изгладени просто с авторитарна препратка за абсолютно сигурен достъп до източниците на истината. Във всички културни и религиозни традиции по света – в случай на разрыв с предмодерната култура – се поражда либерално течение, което се ориентира съобразно политическите и културни основни ценности на модерността. Решението за овладяването на възникналите различия се е отразявало неизбежно върху личната и публична автономност на засегнатите от него хора. *Остават единствено човешките права и демокрацията като културни норми и техники за овладяване на различията в общия ред*. Както либералната култура на модерното време не можеше в нито един момент да претендира в рамките на „западната“ традиция, че е безспорно валидна, така и либерализиращите тенденции – според специфичния опит и проблеми на даденото общество – се сдобиват със значимост спрямо другите тенденции при актуализирането на религиозно-културната традиция. Разликата между либералните,

---

²⁴³ Meyer 2002.

²⁴⁴ Habermas 1992.

традиционалистките и фундаменталистките цивилизационни стилове днес е *принципът* на конституиране на всички култури. Основният политически въпрос е този за отношението към либералната демокрация. Фундаменталистите отхвърлят генерално основите на либералната демокрация или ги редуцират съществено. В това е залегнал техният конститутивен (определящ същността им – б. прев.) принцип. Но и на Запад има фундаменталисти, които са противници на човешките права и на демокрацията.²⁴⁵ Поради това *не може* да се твърди, че „западна“ култура и демокрация са едно и също нещо.

В редица изследвания от последните две десетилетия се посочва ясно, че във всички култури по света в ценностната система са вложени принципи на реципрочността от права и задължения между хората, макар и да са поставени в различни понятийни съждения. Същото важи и за основната ценност на солидарността, т. е. за задължението за взаимопомощ между хората. Във всяка от културите, най-късно от началото на двадесетия век, в гражданското общество, в политиката и в интелектуалния дискурс има активни групи, които защитават основните права и ценностите на демокрацията от тези, които не ги зачитат, и се стремят да ги разширяват.

Показателен е в различен аспект примерът с модерна Индия. Ганди и Неру изградиха там една либерална демокрация, която наистина сочи редица дефекти, но в общи линии вече повече от половин век функционира и с изключение на едно кратко прекъсване доказва в значителна степен стабилност. Като се абстрахираме от някои изключения, които бяха предизвикани от целенасочени стратегии на политически конфликти, Индия успя например да постигне успешно сътрудничество между хиндуизма и исляма в рамките на демокрацията на правовата държава. Двете религии, с изключение на фундаменталистките маргинални групи, подкрепят либералната демокрация и нейните основни ценности.

---

²⁴⁵ Имат се предвид например европейските етно-фундаменталисти или християнските фундаменталисти в САЩ.

6.2. Културните различия и социалното гражданство

Стабилната демокрация предполага сред голямото мнозинство на гражданите редица ориентации на толерантност, като например:

- доверие в съгражданите;
- емоционално и ценностно обвързано одобрение на политическата система, в която живеят;
- използване на възможности за участие в политическата система с лично отговорен принос;
- активна толерантност;
- способност да се свързват конфликтите по специфични въпроси със съгласуваност по основни демократични убеждения;
- способност да се разграничават различията в политическото мнение от признанието за човека като такъв.

В *културно многообразните общества* този минимален каталог следва да бъде допълнен с още два пункта: *Първо*, всички хора трябва да могат да вземат участие в публичния дискурс на общността. *Второ*, доверието, толерантността и взаимното признание не бива да се спират пред граници на етнокултурна, съответно културно-религиозна среда.

Този минимум на демократична политическа култура се покрива с добродетелите на гражданството на демократичната държава, така както са били изведени от теорията за ролята на гражданина. Всички идентичности на културно-естетична, етнокултурна, идеологическа или културно-религиозна основа, които се обособяват в рамките на едно демократично изградено общество, трябва да могат да споделят този минимум от политическа култура на демокрацията. Това представлява предпоставка за взаимно признание и за устойчива интеграция на общността.

Сега възникват обаче следните въпроси: При какви структурни, политически и правни условия може да се реализира този минимум на една обща политическа култура? Дали тази прекомерна претенция да се приеме такава политическа култура не предс-

тавява посегателство върху особената културна идентичност на дадени колективи? Дали единодушието по основни въпроси при такава политическа култура не означава отказ от концепцията за съвместно съществуване в полза на асимилацията?

Отговорът на тези въпроси в практиката е труден. За да може онази роля на гражданина, която отговаря на изискванията на социалната демокрация, да се разгърне широко и да бъде заложена ефективно в социално отношение, от значение е преди всичко следното: Мигрантите трябва да могат да придобиват *фактически статус на гражданин на държавата*. Защото едва съучастието на мигрантите в по-нататъшното развитие на общия от този момент правен ред го прави приемлив за тях. По-нататък мигрантите не бива да бъдат принуждавани да се отказват от своята културна идентичност. Който живее в демокрацията на правова държава, не е необходимо да отхвърля културната си идентичност. Същевременно той трябва да е готов да участва в изграждането на открито общество според конституционния идеал на правовата държава.

За демокрацията в правовата държава е недопустимо взаимоотношението между асимилация на равнището на политическата култура и диференциация на равнището на етнокултурните, съответно културно-религиозните начини на живот. Задължителната политическа култура се нуждае от общ език или най-малкото от възможности за непрекъснат превод. Това представлява минимално условие за публичното разбирателство. Освен това трябва да има известно количество споделени познания по културната история, от които да се запазва колективната политическа идентичност на политическата култура. За гарантирането на тези две предпоставки за политическа култура е компетентна преди всичко образователната система. Тя предоставя съществена част от културно-политическата асимилация. На равнището на етнокултурните, съответно културно-религиозните начини на живот може да съществуват разлики. Така например в нашето общество един мюсюлманин и един католик могат да изберат два крайно различни на-

чина на всекидневен културен живот, докато в социалните и политическите си основни ценности се схождат.

Интеграцията представлява преди всичко дългосрочен процес, който променя идентичността на всички участници в нея. За този процес е абсолютно необходимо различните хора да се признават взаимно. За тази цел от всички участници в него се очаква да променят себе си в определена степен. Ако интеграцията успее, възниква нещо ново. Нагласите на всички се повлияват и отчасти променят. Това пък оказва от своя страна влияние върху политическата култура. Всяко общество, което приема имигранти, има право наистина да поставя задължителни условия за влизане в страната в смисъла на политическата култура на демократичната правова държава. С влизането на хората с различна културна идентичност се променя обаче обществената „основна съвкупност” на съответната държава, която (съвкупност) вече решава за основите на държавата.

Интеграцията на културно многообразни общества изисква политика на признаване, което включва преди всичко равноправното участие на всички в обществените ресурси и шансовете. Ако липсва тази материална част на признаването, която се отнася до измерението на правата на позитивните свободи, тогава развитието на неговото културно измерение е малко вероятно. Признаването на другия трябва да се отнася до всички основни права. Основното право на културно себеутвърждаване включва не само гражданските и политическите, но в същата степен и основните социални и икономически права.

Поради това в рамките на социалната демокрация политиката на признаване се базира на следните три равностойни елемента:

- признаване на културната идентичност на другия;
- признаване демокрацията на правовата държава като основа за съвместно гражданство за всички;
- равноправно участие на всички в ресурсите и възможностите на обществото.

7. МОДЕЛИТЕ ПО СТРАНИ

7.1. Сравнението по страни

Подобно на основните права, към чието реализиране е насочена, социалната демокрация издига една универсална претенция, разпростираща се над границите на отделните култури. Рамката, която ѝ поставят основните права и основните ценности, разкрива все пак широко поле за действие на различни вариации според конкретната етика и особените проблеми и опит на всяко общество. По-надолу в кратка форма ще се направи портрет на шест страни с оглед на стандартите на социалната демокрация. В подбора им е залегнала идеята, на примера на Швеция, Холандия и Федералната република Германия да се опишат три различни общества, които – всяко по свой собствен начин – в голяма степен предявяват основателно претенцията за социална демокрация. Противно на това САЩ и Великобритания сочат тенденции към противоположния типологичен полюс на либертарната демокрация, също по различен начин и в различна степен. Япония се изтъква като страна от една културна сфера, съвсем различна от европейския образец, която независимо от това изпълнява по свой начин много от нормите на модела за социалната демокрация.

7.2. Швеция ²⁴⁶

Въпреки че никога не липсват предупредителни гласове и че за тази страна беше направена диагностика дори като за „диктатура на благоденствието”²⁴⁷, „моделът Швеция” се смята за идеален тип на социална демокрация още от 70-те го-

---

²⁴⁶ Тази глава бе съставена на основа на следния текст: Gurgsdies, Erik (2004): Entwicklung, Ausbau und Sicherung des schwedischen Wohlfahrtsstates. In: Meyer, Thomas: Theorie der sozialen Demokratie. Band II.

²⁴⁷ Huntford 1971.

дини на миналия век.²⁴⁸ От средата на 70-години със загубата на позицията на социалдемократическото правителство и нарастващите трудности, обусловени от световната икономика, картината за „модела Швеция” беше помрачена: експлодиращи бюджетни дефицити, високи инфлационни проценти и данъчни ставки, от една страна, минимална безработица при висок процент заетост на жените, от друга. От една страна, една напълно миролюбива страна, която от 200 години не е била въвличана във военен сблъсък, в която – от друга страна – министър председателят бе убит, а убиецът (убийците) до ден днешен не може да бъдат открити. Объркващо и дразнещо за средноевропейците и южноевропейците е също правото на гражданите да могат да преглеждат лично – без да се посочват причини за това – всички публични процеси и документи, с изключение на малкото, подпечатани като секретни. Но объркващи и дразнещи са, от друга страна, също така и „прозрачните” граждани, чиито публични контакти се събират в личен номер и в случай на необходимост могат да се проверяват относно спазването на закона.

След масираните пробиви в заетостта от началото на 90-те години Швеция излезе междувременно отново на пътя на пълната заетост, като при това преизпълни ясно европейския Пакт за стабилност: Наред с почти намалена наполовина квота на безработните – от 8.1 % (1996 г.) сведена на 4.6 % (2002 г.) – общият публичен бюджет сочи от години излишък, който през 2002 г. възлезе на 1.5 % от вътрешния бруто продукт.²⁴⁹

Политическата система

„Моделът” Швеция се смята за пример на *политическа уравновесеност*. Консенсус, преговори и интеграция са ключови думи на политическата система.²⁵⁰ За особеност на демократичното и корпоративно балансиране се смятат разгър-

---

²⁴⁸ Menningen 1971.

²⁴⁹ Sachverständigenrat zur Begutachtung der gesamtwirtschaftlichen Entwicklung, 2002: 42 и следв.

²⁵⁰ Jahn, 2003: 93.

натите предпарламентарни и извънпарламентарни процедури на консултации и преговори, преди всичко обаче правата на водещите политически сили да вземат отношение в рамките на т. нар. „метод на реми”. По този начин в Швеция успяват да интегрират политически новите теми и социални движения и да предотвратят по-значителна политическа поляризация.²⁵¹ В противовес на много други страни, в Швеция разделението между държава и общество е малко. Обществените сили имат непосредствено влияние върху политическите процеси и са представени от съюзи и политически партии.²⁵²

Шведската конституция задължава *държавен глава* на страната да е монарх. Социалдемократическата Работническа Партия (СДРП) се стреми към въвеждането на република.²⁵³ След държавния глава втората високопоставена служба в Швеция е тази на *президента на парламента*. Той се избира за целия мандат на законодателното тяло и е не само председател на парламента, а поема също задачи, които в други страни са присъщи на държавния глава. Той притежава отговорна позиция при образуването на правителството. Периодът за парламентарни избори е четири години.²⁵⁴ От 1998 г. на изборната бюлетина се отбелязва с кръстче името на предпочитания.

Швеция е разделена на 29 избирателни района. Всеки избирателен район има средно малко повече от десет мандата. От 349-те места в парламента 310 са твърди места за районите. Останалите 39 места са за приравнителни мандати. За влизане в парламента съществува бариера от 4 %. В случай че дадена партия не може да я премине, тя въпреки това може да влезе в парламента, ако в един от изборните райони е получила най-малкото 12 % от гласовете.²⁵⁵ Наред с *изборите* в Швеция могат да се провеждат също консултативни *референдуми*. Досега

---

²⁵¹ 251. Kaufmann, 2003: 168.

²⁵² Пак там, 2003: 168 и следв.

²⁵³ Jahn, 2003: 94 и следв.

²⁵⁴ Противно на това от 1970 со 1994 г. се избираше на всеки 3 години кандидат.

²⁵⁵ Jahn, 2003: 106

това е ставало все пак само пет пъти: през 1922 г. във връзка със забраната на алкохола, през 1955 г. във връзка с преминаването от ляво към дясно движение по пътищата, през 1957 г. за общата допълнителна пенсия, през 1980 г. за ядрената енергетика и през 1994 г. за членството в Европейския съюз.²⁵⁶

Шведската *партийна система* се смята за една от най-стабилните в западния свят и за безспорен пример за „замразена“ партийна система. Пет партии владеят политическия живот в страната почти седемдесет години (от 1921 до 1988 г.): Социалдемократическата работническа партия (СДРП), либералната партия, консервативната дясна партия, селската партия и Шведската комунистическа партия. След 1988 г. тази картина на стабилност се промени фундаментално.²⁵⁷ Първоначално настъпи бъркотия в образуването на блоковете, което дълго време представляваше особена характеристика на шведската партийна система. По протежение на една ос ляво – дясно имаше два големи блока: социалистическия и буржоазния блок.²⁵⁸ Те определяха нагласите на партиите по много съществени въпроси. С възникването на екологичния проблем се утвърди ново политическо измерение на политическо разцепление, което може да се опише с понятията „растеж срещу екологически баланс“.²⁵⁹ Това измерение минава оста ляво – дясно. Възникна нов блок от партии. Зелената партия разруши стабилната партийна система и успя за първи път да влезе в шведския парламент.

Социалдемократическата партия, която дълго време доминираше в шведската политическа система, загуби част от значението си. От 1917 г. насам СДРП беше участвувала в правителството 71 от 85-те години. От 1932 до 1976 в продължение на 44 години тя беше доминиращата правителствена партия. През 1976 г. властта в правителството премина обаче в ръцете на Партията на центъра: от 1976 г. до 1978 г. и от 1979 г. до 1982 г. тя из-

---

²⁵⁶ Пак там, с. 106

²⁵⁷ Пак там, с. 107

²⁵⁸ Пак там, с. 107

²⁵⁹ Пак там, с. 107

лъчваше министър-председателя.²⁶⁰ Внезапният успех на Партията на центъра беше свързан с това, че от 1960 г. тя включи в програмните си документи темата за околната среда, с което успя да превърне недоволството от унищожаването на околната среда и от урбанизацията в резултат на социалдемократическата структурна политика в гласове на избиратели. От началото на 80-те години на миналия век нейната привлекателност обаче бързо отново намаля. През 1991 г. СДРП постигна само 37.7 % от гласовете. През 1994 г. тя можа да се стабилизира отново при 45.3 %. Но при парламентарните избори през 1998 г. тя загуби близо 9 % от гласовете, причините за което се криеха в това, че оряза придобивки на държавата на благоденствието. В противовес на това левите партии, които написаха на знамената си, че трябва да се съхрани държавата на благоденствието, получиха двойно повече гласове. При изборите през 2002 г. СДРП получи отново почти 40 %.

Особеност на шведската политическа система е контролната инстанция на правния омбудсман на парламента.²⁶¹ Съществуват фактически четири правни омбудсмана, които се назначават от парламента за четири години, но работят независимо от него. Тяхната главна задача се състои в това да наблюдават прилагането на законите от съдилищата и административните служби. Благодарение на омбудсмана гражданите изграждат доверие към дейността на съдилищата и на другите служби. Освен тези четири правни омбудсмана има и други, които не се назначават от парламента, но поемат подобни задачи. Понастоящем тази институция съществува например в сферите на защитата на правата на потребителите, на равноправието, печата, предотвратяването на етническа дискриминация, както и за инвалидите.²⁶²

Що се отнася до контрола върху политическата власт, от особено значение са две съществени положения: От една страна, общият принцип за достъп до публичните работи. От дру-

---

²⁶⁰ Пак там, с. 109

²⁶¹ Jahn 2003: 98.

²⁶² Пак там: 98.

га страна, финансовата подкрепа от държавата за печата има за цел да гарантира многообразие на мненията в рамките на частния печат. За да се възпира нарастващата концентрация в печата, от началото на 1970 г. вестниците се подкрепят със средства от държавата.²⁶³

Системата на основните права

Основното право на равнопоставеност между мъжете и жените. В Швеция жените в голяма степен са интегрирани в пазара на труда, квотата на тяхната заетост е 63.9 %, ²⁶⁴ което представлява най-високата квота в тук анализирани страни. В Швеция е добре изградена публичната система от детски заведения. Освен това Швеция води политика на „dual-breadwinner-norm“ („правило за двама изхранващи семейството“ – б. прев.), като е въвела разделно данъчно облагане на семейните партньори.²⁶⁵ Жените в Швеция участвуват в политическите институции много повече, отколкото в други страни. От изборите през 1998 г. делът на жените в парламента е 42.7 %.²⁶⁶

Основното право на достатъчно препитание се осигурява в Швеция с възрастта чрез „общата народна пенсия“ (ОНП). При нея става дума за едно независимо от нуждите основно обезпечаване за всички стари хора.²⁶⁷ Всеки, който живее в Швеция най-малкото от три години, може с навършването на 65-годишна възраст да има право на претенция за такава пресметната глобално основна пенсия, която се финансира от данъчните постъпления.²⁶⁸ Пълната основна пенсия се изплаща обаче само тогава, когато лицето е било в Швеция в продължение най-малкото на 40 години. Близо половината от шведските пенсионери получават допълнителни плащания от пенсионни осигуровки на основа на професията и/или от

---

²⁶³ Gurgsdies 2004.

²⁶⁴ За сравнение: квотата на заетостта при мъжете в Швеция е 69.5 %.

²⁶⁵ Lewis 1993.

²⁶⁶ Jahn 2003:98.

²⁶⁷ Kaufmann 2003: 185.

²⁶⁸ Schmid 1996: 124

частни осигуровки.²⁶⁹ Въведената през 1958 г. допълнителна обща пенсия предоставяше на пенсионерите 65 % от средния размер на доходите през петнадесет най-добри години от техния стаж. Но през 90-те години на миналия век вследствие на икономическата криза тази допълнителна пенсия беше широко реформирана. Оттогава се плаща средното не само за петнадесетте най-добри години, а за целия трудов стаж. Освен това при изчислението на пенсията се отчита също и очакваната продължителност на живота: с покачването на средната възраст намалява размера на месечното плащане.²⁷⁰

Във връзка с *основното право на достатъчно препитание* трябва да се обърне внимание на това, че Швеция е страната с най-малка квота на бедност. Това сочи във всеки случай „Human Poverty Index“ („индекс за човешката бедност“ – б. пр.) на Обединените нации.²⁷¹ Не само между изследваните тук шест страни, но и в сравнение със седемнадесет високо-развити страни Швеция заема първото място, що се отнася до предотвратяването на бедността.

В Швеция се гарантира *основното право на организиране в профсъюзи*, както и *правото на стачка*. Кръгло 90 % от всички наемни работници са организирани в профсъюзи.²⁷² Това е свързано между другото и с положението, че правото за осигуряване срещу безработица беше дълго време обвързано с членството в профсъюз. От 1994 г. осигуряването срещу безработица е вече задължително за всички трудозаети.²⁷³

Социалната държава

В международната дискусия Швеция се смята винаги за особено удивителен или критикуван образец за завършена държава на благоденствието.²⁷⁴ Един от признаците на шведс-

---

²⁶⁹ Пак там, с. 125.

²⁷⁰ Frankfurter Rundschau от 16.07.2004 г., с. 28

²⁷¹ Пак там, с. 29.

²⁷² Freedom House 2003.

²⁷³ Schmid 1996: 130.

²⁷⁴ Kaufmann 2003: 162.

ката социална политика е изявеният *егалитаризъм*. Той намира израз в политиката на нивелиране на нетните доходи и приравняване на работниците със служителите и чиновниците. Универсалистките системи за социално обезпечаване са най-впечатляващият израз на този егалитаризъм. Страната винаги е отхвърляла социални системи, центрирани върху статуса. Характерен за шведската социална държава и нейния егалитаризъм е също опитът да се приравни положението на жените с това на мъжете, както и ранното поставяне под въпрос на брака като основа на семейния живот.²⁷⁵ Съществено по-силно отколкото в повечето други страни на Европа, в Швеция се наложи равноправието на жените не само в политиката, но и в трудовия живот.

Друга централна характеристика на шведската система за социално обезпечаване е нейната *универсалност*. Цялото население е обхванато по отношение на централни рискове като възраст или болести, при което доминира публичното обезпечаване със социални услуги. В рамките на социалната помощ не се възприемат зависими от нуждите, стигматизиращи (оставящи впечатление за белязани – б. прев.) социални грижи. Социалното осигуряване представлява „гражданско обезпечаване“, което се финансира от данъци и вноски. В шведската социална политика превантивните мерки имат по принцип предимство пред чисто трансферните услуги. Това намира израз например в сферата на безработицата, където се изразходват повече средства за активна политика на пазара на труда, отколкото за обезщетения за безработни.²⁷⁶ Въпреки това в сравнение с други страни трансферните услуги са относително високи и гарантират жизнен стандарт, който е над средния екзистенцминимум.²⁷⁷

Идеалът на Швеция за държава на благоденствието има в тесния смисъл на думата обществено-политически характер. Възникнало е съзнание, което одобрява държавното регулира-

---

²⁷⁵ Пак там, с. 170.

²⁷⁶ Schmid 1996: 122.

²⁷⁷ Пак там, с. 122 и следв.

не на общите социални зависимости. Към това се присъединяват дори буржоазните партии. Разгърнатите макроикономически опити за регулация от 70-те и 80-те години на миналия век не бяха оспорвани.²⁷⁸ След като те се провалиха, сега в условията на глобализацията, страната се приспособява в своето развитие като държава на благоденствието учудващо добре към променените икономически предпоставки. Върналите се през 1994 г. отново във властта социалдемократи продължиха стратегията на предишното буржоазно правителство, а именно да се запази структурата на системите за социални услуги. В сферата на болничните, инвалидността и безработицата все пак бяха прецизирани условията за получаване на услугите и намалени размерите им. По този начин се засилиха стимулите за трудова дейност. Тази политика залага със значителен успех също на стабилността на стойността на парите и на бюджетната дисциплина.²⁷⁹

Образователната система

Още от 1962 г. в Швеция има задължително 9-класно интегрирано общообразователно училище. До осмата учебна година то е без бележки и не познава повтарянето на класа.²⁸⁰ Кръгло 98% от завършилите общообразователното училище посещават след това доброволно надстройващото гимназиално училище,²⁸¹ чиято разгърната система от курсове възникна от интеграцията на предишните професионални и реални училища с гимназията. 30 до 35 % от неговите абитуриенти посещават след това висше учебно заведение.²⁸²

Швеция се характеризира също с многообразно *предлагане на образование за възрастни*: общински народни висши учебни заведения, вечерни гимназии и специални възможности за

---

²⁷⁸ Kaufmann 2003: 171.

²⁷⁹ Benner / Vad 2000.

²⁸⁰ Gurgsdies 2004: 17.

²⁸¹ Шведски институт 2001: с. 2

²⁸² Kaufmann 2003: 200.

неграмотни. Това е едно разгърнато, свободно и общополезно предлагане на образователни възможности, породени от инициативи от сферата на образованието за работници, религиозните общности и движението на въздържателите, а накрая също богати възможности за професионално усъвършенстване и преквалификация, които се предлагат отчасти от държавата, отчасти от тарифните партньори.²⁸³

Разходите за образованието възлизат на кръгло 7% от разходите на държавата. В това отношение сред изследваните шест страни Швеция спада към страните, които изразходват най-много за образование. В съответствие с това резултатите от международното изследване ПИЗА сочат следното: от 31 страни Швеция заема 9-то място при читателската компетентност, 10-то място при природонаучната компетентност и 15-то място при математическата компетентност. С 7.3 % Швеция има най-ниския процент неграмотни в света.

Типът капитализъм

Швеция, както Германия и Япония, има *координирано пазарно стопанство*.²⁸⁴ От Втората световна война развитието на нейната икономическа политика носи отпечатъка на един изключително кохерентен корпоративен модел. Този корпоративизъм даде възможност на социалдемократическите правителства до края на 70-те години на миналия век за (пост) кейнсианско регулиране чрез модела Рен/Майднер,²⁸⁵ което доведе до пълна заетост. То беше подплатено със „солидарна политика на заплатите“, активна политика по отношение пазара на труда и селективна политика за развитието на промишлеността.

Индустриалните отношения и политиката относно пазара на труда

---

²⁸³ Пак там, с. 200 и следв.

²⁸⁴ Hall / Soskice 2001.

²⁸⁵ Този модел беше наречен на имената на двамата профсъюзни икономисти Гьоста Рен и Рудолф Майднер.

В Швеция профсъюзите имат възможност за по-пряко въздействие върху предприятията, отколкото в Германия. От една страна, това зависи от факта, че степента на профсъюзна организираност е съществено по-висока. От друга страна, липсва двойствеността в представителството на наемните работници чрез заводски съвет и профсъюз. Профсъюзите са единствените представители на наемните работници на равнище на предприятието.²⁸⁶

Водещото обединение на профсъюзите (ЛО) и централният съюз на работодателите (САФ) приеха през 1938 г. „Главното споразумение от Салтубаден“, което постави основите за трудовите отношения в периода след Втората световна война. Това споразумение предписва, всички трудовоправни интереси, подобно като в Норвегия, да се уреждат чрез система от тарифни договори, а не чрез закон. С други думи, в него залегна принципът въпросите да се уреждат при *изключване на държавна намеса*. През 70-те години на миналия век с въвеждането на няколко трудовоправни регулации със закон този принцип все пак беше значително нарушен.

Първо, през 1974 г. беше въведен *законът за защита от уволнение*, с който се отнемаше на работодателите правото свободно да уволняват, като уволнението ставаше зависимо от обективни причини. Освен това сроковете за уволнение ставаха по-големи в зависимост от нарастването на стажа в предприятието, засили се влиянието на профсъюзите върху процеса на уволнение.

Второ, през 1978 г. беше приет *законът за трудовата среда*, който определя като цел на правната охрана на труда едно положително дефинирано здравословно състояние, а при хуманизирането на трудовия живот отива далеч напред в сравнение със законодателството по охраната на труда във всички други държави от настоящия анализ.²⁸⁷ Така например при определени обстоятелства пълномощниците по охраната на труда могат самостоятелно да наредят спирането на опасни дейности. Това

---

²⁸⁶ Kaufmann 2003: 176.

²⁸⁷ Пак там, с. 178.

доведе до резултата, че през 90-те години на миналия век от всички общества с развита индустрия и услуги Швеция имаше най-малък брой трудови злополуки.²⁸⁸

След 1990 г. в Швеция се повиши внезапно и бързо безработицата. Този феномен трябва да се обясни, тъй като нейната политика преследваше по принцип целта на пълна заетост и идеологията за „обществото на труда“ беше залегнала трайно в шведското общество.²⁸⁹ Измененията в международната валутна система и ценовият шок на петрола бяха влошили положението със заетостта още през 80-те години. Вследствие на дерегулирането на международните финансови пазари (1985 – 1986 г.) се стигна все пак до трайни изменения на лихвеното ниво, което се регулираше дотогава от държавата, и до засилен експорт на капитали от страна на крупната шведска индустрия. От 1989 г. бързо се влоши ситуацията на заетостта, а от 1990 до 1992 г. brutният социален продукт намаля значително. Отгоре на това работодателите се отказаха от дотогавашното корпоративно сътрудничество и се стигна до гъвкава и децентрализирана политика на заплатите, както и до съкращаване на социални услуги.²⁹⁰

Безсъмнено е, че глобализацията и икономическите промени след 1980 г. отслабиха шведския консенсусен модел. И все пак политическата и икономическата система и досега не изглежда да са поставени в непосилна ситуация.²⁹¹ В сравнение с други страни досега Швеция все пак не успя да се пребори с безработицата достатъчно добре. Страната има 6.4% безработни, което в сравнение с Япония (4.7 %) и Великобритания (4.7 %) представлява една по-висока квота. Тя продължава да се придържа към традиционните защитни стандарти за наемните работници. Все пак компенсациите в случай на безработица бяха намалени.²⁹²

---

²⁸⁸ По изчерпателно за това виж Näringsdepartementet 2002: 62 и следв.

²⁸⁹ Benner / Vad 2000: 455.

²⁹⁰ Kaufmann 2003: 177.

²⁹¹ Пак там, с. 178.

²⁹² Benner / Vad 2000: 459 и следв.

Политическата култура и гражданското общество

Швеция носи отпечатъка на една *прагматична консенсусна култура*. Тази култура се намира в тясна връзка със социал-демократичната хегемония.²⁹³ Така например всички партии се придържаха чак до 90-те години към концепцията за пълна заетост. По отношение на водещото политическо и културно понятие „народен дом“ също съществува широкомащабен консенсус. Разгърнатите социални програми за благоденствие с цел подобряване условията на живот за широките маси на населението се посрещат с голямо одобрение.²⁹⁴ Въпреки че политическата култура на страната придава на социалната демокрация нейното безспорно значение, доверието на шведските граждани в техния парламент спадна значително. Докато през 1988 г. доверие в парламента са имали почти 50 % от населението, през 1996 г. това са само 18 %.²⁹⁵

Освен това Швеция сочи висока етническа и културна хомогенност. В историческо отношение имиграции и малцинства почти не са играли роля, тъй като страната не е имала собствени колонии, а в географско отношение е разположена по-скоро в покрайнината на континента. Девет десети от населението принадлежат към евангелистко-лутеранската държавна църква. В сравнение с други страни вътрешнополитическото влияние на религията е по-скоро ниско. И все пак клирът на страната е допринесъл съществено за самопонятността, с която се възприема екстензивната дейност на държавата, което пък е характерно за цяла Скандинавия.²⁹⁶

В сравнение с всички останали изследвани в случая страни разликата между държава и общество в Швеция изглежда да е малка, въпреки силно изразената държавност. Обществениите сили са високо организирани и имат непосредствено влияние върху политическия процес. Тезата, че всеобхватната държава

---

²⁹³ Jahn 2003: 117.

²⁹⁴ Пак там, с. 117.

²⁹⁵ Пак там, с. 118.

²⁹⁶ Kaufmann, 2003: 163 – 164.

на благоденствието изземва на хората готовността да вършат безплатна работа в организации на обществени начала, *не отговаря* на истината. В Швеция 36% от населението изпълняват безплатна работа или дейности за или в дадено обединение.

Перспективата

В Швеция връзката между социалдемократите и централните групи на обществото винаги е била тясна. Поради това моделът за благоденствие беше – и продължава да бъде – подкрепян от широк обществен консенсус. Една смяна на правителството, съответно засилването на буржоазния лагер в Швеция едва ли може да има негативно въздействие върху държавата на благоденствието. Въпреки това междуременно Швеция също достигна границите на растежа на държавата на благоденствието.²⁹⁷

7.3. Великобритания²⁹⁸

В дебата за социалната държава и социалната демокрация Великобритания често служи за модел. Обединеното кралство е заело пионерска роля както по отношение на индустриализацията, така и при либерализирането на търговията. В съответствие с това тук са се развили първи елементи на социална държава по-рано и в друга форма, отколкото например в скандинавските или другите европейски съседи от континента. Освен това Великобритания е заемала особена историческа роля, а именно като световна имперска сила до края на Втората световна война. Вътрешнополитическите и социално-икономическите развития в „страната майка“ на империята са имали съответно формиращ характер за социално-държавното развитие в държавите на днешната Британска общност.

---

²⁹⁷ Schmid, 1996: 123.

²⁹⁸ Тази глава беше разработена на основа на следния текст: Krell, Christian (2004): *Lagger or Leader – Der britische Sozialstaat im Spiegel der sozialen Demokratie*. In: Meyer, Thomas: *Theorie der sozialen Demokratie*. Band II.

След 1945 г. проектите на *Уилям Бевъридж* повлияха социално-държавния строй в почти всички западни индустриални страни. За *Гьоста Еспинг-Андерсен*²⁹⁹ Великобритания е важен пример за *либералния*, съответно англосаксонски модел за държава на благоденствието, а концепциите на New Labor за държава на благоденствието служат понастоящем като важна ориентираща рамка на най-различни социалдемократически партии и правителства. Управляващата лейбъристка партия представлява също в световен мащаб фокус на дебатите около Третия път на съвременната социалдемократия.

Поради това развитието на британската социална демокрация има голямо значение както за практическо-политическата, така също и за научно-теоретичната перспектива.

Политическата система

Великобритания може да бъде характеризирана като централизирана единна държава, тъй като политическата система носи отпечатък в голяма степен на ограничаване на властите. Парламентът разполага де юре с неограничен суверенитет. Формално той не е отговорен нито пред конституцията, нито пред някаква висша съдебна власт (например пред един Федерален конституционен съд). По този начин той може да упражнява неограничена власт, естествено в срока на мандатния му период. Всички решения или закони могат да се приемат в парламента с просто мнозинство. Поради това суверенитетът на съответното правителство е почти неограничен. Той се засилва още повече на основа на типичното за Великобритания просто мажоритарно изборно право. Посредством това се стига многократно до господство на едно малцинство над мнозинството избиратели. Коалиционните правителства са голямо изключение в британския парламентаризъм. Опозиционните сили са почти напълно изключени от законодателния процес и нямат никаква възможност да въздействуват върху протичането на парламентарните про-

---

²⁹⁹ Esping-Andersen 1990.

цеси. Те са ограничени в рамките на критиката срещу правителството, без да могат да модифицират или да възпрепятстват неговата законодателна програма. С това се обяснява и голямата динамика на промени в устройството на държавата на благоденствието. Политики могат да бъдат основно променени в рамките на кратък период от време. Пример за това е трудовото и профсъюзното законодателство на правителството Тачър през 70-те години на миналия век. Консервативното правителство успя в разстояние на няколко години да промени основно една исторически оформила се система от трудови отношения. Докато през 70-те години тази висока степен на политическа динамика се оценяваше критично на международно ниво, понастоящем по-скоро се подчертават шансовете на модела, тъй като при своите настоящи реформи лейбъристката партия има най-малки рестрикции в прилагането на правителствената политика.

Партийната система на Великобритания може да се характеризира като „двупартийна система“. Наистина като трета партия „либералните демократи“ заемат през последните години прогресивно нарастваща роля, но в случая става дума все пак за временно явление. Конкуренцията между партиите се ограничава в съществени линии върху „консервативната“ и „лейбъристката партия“. Докато в европейските страни от континента е обичаен един по-скоро консенсуален политически стил, на Великобритания е присъща богата на традиции култура на дебатирането. В дневния ред винаги са включени разгорещени прения по решения относно политически насоки. Поради това британският парламент се описва често пъти като „говорилня“. Вивиан А. Шмидт³⁰⁰ описва този форма на дискурс като „комуникативен дискурс“. При тази дискусийна форма формулирането на политиката става в средата на обозримо ограничен елит. Едва след това неговите решения се предоставят на широката общественост.

---

³⁰⁰ Schmidt 2000 a: 229 – 309.

Системата на основни права

Характерна за Великобритания е липсата на писана конституция, вследствие на което също няма кодифицирани основни права. Тази липса беше отстранена до известна степен с последвалото едва през 1998 г. включване на Европейската конвенция за човешките права в британското право и на Европейската харта за социални права. На мястото на липсващите основни права идват отчасти разглежданите като задължителни конвенции и съдебни решения, ориентирани към отделни случаи.³⁰¹ С влизането в сила на Европейската конституция основните социални права ще придобият формална валидност и във Великобритания.

Във Великобритания е гарантирано *основното право да се образуват профсъюзи*. През 1999 г. лейбъристката партия въведе национална минимална заплата. Година по-късно бе приет закон, който предписваше на работодателите да предоставят на заетите на съкратен работен ден същите заплати, условия на труд и други придобивки, както на заетите на пълно работно време.³⁰²

Във Великобритания, както и в повечето европейски държави от континента, *равноправието между мъжа и жената* е реализирано само отчасти. Жените получават средно 73.3 % от заплатите на мъжете; тук средното положение за ЕС е 76.3 %. Само 44.4 % от жените в трудоспособна възраст са заети на пълно работно време. Делът на жените в парламента е 17.1%, в правителството това са 35.3%.³⁰³

Социалната държава

В типологията на Еспинг-Андерсен³⁰⁴ Великобритания се причислява към *либералните държави на благоденствието*. В годините 1940 – 1976 във Великобритания бе изградена и

---

³⁰¹ Lehner / Widmaier 2002: 85.

³⁰² Freedom House 2003.

³⁰³ Пак там, 2003.

³⁰⁴ Esping-Andersen 1990

утвърдена известната система Бевъридж. Тази система се базира на един план, разработен от Уилям Бевъридж по време на Втората световна война, който обхваща следните три компонента: въвеждане на организирано от държавата обезпечаване на екзистенциминимум за всички, въвеждане на „национална здравна служба” и национална политика за пълна заетост.³⁰⁵ До 1975 г. повечето британски правителства, независимо от партийната си принадлежност, се стараеха да провеждат основаваща се на кейнсианството политика на пълна заетост.³⁰⁶ Както и в други страни в условията на откритите пазари тя се сблъска след 70-те години на миналия век с граници, които ставаха все по-тесни. След петролната криза от 70-те години това доведе до комбинация от инфлация и икономическа стагнация. След това през 1979 г. дойде новата икономическа и социално-политическа ориентация при Маргарет Тачър. Тя бе взета на въоръжение на основата на една политика, ориентирана рестриктивно в монетарно и фискално отношение, както и към приватизирането на колективни рискове.³⁰⁷ Съвкупността от реформи при Тачър доведе до това, британската държава на благоденствието да се развива по-силно в насока на *либералния* модел. Тъй като по традиция либералните ценности са широко заложени в политическата култура на Великобритания, населението беше по-възприемчиво за неолибералните реструктурирания отколкото в други страни.

Правителството на министър-председателя Тони Блеър (от 1997 г.) запази в много аспекти ориентацията на правителството Тачър, но постави значителни акценти в сферата на борбата срещу бедността.³⁰⁸ Реформите му са насочени към засилено включване на трудоспособните бедни в пазара на труда като

---

³⁰⁵ Kaufmann 2003: 144.

³⁰⁶ Изискването за „смесена икономика” („mixed economy“) е свързано с политиката за пълна заетост. До 1979 г. британското правителство изхождаше именно от това, че единствено един разгърнат публичен сектор е в състояние да гарантира пълна заетост.

³⁰⁷ Kaufmann 2003: 145.

³⁰⁸ Пак там, с. 148.

се залага не на принудата, а на стимулите.³⁰⁹

По отношение избягването на крещяща бедност британската система представлява общо взето доста ефективна система, създава обаче социално неравенство над средното равнище. Тя залага на комбинация от социално осигуряване, детски добавки и ориентирани по конкретни нужди социални помощи с цел да се постигне едно *скромно основно обезпечаване*.

В институционалния аранжимент за производството на благоденствие във Великобритания доминират влиянието на пазарите по отношение на разпределението и размерите на участие в пазара на труда. Делът на фирменото и асоциативното производство на благоденствие е значително малък.³¹⁰

При общото социално обезпечаване, което покрива например безработицата, злополуките, майчинството и напредналата възраст, финансирането става чрез вноски и данъци. Националната здравна служба (НЗС) и минималното социално обезпечаване се финансират единствено от данъците.

Образователната система

Дълго време във Великобритания липсваше публичен интерес към народното образование. Съществуваше схващането, че по отношение на своите деца би трябвало да решават единствено родителите, поради което посещението на училището трябвало да остане доброволно. За децата от долните слоеве бяха изградени наистина училища за бедни, те служеха обаче по-малко за образование и повече за религиозно-морално възпитание, заинтересовано от признаване на съществуващите социални отношения. До 1902 г. във Великобритания не е имало публични училища, предлагащи повишаване на образованието. Имало е само общински и частни училища. Неангажираното с държавата образователно дело „се характеризираше с изявено деление според съсловията, което през 20-ия век

---

³⁰⁹ Пак там.

³¹⁰ Пак там, с. 160.

се разграждаше постепенно”.³¹¹

Публичното училищно дело се разшири едва когато стана необходимо да се набират достатъчен брой здрави и годни войници за войната срещу бурите.³¹² Поради това първата служба по образованието имаше за задача да се грижи също за достатъчното изхранване на децата. До световната икономическа криза (в края на 20-те години на миналия век – б. прев.) беше изградено бързо и разгърнато вторичното образователно дело. За посещението на (неговите) училища до 1944 г. беше необходимо все пак да се заплащат училищни такси.³¹³ След войната се дискутираше остро дали да се запази тричленната училищна система или да се въведат общообразователни училища. Решението за това бе предоставено в крайна сметка на местните служби по образованието. После под натиска на лейбъристките правителства се наложиха по-силно концепции за общообразователното училище.³¹⁴

За разлика от повечето други страни на Западна Европа във Великобритания дълго време не се придаваше политическа тежест на *професионалното обучение*.³¹⁵ Професионалната подготовка се извършваше от голям брой предимно частни училища. Централизирано издаване на свидетелства за това не съществуваше. Голяма част от младежите навлизаха в трудовия живот без професионално обучение, още повече, че предприятията не отдаваха голямо значение на квалификацията им. В съответствие с това младежката безработица беше сериозен проблем. Едва през 1988 г. „Акта за образователната реформа” („Education Reform Act“) бе направена политическа заявка за съдържанието на обучението и за единно издаване на свидетелства за приключено професионално обучение.³¹⁶

---

³¹¹ Пак там, с. 157.

³¹² 1899 – 1902 г. е времето на въоръженият конфликт между британците и произхождащите от Нидерландия бури в Южна Африка.

³¹³ Kaufmann 2003: 157.

³¹⁴ Пак там, с. 158.

³¹⁵ Пак там, с. 158.

³¹⁶ Пак там, с. 158.

След края на Втората световна война *висшето образование* беше значително разширено. В цялата страна се създадоха множество университети и „технически колежи“, за да се подобряват шансовете за третата степен на образование. Успехът е необозрим: от 1988 до 1995 г. броят на младежите в третата степен на образователната система се удвои.³¹⁷

Погледнато в общи линии британската образователна система винаги е била успешна по отношение образованието на един малък висококвалифициран елит. В противовес на това в сферата на общото образование – разбираемо преди всичко като образование за широки групи от населението – се открояваха значителни дефицити.³¹⁸ При изследването ПИЗА на ОИСР британските ученички и ученици показват добри резултати над средното равнище. При всички три основни компетенции Великобритания постига стойности, които са далеч над средното равнище на ОИСР.³¹⁹ При по-внимателен анализ обаче се виждат все пак слабостите на образователната система: социално-икономическият статус на родителите на учениците е от решаващо значение също и във Великобритания за по-късния образователен успех на децата. Учениците от по-слаба социално-икономическа среда посещават подчертано по-рядко висше учебно заведение, отколкото учениците от по-висока социално-икономическа среда. В университетите се учат само 27% от учениците от държавните училища, докато техният дял от частните училища е 82%.³²⁰

Типът капитализъм

Великобритания принадлежи към класическия тип на либералното пазарно стопанство.³²¹ Финансовата система, индустриалните отношения и паритетното участие са съществено

---

³¹⁷ Пак там, с. 158.

³¹⁸ Stedward 2000: 174.

³¹⁹ Компетенции относно четене – 7-мо място, основни познания по математика – 8-мо място, основни познания по естествените науки – 4-то място. (от всичко 31 места).

³²⁰ Lund 2002: 207.

³²¹ Hall / Soskice, 2001: 19.

по-различно оформени отколкото в Германия. Интензивните конкурентни пазари имат голямо значение във Великобритания. Те поемат централни регулационни функции в обществото. Особено силно изразен е пазарът на акции, а защитата на заетостта в сравнение със страните с координираните пазарни стопанства е по-скоро слаба.

Отношенията в промишлеността

В една икономика на либералния пазар съюзите на наемните работници и на работодателите *не играят* голяма и влиятелна роля. Въпреки че британските профсъюзи се възприемаха като относително силни, особено в средата и края на 70-те години на миналия век, в следвоенната история на Великобритания реалната им власт е било винаги относително малка. По-специално профсъюзното законодателство на правителството Тачър доведе до значително трайно ограничаване на ролята на профсъюзите.³²² Значението на британските съюзи на работодателите обаче също търпи спад и те не са така добре структурирани като в Германия.³²³ Като последица от това все по-малко трудови отношения се уреждат с тарифни договори. При индустриалните отношения се откроява тенденция на „взаимоотношения на атомистичен обмен“.³²⁴

Доколкото се състоят преговори между работодатели и профсъюзи, те се провеждат по правило на равнището на предприятието.³²⁵ Докато в Германия предприятията се конфронтираха често пъти с множество различни профсъюзи, междуременно все повече британски предприятия следват практиката на „единичен юнионизъм“. В случая предприятията признават само един профсъюз за партньор в преговорите и по този начин не се конфронтират с множество отделни предприятия,

---

³²² По-изчерпателно за развитието на британските профсъюзи виж при Kastendieck 1998: 331 – 357 и Wood 2001: с. 260 и следв.

³²³ Thelen 2001: 79 и следв.

³²⁴ Walsh 1998: 348.

³²⁵ Thelen 2001: 94 и следв.

което отговаряше на традицията на профсъюзния ландшафт, структуриран предимно по признака на професионални съсловия, а не на браншовата специфика.

В либералните пазарни стопанства като това на Великобритания за предприятията не съществува задължение да интегрират заводски съвети или други форми на представителства на наемните работници.³²⁶ Форма на паритетно участие, такава, каквато съществува в Германия, във Великобритания е съвсем непозната. Все пак при определени условия части на британския мениджмънт придават известно значение на представителите на наемните работници в своите предприятия. Така например представителите на наемните работници се смятат за важни партньори на ръководството на предприятието примерно във фази на реструктуриране.

Професионалното обучение, продължаващото обучение и квалификация

Във Великобритания специфичните професионални квалификации са по-скоро слабо изразени.³²⁷ От гледна точка на работодателите съществува ограничен интерес към интензивна квалификация на работниците. Това се дължи в съществени линии на следните три причини: *Първо*, въз основа на относително краткото средно пребиваване на работниците и служещите в предприятията винаги съществува опасността, инвестициите в отделното лице да не се изплатят или при възможност дори да се оползотворят от някое конкурентно предприятие. *Второ*, това се намира в корелация с първия аспект, въз основа на изключително гъвкавите пазари на труда в рамките на кратко време квалифицираните сътрудници могат да бъдат назначени и в случай на нужда също така бързо уволнени. *Трето*, в крайна сметка за постигането на преимущества в конкурентната борба способностите, специфични за дадената индустрия или фирма, не са толкова необходими, както при координираните пазарни

---

³²⁶ Vitols 2001: 344.

³²⁷ Сравни Hall / Soskice 2001: 30

икономики. Поради това предимствата на британския пазар на труда по отношение на конкурентоспособността продължават да са в долната сфера на производителността.³²⁸

Но и от страна на наемните работници почти не съществува интерес за усвояване на специфични за фирмите квалификации, тъй като сравнително кратката принадлежност към предприятието изтъква очевидно като по-уместно да се концентрират върху общи умения, които да могат да се прилагат в други фирми или отрасли. Поради това предприятията във Великобритания са склонни да се фокусират върху продукти, които да се обработват по-просто и върху стандартизирани начини на производство.³²⁹ Възникващото от това изоставане в производителността се тематизираше от почти всички британски правителства след войната, причините за това обаче не се премахваха трайно. Според Хол и Соскис³³⁰ насърчаването на общи способности служи на британската икономика повече отколкото насърчаването на специфични за отрасъла професионални знания (най-малкото краткосрочно). На фона на тези разсъждения не бива да се учудваме, че инициативите на сегашното лейбъристка правителство в образователния сектор се отнасят предимно до общото образование. Стъпките към насърчаване на професионални квалификации, както например основаването на „университет за промишлеността“ са по-скоро рядкост.

Вътрешната структура на предприятията и отношенията помежду им

В икономиките на либералните пазари мениджърите са ориентирани към висока рентабилност на своите предприятия много повече, отколкото мениджърите в икономиките на координирани пазари. За да постигне тази цел мениджмънтът разполага с големи ресурси. Докато в Германия висшият ме-

---

³²⁸ Rhodes 2000: 57.

³²⁹ Wood 2001: 250.

³³⁰ Hall / Soskice 2001: 47.

ниджмънт е контролиран от надзорен съвет и трябва да съгласува решенията си с представители на наемните работници, акционери и т. н., в британските предприятия властта е по-концентрирана. Изпълнителният директор („Chief Executive Officer”, съкратено: CEO) ръководи предприятието и управителния му съвет и в тази си дейност не е ограничен нито от надзорен съвет, нито от интереси на наемните работници. Решенията взема единствено изпълнителният директор – наистина по правило след като се консултира с други мениджъри – и носи пълната отговорност за това. Типично е решенията да се въвеждат „отгоре – надолу” („top down“). В съответствие с това е напълно удачна характеристиката за структурата на британското предприятие като „доминирана от изпълнителния директор система” („CEO dominated system“).³³¹ Поради това тези предприятия са общо взето по-гъвкави от предприятията в координираните пазарни стопанства. Същевременно слабата защита за заетостта също създава възможности за енергично преориентиране на предприятието.

Отношенията между фирмите се изграждат на основата на пазарните отношения и на формални правни отношения, предоставящи възможност за завеждане на иск. Трансферът на технологии тук се осъществява предимно чрез размяна на научно или технически високо квалифициран персонал. Преминаването на учени или инженери от изследователските институти към свободното стопанство и обратно става по-често отколкото в класическите икономики на координирани пазари. В противовес на това изследователски общности между предприятия или дългосрочно заложените мрежи на коопериране са рядкост.

Финансови системи и имуществени структури на предприятията

Във Великобритания актуалната приходна ситуация на дадено предприятие заема важно ценностно положение. Тя е решаваща относно възможността да се получи достъп до капи-

---

³³¹ Vitols 2001: 344.

тали на динамичните финансови пазари. Тъй като потенциалните инвеститори едва ли биха могли да получат поглед върху вътрешни информации за дадено предприятие (за разлика от Германия, където може да се говори за система на „мрежов мониторинг“), достъпът до финанси зависи в значителна степен от публично достъпните критерии за оценка, на първо място от рентабилността.³³² Освен това другата имуществена структура обосновава във Великобритания по-силна ориентация на предприятието към приходната ситуация, отколкото в икономиките на координирани пазари. Докато в Германия участието във фирми носи отпечатъка предимно на инвеститори със стратегически интереси – на крупни предприятия, банки или публичния сектор – във Великобритания това става по друг начин. Близко 80% от собствениците на британски предприятия са т. нар. портфолио инвеститори (т. е. кеш – б. прев.) и частни домакинства, чийто първоначален интерес се обосновава по един и същи начин от възможността за висока печалба.³³³ Целта за високи приходи британските предприятия преследват чрез основни иновации в нови сектори и ценова конкуренция в утвърдените сектори. В резултат на широкото финансиране на пазарите и на структурата на финансовите пазари така нареченото „враждебно“ поемане на фирми – също с цел участие в бърза печалба – става много по-лесно, отколкото в икономики с координирани пазари. Благодарение на силната ориентация към рентабилността – свързана с подчертания йерархичен строеж – британските предприятия успяват, *от една страна*, да осъществят бързи реструктурирания в насока на нови и печеливши пазари; по-малко доходни отрасли се отправят бързо обратно. *От друга страна*, тази ориентация води към типична за британското стопанство краткосрочност („short-termism“).³³⁴

---

³³² Hall / Soskice 2001: 10.

³³³ Vitols 2001: 341 и следв.

³³⁴ Kelly и други 2001: 346.

Отношенията на предприятията към техните сътрудници

Отношенията между предприятията и отделните наемни работници са детерминирани от пазарните сили много по-силно отколкото в икономиката с координирани пазари. Работниците пребивават сравнително кратко време в предприятията и имат слабо чувство за връзка с фирмата. Уволненията могат да се изпълняват краткосрочно, тъй като профсъюзите са слаби, а защитата от уволнение е малка, но и поради това, че квалифицираните работници могат по-лесно да намерят нова работа на гъвкавите пазари на труда.³³⁵

Британските предприятия са по-йерархично изградени отколкото предприятията в икономиката с координирани пазари. Наред с посочената по-горе доминантност на изпълнителния директор (СЕО) това намира израз също в организацията на труда. Така например работата в екип на високо квалифицирани работници, каквато често се среща в Германия, във Великобритания е по-скоро рядкост. Тук е типично едно конвенционално и стриктно съблюдавано разделение на труда.³³⁶

Политическата култура и гражданското общество

Следните две черти характеризират политическата култура на Великобритания: слаба нормативна интеграция и прагматизъм. Съществуващият още във фазата след Втората световна война ценностен плурализъм продължава и до днес. Между ценностите на консерваторите и на лейбъристката партия съществува както и преди голяма разлика. Докато консерваторите продължават да пледират по-скоро за либертарни решения и за подкрепа на най-бедните, която да е ориентирана според нуждите им, лейбъристката партия се застъпва за социално формирана политика, която да създава равни възможности в живота. Независимо от нормативното ниво, прагматизмът се радва в британската политика на високо ценностно положение.

---

³³⁵ Vitols 2001: 352.

³³⁶ Wood 2001: 250.

Така например мотото на лейбъристката партия при реформата на публичния сектор гласеше: „Значение има това, което работи” („What counts is what works“). Особено ясно се откроява този прагматизъм в политиката по отношение на Европа, която се противопоставя на по-скоро мечтателно ориентираната политика на европейците от континента. Слабата нормативна интеграция и прагматичната ориентация също позволяват динамични реформи отколкото в останалата Европа.

Ангажиментът към гражданското общество и демократичното участие сочат следната двойка картина: От една страна, общополезни организации като например в сферата на мило-сърдието или защитата на околната среда, можаха да увеличат през изминалите години членската си маса.³³⁷ От друга страна, участието в изборите през 2001 г. беше изключително ниско. През 50-те години на миналия век участието в избори се колебаеше между 70 и 80 %, междувременно то е 59 %. За обяснение на това се привеждат привидно неоспорваната позиция на лейбъристката партия и разликите в доминиращите партии, които в много сфери на политиката почти не се забелязват. Изследователят на общественото мнение Филип Гулд констатира неотдавна нарастване броя на разочарованите граждани. Големи части от населението били нарастващо незаинтересовани по отношение сферата на политиката.

Настояще и бъдеще

Ако се разгледа настоящото развитие на британската социална държава в международно сравнение, могат да се назоват напълно впечатляващи успехи на „блеъризма”: основните права бяха заложени в британската конституция,³³⁸ стигна се до въвеждане на минимална заплата, завишаване на социалните помощи, въвеждане на минимални пенсии и до намаляване броя на хората, живеещи в бедност. Освен това преразпределението отдолу нагоре не бе изострено, но пък преди всич-

---

³³⁷ Office for National Statistics 2003: 19.

³³⁸ Krell 2004: 71.

ко благодарение на умел макроикономически мениджмънт и реструктуриране на социалните услуги се постигна норма на заетостта, по-висока от средната. В противовес на това остават проблемни както преди високите норми на бедност при пенсионерите и децата, както и високите квоти на „работещите бедни“ (in work poverty“), ясно открояващата се зависимост между възможностите в образованието и социално-икономическия статус, нерегулираният пазар на труда и нарастващото в последно време отчуждение на големи части от населението спрямо политическия процес.

7.4. Холандия³³⁹

Политическата система

Холандия е експортна нация и има централизирана държавна структура. Профсъюзите не са обединени и обхващат 38% от заетите, което – в сравнение със скандинавските страни – представлява относително ниска степен на организираност. В случая Холандия не може да се говори за доминиране на социалдемократията, тъй като консервативните партии играят ключова роля в парламента и от въвеждането на всеобщото изборно право християндемократите са участвували във всички правителства.

Холандия представлява парламентарна монархия.³⁴⁰ Холандският *парламент* се състои от две камари. *Първата камара* има 75 члена, наречени също сенатори. Те се избират от всички жители на провинции за четири години. *Към втората камара* се числят 150 депутати, избирани също за четири години. Никой не може да бъде член на двете камари и никой член на една от камарите не може да бъде министър или държавен

---

³³⁹ Тази глава беше съставена на основата на следващия текст: Seils, Eric (2004): *Soziale Demokratie, Beschäftigung und Wohlfahrtsstaat in den Niederlanden*. In: Meyer, Thomas: *Theorie der sozialen Demokratie*. Band II.

³⁴⁰ Timmermans 1991: 285.

секретар.³⁴¹ По традиция парламентът и правителството се смятат в Холандия за две различни сфери; в тях изискванията за лична квалификация са различни. Поради това делът на министрите и на държавните секретари с парламентарен опит е по-скоро малък в сравнение в други европейски държави.³⁴²

Често пъти се критикува, че влиянието на парламента върху образуването на правителството е твърде ограничено, докато кралицата може да се включва в процеса на формирането на правителство и в крайна сметка разполага с възможности за оказване на въздействие, които не са легитимирани демократично.³⁴³ Правителството не се утвърждава от парламента, няма и гласуване на доверие. Вследствие на това парламентът не може да гласува вот на недоверие на правителството и да го принуди да даде оставка. Все пак в конституцията е залегнал принципът за „отговорност на правителството спрямо парламента“. Така например кралицата не може да назначи за министър-председател някого, който не разполага с абсолютно мнозинство във втората камара.

За разлика от Германия Холандия не познава *конституционната юрисдикция*. Няма инстанция, която да е задължена с изпълнението на задачата да проверява приетите закони по отношение на тяхната съвместимост с нормите на конституцията.³⁴⁴

В международно отношение холандската *избирателна система* представлява пример за екстремно пропорционално изборно право.³⁴⁵ Няма клаузи за бариера, така че 0.67 % от гласовете вече са достатъчни за да се получи едно място във втората камара. Цялата страна е разпределена административно на 19 избирателни окръга. В тях партиите могат да представят различни кандидатски листи, но днес това е все пак нещо, което се случва рядко. По правило във всички избирателни окръзи партиите поставят съответните водещи кандидати на първо

---

³⁴¹ Lepszy 2003: 352.

³⁴² Пак там, с. 356.

³⁴³ Пак там, с. 356.

³⁴⁴ Пак там, с. 350.

³⁴⁵ Пак там, с. 360.

място в листата. Кръгло 90% от избирателите отбелязват първото име от кандидатската листа на дадената партия.³⁴⁶

По конституция политическите партии в Холандия не притежават никакъв особен ранг. Те се смятат за свободни обединения и подлежат на разпоредбите на гражданския кодекс, отнасящи се до дружествата и съюзите. Това означава, че няма разпоредби за вътрешната демократична структура или за финансирането на партиите, включително за контрол върху разходите им. Партиите не получават пряка финансова подкрепа от държавата с изключение на ограничени субсидии за реклама в предизборната борба. Работата на парламентарните фракции и на отделните депутати се заплаща все пак непосредствено с държавни средства.³⁴⁷

Системата на основните права

Класическите права за свободи и основните човешки права са обхванати в Холандия в един разгърнат каталог за основните права в първата главна част на конституцията (Глава 1, чл. 1 до 23). На най-първо място е забраната на всякаква дискриминация на основата на религиозна принадлежност, политически убеждения, раса, пол или някакви други качества (чл. 1). Освен либералните права за свобода конституцията определя също основни социални права. Като такива са формулирани следните задачи на държавата: справедливо разпределение на благоденствието и имуществото, създаването и гарантирането на работни места, разгърнатата система за социално обезпечаване, както и по-специално съхраняването, съответно възстановяването на достойна за живот околна среда (чл. 14, чл. 19 – 21).³⁴⁸ Тези членове от конституцията имат обаче характер само на подканване. Не става дума за индивидуални, предоставящи възможност за съдебен иск основни права, какъвто е случаят с основните права в Германия.

Основното право за достатъчна издръжка при напреднала

---

³⁴⁶ Пак там, с. 360.

³⁴⁷ Пак там, с. 361.

³⁴⁸ Пак там, с. 349.

възраст се гарантира в Холандия от общото социално обезпечаване за възраст. Независимо от размера на плащаните вноски *всички* граждани след навършване на 64-годишна възраст имат право да претендират за пенсия по възраст. Общото социално обезпечаване за възраст се причислява в Холандия към народните осигуровки, с които са осигурени всички граждани.³⁴⁹

За всички наемни работници, в това число за полицаи, чиновници и военнослужещи съществува основното право за образуване на профсъюзи. Степента на организираност в профсъюзи възлиза понастоящем на 28%.³⁵⁰

Социалната държава

Развитието на социалното обезпечаване в Холандия претърпява през две различни фази. *Първо*, фазата до края на Втората световна война, и *второ*, фазата след 1945 г. През първата фаза беше въведено социално обезпечаване, ориентирано по модела на Бисмарк за осигуряване на наемните работници. Носители на това обезпечаване станаха все пак – за разлика от Германия – както държавата, така и икономическите организации. През втората фаза на социалнополитическите дейности се стигна до обособяването на нова форма на социално обезпечаване, която съответстваше по-скоро на модела Бевъридж: образува се така нареченото народно осигуряване. Носители на това обезпечаване станаха държавни органи. Неговата основна идея беше да се осигури цялото население относно определени рискове, независимо от въпроса за трудовата заетост. Със закона за възрастта през 1957 г. влезе в сила първото народно осигуряване. Законът почиваше на идеята за обезпечаването и той обхваща всички жители на Холандия. Размерът на пенсията не се ориентира по плащаните вноски, а се установява със закон. Критерий за задължителното обезпечаване не е трудовата дейност, а местоживеенето в Нидерландия. С течение на времето

---

³⁴⁹ Schmid 1996: 108 и следв.

³⁵⁰ Freedom House 2003.

законът за вдовиците и сираците, както и законът за детските надбавки в Холандия бяха променени, така че да обхванат цялото население на страната. Днес в Холандия съществуват пет народни осигуровки³⁵¹ и четири работнически осигуровки.³⁵²

Холандската държава на благоденствието представлява *смесена форма*, която е уникална за Западна Европа. Въпреки разширяването на кръга от благодетелствуваните лица до цялото население принципът на осигуряване не бе опорочен. *Съществуват паралелно народни осигуровки и класически работнически осигуровки.*³⁵³ Социалното обезпечаване в Холандия се смята общо взето за най-ефективното и най-разгърнатото в Европейския съюз, особено в сферата на отнасящите се до индивида услуги, като грижите по домовете, обслужването на семейства, амбулаторни грижи за болните, работа с хора от третото поколение, работата с младежите и други.³⁵⁴

Типът капитализъм

Според типологията на Питър Хол и Дейвид Соксис Холандия би следвало да се причисли към типа на *координираната икономика*.³⁵⁵ Причините за това причисляване и за вида на холандските индустриални отношения са следните:

Полдерният модел

След 1994 г. Холандия блесна с нарастване на работните места, намаляване на безработицата и експанзия на стопанството. Тези развития не останаха незабелязани в чужбина, заговори се за холандското чудо („dutch miracle“) и за така наречения „полдерен модел“. („Полдер“ = отвоювана от морето земя, защитена с насипи и диги, изкуствено напоявана

---

³⁵¹ Това са: осигуровка за трудова недееспособност (AAW), осигуровка за възраст (AOW), осигуровка за членове на семейството след смърт на родителя (AWW), осигуровка при особени болести (AWBZ), детски надбавки (AKW).

³⁵² Schmid 1996: 105 и следв.

³⁵³ Пак там, с. 107.

³⁵⁴ Пак там, с. 108 и следв.

³⁵⁵ Hall / Soskice 2001.

и поддържана за селскостопански и други цели – б. прев.). Вниманието от чужбина привлякоха преди всичко задържащите се дълго време въздържаност и умереност по отношение на заплатите, поведението на сътрудничество от страна на профсъюзите, неформалните контакти между работодателите и наемните работници, както и между социалните партньори и правителството, съобразяването със социалните проблеми.³⁵⁶ Характеристики на „полдерния модел” бяха също така преди всичко „Фондацията по труда” („Stichting van de Arbeid“, STAR) и „Социалноикономическият съвет” („Sociaal Economische Raad“).

Тези корпоративни колегии бяха създадени впрочем още през периода след войната. „Фондацията по труда”, която беше основана през 1945 г., е най-важната колегия, в която се събират за диалог социалните партньори и правителството. Фондацията и до днес работи по всички социални аспекти на стопанския живот, като например политиката за заплатите, социалното осигуряване и регулирането на трудовите отношения. Първоначално Фондацията по труда имаше също функция да консултира правителството. Тази консултативна функция премина обаче през 1950 г. към новоосновения Социалноикономически съвет. Този съвет е тристранен със съответно 11 представители на водещите съюзи на труда и капитала, както и на короната. При „представителите на короната” става дума не за представители на правителството, а за президента на Централната банка, началника на Централното бюро за планиране, учени икономисти и бивши политици. Въз основа на своя експертиза те могат да въздействуват като модератори.³⁵⁷ Преговори между правителството и съюзите се провеждат обикновено във Фондацията по труда. На основата на тези две колегии се говори за *типично холандска традиция в преговорите*, утвърдила се от дълго време.

Тази типична форма на институционално разполагане на

---

³⁵⁶ Paridon 2004: 401.

³⁵⁷ Andeweg / Irwin, 2002: 142 – 143.

индустриалните отношения не беше обаче единственият виновник за позитивния обрат. Нарастването на заетостта през 90-те години на миналия век беше резултат от следния разгърнат пакет от мерки:

- съдържане на заплатите (споразумението от Васенаар),
- държавни субсидии за заплатите, за да се склонят работодателите да назначат ниско квалифицирани работници,
- въвеждане на гъвкаво работно време,
- реформа на здравното и на инвалидното осигуряване,
- политика за насърчаване на заетостта при съкратено работно време.

Сдържането на заплатите

Политиката на сдържане на заплатите беше въведена през 1982 г. с централно споразумение между профсъюзите и обединенията на работодателите („споразумението от Васенаар“). То беше постигнато от Вим Кок, председател на Обединението на професионалните съюзи, и Крис ван Веен, председател на Обединението на съюзите на работодателите, и означаваше връщане към двустранните тарифни преговори без намеса на държавата. С това споразумение холандската икономика можа да се приспособи успешно към новите условия на международната конкуренция и на глобализацията. Споразумението допринесе за това, да се занижи реалния обменен курс и да се подобри конкурентоспособността на холандските предприятия и продукти. Политиката на сдържане на заплатите съдържа следните две сделки на разменни начала: Първо, сдържането на заплатите беше разменено срещу умерено намаляване на седмичното и на годишното работно време. Второ, сдържането на заплатите беше компенсирано с по-ниски данъци и социални отчисления. Това можеше да се финансира, тъй като публичните финанси се подобриха, а създаването на нови работни места в сферата на услугите разшири основата за набиране на данъци. В основата на успеха на споразумението е залегнало голямото нарастване на заетостта.

Държавните субсидии за заплати на нискоквалифицирани

В хода на изпълнението на приетата през 1990 г. политическа цел за повишаване нормата на заетостта трябваше да се създадат по-специално по-прости и по-евтини работни места за работници с малък опит и ниска квалификация.³⁵⁸ От 1994 г. са в действие редица специални програми, които имат за цел повторното включване в пазара на труда на неквалифицирани и ниско заплатени наемни работници. Оттогава намаляха младежката безработица и дълготрайната безработица. Пример за такава програма са така наречените „джобс на Мелкерт“, наречени така по името на министъра на труда и социалната политика. В нейни рамки за безработните младежи се създаваха временни работни места в публичния сектор. Според това младежите работят 32 часа на седмица срещу максимум 120 % от минималната заплата. Правителството въведе допълнително специални субсидии за заетост, благодарение на което работодателите бяха облекчени напълно или отчасти от социалните вноски. От тази инициатива спечелиха преди всичко дълготрайно безработни жени, представители на етнически малцинства и хора с ниска квалификация. В последно време всички тези временни работни места се подкрепят от субсидии, осигуряващи почасово заплащане на основата на 115% от минималната заплата. Субсидията може да възлиза до 25 % от годишните доходи. Това предлагане се ползва предимно от начинаещи в професията.

Гъвкавото работно време

През 1996 г. в Холандия се прие двустранното споразумение за „Гъвкавост и сигурност“. То се смята за компромис, не само между работодатели и наемни работници, но и между заети със стабилна професия и заети на нестабилни работни места, тъй като чрез него трябва да се създаде нов баланс между по-голямата гъвкавост на пазара на труда и подобреното социално обезпечаване. С него се обезпечават

---

³⁵⁸ Visser / Hemerijck 1998: 192.

ха по-добре усложнените трудови отношения, като например заетостта на съкратен работен ден и дейностите от свободните професии.³⁵⁹ Прие се след тримесечна непрекъсната заетост на хора със свободни професии при даден работодател да влиза автоматично в сила съответен трудов договор. Съкратен беше и максималният пробен срок в началото на дадено трудово отношение и се постигна договореност срочните договори да се превръщат автоматично в постоянни, когато времетраенето на заетостта надхвърли три години. За по-голяма гъвкавост допринесоха също така съкращаването на защитата от уволнение от максимално шест на четири месеца, премахването на максималния срок от шест месеца за заетост на съкратен работен ден, както и облекчаване на режима, респективно предпоставките за основаване на фирми за заетост на съкратено работно време.³⁶⁰

Реформа на инвалидното осигуряване

Главната цел на холандската политика за по-висока норма на заетост означава също така, че отпадането от трудовия живот не би трябвало да продължава да се толерира или дори субсидира. Поради това правителството реши – въпреки съпротивата на профсъюзите – да реорганизира осигуряването по болест и загуба на трудоспособност. През 1992 г. на работодателите се предоставиха със закон нови финансови стимули, за да не ползват повече осигуряването при загуба на трудоспособност за това да отблъскват излишните си работници.³⁶¹ Работодатели, които наемат даден отчасти нетрудоспособен работник за най-малкото една година, могат оттогава да получат бонус до половината от брутната му годишна заплата. Със закона за здравното осигуряване от 1994 г. финансирането на болничните се прехвърли от здравната каса на работодателите. По този начин трябваше да се намалят случаите на отсъствие поради

---

³⁵⁹ Thode 2002.

³⁶⁰ Пак там, с. 13.

³⁶¹ Visser / Hemerijck 1998: 195.

болест или злополука. Като компенсация на работодателите за това вноската за здравното осигуряване беше намалена с 4% от brutната заплата.³⁶²

Политики за насърчаване на заетостта при съкратено работно време

Други важни елементи от холандския път са бързо нарастващата заетост при съкратено работно време и включването на жените в пазара на труда. Преди 30 години страната имаше най-ниската квота на заетост на жените в цялата ОИСР. След 1973 г. квотата на заетост на жените в Холандия се повиши от 29 на 60% , т. е. най-голямото нарастване в рамките на ОИСР. По-високото ниво на професионално обучение, понижената раждаемост и движението за еманципация сигурно са допринесли за това развитие. Още през 60-те години на миналия век холандската държава на благоденствието носеше отпечатъка на „модела на грижешите се за прехраната” (на семейството). Жените сключваха брак обикновено в началото на двадесетте си години и само една незначително малка част от тях продължаваше да ходи на работа след раждането на дете. Жените поемаха ролята на домакини и майки, докато мъжете бяха отговорни за доходите на семейството. До 1973 г. жените можеха да бъдат уволнявани от работодателя поради сключване на брак или бременност. Освен това жените биваха данъчно ощетявани, тъй като техните доходи се прибавяха към тези на съпрузите им. Индивидуалното данъчно облагане се въведе едва в 1990 г. и по този начин схващането, че доходите на жената представляват само едно допълнение към доходите на мъжа, премина ад акта (т.е. въпросът се считаше за приключен – б. прев.).³⁶³ Ценностните представи по отношение на традиционната роля на жената се промениха. Преобладаващата негативна нагласа спрямо жените, които съчетаваха възпитанието на малките деца с професионалната дейност, се разпадна. Жени-

---

³⁶² Пак там, с. 196.

³⁶³ Пак там, с. 53.

те не желаеха повече да приемат загуби по отношение на професионална кариера и доходи, причинени от възпитателната работа въщи и поставиха искане за гъвкаво работно време, за да могат да съчетаят грижите по децата с професията. Но и работодателите – преди всичко от сектора на услугите – видяха в женската работна сила възможност да заобикалят високите заплати. Така например в банковото дело се приемаха жени за вкарване на данни със срочни договори на съкратен работен ден. Много работни места се преустроиха от пълно на съкратено работно време.³⁶⁴

За покачването на заетостта на съкратено работно време допринесе обаче и целенасочената политика за нейната равнопоставеност със заетостта на пълно работно време, която се прокарваше от средата на 80-те години. В Холандия бяха премахнати например правно фиксираните прагове на стойностите за трудово и социално осигуряване при заетите на съкратено работно време. Сега съществува задължително социално осигуряване още от първия час на трудови отношения.³⁶⁵ Освен това разликите между почасовите ставки между пълна и непълна заетост са сведени в частния сектор до 7%. Още по-малки са тези разлики в публичния сектор, където са почти половината от местата на съкратено работно време.³⁶⁶ От оформлението на системата за социално осигуряване и на данъчното облагане на доходите произтичат значителни стимули да се приеме място със съкратено работно време. Освен това парламентът реши да има законова претенция за работа на съкратено време.³⁶⁷

Ролята на политиката

Политиката изигра важна роля при внедряването на тази мярка. В определени моменти се проявяваше смелост да се вземат сурови мерки.³⁶⁸ Първото правителство на Любер беше

---

³⁶⁴ Пак там, с. 56.

³⁶⁵ Пак там, с. 469.

³⁶⁶ Hemerijck/Unger/Visser 2000: 227.

³⁶⁷ Visser/Hemerijck 2000: 470.

³⁶⁸ Paridon 2004: 402.

подложено на остра критика заради решителните си мерки, а по време на третото правителство на Любер (коалицията на християндемократите и партията на труда) тази критика стана още по-остра, когато трябваше да се промени закона за трудовата неспособност. Той предизвика силна съпротива и големи демонстрации.³⁶⁹ При последвалите избори двете партии загубиха много гласове. Забележително е все пак, че всички коалиционни партии през периода 1982 – 2002 г. следваха повече или по-малко една и съща икономическа политика. Това е резултат между другото също от факта, че институциите, които подготвяха тези политики – като Научният съвет за правителствена политика например – оказваха с докладите си влияние върху обществената дискусия. Научният съвет за правителствена политика допринесе за една прагматична дискусия по щекотливите теми.³⁷⁰ Това се отрази добре върху възприемането на мерките от обществото.

Политическата култура и гражданското общество

Особена роля в холандското общество играят църквите, съответно религиозният фактор.³⁷¹ Чак до 60-те години на миналия век политическият живот се определяше от феномена на „формирането на стълбовете”, т. е. от тенденция на капсулирането една спрямо друга на различните културни, религиозни и политически групировки. В социално и политическо отношение населението беше организирано по протежение на разделителните линии на вероизповеданията. „Формирането на стълбовете” беше особено ясно изразено при протестантите и католиците. Християнската любов към ближния притежаваше и продължава да притежава особено важно ценностно положение. Това намира израз например в силно изразената готовност на населението за дарения и в значението на благотворителните организации за

---

³⁶⁹ Пак там, с. 402.

³⁷⁰ Пак там, с. 402.

³⁷¹ Schmid 1996: 107.

социална подкрепа. През 60-те години на миналия век процесите на социално-скруктурни и културни промени предизвикаха в Холандия тласък към секуларизация, който доведе до отпадане на феномена. Разделителните линии между религиите загубиха значението си. Въпреки това християнските ценностни ориентации играят и до днес голяма роля. Така например буржоазните партии в Холандия не могат да се сравняват с консерваторите във Великобритания, тъй като при тях религиозните основни положения на поведение имат много по-голямо ценностно значение и те се ангажират с изграждането и разширяването на държавата на благоденствието.³⁷² Въпреки – или пък именно поради това – че Холандия е социално и културно сегментирано общество, политическата култура на страната носи отпечатъка на изключителна либералност и толерантност.³⁷³

В Холандия – впрочем както и в други страни – понастоящем изглежда е намаляла готовността към политическа ангажираност. Така например за периода от 1971 до 1998 г. броят на холандците, които не желаят да вземат *никакво* политическо участие – освен участието в избори – се повиши от 59 на 79%.³⁷⁴ В международно сравнение изключително висок дял от холандското население отстоява постматериалистически ценностни ориентации, а именно 27%, в сравнение например с 18% в Германия.³⁷⁵

Перспективата

Ако под социална демокрация се разбира степента, в която работещото население и губещите от пазарните процеси се ползват от защитни права, предоставящи им възможност да участват равноправно в политическия и обществен живот, тогава за Холандия може да се направи следната нееднозначна равносметка: През 1979 г. имаше само малко на брой бедни домакинства, от началото на 80-те години техният брой нарас-

---

³⁷² Пак там, с. 108.

³⁷³ Lepszy 2003: 362 – 370.

³⁷⁴ Пак там, с. 376.

³⁷⁵ Пак там, с. 377.

на обаче в учудващо висока степен. Едва през втората половина на 90-те години делът на бедните домакинства можа отново да се намали. Политическият успех в Холандия по отношение на пазара на труда от началото на 80-те години на миналия век беше изкупен с едно влошаване на възможностите за най-ниските слоеве на населението. Съкращаването на социални права доведе очевидно до това, че по-бедните слоеве на холандското общество спечелиха много малко от икономическото съвземане. В международно сравнение равнотетката за социалната демокрация е положителна: настоящата норма на бедност от 8.1% е значително под квотата на бедността във Великобритания (12.5%) и САЩ (12.5%). Делът на дългосрочно безработните е рекордно нисък – 0.7%. В сравнение с другите страни тези данни сочат Холандия като успешен модел.

7.5. Германия

Политическата система

Немската политическа система се характеризира с множество способни на вето субекти и със силата на тяхната позиция. Суверенитетът на парламента е значително ограничен от *конституцията* и *конституционно-съдебен нормативен контрол* върху законодателството. Парламентарната структура е изградена като подчертано разделена на принципа на основните власти и ограничаваща изпълнителната власт, тъй като *Бундесратът* (федералният съвет) като представителство на федералните провинции има друга база на легитимност в сравнение с *Бундестага* (федералния парламент). В Бундесрата федералните провинции са представени от своите правителства, а не от избирани депутати.

Немската държавност има *федералистка структура*, която ограничава в решаваща степен дееспособността на федералния парламент. Макар че законодателната власт е в ръцете на Бундестага, представителството на федералните провинции

притежава все пак квалифицирани права на паритетно участие във всички дела, които засягат лендерите. Прилагането на федералните закони е по принцип задължение на администрациите на федералните провинции.³⁷⁶

Сред либерално-демократичните държави Германия е тази, която в правно отношение е институционализираща партийната държава най-последователно - не само чрез Основния закон, но и чрез закона за партиите и изборителните закони. *Общата немска партийна система се състои от две части.* Характеризиращият се едновременно с християн-демократични и нео-либерални влияния Християндемократически съюз и Социалдемократическата партия са партии, които съответно сами не са в състояние да излъчат мнозинство на федерално равнище. Свободната демократична партия, която по-скоро е неолиберална, Съюзът 90/Зелените и посткомунистическата Партия на демократичния социализъм (ПДС) са неизбежни като коалиционни партньори на равнище федерални провинции или федерация. В *новите федерални провинции* се обособи междувременно една *трипартийна система* с ПДС като силна трета политическа сила.³⁷⁷

В изборителната система на федерално равнище изборителите имат право на два гласа: единия за прекия кандидат в изборния район, а другия за представената от партия листа на провинцията. Решаващ за разпределението на местата в парламента е вторият глас, тъй като директните кандидати се пресмятат при разпределението на местата. При разпределението на мандатите се вземат предвид само партиите, които получават най-малкото 5% от гласовете или три директни мандата. Става дума следователно за пропорционални избори с ограничителна клауза.³⁷⁸

Бундестагът избира правителството и има правото да го сваля, ако може при това да избере същевременно нов феде-

---

³⁷⁶ Kaufmann 2003: 256.

³⁷⁷ Alemann 2003: 74.

³⁷⁸ Lehner/Widmaier 2002: 102.

рален канцлер, т. е. това е правото на „*конструктивен вот на недоверие*”.³⁷⁹ При настоящите социално-структурни условия немското избирателно право и партийна система фактически водят винаги до образуването на *коалиционни правителства*.³⁸⁰ В Германия, за разлика примерно от Великобритания, партията с мнозинство никога не може да стане единствен носител на властта. Поради това правителствената власт в голяма степен е разделена. По правило съществува *силен натиск за консенсус*. Той се засилва още повече в резултат на концентрираната и разгърнатата организация на интересите в рамките на тарифната автономия. Силната интеграция на социално-икономическите интереси представлява, от една страна, основа за стабилността и ефективността на немската система, от друга страна, с нея са свързани твърде широки задължения за консенсус. Немската система може да отработва нови конфликтни измерения твърде ограничено. Тя е ориентирана в основни линии към решаването на традиционни конфликти, като например „социалния въпрос”. В противовес на това новите конфликти, както например екологичните проблеми, почти не са представени в аналитичната ѝ структура и трудно могат да се интегрират в нея. Поради това те често са водели до разширяване на партийната система.³⁸¹

Във Федералната република законите почти винаги водят началото си от проекти на правителството, въпреки че парламентът също притежава право на законодателна инициатива. В крайна сметка те се приемат от Бундестага и Бундесрата. В случай, че не се постигне единство, тогава се съставя помирителна комисия, която се образува от представители на двата форума.³⁸² Решаващите съвещания протичат преди всичко в комисиите, като местата в тях се заемат съобразно големината на парламентарните фракции. На съюзите също се придава голямо

---

³⁷⁹ Пак там, с. 103.

³⁸⁰ Пак там, с. 148.

³⁸¹ Пак там, с. 148 – 149.

³⁸² Пак там, с. 102

значение и те се привличат към процедурите на законодателството (например изслушване на съюзите в комисиите). Законите подлежат на *нормативен контрол от страна на Федералния конституционен съд*. Този контрол се сезира или от федералното правителство, или от правителство на федерална провинция или от членове на Бундестага. Отделните лица могат само да подават конституционна жалба, ако са лично засегнати.

Системата на основните права

Като пряко валидно право основните права задължават законодателството, изпълнителната власт и правораздаването. Във връзка с тях може да се заведе жалба, съответно иск пред Федералния конституционен съд. Основни социални права се съдържат в Основния закон единствено в твърде ограничена форма. Най-важните членове в това отношение гласят:

Член 1 (1): Достоинството на човека е неприкосновено. То да се уважава и да се защитава е задължение на цялата държавна власт.

Член 6 (4): Всяка майка има право да претендира за защита и за грижи от обществото.

Член 20 (1): Федерална република Германия е демократична и социална федерална държава.

Член 20³⁸³ формулира повелята за социална държава. Тя задължава държавата да се грижи за изравняване на социалните противоречия и с това за справедлив социален строй, да гарантира на своите граждани социална сигурност.³⁸⁴

Правото на достатъчна издръжка за живот се гарантира в Германия от 1961 г. с федералния закон за социалната помощ. Той предоставя на нуждаещите се *право да завеждат иск* за оказване на помощ. При това се разграничават по принцип два вида помощи: първо, *помощ за препитание* под формата на гарантирана парична сума, и второ, *помощ при особени житейски ситуации*

---

³⁸³ Този член даде повод на Федералния конституционен съд да класифицира Федералната република нормативно като социална демокрация.

³⁸⁴ Schäfers/Zapf 2001: 512.

под формата на финансиране за покупка на вещи или за други услуги (например при майчинство, инвалидност, нужда от здравни грижи или попечителство).³⁸⁵ Тези два вида помощи гарантират в Германия едно минимално обезпечаване. В международно сравнение социалната помощ се смята за относително ефективен инструмент за борба срещу оскъдицата и бедността.³⁸⁶

Свободата на сдружаване и на обединяване е записана в конституцията. Статистиката за сдруженията във Федерална република Германия сочи през 2001 г. 544 701 регистрирани обединения.³⁸⁷ Германското дружество за свободно време наброява за 1997 г. кръгло 84 милиона члена.³⁸⁸ Степента на организираност се изчислява на 64%. (Има се предвид процентният дял от възрастното население на членове най-малкото на едно дружество). Следователно във Федералната република има изградена интензивна социална мрежа.

Чрез преговори между съюзите на работодателите и профсъюзите в Германия се постигат справедливи и благоприятни условия за труд. Системата на тарифните преговори до голяма степен е свободна от държавно влияние. Обединението на германските профсъюзи е висшестоящата организация, в която са обхванати понастоящем 13 отделни профсъюза. През изминалите години профсъюзите често успяваха да прокарат съществени искания, като например работна седмица от 38.5 часа, подобряване на правилата за паритетно участие, продължаване изплащането на заплата в случай на заболяване, пари за почивка, минимален годишен отруск от четири до пет седмици, закон за защита на младежкия труд и т. н. През времетраенето на тарифните преговори профсъюзите са задължени да не провеждат протести и демонстрации, т. е. да съблюдават т. нар. „задължителен мир“. След изтичането, съответно прекъсването на преговорите по тарифните договори, ако не се е пос-

---

³⁸⁵ Kaufmann 2003 : 287.

³⁸⁶ Пак там, с. 289.

³⁸⁷ Enquete-Kommission „Zukunft des Bürgerschaftlichen Engagements“. Deutscher Bundestag, 2002: 69

³⁸⁸ Пак там, с. 69 – 70.

тигнало споразумение между работодателите и профсъюзите, може да се стачкува. За стачката трябва да гласуват обаче 75% от засегнатите профсъюзни членове.³⁸⁹

Социалната държава

В Германия има държавна социална политика вече повече от 120 години и тя е преживяла много и различни политически режими - от Райха на кайзер Вилхелм до днешна обединена Германия. Основният модел на немската социална политика е *системата на Бисмарк за социално обезпечаване*, която се смята за консервативен корпоративен режим на социална държава.³⁹⁰ През всички времена оттогава тя се съхрани в съществени линии и беше значително разширена.³⁹¹

С това Германия избра един *среден път* между социално обезпечаване по либерален, пазарно ориентиран модел и едно егалитарно „околовръстно обезпечаване” на универсалистка държава на благоденствието за всички граждани на страната. Основата на този среден път е *задължителното държавно социално осигуряване*, което се финансира предимно от вноски на осигуряваните и на техните работодатели. С изключение на националсоциалистическата държава и на ГДР държавата в Германия никога не е била главен финансиращ на социалната политика. Понастоящем от данъчните постъпления се финансира кръгло само една трета от социалния бюджет.³⁹²

Водещата идея на държавната социална политика се състоеше първоначално в това, да се осигуряват работници, нуждаещи се от закрила. По-късно тази водеща идея се разшири до осигуряване на всички наемни работници и членовете на техните семейства. Както и преди, социалното осигуряване е свързано в съществени линии с трудовата дейност – обикновено наемна – на осигуряваните, а не с националната принад-

---

³⁸⁹ Alemann, 1989: 81 – 90.

³⁹⁰ Esping-Andersen 1990.

³⁹¹ Schmidt 1998: 147.

³⁹² Пак там, с. 147 – 159.

лежност или с принадлежността към населението по местоживееие.³⁹³ Социалната политика на Германия придава голямо значение на запазването на статуса, преди всичко при осигуряването за възраст. „Осигуряването за възраст пренася една значителна част от постигнатия в трудовия живот социален статус към степенуването на пенсиите за възраст”.³⁹⁴

По-важни социални реформи могат да имат успех в Германия само при консенсус между двете големи народни партии ГСДП и ХДС.³⁹⁵ Досега те принципно никога не са поставяли под въпрос институционалните аранжimenti на социалния сектор. Този основен консенсус по въпросите на социалната политика различава Германия от Великобритания, но не и от Швеция и Нидерландия. Почти всички държави на благоденствието, които с течение на времето са постигнали трайно взаимно допълващо се отношение между икономическата и социалната политика, се характеризират с такъв основен консенсус между буржоазните и работническите партии, произтичащ от компромиси в смисъла на държавата на благоденствието.³⁹⁶ И все пак през последното десетилетие – не на последно място вследствие новото германско обединение – противоречията между двете народни партии по въпроси на икономическата и на социалната политика се изостриха.

Образователната политика

Отговорността за образователното дело в Германия се определя от федералната структура на държавата. Федералните провинции имат правото на законодателство и управляват образователното дело. Компетенциите на федерацията са поспециално по отношение на извънучилищното обучение и понататъшна квалификация, принципите на висшето образование, насърчаването на професионалното обучение, помощта

---

³⁹³ Пак там, с. 150.

³⁹⁴ Пак там, с. 150.

³⁹⁵ Kaufmann 2003: 305.

³⁹⁶ Пак там, с. 305.

за младежта и насърчаването на младото поколение в науката. Федерацията и провинциите поемат също така съвместни задачи, като например разширяването и изграждането на нови висши училища, както и по планирането на образованието. Важни решения по отношение на структури и съдържания на образованието се вземат само във взаимодействие между федерацията и провинциите на „принципа на консенсуса”.

Въз основа на резултати от различни социално-научни изследвания за неравнопоставеността на възможностите в образованието в средата на 60-те години на миналия век в Германия възникна дискусия за образователната политика, която породила основни реформи. През 1969 г. беше създадено за първи път Федерално министерство на образованието и беше финансово стимулирано изграждането на висши учебни заведения, а през 1976 г. бе прието рамково законодателство за висшето образование. Училищното дело за надграждащо образование беше разширено с цел да покрие съответните територии на обучение. Изградиха се специализирани висши учебни заведения, реорганизира се университетското самоуправление. Вследствие на мерките по разширяването и въвеждането на насърчителни финансови програми за следване, ползвани от всички нуждаещи се студенти, участието в образованието нарасна, особено на младежите и девойките от долните социални слоеве.³⁹⁷

Понастоящем образованието в Германия отново е предмет на критика. Резултатите от изследователския проект ПИЗА сочат, че при международните сравнения *общообразователното училище* показва значителни недостатъци, поради което ученици от ошетенни семейства имат значително по-малък шанс да завършат по-високо образование отколкото деца на образовани родители. Зависимостта между социалния произход и придобитите компетенции не е никъде другаде така ясно изразена, както в Германия.³⁹⁸ Ранното разклоняване на училищната система създава трудности за отслабване на тази зависимост.

---

³⁹⁷ Пак там, с. 299 – 300.

³⁹⁸ Deutsches PISA-Konsortium 2003: 57.

Основната структура на *професионалното обучение* в Германия е „*дуалната система*”, която изгражда връзката между обучението в предприятията и образованието в професионалните училища. Професионалното обучение е в сферата от компетенции на промишленото и занаятчийското стопанство, по-специално на промишлената, търговската и занаятчийската камари. Свързването на дуалната система със стопанството има, от една страна, предимства, тъй като по този начин се гарантира добра практическа връзка с реалния професионален свят. От друга страна, възникват обаче проблеми, когато поради конюнктурни или структурни условия се предлагат твърде малко места за обучение. Поради това от съществено значение за бъдещето на *професионалното обучение* е дали то ще може да предоставя подходящо професионално обучение по възможност за всички младежи също и в трудни икономически ситуации.

В Германия държавното регулиране на *обучението за възрастни* е относително слабо.³⁹⁹ То носи отпечатъка на относително некоординирано многообразие от носители и предлагане. Наистина има публично финансирани или подпомагани възможности за продължаване на образованието, повечето са обаче от свободни носители. С предлаганите възможности за продължаване на обучението се преследват твърде различни цели, отнасящи се до политиката спрямо на пазарите на труда, на висшето образование или на културата.⁴⁰⁰

В сравнение с анализираните страни Германия изразходва малко пари за образование. *Делът на държавните разходи за образование* през 2000 г. беше само 1%, докато в Холандия това са 10%, а в Швеция 7%.⁴⁰¹

Типът капитализъм

Според типологията на Питър Хол и Дейвид Соскис⁴⁰² Германия представлява типичен пример за *координирано пазар-*

---

³⁹⁹ Kaufmann 2003: 301.

⁴⁰⁰ Пак там, с. 301.

⁴⁰¹ Baratta 2002: 31 – 49.

⁴⁰² Hall / Soskice 2001: 21 и следв.

но стопанство.⁴⁰³ При координираните пазарни икономики предприятията решават много проблеми чрез стратегически взаимодействия. Равновесието зависи – най-малкото в отделни части – от наличието на подкрепящи ги институции. Хол и Соскис характеризират немското координирано пазарно стопанство в петте решаващи области както следва:

Финансовите системи

Немската корпоративна система на регулиране осигурява на фирмите достъп до капитал, който не зависи напълно от публично достъпни финансови данни или актуални приходи на фирмите. В Германия при финансирането на предприятията банковите кредити играят по-голяма роля. Те предоставят на предприятията възможност да инвестират в по-дългосрочни проекти и да ангажират квалифицирани сътрудници също и през периоди на икономически кризи.

Стопанството се регулира корпоративно. Това означава например, че стратегията на предприятието не се определя единствено от интересите на акционерите, а от интересите на множество представители на обществени интереси. Предприятията се контролират от надзорни съвети, в които наред с представители на банката играят роля също представители на предприятието, представители на наемните работници, както и държавни действащи лица. Поради това стойността на съответните акции от предприятието и интересите на акционерите са много по-малко важни за регулирането на предприятието отколкото в САЩ.⁴⁰⁴

Вътрешната структура на фирмите

Вътрешната структура на фирмата подсилва тази система на мрежов мониторинг. Съвсем различно от либералните пазарни икономики, в Германия топ мениджърите почти нямат поле на действие за едностранни акции. Вместо това при

---

⁴⁰³ Пак там.

⁴⁰⁴ Пак там, с. 22 – 24.

важни за предприятието решения мениджмънтът трябва да си осигурява съгласието не само на надзорния съвет, в който седят заедно представители на наемните работници и акционери, но и мнението на други мениджъри, доставчици и крупни клиенти. Тази структура на консенсусно намиране на решението поощрява обмена на информация и подкрепя развитието на мрежовия мониторинг.

В координираните пазарни икономики за мениджмънта се предвиждат стимули, които подсилват действията му в служебните мрежи. Сключват се по-скоро трудови договори, които залагат на дългосрочна заетост. Тъй като мениджърите се поощряват от фирмите да инвестират в способността си за гарантиране на консенсуса, те внимават да запазват реномето си. В резултат на всичко това мениджърите в координираните пазарни икономики са поставени по-малко под непрекъснат натиск за рентабилност, отколкото мениджърите в либералните пазарни икономики.⁴⁰⁵

Индустриалните отношения

В координираните пазарни стопанства много предприятия прилагат производствени стратегии, които разчитат на високо квалифицирана работна ръка. Трудовата автономия на тази работна ръка е много висока. Тези хора са мотивирани да споделят с мениджмънта информации, необходими за подобряването на продуктите и на производствените процеси. Предприятията с такава производствена стратегия са принудени „да задържат” своята работна ръка. Те се чувстват застрашени, когато други предприятия се опитват да примамват тяхната работна сила. Работниците пък, които предават своите информации на мениджмънта на фирмата, се излагат на опасността да бъдат „експлоатирани”. По тази причина координираните пазарни икономики се нуждаят от институции, които да могат да решават проблемите в индустриалните отношения.

В немската система на индустриални отношения на равни-

---

⁴⁰⁵ Пак там, с. 24.

щето на индустрията се провеждат тарифни преговори между профсъюзите и обединенията на работодателите, при които се определят заплатите. В даден промишлен отрасъл за работниците с еднакво ниво на квалификация се определя еднаква заплата. Тази система прави трудно за фирмите да примамват работници от други фирми. Освен това тя гарантира на работниците, че за ангажимента си към фирмата ще получат възможно най-високата заплата. Подобна координация на преговорите в стопанството намалява също инфлационните ефекти от споразуменията за заплатите.

Допълнение към тези институции на равнището на предприятието е системата от заводски съвети, които се състоят от избрани представители на работниците. Тези заводски съвети имат определени права на паритетно участие по отношение на уволняване и условия на труд. Като защитават работниците от своеволни уволнения или промени на трудовите условия, заводските съвети ги стимулират да инвестират в специфични за предприятието квалификации и да се стараят повече. Работата на заводските съвети може да бъде ефективна, само ако двете страни – обединение на работодателите и профсъюз – успеят да сключат добри договори. Профсъюзът действа като външен гарант за работата на заводските съвети.⁴⁰⁶ В Германия профсъюзите са относително силни. Съществува висока правна защита на заетостта. Поради това пазарът на труда е по-малко гъвкав, отколкото например в САЩ.

Системата за професионално обучение и продължаване на обучението

За работата в координираните пазарни икономики е типична силната необходимост от специфични за отрасъла или за фирмите умения. Поради това системата за професионално обучение и за продължаване на обучението, която предоставя на работниците тези умения, притежава голямо значение за една координирана пазарна икономика като тази на Германия. В та-

---

⁴⁰⁶ Пак там, с. 24 – 25.

кава система работниците могат и трябва да очакват, че след определено обучение ще получат доходна работа. Фирмите обаче, които инвестират в обучение, съответно продължаване на обучението, се нуждаят от гаранции, че техните работници ще придобият необходимите за прилагане умения и няма да бъдат примамени от други фирми, които сами не са инвестирали в обучението на своите работници. В координираните пазарни икономики тези проблеми се решават по различен начин.

Германия се опира на организации на работодателите и на профсъюзите, които обхващат промишлеността и наблюдават публично подкрепяната система за обучение и продължаването му. По-големи предприятия биват насърчавани да назначават младежи, подлежащи на обучение, както и да гарантират участието им в системата на обучение. По този начин профсъюзите и обединенията на работодателите ограничават „авантата”, т. е. избягва се положението фирми, които не са участвали в обучението, да печелят от усилията и инвестициите на другите за обучение. Благодарение на това, че в цялата промишленост се преговаря по планове за обучение и изисквания за квалификация, се гарантира, завършващите определени курсове на обучение да могат да работят не само във фирмите, в които са били обучавани, но и в други фирми. От друга страна се гарантира също така, в обучението да се придобиват умения, от които има нужда съответната фирма. Обединенията на немските работодатели представляват разгърнати организации, които предоставят на членовете си много предимства и към които принадлежат повечето фирми от даден сектор. Те са пласирани много добре и могат да предоставят необходимия „мониторинг”, който се очаква от системата, както и съвещателните форуми, на които се определят стандартите и квотите за обучението. По този начин лицата, които са приключили дадено обучение, разполагат както със специфични за фирмата умения, така и с общи способности, които да им предоставят възможност за заетост на друго място.⁴⁰⁷

---

⁴⁰⁷ Пак там, с. 25 – 26.

Отношенията между предприятията

В координираните пазарни икономики много предприятия ползват в широк мащаб дългосрочни трудови договори. Поради това обменът на високо квалифициран научен и технически персонал между предприятията е много по-ограничен отколкото при либералните пазарни икономики. В съответствие с това технологичният трансфер е по-ограничен. Предприятията се намират обаче в тесни връзки помежду си, за да могат да съдействат за разпространението на определени технологии в стопанството. В Германия тези връзки се подкрепят от редица институции. В кооперациите или други производствени и търговски обединения новите технологии се насърчават, като съвместно с чиновници се определя, къде и как може да се подобри работата на дадена фирма и какви публични средства могат да се мобилизират за тази цел. Достъпът на тези производствени или търговски обединения и кооперации до частни информации за сектора спомага, програмите за публична подкрепа да се реализират действително ефективно.

Освен това значителна част от изследователската дейност се финансира често пъти в съдружие с фирми и полупублични изследователски институции. Обичайните технически стандарти, които се стимулират от промишлените обединения, подкрепят разпространението на новите технологии и допринасят за формирането на една обща база от знания, която насърчава сътрудничеството между персонала на няколко предприятия. Освен това в Германия се утвърди система за правно съгласуване чрез договори, която насърчава сключването на договори между фирмите и така подкрепя този вид трансфер на технологии.⁴⁰⁸

Политическата култура и гражданското общество

Демократичното участие и националната идентификация са важни елементи на политическата култура на всяка страна. В сравнение с други европейски страни населението на Феде-

---

⁴⁰⁸ Пак там, с. 26.

ралната република се намира в края на скалата за национална гордост. Дори в разкъсваната от езикови конфликти Белгия има повече хора, които се гордеят със страната си отколкото във Федералната република.⁴⁰⁹ Причината за „подтиснатата“ национална гордост се крие до голяма степен в историческия опит с националсоциализма. Идентификацията на гражданите се гради повече на правовата държава, на гордостта от икономическите и социални постижения на системата, както и на великите композитори и поети на Германия.

Демократичното участие в страната е високо. Близко 34% от гражданите упражняват едни или други дейности в смисъла на „доброволен“ ангажимент. По този начин във Федерална република Германия 22 милиона души се ангажират граждански.⁴¹⁰ Наред с дейностите в дружества и съюзи, църкви, милосърдни и други общополезни организации, в доброволни агенции, монашески движения или традиционни инициативи, гражданският ангажимент обхваща също работата в партиите и профсъюзите, в доброволните служби, както и сътрудничеството в групите за самопомощ и кръговете за обмен.

Алармиращ за политическата култура в Германия е *спадът на политическия интерес сред младежите*. 14-та студия за младежта на Фондация „Шел“, излязла от печат през 2002 г., доказва следното: Като политически заинтересовани се обозначават вече само 34% от младежите на възраст от 12 до 24 години. (В сравнение с 1999 г. това бяха 43%; през 1991 г. – 57%). Политическият ангажимент също намалява, спада ценностната му позиция по отношение формиране живота на младежите. С това студията потвърждава продължаващата тенденция на „политическа отегченост“ сред младежите. Последната не се изразява автоматически в отхвърляне на демократичната правова държава или в подкрепа на екстремистки тенденции, а в спад на броя на младежите, членувачи в политически партии, профсъюзи и младежки съюзи. Днес младежите се ангажират

---

⁴⁰⁹ Beyme 1996.

⁴¹⁰ Enquete-Kommission „Zukunft des Bürgerschaftlichen Engagements“ 2002.

по-скоро краткосрочно и спонтанно (така например при наводнението от река Одер). Те се боят от дългосрочно обвързване с организации и предпочитат такива форми на ангажимент, които са свързани с конкретни проблеми и проекти.⁴¹¹

Друг признак на политическата култура в Германия е *разликата между нагласите в Изтока и Запада*. В Източна Германия се подчертават по-силно идеалите на социалното равенство и защитата на социалните права, в Запада напротив – тези на либералните свободи. Новите федерални граждани са по-статично (т. е. за по-голяма роля на държавата – б. прев.) и по-социално-държавно настроени, което се дължи не на последно място на това, че зависимостта на хората в новите федерални провинции от социалния трансфер е по-голяма, отколкото на тези в старите провинции.⁴¹² Друга особеност на политическата култура в новите федерални провинции се състои в по-голямата подкрепа за плебисцитните елементи на демокрацията, като референдумите например. Отдаването на предимство на това може да се изведе от положението, че в ГДР наистина се пропагандираше непрекъснато една близка до народа демокрация, на практика обаче такава нямаше.

В новите федерални провинции ПДС, приемницата на ГЕСП, има силна позиция в партийната система. Тя е предпочитан рупор за онези, които професионално, съответно поради убежденията си, са били тясно свързани със системата на ГДР. Освен това тя служи като събирателен басейн за протестни влечения, които не могат да се абсорбират от партиите, възприемани като „доминирани от Запада”. В парламентите на провинциите често пъти има констелация от три партии: ХДС, ГСДП и ПДС.⁴¹³ Тъй като в новите федерални провинции няма църковна среда, ХДС се избира не по религиозни, а по чисто прагматични причини.

В политическата култура на Германия ще преминава още

---

⁴¹¹ Albert / Linssen / Hurrelmann 2002: 3.

⁴¹² Greiffenhagen / Greiffenhagen 2002: 292.

⁴¹³ Пак там, с. 294 – 295.

дълго време една разграничителна линия между Изтока и Запада. Това трябва да се разбира винаги на фона на ясната демографска, политическа и икономическа асиметрия в новообединена Германия.

7.6. Япония ⁴¹⁴

Социалдемократическата партия никога не е играла централна роля в японската политика. Въпреки това един вид социална демокрация се осъществява в Япония от цялата обществена, политическа и икономическа система, отличаваща се с високо развити и ориентирани към консенсус процеси при постигането на решения. Наред с изключително прогресивно съставената конституция централни елементи на социалната демокрация са изявеното съзнание на населението за справедливост и национализъмът.

Политическата система

Японската система на благоденствие се изнася от една плуралистична политическа система. Силно открояващ се признак на тази система е продължилото десетилетия доминиране на Либералдемократическата партия, която след кратко прекъсване през 1993 – 1994 г. от 1995 г. отново излъчва министър-председателя. Относително късно, в края на 60-те години на миналия век, се разшири спектърът на опозиционните партии. Временно придоби тежест предимно Японската социалистическа партия. По тази причина политическата система на Япония често пъти се критикува като недемократична, по отношение постигането на политически решения обаче тя представлява система, ориентирана подчертано към преговори. Последното е институционализирано под формата

---

⁴¹⁴ Тази глава е съставена на основата на следния текст: Lee, Eun-Jeung (2004): Soziale Demokratie in Japan. Elemente sozialer Demokratie im japanischen System. In: Meyer, Thomas: Theorie der sozialen Demokratie. Band II.

на *шингаikai* (съвещателни комисии на министерствата). Чрез тези уж държавни комисии в работата на министерствата или на министър-председателя са интегрирани съюзи по интереси, представители на обществеността и специалисти. Чрез тях политическата общественост разполага с един установен от закона канал за участие във формирането на политиката. Същевременно *шингаikai* предоставят в ръцете на японската държава средство, чрез което в процесите за вземане на решения да се интегрират възможни конфликтни потенциали, като за целта в тези съвещателни комисии се назначават хора, участващи в съответните полета на политиката или съответно засегнати от проблемите. Постигането на решения в тези комисии почива на консенсус, поради което процесите са обикновено доста продължителни.

Национализъмът

До средата на XIX век Япония развиваше своя собствена политическа и социална система до голяма степен изолирано от външния свят. Насилствено постигнатото отваряне на страната през 1854 г. беше посрещнато от населението на Япония като голямо унижение.⁴¹⁵ Оттогава Япония се опитва да намери връзката с европейските държави и САЩ и да е в крак с тях. В западноевропейските страни бяха изпратени чиновници, за да събират там систематично опит и да го пренасят в Япония. Така например японската система за пенсиите и здравеопазването беше ориентирана по модела на Бисмарк. Японският национализъм намира отражение в стремежа да станат толкова силни, съответно богати, както напредналите страни. Освен това по време на петролната криза през 70-те години на миналия век национализмът имаше за страната интегриращо въздействие. Осъзнаването на накърняемостта на Япония като страна, зависима от вноса на суровини, повиши непосредствено готовността за сътрудничество както от страна на работо-

---

⁴¹⁵ През епохата Едо (1603 - 1868) японците изолираха страната си от външния свят. (Stahncke 1998: 135).

дателите, така и на наемните работници. В това също се крие мобилизиращ ефект на национализма. Мобилизирането на населението в Япония става обаче също и чрез дялово участие в плодовете на стопанския прогрес. Това допринесе съществено за консолидирането на социалната демокрация след 1975 г.

Системата на основните права

Японските профсъюзи са независими и активни. Международната организация на труда критикува обаче закони, които забраняват на войниците, полицаите и пожарникарите да стават членове на профсъюз и/или да стачкуват. Държавните чиновници също не могат да стачкуват и могат да бъдат подложени на рестрикции, що се отнася до преговорите по колективните тарифни договори.⁴¹⁶ Правото на стачка се гарантира следователно само частично.

Основното право за равнопоставеност между мъжете и жените в Япония също не е гарантирано напълно. За японските жени изгледите за кариера са ограничени, освен това те са подложени на дискриминация при заплащането на труда. Според по-нови доклади на обединенията на японските профсъюзи широко разпространен е също сексуалният тормоз на работното място. Наистина сексуалният тормоз и изнасилването се наказват по закон, но наказанията са в много малък размер.⁴¹⁷ Японските малцинства айну и буракумин, както и близо 630 000 корейци в Япония са дискриминирани обществено и икономически.⁴¹⁸

В конституцията на японската държава наистина са заложени *правото на труд* (член 27) и *правото на достойно за човека съществуване* (екзистенциален минимум, член 25), но според обща юридическа интерпретация тези два члена не дават право на съдебна претенция. Въпреки това те образуват безспорната основа на социалната държава в Япония. Освен това японската конституция е фиксирала в член 11 и член 97, че

---

⁴¹⁶ Freedom House 2003.

⁴¹⁷ Пак там.

⁴¹⁸ Пак там.

човешките права са ненакърними вечни права, които подобават на гражданите преди всичко и единствено на основата на тяхното съществуване като хора.

Социалната държава

В международното сравнение за публичните социални разходи в съответствие с брутният социален продукт Япония се намира в долния край на скалата на високо развитите индустриални нации. През 1991 г. за публични социални разходи бяха използвани само 14.1% от брутният социален продукт. С това Япония е след САЩ (16.2%), а в сравнение с Германия (29.1%) използва за публични социални разходи само наполовина по-малко пари. Причината се крие в значителна степен в това, че в Япония социалните услуги се финансират отчасти по друг начин, за разлика от сравняваните страни.

Въпреки че японската конституция съдържа клауза за социална държава предвид своя член 25 и още през 1947 г. бяха приети закони в няколко социални сфери, Япония се смята за страна със закъсняло социално развитие. Едва през 1970 г. се започна с изграждането на разгърнатата система за социално обезпечаване. Това е свързано с обстоятелството, че Либералдемократическата партия наистина дълго време се възхищаваше на социалната държава от западен тип, като я представяше за свой идеал, започна да го осъществява разгърнато обаче едва под нарастващия натиск на гражданите и общините. Критиката към политиката на Либералдемократическата партия под девиза „първо икономиката“ се засили през 60-те години на миналия век също поради замърсяването на околната среда. Особености на японската социална система са безплатното медицинско обслужване за възрастните хора над 70 години, което беше въведено под натиска на Японската социалистическа партия и други опозиционни партии, както и в подчертаването на политиката по отношение на пазара на труда и заетостта. Политиката на заетостта играе ключова роля в японската система на благоденствие и има за цел осигуряване на екзистен-

цминимума. Правото на достойно за човека съществуване се интерпретира така, че гражданите трябва да разполагат преди всичко с работно място, за да могат сами да си обезпечат съществуването. Държавата гарантира екзистенциминимум само тогава, когато не може да се намери работно място нито по собствена, нито по държавна инициатива.

Петролните кризи не доведоха в Япония до разграждане на системата за благоденствие, но пък се стигна до смяна на перспективите. Докато държавата на благоденствието от европейски характер служеше за образец на японската политика до началото на 70-те години на миналия век, сега Западът загуби функцията си на образец. Япония не искаше чрез по-нататъшно институционализиране на държавата на благоденствието от европейски тип да губи в международната конкурентоспособност. Издигна се девизът за „общество на благоденствието от японски стил“. За това при производството на благоденствие трябваше да се постави по-голяма тежест върху семейството и върху общността. Все пак това не съдържаше разграждане на социалните услуги, а само риторично разместване на акцентите и напасване на експанзионистката скорост на социалните разходи към новите икономически дадености и към очакваните демографски размествания. От 1951 до 2000 г. държавните социални разходи се увеличиха многократно. Лек спад може да се отбележи само през годините от 1988 до 1991, когато Япония преживя безпрецедентен икономически бум.

Финансирането на японската социална държава е смесено. Пенсионното и здравното осигуряване, както и това за индивидуални социални и медицински грижи, за злополука и безработица се финансират от вноските на работодателите и наемните работници. Вноските са все пак значително по-ниски от тези в Германия. Освен това обезпечаването за безработица и пенсионното осигуряване (само основната пенсия) се дотират със средства от държавата. При здравното осигуряване пациентът плаща, освен вноските си, допълнително 20 до 30% от разходите по лекарското обслужване.

Типът капитализъм

Япония принадлежи – подобно на Германия, Холандия и Швеция – към *координираните пазарни стопанства*.⁴¹⁹ В Япония обаче пазарното стопанство не се координира, както в Германия, в рамките на индустриалните сектори, а в рамките на групи от фирми. Най-важните мрежи от предприятия са изградени на принципа *кайрецу*, т. е. на групи или семейства от предприятия и произтичаща от това плътна мрежа от връзки, надхвърлящи границите на секторите. Най-важната форма на тази координация е *вертикалният кайрецу* с главно предприятие в центъра на цяла група от малки предприятия.

Докато в Германия предприятията от рамките на даден промишлен сектор си сътрудничат също в деликатни области, японската икономика носи отпечатъка на остра конкурентна борба между предприятията от един и същи бранш. Поради това координираното сътрудничество в деликатните браншове се осъществява в Япония по-скоро на принципа на същия този *кайрецу*, следователно между предприятия, които оперират в различни сектори, но са се организирали в семейство от фирми.

Структурата на това *координиране кайрецу* оказва важно въздействие върху системите за професионално обучение и обичайните методи за трансфер на технологии. Организираната в предприятията квалификация, трансферът на технологии и определянето на промишлените стандарти протичат почти изключително в рамките на вертикалния *кайрецу*. Работниците се насърчават да усвояват специфични за фирми или за групи от фирми умения, които могат да се ползват в цялото семейство от фирми. За да убедят работниците да инвестират в тези твърде специфични обучения, предимно големите предприятия предлагат като насрещна услуга за това заетост за цял живот.

За да могат да спазят подобни обещания, японските предприятия са развили способността да се приспособяват бързо към нови продукти и продуктови области и да разместват работна ръка според нуждите в рамките на групата предприятия

---

⁴¹⁹ Hall / Soskice 2001: 19.

тия на принципа *кайрецу*. Производствената система, която се основава в съществени линии на координиране по принципа *кайрецу*, извлича предимства от това високо ниво на интеграция на персонала в предприятията, съответно групата от предприятия. За да могат да задълбочат това, японските фирми са развили също „профсъюзи по предприятия”, които предоставят на работниците възможности за паритетно участие в делата на даденото предприятие.

Погледнато в общи линии, японската стопанска система почива на следните три стълба: *Първо*, системата на японския мениджмънт, *второ*, консултационните системи на заводско и политическо равнище (трипартийна), и *трето*, „базирания на банки модел stakeholder”. Тези три стълба са тясно обвързани помежду си, така че същността на стопанската система може да се разбере само в този общ контекст.

Системата на японския мениджмънт

През втората половина на 80-те години на миналия век в автомобилната индустрия се открие японска преднина, което принуди американските и европейските конкуренти да се запознаят с нови форми на промишлената организация на труда по японски образец, за да наваксат преднината на японците в производителността.⁴²⁰ Тайната на японския успех беше разкодирана от учени от Технологическия институт в Мазачузетс, САЩ, които през периода 1984 – 1989 г. изследваха 90 монтажни завода на автомобилната промишленост в 14 страни. Те използваша за първи път понятието „постна продукция” („lean production”) (lean: „сух”, „постен”, но и „предпочитам”, „изнудвам” – б. пр.), като обозначаха с това организацията на производството в предприятията на „Тойота”, тъй като тук – в противовес на западните автомобилни предприятия – от всички производствени ресурси се използваше по-малко: половината от персонала във фабриката, половината от производствената площ, половината от инвестициите в инструменти, по-

---

⁴²⁰ Friedrich / Wiedemeyer 1998: 113 и следв.

ловината от времето за развойна дейност по нов продукт и т. н. За своето производство японците се нуждаеха много по-малко от половината на необходимата складова наличност, правеха по-малко грешки и произвеждаха по-голямо многообразие от продукти. На японските автомобилни заводи бяха необходими средно 16.8 монтажни часа за една кола, докато американските заводи се нуждаеха по това време от 25.1 часа, а европейските заводи от 36.2 часа за кола.⁴²¹

Скоро стана ясно, че преднината на японското постижение не е обусловена технологично, а почива на изменение в промишлената организация на труда, чието ядро е колективната работа, която обхваща обаче и други елементи и може да бъде описана с „КАИЗЕН” (буквално: „промяна към добро” или „непрекъснато подобряване”). Предприемаческата философия „каизен” характеризира не само стопанския живот на японците, но също и социалния и домашния им живот. В предприятието тази философия е база за сътрудниците и за ръководните кадри. Тя означава, че всички трябва да се стараят да постигнат подобрения, да избягват в предприятието всякакъв вид разточителство, да се чувстват задължени към „концепцията нула грешки”, да поставят на преден план мисълта за качеството на работата и чрез постоянен контрол да гарантират качеството в смисъл на изискванията на клиентите. Японският пример беше пренесен скоро в американските и европейските предприятия. Въздействията на тази нова организация на труда върху заетостта са все пак спорни.⁴²²

Системи за консултации на равнище предприятие

През 80-те и 90-те години на миналия век във връзка със западната дискусия за дееспособността на японското стопанство ставаше дума винаги за миролюбивото и дисциплинатата на японските работници. Те били „абсолютно лоялни към предприятието и работят с най-голяма отдаденост за

---

⁴²¹ Пак там, с. 115.

⁴²² Пак там, с. 117 и следв.

фирмата си”.⁴²³ Ако човек би хвърлил при това само бегъл поглед върху историята, би му станало веднага ясно, колко безпочвени са подобни изказвания. Защото японските работници почти не се различават от своите чуждестранни колеги. И при тях сигурността на работното място и повишаването на доходите също са в центъра на интереса. За постигането на това те се организират и се борят, когато сметнат, че е необходимо. Това показват честите стачки непосредствено след Втората световна война. До началото на 70-те години на миналия век подчертано силното ляво крило на профсъюзите се състоеше от т. нар. „борчески” групи.⁴²⁴

Действително *степената на организираност* на трудозаемците в Япония е намаляла от близо една трета през 70-те години на една пета понастоящем. Този спад може да се обясни в съществени линии с нарастването на зависимите заети. За периода от 1970 до 2001 г. техният брой се повиши от 33.5 на 53.7 милиона. В противовес на това броят на работниците, организирани в профсъюзи, остана от средата на 70-те години постоянен. *Японските профсъюзи са представени добре преди всичко в големите предприятия* (в индустрията, транспорта и комуникациите) *и в държавния и полудържавния сектор*. В предприятията с повече от 1 000 работници степента на организираност от 1960 г. е кръгло 55%. В противовес на това в по-малките предприятия с 100 до 999 работника степента на организираност е само 17%, а в предприятия с по-малко от 100 работника тя е едва 1.3%.⁴²⁵

Най-късно от средата на 70-те години на миналия век в Япония се установи твърдо настоящата форма на индустриални отношения. Тя има преди всичко два стълба: първо, *колективните преговори за заплатите*, и второ, *паритетното участие на работниците на всички равнища*. При колективните японски преговори за заплатите – за разлика от Германия – *не се*

---

⁴²³ Okumura 1992: 21.

⁴²⁴ Shinkawa 1990: 252 – 275.

⁴²⁵ Пак там.

склучват браншови или разгърнати договори. Преговорите се водят между заводските профсъюзи и предприятията, все пак в тясна съгласуваност с висшестоящите им организации. По този начин в рамките на няколко седмици възникват ориентировъчните моменти за преговорите по заплатите в предприятията. След сключването на първите договори в най-значимите предприятия тръгва вълна от сключване на договори в рамките на няколко седмици първо към другите големи предприятия, а след това към средните и малки предприятия. При това винаги се отчита ситуацията в конкретното предприятие.⁴²⁶ В крайна сметка резултатите от тези преговори почти не се различават от онези, които се постигат в системи с браншови тарифни договори. С величината на предприятията варира също големината на заплатата. В по-малките предприятия (10 до 99 работника) годишният доход е близо с една трета по-нисък от този в предприятия с повече от 1 000 работника.

По отношение на *паритетното участие на работниците* следва да се отбележи следното: За периода между 1975 г. (9.9%) и 1990 г. (15.2%) делът на нередовно заетите работници спрямо всички заети в Япония се повиши с над 5%.⁴²⁷ Най-голямата група нередовно заети са работещите на съкратено работно време. От 1985 до 1995 г. техният брой се увеличи от 3.6 на 5.56 милиона.⁴²⁸ При това трябва да се има предвид, че те често пъти работят също толкова часове, колкото и тези на пълно работно време. Преобладаващото мнозинство на нередовно заетите са жени. *Интересите на работниците в новите нередовни форми на заетост обаче се игнорират от профсъюзите на предприятията.* Тъй като мениджмънтът може да променя гъвкаво броя на нередовно заетите работници според конюнктурната ситуация, отношенията на трайна заетост на редовно заетите работници са защитени. Повечето профсъюзи в предприятията не се застъпват за нередовно за-

---

⁴²⁶ Kamppeter 2003: 36 – 38.

⁴²⁷ Seifert 1998: 106.

⁴²⁸ Пак там, с. 106.

етите, които първи са засегнати от уволнения.⁴²⁹

Тези дефицити в представянето на интересите от профсъюзите доведоха до нови организационни инициативи. В редица градове възникнаха т. нар. общински съюзи, които се опитват да организират на местно ниво всички наемни работници, независимо от формата на тяхната съответна заетост. Междувременно възникнаха също професионални съюзи, които представляват само наемни работнички, например като Женският профсъюз Токио (Josei Yunion Tokyo), основан през 1995 г.

Системи за консултации на политическо равнище

Начинът, по който държавата оказва влияние върху икономическия процес, винаги възбужда духовете на западните търговски партньори на Япония. В Япония е нещо самопонятно държавата да се намесва в икономическия живот и да се опитва да му влияе в свой смисъл. Инструментите за държавно насочване се разпростират, наред с традиционните мерки за глобално регулиране, от съвместни планове на министерства и предприятия с цел експанзия или свиване на определени икономически сфери, през обезсилване правото на конкуренция в дадени случаи и допускане на губещи рецесивни картели чак до координирани усилия в изследователската и развойна дейност.⁴³⁰

Важно средство за оказване на въздействие върху общия стопански „климат“ е административното направляване (Gyosei Shido), до голяма степен неформалното влияние на бюрокрацията. То се основава на тясна връзка между чиновнически елити, политици и водещи фигури от икономиката. В Япония се подчертава силно и официално кооперативният елемент в отношенията между държавата и стопанството. Тук всичко става на основата на препоръки. Държавата и предприятията вземат решения дори за бъдещите перспективи на цели индустрии и предприемат в съгласуваност помежду си целенасочени мерки за насърчаване и реструктуриране. Поради

---

⁴²⁹ Пак там, с. 106.

⁴³⁰ Reszat 1998: 280.

това държавното направляване е запознато с потребностите на стопанството и скроено в съответствие с това, много повече отколкото в други страни.

Базираният на банки ”модел stakeholder”

Япония, също като Германия, се смята за страна, в която състоянието на предприятията почива на „базиран на банки модел”, съответно „стейкхолдър модел”.⁴³¹ Подобно на Германия финансирането на инвестициите става в съществени линии през банковата система, като финансовите институции и индустриалните предприятия контролират преобладаваща част от акционерния капитал, а именно 68.4% за 1995 г.⁴³² Това не е било винаги така: през 19949 г. 69.1% от акционерният капитал се е намирал в ръцете на частни, неюридически лица.

В хода на демократизацията и демилитаризацията непосредствено след Втората световна война американските окупационни служби разбиха големите концерни (*зайбацу*). Индивидуалните крупни акционери изчезнаха и акциите се разпръснаха широко. Антимонополният закон от 1947 г. забрани на юридическите лица да придобиват акции на собствена сметка.⁴³³ Вследствие на това преобладаващата част от акциите се притежаваше от частни лица. През тази фаза бе още открит въпросът накъде да се развива японският капитализъм.⁴³⁴

След редица изменения и допълнения на антимонополния закон, първото от които беше прието още през 1949 г., забраната се отслаби и в Япония започна „корпоративизирането на притежаваните акции”.⁴³⁵ През фазата на голямата инфлация много частни акционери продадоха акциите си. Вследствие на това през 1960 г. техният дял от общата наличност акции стана само 46% , а през 1991 г. той падна на 23.2%. В резултат на промените и допълненията в антимонополния закон от 1953 г.

---

⁴³¹ Jackson 2001: 121.

⁴³² Jackson 2001: 121.

⁴³³ Okumura 1992: 22 – 25.

⁴³⁴ Пак там, с. 153.

⁴³⁵ Пак там, с. 22 – 25.

се увеличиха значително връзките на взаимно обвързване между предприятията. Чрез организацията на редовни събрания на фирмените шефове те се формираха наново като групи предприятия.⁴³⁶ „Корпоративизирането“ получи нов тласък, когато през 1964 г. Япония стана член на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие и по този повод трябваше да одобри едно либерализиране на капиталовите пазари. Страхуваха се, че така чуждестранният капитал би могъл да изкупи в големи размери акциите на японските предприятия. Начело с автомобилното предприятие „Тойота“ големите японски предприятия пуснаха в ход акцията „сигурно притежание на акции“ („*antei kabunushi kosaku*“). Предприятия купуваха и продаваха едни на други акциите си, обикновено в рамките на една и съща група предприятия. Оттогава в основната структура на акционерната собственост не са се променили много неща. През 1995 г. 7.4% от акциите се държат от чуждестранни, повечето институционални борсови инвеститори, които със своите чести покупки-продажби на акции внесоха значителен безпорядък в пазарите на акции, а в отделни случаи можаха дори да получат контрол върху японски предприятия.

Политическата култура и гражданското общество

Японската политическа система се опира на силно интегрирана политическа култура, която се определя недвусмислено от нормативната претенция за равенство. През 50-те и 60-те години на миналия век, т. е. през фазата на много високите проценти на растеж, доверието в демократичната политическа система беше голямо. По това време хората бяха убедени в равенството на шансовете в японското общество. От 70-те години насетне в това се вярва все по-малко. Вместо това японските граждани все по-често произнасят думата „несправедливо“, когато говорят за своето общество. Това впечатление може би изненадва, като се има предвид именно образцовото разпределение на доходите, погледнато в рамките на междуна-

---

⁴³⁶ Пак там, с. 48.

родното сравнение, макар че през 90-те години индексите на разпределение фактически малко се влошиха. Съзнанието за несправедливост произтича в действителност от усещането, че вече не се възнаграждават личните усилия, а постижението. Към това се прибавя положението, че социалните слоеве очевидно повече отколкото преди се възпроизвеждат в съответствие с образователното ниво на родителите, което действа потресаващо за вярата в откритото японско общество на образованието, в което всеки ще намери мястото си според своите надареност, способности и лични усилия, независимо от произход и имущество.

Това изменение в съзнанието протича паралелно с промяна на ценностите. От края на 60-те години на миналия век в Япония се забелязва възход на нови „постматериалистични“ ценностни представи. Те образуват основата за редица социални движения, които имаха и продължават да имат голям успех преди всичко на общинско ниво. Броят на участващите в различните граждански инициативи и доброволни организации се измерва с милиони. Гражданското общество в Япония е силно, въпреки че само много малко организации и обединения имат свои политически представителства на национално равнище.

Перспективата

В Япония са налице всички елементи на една социална демокрация. Тя беше създадена все пак без мощна социалдемократическа партия и без социалдемократически идеологически фундамент. Бюрократичните, академичните и политическите елити на страната допринесоха за социалната демокрация, защото в търсенето на ефективни решения те събираха навсякъде по света информации, идеи и концепции и ги внедряваха.

На японската система не ѝ липсват проблемни аспекти. Тъй като е насочена навътре и в нея все още доминира силна националистка компонента, в страната почти няма концепции и практически наченки за интеграцията на чуждестранни малцинства. Имигрирането на работна ръка е започнало отдавна

и очевидно ще се засили в бъдеще. Япония няма да може да се размине с необходимостта да се занимава с такива въпроси. Понастоящем чужденците нямат всички права, които се обезпечават от конституцията. Етническите малцинства, като например *айну* в северните части на Япония, все още се дискриминират. Наистина от 90-те години правното им положение се подобри, но не в достатъчни размери.

Равноправието на половете също се нуждае от значително подобряване. Същото се отнася до подкрепата за бездомните, надничарите и нуждаещите се от социални помощи. Освен това преодоляването на миналото си остава гложещ проблем, който тегне върху отношенията със съседните страни. От тези открити проблеми пада сянка върху социалната демокрация в Япония с нейните разгърнато изградени и дееспособни системи за социално обезпечаване.

7.7. САЩ ⁴³⁷

Политическата система

САЩ са ясно подчертана *президентска правителствена система*. Характерна за страната е нейната дуалистична структура: парламентът и правителството притежават съответно самостоятелна легитимност чрез избирателите, по отношение на своята дееспособност са обаче взаимно зависими.⁴³⁸ Изпълнителната и законодателната власт са изградени като самостоятелни конституционни органи, дейността им се преплита многообразно. Президентът не може да бъде отстранен от длъжност от конгреса по политически причини, а той като насрещен ход не може да разпусне парламента. Израз на тази независимост е също така *повелята за несъвместимостта*,

---

⁴³⁷ Тази статия беше съставена на основа на следния текст: Hinchman, Lew (2004): The United States: a liberal welfare state? In: Meyer, Thomas: Theorie der sozialen Demokratie. Band II.

⁴³⁸ Lehner / Widmaier 2002: 115.

според която членове на правителството не могат да са членове на конгреса.⁴³⁹ В САЩ *президентът се избира* де факто *от народа*. При това става дума за мажоритарен избор. Депутатите от *Камарата на представителите* се избират на всеки две години също така пряко от народа. В *Сената* всеки от 50-те федерални щата на САЩ е представен от двама сенатори, които се избират с мандат за шест години.⁴⁴⁰

Американската правителствена система е силно повлияна от учението на Монтезкьо и Джон Лок за разделението на властите. А то се обявява за разделение при същевременно взаимодействие на властите, за да се предотвратява злоупотребата с власт. Като се следва тази концепция, е създадена система от разделени и кадрово, както и по легитимност независими, но в голяма степен взаимодействащи помежду си, институции. От една страна, всеки конституционен орган има собствена сфера от компетенции, от друга страна, компетенциите са преплетени така, че всяка инстанция има определени права за ефективна намеса в компетенциите на другите инстанции. По този начин системата се състои от една обвързаност от институции, които се контролират взаимно: система от „*проверки и баланси*” (*checks and balances*). Тя има за цел да пречи на едно силно правителство да се намесва решаващо в икономиката и обществото.

Следователно американската конституционна система е насочена към възможно *най-голямо разделение на властите и ограничаване на силата им*, а с това по-специално и към *ефективна защита на индивидуалните свободи* от неоправдана държавна власт. Конституционната система се описва по-подробно от следните признаци:⁴⁴¹

- *Законодателната власт* е в конгреса, чиито камари (сенат и камара на представителите) си взаимодействат равноправно. Президентът трябва да одобрява всички закони, преди да влязат в сила.

---

⁴³⁹ Пак там, с. 115.

⁴⁴⁰ Пак там, с. 116 – 117.

⁴⁴¹ Пак там, с. 119.

- *Изпълнителната власт* е в ръцете на президента, който е едновременно държавен глава и шеф на правителството. При своите решения той е задължен обаче да търси съвета и одобрението на сената.
- *Висшата съдебна власт* е делегирана към *Върховния съд (Supreme Court)* и назначаваните от конгреса федерални съдилища. *Върховният съд* може да обяви всеки закон за противоконституционен и да се намеси по този начин дълбоко в компетенциите на законодателната власт.
- Хоризонталното разделение на властите между изпълнителна, законодателна и съдебна се допълва от едно *вертикално разделение на властите* под формата на ясно изразена федерална държавна структура.
- Американската конституция съдържа *гаранция за либералните граждански права*, но не и за социалните и икономическите права. Уважаването на гражданските права от страна на държавата подлежи на съдебен контрол.

В американската политическа система не се придава *основна функция на конкуренцията между партиите*.⁴⁴² В сравнение с партиите от парламентарните системи американските партии едва ли могат да се разглеждат като влиятелни институции за регулиране на политиката; те са предимно организации за предизборна борба. В програмно отношение те са слабо изявени, не излизат на избори с разработена правителствена програма, а в конгреса обикновено не оперират като сплотени фракции. Изпълнителната власт не се сформира от фракции. В сената и в камарата на представителите партийната принадлежност има малко значение при вземането на решения; решаваща роля играят по-скоро връзките и интересите на отделните членове на конгреса.⁴⁴³

През изминалите две десетилетия обаче важността на партиите в политическата система нарасна значително и изкрис- тализира една досега непозната програмна поляризация.⁴⁴⁴ От

---

⁴⁴² Пак там, с. 121.

⁴⁴³ Пак там, с. 121.

⁴⁴⁴ Seelaib-Kaiser 2001: 282

80-те години на миналия век американските партии се различават идеологически повече една от друга и формулират ясно намеренията си за политически действия. Тенденцията на идеологическа поляризация продължи да се засилва и през 90-те години.⁴⁴⁵ Би следвало да се изчака, за да се види дали тази тенденция ще се стабилизира.

Един *централен проблем на американската правителствена система* се крие в ниската степен на интегриране и съгласуваност в действията на държавата. Голямата институционална диференцираност на системата и ниската интеграционна способност на партиите благоприятстват значително влияние на отделни интереси. Вследствие на това политиката е по-малко координирана и променлива.⁴⁴⁶

САЩ са типичен пример за *плуралистична демокрация*. Американската правителствена система разполага наистина със значителен потенциал, когато става дума за високо организирани интереси; но пък често пъти засича, когато се касае за иначе широки, но малко организирани интереси. Това се откроява по-специално при трайните проблеми с интеграцията на етническите малцинства, или при трудностите в социално-политическото овладяване на бедността.⁴⁴⁷

Системата на основните права

В САЩ равноправието на половете е записано в закона и е подкрепено от решения на съдилищата. Наистина жените продължават да получават средно по-малко от мъжете, но при висшистите разликата между заплатите става все по-малка. Средната заплата на една 20-годишна жена почти не се различава от тази на един мъж на същата възраст. Жени отдавна избират професии в сферата на медицината, правото или журналистиката. В журналистическите и правните висши училища те са вече дори повече от половината студенти.⁴⁴⁸

---

⁴⁴⁵ Пак там, с. 282.

⁴⁴⁶ Lehnert / Widmaier 2002: 124.

⁴⁴⁷ Пак там, с. 149.

⁴⁴⁸ Freedom House 2003.

В сравнение с другите анализирани държави неравенството в доходите и в здравеопазването на САЩ е относително голямо. В противовес на това нормата на безработните е ниска – 4.1 % за 1999 г.⁴⁴⁹

Въпреки че американската конституция гарантира на работниците правото на обединяване в профсъюзи, както и на тарифни преговори, работническото движение е относително слабо. Само малко над 13% от работниците и по-малко от 10% от заетите в частната сфера членуват в даден профсъюз. Ниската степен на организираност на наемните работници може да се обясни, от една страна, с културни фактори, от друга страна, обаче със силната съпротива на работодателите.⁴⁵⁰

Социалната държава

Законът за социалната сигурност (Social Security Act) от 1935 г. представлява основният американски социалнополитически документ.⁴⁵¹ Той урежда единно за цялата федерация най-важните въпроси на осигуряването при възраст, на изоставените и инвалидите. Всички други социалнополитически сфери се уреждат на равнището на отделните щати, при което съществуват значителни различия по отношение на гарантираните претенции, техния вид, обхват и размер.⁴⁵² Американската социална политика носи отпечатъка на непрекъснати спорове между федерацията и отделните щати относно компетенциите и финансирането на социалните услуги.

Институционалният аранжимент на производството на благоденствие в Съединените щати се характеризира с хегемонията на пазарния принцип. В страната доминира очакването, че държавните мерки не бива да накърняват ефективността на пазарните сили. Вследствие на това липсват държавни предписания за трудовото право. Социалните услуги от страна на

---

⁴⁴⁹ Пак там.

⁴⁵⁰ Пак там.

⁴⁵¹ Kaufmann 2003: 121.

⁴⁵² Пак там, с. 121.

предприятията играят изключително голяма роля за социалното обезпечаване. В случай на безработица преди пенсиониране липсват ефективни предварителни мерки. В САЩ всеки трябва да заслужи препитанието си чрез работа. Публичното стимулиране на заведенията за малки деца е слабо. Грижите за децата се третираат като чисто лична работа.⁴⁵³

На второ място в аранжимента на производството на благоденствие се намира семейството. Неговата солидарност е изключително важна за личната социална защита. Голяма част от градската беднота се дължи на нестабилни семейни отношения.

Държавата предоставя социално осигуряване единствено на ветераните от войните, възрастните и инвалидите. Социалната защита на всички други нуждаещи се групи от населението е от компетенцията на църковните общности и други общополезни организации.⁴⁵⁴

В САЩ се приемат далеч по-големи социални неравенства отколкото в Европа, което представлява съществено условие за *пазарно ориентираната система*. Неравенството по отношение на доходите е по-голямо отколкото в повечето европейски държави.⁴⁵⁵

Други особености на американската система могат да се разяснят на примера на системата на здравеопазването.

Системата на здравеопазване в САЩ, що се отнася до дела на разходите за здравеопазване от доходите на народа, е най-скъпата на света, значително пред останалите. Главната причина за това се крие в *огромните разходи по медицинското обслужване и осигуряването*. Тъй като в САЩ здравеопазването е подчинено също на пазарния принцип за свободното ценообразуване, няма ефективни мерки за предотвратяване повишаването на разноските.⁴⁵⁶ Липсва държавен надзор или достатъчна защита на потребителите. В международното сравнение соци-

---

⁴⁵³ Пак там, с. 122.

⁴⁵⁴ Пак там, с. 122.

⁴⁵⁵ Atkinson 1996.

⁴⁵⁶ Kaufmann 2003: 112.

алното осигуряване при болест е особено неблагоприятно.⁴⁵⁷ В предоставянето на услугите – подобно на образователната система – доминира частният сектор. Регулирането в сектора на здравеопазването се осъществява от гледна точка на пазарното стопанство. Вредите, произтичащи от това, се открояват например при средната продължителност на живота, която при негърките е шест години по-ниска в сравнение с тази при белите жени. При мъжете разликата достига дори осем години.⁴⁵⁸ Относно здравното осигуряване за хората в трудоспособна възраст в САЩ няма държавни предписания. Това има по-специално две последствия: Първо, защитата относно здравното осигуряване е свързана обикновено с трудовото отношение, а най-голямата част от осигурителните вноски се поема от работодателя. По този начин потребителската автономия на осигуряваните е значително ограничена. Второ, уволнените или напускащите работници обикновено губят с работното си място също и защитата на осигуряването.⁴⁵⁹ Кръгло 15% от населението въобще нямат никакво здравно осигуряване.⁴⁶⁰

Образователната система

Някои автори разглеждат образователната политика като ядро на американската социална политика.⁴⁶¹ Не може да става дума обаче за формирана от държавата образователна политика; но в сравнение с Европа може да се говори за устойчиво приравняване на шансовете за образование.⁴⁶² Това е свързано с либертарните и егалитарни идеали на страната, според които образователното дело следва да се грижи за равенство на шансовете при старта в живота. Експанзията на образователното дело в САЩ допринесе също за това, американското общество да се опира на широк среден слой,

---

⁴⁵⁷ Пак там, с. 109.

⁴⁵⁸ Schneider 1994: 475.

⁴⁵⁹ Kaufmann 2003: 111.

⁴⁶⁰ Schneider 1994: 473 – 477.

⁴⁶¹ Heidenheimer 1981.

⁴⁶² Kaufmann 2003: 107.

чиито членове сочат съвсем различен произход.

В САЩ няма държавен монопол в образованието както в Германия. Образователното дело беше основано първоначално от църквите и след това продължено в значителна степен от общините. Без съдействие на федерацията на равнище на отделните щати и на общините се изградиха училища и университети. Следователно участието на църквите и на други частни стожери в образователното дело е много голямо.

Тъй като лицензионното дело в САЩ не се регулира от държавата, дипломите играят много по-малка роля при започването на професионална дейност отколкото в Европа. Поради това системата на трудова заетост в САЩ е съществено повторена отколкото в Европа. Няма и дуално професионално обучение както в Германия. Който желае да се изучи за дадена практическа дейност, се насочва към т. нар. „подготовка за работа” („training of the job“).⁴⁶³

В САЩ реномето на отделните учебни заведения играе далеч по-голяма роля за шансовете за социален възход на всеки отделен човек отколкото в Европа. Освен това в непубличната сфера на общообразователното училищно дело често пъти се изисква значителна училищна такса. По този начин, независимо от разнообразните частни инициативи и стипендии, за семействата с по-нисък доход възникват финансови бариери за достъпа до образование.

Типът капитализъм

САЩ са типичен пример за *либерално пазарно стопанство*.⁴⁶⁴ От гледна точка на народното стопанство либералните пазарни стопанства могат да бъдат също така дееспособни, както и координираните пазарни стопанства, само че те постигат това по друг начин. В либералните пазарни стопанства фирмите са зависими много повече от отношенията на пазара за решаване проблемите на координацията, които в координираните пазарни

---

⁴⁶³ Пак там, с. 108.

⁴⁶⁴ Hall / Soskice 2001: 19.

стопанства се овладяват чрез „непазарна” координация, съответно чрез сътрудничество и стратегическо взаимодействие.⁴⁶⁵

Конкурентоспособните пазари се оказват много силни във всички области на американските предприемачески дейности. Институционалната подкрепа за „непазарни” форми на предприемаческа координация е малка.⁴⁶⁶

Финансовите системи

В САЩ финансирането на предприятията става в меродавна степен през пазара на капитали. При набавянето на капитали особено важен е американският пазар на акции, който се характеризира с много голяма прозрачност и твърде разнородни групи от действащи лица. Помежду си предприятията са слабо обвързани. Няма предприятие, или пък банка, които да имат свой представител в надзорен съвет на някое друго предприятие. Единствената стратегия на предприятието се определя в съществени линии от интереса на акционерите за възможно най-високи дивиденди.⁴⁶⁷ Достъпът до чужд капитал е силно зависим от стойността на фирмата на пазара за акции и от свободно предоставените информации и непосредствени данни за печалбата ѝ, както и от пазарните ѝ оценки. За сливането на предприятия и закупуването им има малко законови ограничения. Толерира се „враждебното поемане” (т. е. „овладяване” на фирмата от конкурента – б. прев.).

Индустриалните отношения

В сравнение с координираните пазарни стопанства профсъюзите и съюзите на предприемачите в САЩ са относително слаби. Законовата защита срещу уволнения е твърде ограничена. Трудовите отношения се характеризират с краткосрочна заетост. Преговори по заплатите има единствено на равнището на предприятията.⁴⁶⁸ За фирмите не съществуват никакви правни изисквания, които да предписват изграждането на за-

---

⁴⁶⁵ Пак там, с. 27.

⁴⁶⁶ Пак там, с. 27.

⁴⁶⁷ Пак там, с. 27 – 29.

⁴⁶⁸ Пак там, с. 29 и следв.

водски съвет. Пазарът на труда е общо взето много гъвкав.

Висшето мениджърско равнище упражнява често пъти неограничен контрол върху предприятието. В съответствие с конюнктурата работниците могат да бъдат назначени краткосрочно, или пък да бъдат уволнени. По този начин предприятията могат да реагират много гъвкаво на развитието на пазара. Но също така силен е натискът за приспособяване към измененията на пазара.

Поради гъвкавия пазар на труда по-скъпите производства, за които дългосрочната заетост на работниците представлява предимство, се прилагат по-малко ефективно.⁴⁶⁹ Типичният американски производствен модел е производството с ниско квалифицирани работници и ниски заплати.

Системата на професионално обучение и продължаването му

В либералните пазарни стопанства системите за професионално обучение и за продължаването му са приспособени към много гъвкавия пазар на труда.⁴⁷⁰ Професионално обучение и продължаването му се предлагат обикновено от образователни институции, които чрез стандартизирано преподаване предоставят по-скоро общи способности и умения. Защото фирмите инвестират с неудоволствие в обучението на своите сътрудници и в предоставянето на специфични индустриални умения, тъй като никога не могат да бъдат сигурни, че други фирми няма просто да примамят обучените от тях сътрудници. В такъв случай тези фирми биха спечелили от ангажимента на първите по обучението, без сами да са инвестирали в това.⁴⁷¹

От гледна точка на работниците, които приемат работни места с краткосрочна заетост и съзнават, че се намират на гъвкав пазар на труда, също не си заслужава да се инвестира в специ-

---

⁴⁶⁹ Пак там.

⁴⁷⁰ Пак там, с. 30.

⁴⁷¹ Пак там.

фични индустриални умения. Защото тяхната професионална кариера зависи по-скоро от общи способности и умения, които да могат да се прилагат разнообразно.⁴⁷² Поради това много програми за обучение и за продължаването му, дори онези за икономика на предприятието или за инженерни науки, залагат по-скоро на предоставянето на общи способности, отколкото на изграждането на специфични компетенции.

По-високото ниво на общо образование намалява естествено разходите за допълнително продължаване на обучението. Поради това фирмите в САЩ наистина инвестират в заводското обучение, но все пак не в тази степен както в координираните пазарни стопанства. Фирмите предлагат продължаване на обучението в „пласиращи се” дейности, така че наемните работници да имат стимул да учат. Резултатът от това е едно работничество, което е добре екипирано с общи способности и което е особено подходящо за увеличаване на заетостта в сектора на услугите, където такива способности са от значение. Това работничество обаче не доставя на фирмите високо квалифицирана работна ръка или работници, които да разполагат с необходимите за фирмата специфични познания.⁴⁷³

Отношенията между предприятията

В либералните пазарни икономики отношенията между предприятията се базират обикновено на пазарни отношения и на формални договори, допускащи съдебен иск.⁴⁷⁴ В САЩ наистина има законово регулиране за забрана на картели или монополи, което е насочено срещу това, да се извършват договорки по цените. Фирми, които искат да влязат в договорни отношения с други фирми, получават обаче много малко подкрепа от американската правна система.

В САЩ трансферът на технически познания се извършва, като учени и инженери от една фирма преминават в друга, или

---

⁴⁷² Пак там.

⁴⁷³ Пак там, с. 30.

⁴⁷⁴ Пак там, с. 30 и следв.

от даден изследователски институт към дадена институция в частния сектор.⁴⁷⁵ Гъвкавият пазар на труда облекчава тази мобилност. Научният персонал трансферира технически познания. За да извършат трансфер на технологии, либералните пазарни икономики като САЩ са силно зависими от предоставянето на лицензи или от продажбата на иновации.

Що се отнася до трансфера на технически знания, изследователските обединения и сътрудничеството между фирмите играят в либералните пазарни стопанства по-малка роля, отколкото в координираните пазарни стопанства. След приемането на „Националният закон за съвместни изследвания“ („National Cooperative Research Act“) от 1984 г. фирмите, които сътрудничат тясно с други фирми, са изложени дори на опасността да им се повдигне съдебно обвинение като могат да бъдат упрекнати, че са нарушили забраната за картелите.⁴⁷⁶

Политическата култура и гражданското общество

В САЩ възникна една културна *традиция на признаване-то на личните свободи*, която беше отразена в американската Декларация за независимостта и в конституцията. Вследствие на това американската култура е в особена степен индивидуалистка и носи отпечатъка на патоса, автономността и конкуренцията.⁴⁷⁷ Свидетелства на тази култура са принципът за самопомощта, частната благотворителност и *доминиращата ориентация към постижението* в концепцията за справедливостта. В САЩ хората са в съществени линии повече склонни да разглеждат дори значителни социални неравенства като естествен резултат от съвместния живот на хората. Това схващане беше подготвено от калвинисткото учение за предопределеността и в хода на секуларизацията

---

⁴⁷⁵ Пак там, с. 31.

⁴⁷⁶ Пак там, с. 31.

⁴⁷⁷ Kaufmann 2003: 89.

намери израз в социалдарвинизма.⁴⁷⁸ В съответствие с това успехът на дадено лице се разглеждаше като признак на неговата кадърност. Неуспехите се свеждаха съответно до некадърност. От всичко това се разви относително негативна нагласа към социалнополитическите интервенции.⁴⁷⁹

В сравнение с повечето европейски страни, в САЩ значителна част от производството на благоденствие се осъществява от общополезни организации и църковни общини. Широко разпространени са също форми на частната благотворителност.

Светът на американските дружества, който така омая наблюдатели като Токвил, се промени принципно през последната третина на XX век.⁴⁸⁰ Много сдружения днес трябва да се борят с постепенното намаляване броя на техните членове или с прекомерно високата им възраст. В центъра на американското общество и политика вече не са такива големи съюзи като „Общата федерация на женските клубове” („General Federation of Women`s Clubs“), масоните или съюзите на ветераните, а по-скоро професионално ръководени по-малки групи по интереси. Те се опитват да оказват въздействие върху общественото мнение и законодателството в смисъла на своите съответни цели, които се разпростират от защитата на околната среда през социалните грижи за живеещите в бедност деца, намаляване влиянието на големите спонсори върху политиката, чак до занижаване на претенциите към публичната власт. „Групите на обществен интерес” („Public Interest Groups“) се разпространиха много предимно през 70-те години на миналия век, като вълната на тази експанзия имаше също ясен либерален характер.⁴⁸¹

---

⁴⁷⁸ Пак там, с. 90.

⁴⁷⁹ Пак там, с. 90.

⁴⁸⁰ Putnam, 2001: 638.

⁴⁸¹ Пак там, с. 638 – 641.

7.8. Модели в сравнение

А. Политическата система

Таблица 1: Политическите системи в сравнение

Страна	Правителствена система	Партийна система	Изборно право	Разделение на властите
Германия	Парламентарна правителствена система	- Партийната конкуренция има основна функция - Партии: ГСДП, ХДС, Съюз 90/Зелени, ПДС, СвДП, ХСС	- Пропорционални избори с клауза за бариера (партиите трябва да спечелят най-малко 5 % от гласовете, за да получат места в парламента)	- Федералистка структура (бунд и провинции си делят упражняването на държавната власт) - Приетите от парламента закони подлежат на евентуален контрол от конституционен съд
Великобритания	Парламентарна правителствена система	- Фактически двупартийна система - Двете големи партии са: „Консервативна партия“ и „Лейбъристка партия“	- Обикновени мажоритарни избори в едномандатен район	- Правителствената власт не е ограничена институционално, а се легитимира и контролира демократично чрез конкуренцията на партиите

Япония	Парламентарна правителствена система	<ul style="list-style-type: none"> - Вътрешните разцепления на партиите играят роля - Партийната система се характеризира до 1993 г. с ясно мнозинство на Либерал-демократическата партия - Опозицията е силно раздробена и слаба 	<ul style="list-style-type: none"> - До 1994: мажоритарна изборна система в много-мандатни райони - Изборната система позволява на по-малки партии да влизат в долната камара - Изборната реформа от 1994 г. цели засилване на вътрешно партийната интеграция и стабилизиране на правителствената система; тя предвижда смесени пропорционални и мажоритарни избори за долната камара; тя цели също ограничаване на концентрацията на власт; бариера за парламента 3 % 	<ul style="list-style-type: none"> - Двукамарна система (= елемент на разделение на властите) - Долната камара има 511 члена, горната камара има 252 члена - В смисъла на разделието на властите влияят предимно различните изборни периоди на двете камари
Холандия	Парламентарна монархия	<ul style="list-style-type: none"> - Партийната система почива на „разделение на стълбове” - Има 5 стълбови партии (ПТ, КНПХС, АРП ВВД); - 1960 г.: Партийната система под натиск критика - Основава се нова партия: (Д`66); - Партиите трябва да приемат нови концепции и програмни стратегии - Разделителните религиозни линии (съществени за „стълбовете”) губят значение - Почти няма държавно финансиране за партиите 	<ul style="list-style-type: none"> - Екстремно пропорционално право - Няма ограничителни клаузи/бариера - Избирателят дава 1 единствен глас на предпочитание за 1 кандидат от партийните листи - Цялата страна се брои за един изборен район, но административно е разделена на 19 изборни района според камарите - Парламенти на провинциите се избират на 12 години 	<ul style="list-style-type: none"> - Система от две камари (първата камара има 75 члена, втората камара има 150 члена)

Швеция	Парламентарна правителствена система (парламентарна монархия)	<ul style="list-style-type: none"> - Висок кон-тинюитет в партийната система (от 1921 до 1980) - Една от най-стабилните партийни системи в западния свят - Има 5 партии - Доминиране на СДРП - Промяна през 1988 г.: Нови блокове между партиите по определени въпроси 	<ul style="list-style-type: none"> - Има 29 избирателни района - Всеки избирателен район има средно десет мандата - Парламентът има 349 места, от тях 310 са твърдо места на окръзите а 39 са приравнителни - Избори се провеждат всеки 4 години - Бариера от 4% - Система Saint Lague за разпределението на местата - Има също консултативни референдуми 	<ul style="list-style-type: none"> - През 1970 г. преход от система на две камари към една камара на парламента - Контролът върху правителството става на принципа за отговорността на министрите пред парламента - Администрацията в голяма степен е независима от политиката
САЩ	Президентска правителствена система	<ul style="list-style-type: none"> - Конкуренцията между партиите няма основно значение - Партиите са малко значими институции за обединяване на интереси и регулиране на политиката - Партиите са слабо обвързани с програми - В Конгреса партиите не представляват сплотени общности 	<ul style="list-style-type: none"> - Мажоритарно изборно право 	<ul style="list-style-type: none"> - Системата се ориентира по разделението на властите според Монтеско и Джон Лок: основните принципи са разделение на властите и ограничаване на силата им - Съществува вертикално разделение на властите под формата на федералистка държавна структура

Източник: Lehner, Franz/Widmaier, Ulrich (2002): Vergleichende Regierungslehre. 4. überarbeitete Auflage. Opladen: Leske + Budrich; Ismayr, Wolfgang (2003): Die Politischen Systeme Westeuropas. 3. Auflage. Opladen: Leske + Bugrich.

Б. Системата на основните права

Таблица 2: Човешка мизерия и бедност по доходи

с т р а н и	Пореден номер (индекс на бедност) сред 17 избрани страни	Индекс на бедност стойност в %	Вероятност при раждане да не достигне 60-годишна възраст (% от изсл. гнездо) 2000-05 г.	Дял от населението (16 - 65 години, в %) функционално неграмотни*	Дълго срочна безработица (% от трудо способното население) 2001 г.	Дял от населението в %, което живее на границата (50 % от средните доходи за страната) 1990 - 2000г.
ФРГ	място 6	10.2	9.2	14.4	4.2	7.5
Велико-Британия	място 15	14.8	8.9	21.8	1.3	12.5
Япония	място 10	11.1	7.5	....	1.4	11.8
Холандия	място 4	8.4	8.7	10.5	1.6	8.1
Швеция	място 1	6.5	7.3	7.5	1.1	8.1
САЩ	място 17	15.8	12.6	20.7	0.3	12.5

• Функционална неграмотност означава трудността да се разбере един всекидневен текст.

Източник:

http://www.unndp.org/hdr2003/indicator/pdf/hdr03_table_4.pdf (Download, от 22.07.2004)

Забележка: Индекс на бедност = индекс, който измерва 4 сфери: дълъг и здрав живот, знания, съответно образователно ниво, подобаващ жизнен стандарт и асоциалност.

Английският израз за индекс на бедността = human poverty index 2.

Таблица 3: Средна продължителност на живота

Страна	Продължителност на живота
Германия	78
Великобритания	78
Япония	81
Холандия	78
Швеция	80
САЩ	77

Източник: Freedom House 2003

В. Социалната държава

Таблица 4: Характеристики на изследваните социални държави

Страна	Характеристики	Финансиране	Цел на осигуряването
Германия	<ul style="list-style-type: none"> - Немската социална държава е прототип на консервативно корпоративисткия тип режим (според Ес-пинг-Андерсен). - Активна интервенционистка роля на държавата. - Силно обвързване на осигуровката с трудовата дейност. - Централна роля на семейството като институция на обезпечаването и осигуряването. - Силна връзка на осигуровките със статуса (размерът на трансферните услуги се определя по предишните доходи). 	<ul style="list-style-type: none"> - Осигуряването при безработица, болест, пенсия, социални грижи и майчинство се заплаща от вноски на работници и работодатели. - При осигуряването на пенсиите и при защитата на майчинството се добавят държавни субсидии от данъчните постъпления. - Осигуряването при трудови злополуки се финансира единствено от работодателите. 	<ul style="list-style-type: none"> - Предимно обезпечаване на жизнения стандарт.

	<ul style="list-style-type: none"> - Привилегировано положение за чиновниците. - Социалните права не са свързани със статуса на гражданин, а със статуса на доходите. 	<ul style="list-style-type: none"> - Социалните помощи се финансират от данъчните постъпления. 	
Великобритания	<ul style="list-style-type: none"> - Системата е хибридна форма от различни типове държава на благоденствието: има елементи на консервативния тип държава на благоденствието. Има както елементи на либералния, така и на социалдемократическия тип. - Пазарът и семейството изпълняват значителни функции на благоденствието. - Финансираните от вноските общи плащания по осигуровките гарантират само един социален минимум. - Обезпечаването над тази рамка трябва да се организира частно. - Трансферните услуги са ниски. - Отличителен белег: универсалност. - Модел Бевъридж. 	<ul style="list-style-type: none"> - Общото социално осигуряване се финансира от вноски и данъци, като покрива рисковете като безработица, злополука, майчинство и пенсия за възраст. - Националната служба по здравеопазването и Социалното минимално осигуряване се финансират от данъчни постъпления. 	<ul style="list-style-type: none"> - Минимално осигуряване

<p>Япония</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Ниска квота, но висок размер на социалните услуги. - Всички граждани имат право и задължение да работят (чл. 27 от конституцията) - В аранжирания на производството на благоденствие доминират семейството и държавата. - Здравно осигуряване: универсално обезпечаване на населението. - Доброволните социални услуги от частни и публични работодатели имат голямо значение. - Политиката за пазара на труда и заетостта е насочена към висока квота на заетост, за да могат да се финансират социалните осигуровки. 	<ul style="list-style-type: none"> - Осигуряването за пенсии, болнични, социални грижи, злополука и безработица се финансира от вноски на работодателите и работниците. - Вноските са значително по-ниски отколкото в Германия. - Осигуряването на безработните се субсидира допълнително от държавата. - Осигуряването за народна пенсия (основна пенсия за всички граждани) се финансира отчасти от данъчните постъпления. - Системата на здравеопазване: 20 до 30 % от разходите по лекарското обслужване се плащат от пациента. 	<ul style="list-style-type: none"> - Обезпечаване на жизнен стандарт
----------------------	---	--	---

<p>Хо- лан- дия</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Смесена форма на държава на благоденствието (от една страна елементи на модела Бевъридж, от друга страна - елементи на Бисмарковия модел). - Тази смесена форма е единствена по рода си в Европа. - От една страна има компоненти на осигуряване за гражданство, от друга - компоненти на осигурителни системи, ориентирани по статуса на работещите. - Религията и църквата играят особена роля в развитието на социалната държава. - До 60-те години на миналия век: принцип на „стълбовете“. 	<ul style="list-style-type: none"> - Общото социално осигуряване (покрива рисковете като възраст, безработица, майчинство, инвалидност и т.н.) се финансира от вноски. - Минималното социално обезпечаване (осигурява екзистенциалния минимум) се финансира от данъчните постъпления. 	<ul style="list-style-type: none"> - Различни цели
------------------------------------	---	---	---

<p>Швеция</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Социалдемократическа държава на благоденствието. - Дълго време се смяташе за прототип на модерна държава на благоденствието. - Централна характеристика: универсалност - Отказ от социални грижи в зависимост от нужди - Осигуряване според статуса на гражданин - Трансферираните средства са сравнително високи 	<ul style="list-style-type: none"> - Общото социално осигуряване (покрива рискове като злополука, напреднала възраст, родителство и болест) се финансира от отчисления (работодателите) и данъчни постъпления. - Осигуряването при безработица се финансира също така. - Минималното социално осигуряване се финансира само от данъчните постъпления. 	<ul style="list-style-type: none"> - Осигуряване на жизнен стандарт
----------------------	--	--	--

<p>САЩ</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Ниски трансферни услуги. - По-скоро негативна нагласа към социално-политическа намеса. - В аранжимента на производството на благоденствие доминира пазарния принцип, после следва семейството. - По принцип всеки трябва да заработи издръжката си в живота с труд. - Държавните услуги се концентрират върху ветерани от войните, хората в напреднала възраст и инвалидите. За всички други групи са компетентни църквите и общополезните организации. - По принцип социална помощ не се изплаща на самостоятелни (без собствено семейство). - Обществото приема социалните неравенства повече отколкото в Европа. - Трансферните услуги не запазват жизнения стандарт. - Слаби профсъюзи. 	<ul style="list-style-type: none"> - Държавната система на осигуряване за възраст, изоставени (от родители или след смърт) и инвалидност се финансира от вноски на работниците и работодателите. - Осигуряването на безработните се финансира от целево данъчно облагане на брутната заплата при работодателите. - Осигурителни системи на отделни щати се субсидират от федералните власти. 	<ul style="list-style-type: none"> - Мини-мално обезпечаване
-------------------	---	---	---

Източник за таблица 4:

Esping-Andersen, Gösta (1998): Die drei Welten des Wohlfahrtskapitalismus. Zur politischen Ökonomie des Wohlfahrtsstaates. In: Lessenich, Stephan / Osntner, Ilona (Hrsg.) Welten des Wohlfahrtskapitalismus. Der Sozialstaat in vergleichender Perspektive. Frankfurt a. M. / New York: Campus, S. 19 – 56.

Таблица 5: Данъци и отчисления в % от brutния вътрешен продукт в международно сравнение 1980 – 2001 г.

Страна	1980		1990		2001	
	Данъци	Социални отчисления	Данъци	Социални отчисления	Данъци	Социални отчисления
Германия	24.6	37.5	22.3	35.7	21.7	36.4
Великобритания	29.3	35.2	30.7	36.8	31.0	37.4
Япония	17.8	25.1	21.4	30.1	-	-
Холандия	27.0	43.6	26.9	43.0	25.6	39.9
Швеция	33.8	47.5	39.0	53.0	37.3	53.2
САЩ	21.1	27.0	19.8	26.7	-	-

Източник: OECD-Revenue Statistics 1965 – 2001, Paris 2002 (намерени в интернет на: <http://www.sozialpolitik-aktuell.de/docs/2/tab/Tabelle 13.pdf>)

Таблица 6: Публични социални разходи в % от brutния вътрешен продукт (1980 г. и 1995 г.)

Страна	Социални разходи в % от brutния вътрешен продукт		
	1980	1995	1998*
Германия	23.7	28.0	27.29
Великобритания	18.3	22.5	24.70
Япония	9.9	13.8	14.66
Холандия	28.5	27.8	23.90
Швеция	29.8	33.0	30.98
САЩ	13.4	15.8	14.59

* Тези данни са от следната web-страница: http://www.oecd.org/statisticsdata/0,2643,en_2649_34635_1_119656_1_1_1,00.html

Източник: Scharpf, Fritz W. /Schmidt, Vivien A. (2000): Welfare and Work in the Open Economy. Volume I and II. Oxford: University Press, p. 364.

Таблица 7: Публични социални разходи в % от brutния вътрешен продукт (1998 г.)

Страна	Общо	Пенсии	Инвалидност	Семейни услуги	Семейни парични помощи	Безработица	Активна пазарна политика	Здравеопазване
Германия	27.29	10.46	1.05	0.80	1.93	1.32	1.26	7.80
Великобритания	24.70	9.77	2.64	0.49	1.73	0.32	0.31	5.62
Япония	14.66	5.67	0.32	0.26	0.21	0.50	0.25	5.65
Холандия	23.90	6.21	2.39	0.40	0.81	2.60	1.32	5.97
Швеция	30.98	7.46	2.10	1.68	1.63	1.93	1.96	6.64
САЩ	14.59	5.07	0.86	0.29	0.22	0.25	0.18	5.86

Източник: OECD, Social expenditures database (SOCX)

Таблица 8: Пенсионери и пенсии

Страна	Дял от населението* (в %)	Дял от разходите ** (в %)
Германия	17	13.1
Великобритания	16	11.8
Япония ***	-	-
Нидерландия	14	12.9
Швеция	17	11.4
САЩ ***	-	-

* Дял от населението на възраст над 65 години.

** Дял от разходите за пенсии от икономическата мощ (брутен вътрешен продукт)

*** За тези страни за съжаление няма данни в статистиката на Eurostat.

Източник: Eurostat, Stand 2001

Таблица 9: Процент на фертилност

Страна	Процент на фертилност	
	1980	2001
Германия	1.4	1.4
Великобритания	1.9	1.7
Япония	1.8	1.4
Холандия	1.6	1.7
Швеция	1.7	1.6
САЩ	1.8	2.1

Източник: World Bank (2003): World Development Indicators. Washington: 100 – 102

Таблица 10: Услуги при майчинство

Страна	Времетраене на отпуска	Размер на парите за майчинство
Германия	14 седмици	100 % от доходите
Великобритания	18 седмици	90 % от доходите през първите 6 седмици, след което обща сума (по 115 евро на седмица)
Япония	14 седмици	60 % от доходите
Холандия	16 седмици	100 % от доходите
Швеция	64 седмици	80 % от доходите през първата година, след което обща сума
САЩ	12 седмици	няма плащания

Източник:

http://europa.eu.int/comm/employment_social/missoc/index_de.html (2.8.2004), както и собствени разследвания.

Г. Пазар на труда

Таблица 11: Квота на безработните (дял на регистрираните безработни спрямо общия брой на трудоспособните лица)

Страна	Квота на безработните		
	общо	мъже	жени
Германия	8.1	7.6	8.6
Великобритания	6.0	6.7	5.1
Япония	4.8	5.0	4.5
Холандия	3.6	2.7	4.9
Швеция	7.1	7.4*	6.7*
САЩ	4.1*	3.7*	4.6*

* Данните са от 1999 г.

Източник: ILO (2002): Key Indicators of the Labour Market 2001 – 2002. Geneva: International Labour Office, pp. 262 – 283.

Таблица 12: Квота на заетост през 2000 г. (заетост спрямо населението в трудоспособна възраст, в %)

Страна	Квота на заетост		
	общо	мъже	жени
Германия	53.7	63.6	44.5
Великобритания	59.7	67.4	52.3
Япония	59.5	72.7	47.1
Холандия	70.9*	80.3*	61.3*
Швеция	66.7	69.5	63.9
САЩ	62.7	70.0	56.0

* Данните са от 1999 г.

Източник: ILO (2002): Key Indicators of the Labour Market 2001 – 2002. Geneva: International Labour Office, pp. 55 – 67.

Таблица 13: Степен на профсъюзна организираност

страна	степен на организираност
Германия	28%*
Великобритания	30%**
Япония	22%
Холандия	28%
Швеция	90%
САЩ	13%

Източник*: <http://www.gesis.org/Dauerbeobachtung/>

Sozialindikatoren/Daten/System_Sozialer_Indikatoren/keyindik/P009.pdf (26.7.2004)

Източник**: <http://www.boeckler.de/cps/rde/xchg/>

SID-3D0AB75D-91C0F2DF/hbs/hs.xsl/512_15731.html (26.4.2004)

Източник: Freedom House 2003

Таблица 14: Изменения в степента на профсъюзната организираност и в системата на тарифните преговори през годините

Страна	Степен на профсъюзна организираност			Системата на тарифните преговори		
	1950-73	1974-84	1985-92	1950-73	1974-84	1985-92
Германия	38	40	37	2.0	2.0	2.0
Великобритания	45	51	41	1.7	2.1	1.0
Япония	34	31	25	1.4	2.0	2.0
Холандия	40	36	28	3.7	3.4	2.1
Швеция	71	86	95	3.7	3.7	2.9
САЩ	29	23	15	1.3	1.0	1.0

Забележка: 1 = преговори за заплатите на ниво предприятие; 2 = преговори за заплатите на ниво индустрия; 3 = централни споразумения без санкции; 4 = централни споразумения със санкции. (Посочената стойност представлява средната стойност за съответния период).

Източник: Hall / Soskice 2001: 59

Таблица 15: Натоварването на ниски доходи с отчисления

Страна	Натоварване с отчисления
Германия	47.7
Великобритания	28.4
Япония	19.4
Холандия	38.8
Швеция	49.2
САЩ	29.2

Забележка: Вноски на работодатели и работници за социални осигуровки и личен данък общ доход.

Източник: Ferrera, Maurizio/Rhodes, Martin (2000): West European Politics. Recasting European Welfare States. Volume 23, April 2000, Number 2, p. 147.

Таблица 16: Квота на безработните, 1970 – 1998 г.

Страна	1970	1973	1976	1979	1981	1984	1987	1990	1993	1996	1998
Германия	0.6	1.0	3.9	3.2	4.5	7.9	7.6	6.2	8.8	10.3	11.2
Великобритания	2.4	2.1	4.8	4.5	9.1	11.4	10.2	5.9	10.3	8.0	6.5
Япония	1.2	1.3	2.0	2.1	2.2	2.7	2.8	2.1	2.5	3.3	4.2
Холандия	0.9	2.2	4.1	3.6	5.8	10.6	8.0	6.0	6.5	6.6	4.1
Швеция	1.5	2.5	1.6	2.1	2.5	3.1	2.1	1.6	8.2	8.1	6.5
САЩ	5.0	4.9	7.7	5.8	7.6	7.5	6.2	5.6	6.9	5.4	4.6

Източник: Scharpf, Fritz W. / Schmidt, Vivien A. (2000): Welfare and Work in the Open Economy. Volume I and II. Oxford: University Press, p. 341.

Таблица 17: Стандартизирани квоти на безработни, март 2004 г.

Страна	2004 г.
Германия	9.7
Великобритания	4.7
Япония	4.7
Холандия	4.7
Швеция	6.4
САЩ	5.7

Източник: <http://www.oecd.org/dataoecd/41/13/18595359.pdf>
(Download am 1.8.2004)

Таблица 18: Заетост на съкратен работен ден в проценти.

Страна	1975 г.	1985 г.	1995 г.
Германия	7.3	7.9	10.2
Великобритания	-	14.0	16.6
Япония	10.7	11.6	14.9
Холандия	8.2	11.5	20.8
Швеция	15.7	18.9	17.2
САЩ	10.3	11.7	13.5

Забележка: Дял на населението в трудоспособна възраст (15 – 64 години), заети на съкратено работно време.

Източник: Scharpf, Fritz W./ Schmidt, Vivien A. (2000): *Welfare and Work in the Open Economy. Volume I and II.* Oxford: University Press, p. 351.

Д. Образователната система

Таблица 19: Резултати от изследването ПИЗА

Страна*	Четене	Математика	Природни науки
Германия	място 20	място 20	място 19
Великобритания	място 7	място 8	място 4
Япония	място 8	място 1	място 2
Швеция	място 9	място 15	място 10
САЩ	място 15	място 19	място 14
Средно за ОИСР	място 15	място 16	място 13
Общо изследвани	31 места	31 места	31 места

* През 2000 г. Нидерландия не е участвувала в изследването ПИЗА.

Източник: Deutsches PISA-Konsortium (Hrsg) (2003): PISA 2000. Ein differenzierter Blick auf die Länder der Bundesrepublik Deutschland. Opladen: Leske + Budrich, S. 52.

Таблица 20: Дял на държавните разходи за образование през периода 1992 – 2000 (в %)

Страна	Държавни разходи за образование 1992-2000 в %
Германия	1
Великобритания	4
Япония	6
Холандия	10
Швеция	7
САЩ	2

Източник: Baratta, Mario von (2002): Der Fischer Weltalmanach 2003. Frankfurt a. M.: Fischer Taschenbuch Verlag, S. 31 – 49.

Таблица 21: Разходи за изследователска и развойна дейност
в % от БВП

Страна	Разходи за изследователска и развойна дейност в процент от брутният вътрешен продукт
Германия	2.51
Великобритания	1.89
Япония	3.06
Холандия	1.89
Швеция	4.27
САЩ	2.74

Източник: globus infografik GmbH, 59. Jg., Ic-9368, 2. August 2004.

Таблица 22: Зависимост между социалния произход и успеха в образованието. Разлики между средната компетентност относно четенето при 15-годишни ученици от семейства от горната и долната четвъртина на социалната структура.
(Най-висок социален статус на бащата или майката).

страна	Компетентност относно четене, горна четвърт на социалната структура*	Компетентност относно четене, долна четвърт на социалната структура	Компетентност относно четене, горна и долна четвърт на социалната структура
Германия	538	427	111
Великобритания	576	474	102
Япония	543	507	27
Холандия	**	**	**
Швеция	556	484	72
САЩ	552	455	97

* Числата измерват компетентността в четенето: Колкото по-голямо е числото, толкова по-висока е компетентността.

** За съжаление няма данни.

Източник: Deutsches PISA-Konsortium (Hrsg.) (2003): PISA 2000. Ein differenzierter Blick auf die Länder der Bundesrepublik Deutschland. Opladen: Verlag Leske + Budrich, S. 384

Забележка: Във всички държави се открояват социални различия при придобиването на компетентност относно четенето, но в различен размер. Социалният произход и успехът в образованието са свързани помежду си в анализирани държави както следва (сравни 4-тата колонка на горната таблица): С 111 пункта Германия сочи най-голямата разлика в компетентността относно четенето между младежите от горните и долните социални слоеве. Дори Съединените щати, които винаги се сочат като пример за големи социални различия при шансовете в образованието, имат наистина все още значителни, но съществено по-ниски социално обусловени разлики в успеваемостта (97 пункта). В Япония разликата от 27 пункта е най-ниска. С 72 пункта Швеция сочи втората най-малка стойност. При математическите и природонаучните компетенции изследването на ПИЗА извежда за тези страни напълно подобни разлики, обусловени от социалния произход.

7.9. Равносметката

Погледът върху моделите на демокрация в подобрените страни представя само част от емпиричния материал, на който се основава разработената тук концепция за социалната демокрация. Те показват важни зависимости в по-големи детайли. Това се отнася примерно до отношението между институционалната форма на политическата система и шансовете за политическо формиране на обществените отношения. Така например политическата система на САЩ представлява – с големите си ограничения за упражняването на политическа власт – висока бариера за една политика на икономическо и обществено формиране, докато парламентарната демокрация – каквато съществува например във Великобритания, Холандия или Швеция, без овластени субекти на ветото – предлага възможности за задълбочени промени в сферите на политическата икономия и изграждането на обществото.

Политическата култура и гражданското общество представляват меродавно условие за това, как могат да се използват шансовете за политическо формиране. Културата на САЩ, която носи отпечатъка на индивидуализма и се ръководи от пуританската идея, че в крайна сметка всеки винаги сам си е виновен за бедността, предлага неблагоприятни условия за една политика на социалната демокрация. В противовес на това, политическата култура на солидарността в Швеция и характерната ѝ обвързаност на отделния индивид с проблемите на обществото предоставят силни мотивации за такава политика.

Анализът на страните сочи също, че социалната демокрация и либертарната демокрация не са статични концепции, на които една или друга страна са се посветили веднъж завинаги. Те маркират по-скоро идеални типове, към които всяка страна може да се приближава в по-голяма или по-малка степен в практическата си политика. Не е само политическата култура тази, която е била от решаващо значение в това отношение при избора на една или друга нация. Съществена роля играе често пъти опитът от дълбоки социални и икономически кризи, които изискват нови отговори при решаването на основни въпроси на политическата икономия. Така например Великата депресия от 30-те години на миналия век доведе в САЩ до приближаването на страната до типа на социалната демокрация в областите на макроикономиката и на социалните осигуровки, макар и само за ограничен период от време. Шведският пример сочи, че една форма на институционализиране на услугите на социалната държава, която обхваща не само нуждаещите се от помощи, но също така и широките средни слоеве, може да доведе от своя страна до развитие и стабилизиране на такава политическа култура, която изгражда вероятно трайна подкрепа за проекта на социалната демокрация.

В изследванията за отделните страни проличава ясно също тясната зависимост между институциите в различните сфери на политическата икономия на социалната демокрация.

Страни с координирано пазарно стопанство също развиват форми на социално-държавно осигуряване, почиващи на основните права, докато САЩ представляват типичен пример за страна, която на базата на либерално пазарно стопанство е изградила само остатъчна социална държавност. Между двата отделни елемента на политическата икономия съществува тесен афинитет и отчасти също отношение на взаимно функционално обуславяне.

От особен интерес за разбиране концепцията на социалната демокрация е многообразието от варианти на системите. Универсалните основни права като нормативна база за социална демокрация изискват такава практика на политическата икономия, която да осигури тези основни права за всички граждани. В тези рамки тя предоставя обаче широко пространство за различни опции в зависимост от институционални, исторически, икономически и културни условия на отделните страни и от опита, който вече имат с практикувани решения на проблемите.

В сравнението между страните се откроява ясно също ключовата роля, която играе образователната система във всяко общество за разпределението на възможностите в социалния живот. Шведският пример доказва впечатляващо, че една система от целодневни училища, която започва с ранното насърчаване на децата и едва в по-късните фази се разклонява, предлага най-добра гаранция за оптимално насърчаване на дарбите и за равнопоставеност на социалните шансове.

Таблиците навеждат на мисъл за редица сравнителни заключения. Така например стойностите за безработицата, които сочат че либералното пазарно стопанство на САЩ се справя с нея сравнително добре, но не по-добре от онези координирани пазарни стопанства, провели както в Холандия ефективни реформи на модернизация. Както може да се очаква, либертарните демокрации – следователно САЩ и Великобритания – водят със своята по-скоро остатъчна социална държавност до голямо разпространение на бедност и социално неравенство. Показа-

телни са значителните разлики в образователната сфера, където Швеция води във всички измерения, но където има също добро позициониране на САЩ, докато ранно подбиращата и ограничена с полудневни занимания училищна система в Германия води до резултати, поставящи я по ранг в края на скалите.

От обяснение се нуждае японският модел, където констатираните цифри изглежда да противоречат на качествения анализ. Причината за това е преди всичко в различните начини за изчисляване на социалните услуги. Така например приблизително ниският процент за социални разходи, особено в сферата на безработицата, се получава от това, че финансираните с гигантски суми програми за трудова заетост в строителството не минават през социалния бюджет, независимо че при тях става дума всъщност за разгърнати програми на социалната държава. Страната изпълнява добре важни критерии за социална демокрация, преди всичко в сферата на гарантирани основни социални права, но в противовес на това придруги критерии не е така, като например демократизацията на обществото.

Япония доказва, че концепцията за социална демокрация в никакъв случай не е евроцентристка представа, която може да претендира за валидност единствено за европейския културен кръг. Основните концепции за социална демокрация са независими от специфични културни и религиозни традиции, тъй като имат за цел в крайна сметка реализацията на универсалните основни права. Тези концепции са насочени към гарантирането на справедливи шансове в живота, които да могат да се осъществят след това от отделните хора в конкретната действителност на живота в съответствие с техните културни и религиозни представи.

Примерът със САЩ демонстрира, че въпреки многото постепенни преходи между повече и по-малко развитите социални демокрации има също така институционални граници, отвъд които демокрацията променя характера си. Въпреки че САЩ са реализирали редица програми за социална защита,

непълнотите на тези програми и недостатъчното им подплатяване с универсални социални права, както и доминирането на пазарите в най-важните области на икономиката водят до това, че типологичната характеристика за страната като *либертарна демокрация* е оправдано. Това не представлява концентрирана констатация за непроменливата същност на тази демокрация, а преди всичко диагноза за ситуацията, която се отнася до съотношението на силите между действащите субекти на либертарната и на социалната демокрация в тази страна.

Но това, което демонстрират сравненията преди всичко, е констатацията, че конкретното изграждане на социалните основи на демокрацията в рамките, които се очертават от универсалните основни права, представлява въпрос на конкретната етика на дадено общество и на опита, натрупан от практикуваните решения на проблемите. Претенцията на социалната демокрация е универсална, тя предоставя обаче широко поле за изява на различни културни, обществени и социални опции за развитие.

8. ПОЛИТИЧЕСКАТА ПРАКТИКА

8.1. Политическите субекти на социалната демокрация

За определянето на потенциалните и на фактическите субекти на социалната демокрация са подходящи следните три подхода:⁴⁸²

Първо, подходът за анализ на интересите, който поставя въпроса както за политическите, социалните и икономическите интереси, свързани с проекта за социална демокрация, така и за субектите, които се ангажират с това.

Второ, един исторически подход, който да идентифицира застъпилите се досега за проекта субекти на историята.

Трето, обществено-теоретически подход, който – като изхожда от значението на социалната демокрация за обществената и политическата интеграция – идентифицира субектите, които се ангажират с проекта поради демократични политически и граждански интереси.

От гледна точка на анализа на интересите се открояват преди всичко профсъюзните представителства на интересите на работниците и служителите, както и политическите партии, които разбират себе си като представители на тези интереси.

Историческата трактовка сочи обаче, че в много европейски страни големи части от проекта на социалната демокрация са били подкрепяни от християндемократически партии и обществени организации. Освен това в скандинавските страни такива бяха също партиите на дребните и средни селски стопани и техните обществени сдружения, които се оказаха надеждни адвокати на универсалистката социална държава.

Обществено-теоретическият подход сочи ясно, че и представители на средните класи – било то като избиратели, било то като граждани, ангажирани в инициативи на гражданското общество – могат да подкрепят проекти на социалната демокрация, които смятат за принос към едно по-справедливо об-

---

⁴⁸² Сравни Blanke, 1998.

щество или за важни за политическата интеграция на своята публично-правна общност.

В сравнението между страните се вижда голямото многообразие от потенциални политически субекти на социалната демокрация. Става ясно, че не само социално-икономически, но също и политически, морални и културни интереси могат да мотивират обществени субекти да се ангажират с проекти на социалната демокрация.

На глобалната арена към субектите на социалната демокрация спадат транснационалното гражданско общество, регионалните системи за политическо сътрудничество, като например Европейският съюз, както и много страни от Третия свят.

Поради това на всички равнища – национално, регионално и глобално – става дума да се образуват възможно най-широки коалиции от политически субекти, за да се реализира проекта на социалната демокрация. Затова е важно да се подчертае ясно, че социалната демокрация не представлява някаква специфична идеология, а политически проект, който може да се реализира на отделни части и с отделни стъпки. За неговата реализация могат да допринесат множество различни модели и интереси.

8.2. Да градиш и да се приспособяваш

Между нормативните цели на социалната демокрация възникват естествено напрежения. Това важи например за съотношението между равенството на възможностите в живота и икономическата динамика, между свободата и равенството, между културните различия и гражданството в обща държава, между демократизацията на обществото и икономическата дееспособност, между обезпечаването от социалната държава и личната отговорност.

По тази причина, а също и защото е необходимо ясно разграничение между същинските цели и възможните средства на

проектите за социална демокрация, тя може да се разбира единствено като ръководен от определени принципи прагматизъм. Средствата за осъществяване на същинските ѝ цели трябва да се преценяват винаги в светлината на опита и на възможните по-добри алтернативи. Всички средства, които се оказват годни за осъществяването на целите, са легитимирани. Поради това откровената нагласа да се учи от опита, да се отхвърлят станали любими средства и пътища, ако не водят до успех, и да се обръщаме към нови инструменти, които при изменените условия по-скоро обещават успех, представляват основи на проекта социална демокрация в теорията и практиката.

Политическите субекти действат винаги при рестриктивните условия, предлагани от конкретните структури на системите, логиката на структурите и констелациите от субекти. Принципно ограничените размери на формиращата сила на политиката по отношение на икономиката могат да се използват оптимално толкова по-добре, колкото по-добре се разбира ядрото от закони за функционирането на икономиката и се респектира съответно в практиката. Въпреки че икономическата система винаги може да се формира в известна степен политически, а на логиката на икономическите функции може да се влияе чрез поставяне на рамки и подходяща интервенция, границите се поставят в решаваща степен от самата отделна икономическа система. Прекрачването на тези граници си откъщава неминуемо с погрешни функции и последици от нежелани интервенции.

Открит остава въпросът, в какъв мащаб откритата икономика на глобализираното световно стопанство ще се окаже твърдо условие на системата, на което при осъществяване целите на социалната демокрация ще трябва да се реагира в множество области със стратегии на приспособяване, които сами по себе си не са в състояние да поставят под въпрос тези рамкови условия. Съмнително е по-нататък, в какъв мащаб самите икономически условия ще могат да се формират политически. Дори на равнището на актуалните познания в социалните на-

уки за възможните транснационални полета на действие да се стигне именно до широк консенсус, а в съответствие с това голям брой национални икономически и обществени субекти да го усвоят и превърнат в собствени концепции за политически действия, тяхното реализиране ще продължава да бъде зависимо от един надежден и по-дългосрочен консенсус между глобалните политически субекти, способни на вето. Докато САЩ като най-могъщ глобален субект се придържат например към една либертарна политическа стратегия по отношение на откритите пазари и на националния потенциал за политически действия, границите за реализацията и на най-убедителните предложения за промени в съображенията за глобалната икономика ще останат тесни. В този случай откритият световен пазар оставя впечатлението за неизбежен „факт на живота“ („fact of life“), въпреки че в никакъв случай не е такъв.

Тъй като радетелите на една политика на социалната демокрация не могат да се задоволят обаче с това, да чакат да се стигне до консенсус между важните глобални политически субекти на ветото, който по принцип остава неясен, ако не и невероятен в голямата си част, те са принудени да се ориентират към следването на една *двурелсова стратегия*, за да търсят второто най-добро решение за овладяване на дилемата. Докато работят, от една страна, със силите, с които разполагат, за да постигнат условията за транснационално икономическо формиране, в дадената ситуация те са принудени да нахвърлят и да реализират подходящи стратегии на приспособяване, които да отговарят на един максимум за осъществяване на политическите им цели при дадените обстоятелства на националната или на регионалната арена.

От емпирична гледна точка е напълно възможно, в далечна перспектива и в глобален мащаб да доведе до успех една политика, която да отговаря на политиките за социално вграждане на капитализма в социалните демокрации на Европа. Но нито запазването на статуквото на негативната глобализация, нито

прогресивни стъпки в процеса на позитивната глобализация, които могат да се обосноват чрез принуда, следва да се интерпретират като автоматични динамики, които предоставят необратими развития. Ригер и Лайбфрид⁴⁸³ посочиха убедително, че преди всичко в САЩ протекционизмът представлява регулярен, популярен и функционален еквивалент за липсващото социалнополитическо гарантиране на доходите.

От решаващо значение за въпроса относно възможностите за отговорно формиране на глобализацията в унисон с нормативно обосноваваните претенции на социалната демокрация е, кои от посочените резултати на глобализацията могат да се регулират съществено, или дори да станат обратими, така че да се възстановят отново условията за действие на политическите субекти на разширената политическа арена, които бяха ефективни преди глобализацията.

Сценарии за възможно най-добрия случай

Въпреки че резултатите от такава позитивна глобализация са определени прецизно исторически и поради това във всяка емпирично ориентирана теория могат да се разглеждат единствено като прецизно определена величина, може да се калкулира все пак логично рамката на „един сценарий за възможно най-добрия случай“. Този сценарий произтича от устройството на един глобален строй, при който всички познати предложения за позитивно формиране на глобално социалноикономическо регулиране – които по принцип изглежда да могат да се реализират и за които се намерят коалиции от политически субекти за подкрепата им – трябва да бъдат анализирани от гледна точка на възможните им въздействия. В резултат на това се откроява следната констелация:

Първо, финансовите потоци. Можем да си представим, че може да се реализира едно глобално финансово учреждение, подчинено на Обединените нации, както и една форма за направляване на краткосрочни транснационални финансови пото-

---

⁴⁸³ Rieger / Leibfried 2001.

ци, например по модела на „данъка Тобин“. С това биха могли да се подтиснат по всяка вероятност в значителен мащаб краткосрочните спекулативни финансови потоци, както по отношение на размерите им, така и на задъхания ритъм в тяхното движение. Самото основно фактическо положение обаче, че големи финансови маси се движат със спекулативни намерения към националните стопанства, а след това отново от тях навън, не би могло да се премахне чрез някаква глобална контролна институция. То би продължавало – дори и във възможно най-добрата форма на позитивна глобализация – да бъде значимо обстоятелство при действията на всички национални и регионални субекти.

Второ, социални и екологични стандарти. Ефективното и контролирано прокарване на социални и екологични стандарти в световен мащаб, примерно като стандартите на Международната организация на труда, и последователното овладяване на процеса от Рио – Киото, биха направили света общо взето по-сигурен в социално и екологично отношение, биха гарантирали устойчивост и намалили предимствата на неприемливи места за разполагане на предприятия. Условието на изострена световна конкуренция в изложените сектори естествено не биха се променили основно. Социалните и екологическите стандарти със сигурност не биха довели естествено в обзримо бъдеще до единна световна социална държава със сравними стандарти на обезпеченост и социални услуги. По-скоро изградената в различни размери социална държавност би продължила да бъде ефективна за съответните страни като предимство на икономическата локализация, от която ще останат зависими тяхната конкурентоспособност на пазарите и по този начин също техните шансове за социалноикономическо развитие въобще. Такова измерение на изостряне на глобалната конкуренция не биха могли да избегнат също по-продуктивните национални стопанства, дори в едно честно регулирано световно стопанство, както и изострянето на конкуренцията помежду им.

Трето, конкуренция във високо производителната сфера. Изострянето на конкуренцията в изложените сфери на високопродуктивни стоки и услуги би продължило и при почестно регулиране на световната търговия и при по-добър контрол върху поведението на транснационалните концерни. Защото от мерките от този вид би могло да се очаква преди всичко по-нататъшно отваряне на пазарите, облекчен достъп за търговското предлагане от страните с ниски заплати и по-добър контрол върху монополите на световните пазари.

Устойчивостта на глобализацията

Въпреки че от перспективата на социалната демокрация всички посочени политики за глобално регулиране изглеждат теоретично добре обосновани и в голяма степен са политически желани от гледна точка на демокрацията, а също така могат по принцип да се реализират политически, ако ги разгледаме обаче относно очакваните въздействия, ще забележим все пак ясно, че те оставят по същество ненакърнени редица централни елементи от влиянието на откритите пазари върху политическата икономия на националните и регионалните политически субекти. Следователно нищо не свидетелства за това, че глобалното вграждане на откритите пазари по принцип ще отхвърли натиска на глобализацията за приспособяване и че би могло да възстанови на глобалната арена онези условия за разгърнати действия, каквито бяха реализирани на национално обществено ниво през златния период на социалдемократията.

Поради това въпросът за политиката на социалната демокрация в условията на откритите пазари е за добре обосновано и *реалистично взаимоотношение между формиране и приспособяване*. В сферата на политическата икономия става дума за проекти и за реализиране на реформи, които да доведат до приспособяване към онези условия на глобализацията, които според всички емпирични прогнози ще продължат да съществуват дългосрочно. Същевременно трябва да се въздейства

с цел ново формиране на онези рамкови условия на глобализираните пазари, които изглежда че могат да се осъществят политически в средносрочна перспектива. При стратегиите за приспособяване трябва по принцип да се отчетат измененията в резултат на глобализацията, които ще останат да действат и тогава, когато се постигне глобално вграждане на пазарите. Под знака на тази претенция се намират именно стратегиите за действие, изложени в главите за политическата икономия на тази книга.

8.3. Либертарната демокрация – дефектна демокрация

Между напълно недемократичните политически режими, автократиите и консолидираните като правови държави демокрации има различни преходни форми.⁴⁸⁴ Те възникват или в прехода към демокрация, или като форми на нейното разпадане. Дефектните демокрации се характеризират с това, че с всеобщото равно изборно право са поставили наистина важна основа за демокрацията, в други отношения обаче не изпълняват или само непълно изпълняват демократичните норми. Те могат да съдържат в себе си зародиша на пълноценното демократизиране, ако техните дефекти представляват единствено израз на началото за една напълно разгърната демокрация. Те могат да въведат упадъка на съществуващи демокрации, ако произтичат от разграждането на съществували преди това демократични структури. И те могат да са активни като трайни деформации на формално напълно демократизирани политически системи.

В политическата практика на правителствата се срещат според систематиката на Волфганг Меркел⁴⁸⁵ тежки дефекти на демокрацията преди всичко в следните измерения:

---

⁴⁸⁴ Merkel 1999.

⁴⁸⁵ Merkel 1999.

Дефекти на демокрацията

Първо, относно достъпа до властта. Това важи тогава, когато за определени групи от граждани съществуват трудни или дори непреодолими препятствия за участие в политическата волеизява и в изборите.

Второ, относно претенциите за власт. Това важи тогава, когато се накърнят границите на правовата държава за упражняване на политическа власт, например като се орязват или ограничават основни права.

Трето, относно монопола на власт. Това важи тогава, когато на отделни части на обществото се отнемат демократичната легитимност и възможността да упражняват власт, например когато военните в дадена страна избегнат демократичния контрол.

Четвърто, относно структурата на властта. Такъв е случаят, когато определени интереси се разграничат от процеса на политическата волеизява.

Пето, относно начина на прилагане на властта. Такъв е случаят, когато при упражняването на политическата власт се накърняват права на отделни граждани или групи

В този смисъл чистата либертарна демокрация може да се разбира като дефектна демокрация. За това свидетелстват редица важни причини. Дефект в претенциите за власт има тогава, когато в резултат на пълно комерсиализиране на масмедийите се ограничат в съществени размери условията за изява на дискурсивна демократична общественост. Монополът на демократичната власт се накърнява, когато мощни социални и икономически субекти могат да въздействат меродавно върху политическия процес, докато голям брой гражданки и граждани не се допускат до ефективно политическо участие поради недостиг на социални и икономически ресурси. По същата причина възникват дефекти и в структурите на властта, когато

се отказва равноправен шанс за представители на социални и икономически интереси да въздействат върху политическия процес.

С отказа си да гарантира социални и икономически ресурси за по-слаби в социално и икономическо отношение части на населението, либертарната демокрация нарушава не само условията за социална справедливост, но и нормите на самата политическа демокрация. Също и по тези причини социалната демокрация представлява неизбежен извод от претенцията на либералната демокрация да съблюдава еднакво основните права на всички граждани.

9. ПЕРСПЕКТИВАТА

В съвременния глобализиран свят си противостоят два ясно конкуриращи се модела на демокрация: *либертарният* модел, който се практикува като пример в САЩ, и моделът на *социалната* демокрация, който е приблизително осъществен в повечето страни на Европа. Либертарната демокрация се опира единствено на основните граждански и политически права и вижда общественото съдържание на свободата в саморегулиращите се пазари, неограничената свобода на собственост и свободните договорни отношения. Социалната демокрация се стреми към осъществяването също на основните социални, икономически и културни права и иска да ги реализира чрез едно социално пазарно стопанство, обвързано със социалната държава, уповаваща се на основните права.

Двете концепции се отнасят до формирането на отделни общества и до световния ред като цяло. На либертарната демокрация съответства типът на пазарната глобализация, социалната демокрация се стреми освен това към политическата глобализация, за да може в глобализирания свят да се гарантира демократична отговорност.

Глобализацията не лишава социалната демокрация от нейните основи. Тя я поставя обаче пред нови предизвикателства и я прави още по-наложителна. Следните три извода от емпиричните изследвания могат да играят ориентировъчна роля за бъдещите концепции за социална демокрация:

Първо. Социалните пазарни стопанства с базирани на основните права социална държава могат да се утвърждават в глобалната конкуренция най-малкото също така добре, както и либералните пазарни стопанства. Глобализацията в никакъв случай не принуждава да се налага модела на либертарната демокрация във всички страни, които искат да останат конкурентоспособни.

Второ. Постепенното реализиране на глобална демокрация и на политическо формиране на транснационалните икономи-

чески и обществени отношения в световен мащаб е не само необходимо, то е също така и възможно.

Трето. Но ако се стигне до реализирането на нова структура за вземането на политически решения и на отговорност в глобални рамки, всички страни, от Юга и от Севера, ще трябва да се настроят за ново световно разделение на труда и нова изострена конкуренция. Една от големите задачи на социалната демокрация в бъдеще е, при тези нови условия да създаде подходящи социално-държавни и икономически предпоставки за гарантирането на основните права.

Социалната демокрация е насочена към равнопоставена свобода и към обезпечаване на нейните социални, икономически и културни предпоставки. Това представлява перманентна задача, която може да бъде решена в зависимост от наличните ресурси и предпоставки по различен начин и на различно ниво. Социалните права предпоставят, всеки гражданин да се грижи на собствена отговорност за своя живот, доколкото може да прави това, като разчита на гарантираната подкрепа от страна на общността там, където собствените му сили не достигат.

Без укрепване на основите в сферите на социалното обезпечаване и на гражданското участие и без задължаване на правителствата да провеждат ориентирана към това икономическа и обществена политика, за голям брой от гражданите демокрацията ще си остане нещо незавършено. Поради това социалната демокрация не е само изискване, за да може да стане животът на хората по-добър и гарантирането на основните им права по ефективно. Тя е предпоставка също за това, демокрацията да може да оправдае своите претенции и по този начин да бъде гарантирана трайно.

10. ЛИБЕРТАРНА И СОЦИАЛНА ДЕМОКРАЦИЯ – ЕДИН ЕМПИРИЧЕН ИНДИКАТОР

От гледна точка на теоретично обосновааните съществени критерии за Социална демокрация при противопоставянето на либертарната и социалната демокрация може да става дума само за дихотомия на два идеални типа, на които емпиричните реални типове винаги съответстват само в известна степен. Познавателният интерес на самата теория най-напред не изисква нещо повече от диференциране – на основата на добре обосновани в теоретично отношение и убедително доказани в емпирично отношение разграничителни критерии - на реално съществуващите демокрации в тези два основни типа. Вариантите на моделите вътре в двата основни типа са от второстепенен интерес в теоретично отношение, макар че може да са значими от практическа гледна точка. Както при различаването между автократичните и демократичните политически системи, така и при различаването между либертарни и социални демокрации винаги е налице една относително еднозначна разграничителна линия, независимо от това, че емпирията на отделните индикатори за различните подсистеми и области на дейност винаги е диференцирана само в определена степен. Тази разграничителна линия се състои или в признаването на публично-правната общовалидност или на всички категории основни права съгласно Декларацията на ООН от 1966 г., което е централната характеристика на Социалната демокрация, или само на нейната гражданско-политическа част, което характеризира либертарната демокрация.

Общозначимостта и на социалните и икономически основни права трябва да бъде реализирана в практиката чрез институционализацията на универсалистка социална държава, базирана на основните права. Универсалистка в употребявания тук смисъл означава, че всички социални рискове са покрити за всички граждани, и то на равнище, което осигурява тяхната интеграция в обществото. Изпълнението на последната част на това усло-

вие може да бъде установено само на основата на емпирични данни за обективните резултати на обществената дейност. Когато границата между либертарна (ексклузивна, изключваща) демокрация и социална (инклузивна, включваща) демокрация се поставя върху онези стойности на резултатите, които измерват социалното “включване” (както например в случая с дефинирането на бедността), тогава това в последна сметка е въпрос на обосновано твърдение. Използваните в това сравнително изследване стойности ни водят до очертаване на такава граница, според която либералните демокрации, които достигат по-малко от една четвърт от възможната от гледна точка на основните измерения на “включването” сума от 25 точки, могат да бъдат класифицирани като “ексклузивни” демокрации.

Либералните демокрации, които признават като задължение за правителствената политика само политическите и културните основни права, отговарят на централната характеристика на либертарната демокрация дори и тогава, когато получават високи оценки в правно необвързващата частна сфера на солидарна или благотворителна помощ за нуждаещите се. Защото те при всички случаи не отговарят на условието за правно осигурено социално гражданство, което е основополагащо за Социалната демокрация. Социалният граждански статус намира израз в правното изискване за държавна дейност, която осигурява общественото включване и социалните основи на признанието на личното достойнство и в случаите, когато настъпват различните социални рискове. В представеното тук количествено сравнение на 20 страни на ОИСР само САЩ според този критерий се оказват либертарна демокрация, както и Ирландия според емпиричния критерий на изключване.

Разбира се, най-важно за измерването на Социалната демокрация е до каква степен социалният граждански статус е реално осъществен в дейността на държавата. Той трябва да намери емпиричното си доказателство в резултатите на политиката в решаващите сфери. На съществуващите демокрации могат да се поставят в количествено сравнение определени

факторни стойности само във взаимовръзката между правната претенция и начина на практическото ѝ изпълнение.⁴⁸⁶ Само емпиричното сравнение може да покаже в каква степен правителствата в тяхната практика се водят действително от признатите по принцип правни задължения. Установените в емпиричното сравнение крайно ниски стойности за Ирландия са основание за сериозно съмнение в това и са причина поради ниските стойности на “включване” в емпиричното измерение на реалните резултати страната да се класифицира като либертарна демокрация. Защото последният решаващ критерий от теоретична гледна точка може да бъде само фактическото изпълнение на социално-гражданската претенция за гарантирано социално включване.⁴⁸⁷

Главният аргумент на теорията на Социалната демокрация в полза на конституираната роля на социалните и икономическите основни права е основан, наред с нейното централно място по отношение на признанието в политиката, преди всичко в очакването, че частната, социалната и политическата автономност на всички индивиди ще бъдат в достатъчна степен защитени при настъпване на социални рискове. Трите измерения на защитената с основните права лична автономност – частна, социална и политическа – са обобщени в социологическата концепция за социалната *включеност* (*инклузивност*). Следователно гарантираната социална включеност е принципната способност на социалните демокрации при всички обстоятелства да осигуряват на своите граждани изпълними правна

---

⁴⁸⁶ Предлаганият тук начин на измерване и на определяне принадлежността към системния тип социална демокрация или либертарна демокрация, както и установяването на различна степен на “инклузивност” на социалната демокрация има между другото за ориентир и характера на социално-икономическите основни права на *obligations of conduct*, тъй като той не съдържа никакви абсолютни показатели, а изключително относителни измерители. Измерват се не величини като БВП или доходи на лице от населението, а стойности, които наред с институционалното устройство измерват само разпределението на възможностите и социалните отношения вътре в изследваните общества.

⁴⁸⁷ Допълнителен въпрос е дали държавите, които са ратифицирали Пакта за социални и икономически основни права на ООН, допускат вътре в собствената си страна неограниченото действие това международно-правно задължение.

претенция за социално и политическо участие - участие, което да запазва техните възможности. По този начин *включеността* се дефинира като поддържане на достатъчни условия на частна, социална и политическа автономност при настъпване на всякакви социални рискове. Тя измерва степента на осигуряване и поддържане на личната дееспособност, както и на способността за социално участие и за равноправно действие в публичния живот като гражданин и при условията на настъпили социални рискове.

В по-строг теоретичен смисъл трябва да се различава между едно по-широко понятие за включеността от гледна точка на *политическото признание* и едно по-тясно понятие от гледна точка на *политическото участие*. Ако последното се свежда само до практическите условия на автономна дееспособност на засегнатите лица, то първото съдържа равноправното включване на засегнатите лица в дискурсивната общност, която преценява общопризнатите причини за възможно легитимно неравно разпределение на ресурсите и решава по отношение на последиците. Доколкото представената тук теория на Социалната демокрация се отнася за либералните демокрации, тя, въпреки следващата по-долу емпирична концентрация върху измерението на политическото участие, в определена степен имплицира и измерението на политическото признание, но само в слаба форма поради липсата на сравнение между съответните качества на обществения дискурс.

Двете концепции, с които теорията на Социалната демокрация дефинира своите нормативни фундаменти – социалните и икономическите основни права, както и социалната включеност – формират в своето взаимодействие такава основа, която е присъща на теорията за справедливостта и същевременно е във висока степен годна за емпирично операционализиране. Социалните и икономическите основни права в рамките на техните граждански, политически и културни съставки, от една страна, формират линия на абсолютно равенство, тъй като придават на социалната защита и на образованието статус

на базисна правна претенция на всички личности във всички страни. И те разполагат тази линия в контекста на всяко отделно общество, тъй като свързват материалния израз на претенциите, както и следващите от това дейности, с икономическите ресурси на всяко конкретно общество. Така те установяват както в глобално отношение, така и във всяко общество определена мяра за минимално социално, икономическо и политическо равенство, към което всички лица имат претенция по право. Над тази линия - като следствие на свързания с това възглед за справедливостта - може да се приеме онази мяра на неравенство при разпределението на материални ресурси, за която съществуват солидни основания. Тези основания от своя страна в последна сметка отново трябва да се отнесат към условията на негативни и позитивни права на свобода на всички хора. Според Ролс това са основания, които биха били приети и от най-зле поставените, защото и те могат да очакват повече позитивна свобода чрез така обоснованото неравенство. Предпоставка за това е наличието на структура на осигурени равни възможности, по-специално в образователната система. В това отношение в съвременната икономика на знанието не може вече да става дума само за възможности на старта, а за житейски възможности, които неизменно се предоставят в случаите на рискове в един по принцип несигурен трудов живот. Рисковете, които са свързани с такива възможности, изискват, от една страна, възможността за получаване на "премия" във формата на висок доход или печалба. Те обаче са ограничени по два начина. Най-напред с това, че в случай на неуспех са осигурени нови възможности, преди всичко чрез предлагане на преквалификация. А на второ място и с това, че социалните и икономическите основни права при всички обстоятелства дават гаранция за социална защита и социално участие. Концепцията за социална включеност служи за измерване на подходящото равнище на защита и участие. Със своите индикатори – *първо*, предотвратяване на бедност; *второ*, норма на заетост; *трето*, равенство на възможностите в образователна-

та система и *четвърто*, равенство в доходите – тя е насочена към социален статус на егалитарна справедливост. От гледна точка на индекса този статус би бил напълно постигнат, когато в съответното общество бедността е напълно премахната, когато всички, които са в състояние и са на съответната възраст, участват в производителния труд, а неравенствата в доходите не прекращават един разумен и приемлив в сравнението с други общества праг. При тези обстоятелства възможностите на всички индивиди за социално и политическо участие са осигурени. Техните позитивни и негативни възможности за свобода могат да се разглеждат като приблизително равни. Сравнителният мащаб, който лежи в основата на индикатора на социална включеност, осигурява емпиричното му съдържание и програмната му ориентираност.

Включеността в нейното измерение от гледна точка на политическото участие се конкретизира преди всичко в ключови обществени сфери, които се измерват в сравнителен план с помощта на изложените по-долу индикатори. Става дума – според теоретичните постановки и наличността на подходящ комплекс данни – за пет структури на *институционализация* (1 – 5) и за четири измерения на свързани с включеността фактически *резултати* (6 – 9)⁴⁸⁸:

1. Институционализацията на социалните и икономическите основни права (в допълнение към гражданските и политическите права) формира социалния граждански статус, който превръща социалната включеност в реализуемо гражданско право. Поради централното му значение този индикатор се интерпретира като изключващ критерий, освен в случаите, когато емпиричните резултати в ключовите сфери опровергават самопредставянето на съответните правителства.

---

⁴⁸⁸ Разбира се, структурите могат да бъдат допълнително диференцирани, а резултативните категории – съществено допълнени, например с индикатори като детска бедност, брой завършили висше образование и други подобни. Развитият тук индикатор обаче се стреми към баланс на теоретична значимост и ограничение за икономичност на изследването.

2. **Базираната на основните права социална държава** е най-важната институционална структура за фактическо осигуряване на произтичащите от социалните и икономическите основни права гаранции за включеност. От гледна точка на базирането върху основните права изследваните социални държави се различават преди всичко по универсалността и размера на осигурените права в отделните сфери. Разпределението на точките се степенува според тези критерии⁴⁸⁹.
3. **Делът на социална държава** измерва като приблизителна стойност размера на държавния, т.е. правно обосноваания ангажимент за осигуряване на реалното действие на социалните основни права.
4. Действеността на дадена форма на **координирано пазарно стопанство** в отличие от либералната пазарна система се счита според обосновките на теорията на социалната демокрация за решаваща политикономическа структура, която осъществява подходящ баланс на социално-икономическите и на гражданско-политическите основни права.
5. **Участието в управлението** на предприятия и фирми е форма на институционализация, която е решаваща за осигуряването на социална автономност на индивидите в качеството им на работници и служители.
6. **Нормата на бедност**⁴⁹⁰ ни дава сведения за това, колко голям е делът от населението, който поради недостатъчните си доходи или е в значителна степен изключен от участие в съществени измерения на обществения, икономическия и политическия живот, или може да участва само при утежнени условия.
7. **Социалното разслоение в образователната система** показва в каква степен социалният статус на родители-

---

⁴⁸⁹ По този въпрос сравни с данните и обясненията при отделните измерения.

⁴⁹⁰ В случая по прагматични причини се отказваме от смисленото при определени обстоятелства допълнение с измерението детска бедност.

те се отразява върху възможностите и успехите на подрастващите в образователната система. Образователната система е една от най-важните обществени агенции за разпределение на възможности за живот и участие, с които разполага обществото. Значителните степени на социално разслоение в образователната система произвеждат силни ефекти на междупоколенческо социално изключване.

8. *Нормата на заетост* е мярка за участието на дееспособните в трудовия живот. Тя същевременно е индикатор за една централна сфера на обществено участие, социално признание и самоуважение, както и на осигуряване на личностна дееспособност и включване чрез получаване на собствени доходи.

9. *Равенството в доходите* ни дава сведения за един ключов фактор за разпределението на ресурси и възможности с оглед упражняването на лична автономност, но също така и за условието за участие в обществения живот и в политическия процес, тъй като ресурсът доход е от значение за размера на личните възможности за дейност във всички тези сфери.

Като цяло съчетанието на посочените индикатори представлява смес от институционални характеристики на изследваните либерални демокрации и от свързани с включеността резултативни фактори. От гледна точка на теоретичната обосновка резултатите са ефектите от начина на действие на съответното институционално споразумение. С комбинирането на институционално-структурни и стриктно емпирични индикатори се избягва фиксацията само върху теоретично обосноваваните институционални структури. Също така самите те могат да бъдат проверени за теоретичната им годност на базата на индикаторите за реалните резултати. Едва в емпиричното тестване чрез измерване на индикаторите за реалните резултати може да се докаже дали теоретично обосноваваните институционални системи наистина ни дават това, което според теорията трябва да се очаква от тях. В

този смисъл отделните индикатори отчасти взаимно се интерпретират и коригират. Ако се появят систематични противоречия между високи стойности в институционалната област и ниски стойности в областта на резултатите в дадена страна, те биха поставили под въпрос самите теоретични обяснения.

Всъщност теорията на социалната демокрация съдържа обяснения и основа за обяснения за две различни групи емпирични взаимоотношения. *Първата* група се отнася до стабилността и ефективността на социалните демокрации в сравнение с либертарните демокрации. Тя е насочена към комплексните взаимоотношения между степента на социална демокрация, съзнанието за легитимност на управляващите, възможността за ефективно управление и стабилността на съответната демокрация. Развитите в теорията аргументи, както и резултатите от изследванията на преходите и на стабилността обосновават извода, че високата степен на социална демокрация има за следствие висока степен на обществено съзнание за легитимност, а в резултат на това при равни други обстоятелства - и висока степен на демократична стабилност. По подобен начин досегашните изследвания показват, че социалната демократизация води до подобряване на качеството на управление. Представената тук теория на социалната демокрация съдържа и редица допълнителни аргументи и гледни точки за обосноваване на тази причинно-следствена връзка. Качествените изследвания на отделните страни в различните си части предлагат многообразни потвърждения на тези обяснения - например по-високата степен на политическо участие в гражданското общество и в национални избори, но преди всичко по-високата степен на обществена интеграция в инклузивните във висока степен социални демокрации в сравнение с либертарните демокрации, което личи от значително по-ниските показатели по отношение на престъпността и по-високите степени на участие на избори.⁴⁹¹

---

⁴⁹¹ По отношение на тези взаимовръзки в теоретичната част са както изведени заключения на основата на наличните резултати от изследванията, така и скицирани по-нататъшни перспективи на анализа. Те обаче не са част на представените тук резултати на изследването.

Втората група се състои от ред положения за връзката между специфичните форми на социалната, обществената, икономическата и политическата институционализация, от една страна, и постигането на достатъчно висок стандарт на социална включеност в житейската реалност на засегнатите общества, които стоят в центъра на настоящето изследване. Наистина повечето от формите на институционализация на социалната демокрация имат също собствена вътрешно присъща стойност доколкото те олицетворяват респектирането на основните права във вътрешните си отношения – например участието на работниците в управлението на предприятията, политическият примат над пазарите или образователната система, която насърчава изравняването на възможностите. От същото значение, а от някои гледни точки и от по-голямо значение, е обаче тяхната инструментална стойност за постигането на нормативно обосноваваните цели на включеността, които се измерват чрез индикаторите за реалните резултати на социалната включеност. От това изпълнено с напрежение отношение между вътрешната нормативна стойност на формите на институционализация, измервани по стандарта на основните права, и тяхната инструментална функция за постигането на реалните резултати по отношение на включеността могат теоретически да произтекат някои от блокажите, които бяха описани в рамките на теорията⁴⁹².

Резултатите на представените тук качествени и количествени изследвания на емпирична основа обаче не позволяват да се открият блокажите на теоретично значимото равнище на институциите⁴⁹³. Много повече проличава една значителна, постоянна и пропорционална степен на съответствие между

---

⁴⁹² Meyer 2005: Kap. 57. Там също са описани дискурсивните и политическите стратегии, как може да се постъпва с такива блокажи в рамките на една политика на социалната демокрация.

⁴⁹³ Наблюдаваните в реалността блокажи между високата степен на социална защита на притежаващите работни места и пълната заетост бяха още в теоретичната част една от причините изрично да не се обосновава като институционализираща форма на социалната демокрация твърдостта на защитата от уволнение.

високите стойности при резултатите, които измерват социалната включеност, и ключовите институции на Социалната демокрация. Така че както количествените, така и качествените сравнителни изследвания стигат между другото до еднозначния резултат, че теоретично обосноваваните форми на институционализация на социалната демокрация действително водят до значително по-добри стойности на обществена включеност отколкото съответните форми на институционализация на либертарната демокрация. Институционалните показатели като икономически основни права, универсална социална държава и координирано пазарно стопанство са във висока степен в позитивна взаимовръзка с централните за включеността резултативни индикатори като ниска норма на бедност и ниско неравенство в доходите⁴⁹⁴. Координираното пазарно стопанство е в силна позитивна взаимовръзка с ниската норма на бедност и ниското неравенство в доходите, но не и с висока степен на заетост, тъй като и в некоординираните пазарни икономики нормата на заетост понякога е много висока, но, както показва примерът на САЩ, за сметка не само на повишено неравенство в доходите, но и на значително по-висока норма на бедност. В момента, когато се агрегират стойностите на нормата на заетост, на нормата на бедност и на равенството в доходите, отново се получава (което е разбираемо и от гледна точка на теорията) силно позитивна корелация с институционалната характеристика на координираното пазарно стопанство. Не е изненадващо, че величината на дела на социална държава отново е в силно позитивна връзка с резултативните стойности на ниска бедност и на много ниско неравенство в доходите. Обяснението на причинно-следствените връзки между формите на институционализация на социалната демокрация и стандарта на социална включеност междуременно е убедително потвърдено, макар и на основата на не толкова голям брой случаи изключително от сферата на ОИСП.

---

⁴⁹⁴ За резултатите в отделните измерения виж таблиците в приложението на тази глава.

От сумирането на стойностите в таблиците за отделните измерения на социалната включеност се получава подредането на сравняваните страни от гледна точка на водещата стойност на социалната включеност. Както проличава там, разграничението между социалните демокрации и либертарните демокрации следва не само от изключващия критерий на социалното гражданство, но също и от емпиричните стойности в отделните измерения на включеността⁴⁹⁵. Това е еднозначно, а в случая с Ирландия става дума изключително за тези втори стойности. Явните различия между постигнатите общи стойности налагат от гледна точка на широката скала на постигнатите стойности (въпреки слабо изразеното степенуване между тях) разделението на три вида социални демокрации – *високо, средно и слабо инклузивни социални демокрации*. Точните граници между тези групи естествено са подвижни, защото по принцип във всяка от страните-моделите винаги са възможни промени в стойностите – например чрез реформи в областта на образованието или чрез краткосрочно повишение на нормата на заетост.

Развитият тук и приложен в сравнителен план *Индекс на Социална демокрация* е изграден по следния начин⁴⁹⁶: Във всяко от измеренията по целесъобразност са формирани на базата на получените абсолютни стойности съответно по три до четири подкатегории, чиито стойности се подреждат като се започне от нулата и растат с приближаването към идеалния стандарт на социалната включеност. Сумирането на тези измерители е решаващо за мястото на съответната страна в йерархичната скала на Социалната демокрация. Възможната най-висока стойност е 25 точки. Доколкото в измерението на резултатите неизменно става дума за *относителни стойности*,

---

⁴⁹⁵ Защото те обосновават заключението, че в този случай признаването на социалните и икономическите основни права до голяма степен остава без последици.

⁴⁹⁶ Съвместно от Ян Туровски и Томас Майер. Авторите са получили важни насоки от проф. д-р Манфред Шмидт от Университета Хайделберг и проф. д-р Волфганг Меркел, Център за наука, Берлин.

по принцип индексът може да бъде приложен към демокрации на всяко равнище на социално-икономическо развитие. По такъв начин той изпълнява обосноващите в теорията условия за универсалност и за неутралност в културно отношение.

В резюмираното тук сравнително изследване индексът се прилага освен върху обхванатите в настоящото качествено изследване шест страни, също така и върху общо 13 други страни от ОИСР, за които можеха да бъдат получени необходимите сравнителни данни в отделните измерения⁴⁹⁷.

Правилни се оказаха теоретично обосноващите очаквания, че скандинавските страни, както и ред страни от континентална Европа, които показват високи стойности в областите на социалната и политикономическата институционализация на Социалната демокрация, показват също – при това приблизително пропорционално – високи стойности при резултатите на обществената включеност, особено в областите на предотвратяване на бедността и на социалното равенство. Привидно сравнително високата ефективност на сферата на институционализация на некоординираните пазари в САЩ по отношение на индикатора заетост, при по-внимателен анализ се оказва съмнителна, тъй като тя се съпровожда с най-високите норми на бедност и на неравенство в доходите.

Таблица 1: Подредяне на социалните демокрации

1	Швеция	25	Високо инклузивна Социална демокрация
2	Дания	24	
3	Финландия	23	
4	Норвегия	23	

⁴⁹⁷ Поради липсата на достатъчно данни, в настоящия проект не е предвидено иначе желателното в теоретично отношение използване на индекса за сравнение на всички демократични системи.

5	Холандия	20	Средно инклузивна Социална демокрация
6	Австрия	20	
7	Германия	17	
8	Япония	17	
9	Швейцария	17	
10	Белгия	16	
11	Франция	16	
12	Италия	13	Ниско инклузивна Социална демокрация
13	Канада	13	
14	Нова Зеландия	13	
15	Австрия	11	
16	Португалия	11	
17	Испания	11	
18	Великобритания	10	
19	Ирландия	8	Ексклузивна / либертарна демокрация
20	САЩ	3	

Резултатите от сравнителното изследване показват, че при огромната част от сравняваните страни става дума за Социални демокрации, които обаче се характеризират със силна градация от гледна точка на облика на инклузивния им характер⁴⁹⁸. Това налага диференциране вътре в този системен тип според степента на включеност. Скалата на подреждане се характеризира със сравнителна последователност и показва само малко скокове. Скалата на различията обаче е голяма и въпреки затъмненията в граничните области тя е значима, а в емпирично отношение е и с висока степен на важност.

Важно за разбирането на Индикатора на Социална демокра-

⁴⁹⁸ Има всички основания да се смята, че тази картина ще се промени радикално в степента, в която в сравнението се включат демокрации извън обсега на ОИСР.

ция е положението, че постигането на максимален брой точки не зависи на първо място от “щедростта” на съответните социални държави и по никакъв начин не може да се сведе до равнището на абсолютни разходи в областта на социалното осигуряване. Делът на социални услуги играе сравнително малка роля и освен това се съотнася по относителен начин към съответния брутен обществен продукт. Следователно индикаторът измерва ефектите на включеност в съответните демокрации и в нито едно от своите измерения не следи приближаването до независимите от това абсолютни нормативни стойности. Поради това висок брой точки могат да се постигнат по принцип и от общества със значително по-нисък брутен обществен продукт и по-малка “щедрост” на социални услуги отколкото класираните в момента начело скандинавски страни.

Критерият, по който явно се отличават изследваните Социални демокрации, е този за равенството. От теоретична гледна точка в това отношение решаващата тежест трябва да се постави върху неравенството на възможностите в областта на образованието. Защото то е от съществено значение за възможностите на засегнатите индивиди за участие във всички обществени сфери, при това във възраст, когато засегнатите лица трудно могат да се справят със съществуващите обстоятелства само с помощта на собствените си усилия. Поради това ниските сравнителни стойности в тази област водят до значителни ограничения на социалната демокрация. Също толкова важни са стойностите по отношение на нормата на бедност на дадено общество, тъй като бедността в голяма степен ограничава засегнатите индивиди в тяхната частна, социална и политическа автономност и по този начин довежда до чувствителна, многоизмерна и продължителна в своето действие форма на изключване.

Формата на институционализация на образователната система представлява самостоятелна институционална величина, която не е пряко зависима от пътищата на развитие в областите на социално-държавната и икономическата институциона-

лизация, но е от решаващо значение за социалното качество на социалните демокрации. Тя изглежда най-тясно свързана със стойностите на равенство на съответната политическа култура и - като следствие - на силата на възгледа за социалните основни права на всяка страна. Затова не е случайно, че най-високите стойности по отношение на социално-изравнителното действие на образователната система откриваме в скандинавските страни с универалистка структура на социалната държава. Нищо – нито от теоретична перспектива, нито от гледна точка на емпиричното преплитане на институциите – не говори против възможността към скандинавския пример да се приближат континенталните и англо-саксонските режими на социална държава. Това може да стане под натиска на икономическите императиви на обществото на знанието. Съпротивата в съществуващата политическа култура, която се предлага за обяснение на сегашните големи различия в съответствието на критериите, може според изводите на теорията на социалната демокрация да бъде преодоляна в съответните страни в обозрими срокове, при това без принципиални системни промени в другите области на институционализация. Както бе споменато, такава възможност произтича от натиска на императива на икономиката на знанието и от шока от анализа на състоянието на образованието.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Индексът има обхват на стойностите **от 0 до 25 точки**, като 0 показва липсата на всякакви белези на Социална демокрация, а 25 точки описват една напълно развита Социална демокрация.

1. Институционализирани социални и икономически основни права (максимум 2)
2. Базирана на основни права универсална социална държава (максимум 3)
3. Дял социална държава (максимум 3)
4. Координирано пазарно стопанство (максимум 3)
5. Участие в управлението на предприятията (максимум 2)
6. Норма на бедност (максимум 3)
7. Социално разслоение в образователната система (максимум 3)
8. Норма на заетост (максимум 3)
9. Равенство в доходите (максимум 3)

1. Институционализирани ли са социални и икономически основни права?

Подписали ли са и ратифицирали ли са съответните страни Пакта на ООН за икономически, социални и културни основни права от 1966?⁴⁹⁹

Да = 2; Не = 0 точки

1.	Австралия	18.12.1972	10.12.1975	(2)
2.	Белгия	10.12.1968	21.04.1983	(2)
3.	Дания	20.03.1968	06.01.1972	(2)
4.	Германия	9.10.1967	17.12.1973	(2)
5.	Финландия	11.10.1967	19.08.1975	(2)
6.	Франция		4.11.1980	(2)
7.	Ирландия	1.10.1973	8.12.1989	(2)
8.	Италия	18.01.1967	15.09.1978	(2)

---

⁴⁹⁹ Източник: Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, към 7 октомври 2005 г.

9.	Япония	30.05.1978	21.06.1979	(2)
10.	Канада		19.05.1976	(2)
11.	Холандия	25.01.1969	11.12.1978	(2)
12.	Нова Зеландия	12.11.1969	28.12.1978	(2)
13.	Норвегия	20.03.1968	13.09.1972	(2)
14.	Австрия	10.12.1973	10.09.1978	(2)
15.	Португалия	7.10.1976	31.07.1978	(2)
16.	Швеция	29.09.1976	6.12.1971	(2)
17.	Швейцария		18.06.1992	(2)
18.	Испания	28.09.1976	27.04.1977	(2)
19.	Великобритания	16.09.1968	20.05.1976	(2)
20.	САЩ	05.10.1977		(0)

2. Базирана на основни права универсална социална държава

“Щедрост” и универсалност (3), “щедрост” и ограничена универсалност (2), ограничена дейност и универсалност (1), ограничена дейност и ограничена универсалност (0)

1	Австралия	(1)
2	Белгия	(2)
3	Дания	(3)
4	Германия	(2)
5	Финландия	(3)
6	Франция	(2)
7	Ирландия	(1)
8	Италия	(2)
9	Япония	(1)
10	Канада	(0)
11	Холандия	(2)
12	Нова Зеландия	(1)
13	Норвегия	(3)
14	Австрия	(2)
15	Португалия	(1)

16	Швеция	(3)
17	Швейцария	(2)
18	Испания	(1)
19	Великобритания	(1)
20	САЩ	(0)

3. Дял социална държава

0 – 14.9% = **(0)**, 15 – 19.9% = **(1)**, 20 – 25.9% = **(2)**,
над 26% - **(3)**⁵⁰⁰

1	Австралия	18	(1)
2	Белгия	27.2	(3)
3	Дания	29.2	(3)
4	Германия	27.4	(3)
5	Финландия	24.8	(2)
6	Франция	28.5	(3)
7	Ирландия	13.8	(0)
8	Италия	24.4	(2)
9	Япония	16.9	(1)
10	Канада	17.8	(1)
11	Холандия	21.8	(2)
12	Нова Зеландия	18.5	(1)
13	Норвегия	23.9	(2)
14	Австрия	26.0	(3)
15	Португалия	21.1	(2)
16	Швеция	28.9	(3)
17	Швейцария	26.4	(3)
18	Испания	19.6	(1)
19	Великобритания	21.8	(2)
20	САЩ	14.8	(0)

⁵⁰⁰ Public social expenditure by broad social policy area of GDP; Total public social expenditure *2001) - Selection of OECD Social Indicators: How does Germany compare? (xls, 422Kb, English), 08.03.05

4. Координирано пазарно стопанство

Индекс на координация според Хол и Гинджрич (2001)⁵⁰¹, изчислен от: а) власт на притежателите на акции, б) разпръскване на властта на решение (на мениджмънта), в) големина на пазара на акции, г) Равнище на преговори за работна заплата, д) честота на смяна на работното място, е) размер на координация на работната заплата.

Областта на оценяване се разпростира от 1 (силна координация) до 0 (липса на координация):

$$1 - 0.67 = \mathbf{(3)}, 0.66 - 0.34 = \mathbf{(2)}, 0.33 - 0.10 = \mathbf{(1)}, 0.09 - 0 = \mathbf{(0)}$$

1	Австралия	0.36	(2)
2	Белгия	0.74	(3)
3	Дания	0.70	(3)
4	Германия	0.95	(3)
5	Финландия	0.72	(3)
6	Франция	0.69	(3)
7	Ирландия	0.29	(1)
8	Италия	0.87	(3)
9	Япония	0.74	(3)
10	Канада	0.13	(1)
11	Холандия	0.66	(2)
12	Нова Зеландия	0.21	(1)
13	Норвегия	0.76	(2)
14	Австрия	1	(1)
15	Португалия	0.57	(3)
16	Швеция	0.69	(2)
17	Швейцария	0.51	(3)
18	Испания	0.57	(2)
19	Великобритания	0.07	(0)
20	САЩ	0	(0)

⁵⁰¹ Hall, Peter & Gingerich, Daniel W. (2001): „Varieties of Capitalism and Institutional Complementarities in Macroeconomics: An Empirical Analysis”, Diskussionspapier präsentiert auf der jährlichen Konferenz der „American Political Science Association”, San Francisco, Cal., 30. August 2001.

5. Участие в управлении на предприятията

Участие в управлението на предприятията в Европейския съюз⁵⁰²

Значително участие (2), ограничено участие (1), липса на участие или крайно ограничено участие (0).

1	Австралия	(1)
2	Белгия	(0)
3	Дания	(2)
4	Германия	(2)
5	Финландия	(2)
6	Франция	(1)
7	Ирландия	(1)
8	Италия	(0)
9	Япония	(2)
10	Канада	(0)
11	Холандия	(2)
12	Нова Зеландия	(1)
13	Норвегия	(0)
14	Австрия	(2)
15	Португалия	(1)
16	Швеция	(2)
17	Швейцария	(0)
18	Испания	(1)
19	Великобритания	(0)
20	САЩ	(0)

---

⁵⁰² The European Company - Prospects for Board-Level-Repräsentation, Europäisches Gewerkschaftsinstitut (EGI), Hans-Böckler-Stiftung 2004 и собствена оценка за Австралия, Нова Зеландия, САЩ, Канада, Швейцария, Норвегия и Япония.

6. Норма на бедност

Процентен дял на населението с доходи под 50% от средните⁵⁰³

0 – 7.9% = (3), 8 – 10.9% = (2), 11 – 13.9% = (1), над 14% = (0)

1	Австралия	11.2	(1)
2	Белгия	7.8	(3)
3	Дания	4.3	(3)
4	Германия	8.9	(2)
5	Финландия	6.4	(3)
6	Франция	7.0	(3)
7	Ирландия	15.4	(0)
8	Италия	12.9	(1)
9	Япония	15.3	(0)
10	Канада	10.3	(2)
11	Холандия	6.0	(3)
12	Нова Зеландия	10.4	(2)
13	Норвегия	6.3	(3)
14	Австрия	9.3	(2)
15	Португалия	13.7	(0)
16	Швеция	5.3	(3)
17	Швейцария	6.7	(3)
18	Испания	11.5	(1)
19	Великобритания	11.4	(1)
20	САЩ	17.1	(0)

⁵⁰³ За годините: 2001 (Германия, Нова Зеландия, Швейцария), 2000 (Дания, Финландия, Франция, Ирландия, Италия, Япония, Канада, Холандия, Норвегия, Португалия, Швеция, Великобритания, САЩ), 1999 (Австралия, Австрия) и 1995 (Белгия, Испания). Förster, Michael/Mira d'Ercole, Marco: Income Distribution and Poverty in OECD Countries in the Second Half of the 1990ies (OECD Social, Employment and Migration Working Paper No 22,) www.oecd.org/cls/working-papers)

7. Социално разслоение в образователната система

PISA-тест: Връзка между успеха на учениците и социално-икономическия им произход⁵⁰⁴:

Сила на зависимостта между успеха на учениците по цялостната скала компетентност на четене и PISA-индекса на икономическия, социалния и културния статус (ESCS). Сила на зависимостта – средна стойност за страните на ОИСР 20.

Стойности на индекса 0 – 11 = **(3)**, 12 – 16 = **(2)**, 17 – 20 = **(1)**, над 20 = **(0)**

1	Австралия	17	(1)
2	Белгия	21	(0)
3	Дания	15	(2)
4	Германия	22	(0)
5	Финландия	9	(3)
6	Франция	22	(0)
7	Ирландия	13	(2)
8	Италия	11	(3)
9	Япония	6	(3)
10	Канада	11	(3)
11	Холандия	15*	(2)
12	Нова Зеландия	16	(2)
13	Норвегия	13	(2)
14	Австрия	14	(2)
15	Португалия	20	(1)
16	Швеция	11	(3)
17	Швейцария	19	(1)
18	Испания	16	(2)
19	Великобритания	19	(1)
20	САЩ	22	(0)

---

⁵⁰⁴ OECD 2001: Lernen für das Leben. Erste Ergebnisse der internationalen Schulleistungsstudie PISA 2000, Tabelle 8.1, S. 352.

8. Норма на заетост

(Employment / population ratio)⁵⁰⁵

0 – 60.9 = **(0)**, 61 – 65.9 = **(1)**, 66 – 69.9 = **(2)**, над 70 = **(3)**

1	Австралия	69.5	(2)
2	Белгия	60.5	(0)
3	Дания	76.0	(3)
4	Германия	65.5	(1)
5	Финландия	67.2	(2)
6	Франция	62.8	(1)
7	Ирландия	65.5	(1)
8	Италия	57.4	(0)
9	Япония	68.7	(2)
10	Канада	72.6	(3)
11	Холандия	73.1	(3)
12	Нова Зеландия	65.5	(3)
13	Норвегия	75.6	(3)
14	Австрия	66.5	(2)
15	Португалия	67.8	(2)
16	Швеция	73.5	(3)
17	Швейцария	77.4	(3)
18	Испания	62.0	(1)
19	Великобритания	72.7	(3)
20	САЩ	71.2	(3)

---

⁵⁰⁵ За 2004 г. Източник: OECD-Employment Outlook 2005

9. Равенство в доходите

Индекс Gini: 0 – 26.9 (слабо неравенство) = **(3)**, 27 – 31.9 = **(2)**, 32 – 34.9 = **(1)**, 35 – 100 (голямо неравенство) = **(0)**⁵⁰⁶

1	Австралия	35.2	(0)
2	Белгия	25.0	(3)
3	Дания	24.7	(3)
4	Германия	28.3	(2)
5	Финландия	26.9	(3)
6	Франция	32.7	(1)
7	Ирландия	35.9	(0)
8	Италия	36.0	(0)
9	Япония	24.9	(3)
10	Канада	33.1	(1)
11	Холандия	30.9	(2)
12	Нова Зеландия	36.2	(0)
13	Норвегия	25.8	(3)
14	Австрия	30.0	(2)
15	Португалия	38.5	(0)
16	Швеция	25.0	(3)
17	Швейцария	33.1	(1)
18	Испания	32.5	(1)
19	Великобритания	36.0	(0)
20	САЩ	40.8	(0)

⁵⁰⁶ За годините: 2000 (Германия, Финландия, Италия, Норвегия, Швеция, САЩ), 1999 (Холандия, Великобритания), 1998 (Канада), 1997 (Дания, Нова Зеландия, Австрия, Португалия), 1996 (Белгия, Ирландия), 1995 (Франция), 1994 (Австралия), 1993 (Япония), 1992 (Швейцария), 1990 (Испания). United Nations development Programme (2005): Human Development Report 2005 (http://hdr.undp.org/reports/global/2005/pdf/HDR05_complete.pdf) Поради различни статистически методи и изследователски процедури в други изследвания са получени отклоняващи се стойности. Вж. Förster, Michael/Mira d'Ercole, Marco: Income Distribution and Poverty in OECD Countries in the Second Half of the 1990ies (OECD Social, Employment and Migration Working Paper No 22,) www.ocio.org/cls/working_papers). В светлината на качествените изследвания стойностите на използвания тук индекс Gini изглеждат най-реалистични.

11. ЛИТЕРАТУРА

- Albert, Mathias/Linssen, Ruth/Hurrelmann, Klaus (2003): Jugend und Politik. Politisches Interesse und Engagement Jugendlicher im Lichte der 14. Shell Jugendstudie. In: Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament, B 15/2003: 3-5.
- Albert, Michel (1992): Kapitalismus gegen Kapitalismus. Frankfurt a. M.: Campus Verlag.
- Alemann, Ulrich von (1989): Organisierte Interessen in der Bundesrepublik. 2. Auflage. Opladen: Leske + Budrich.
- Alemann, Ulrich von (2000): Das Parteiensystem der Bundesrepublik Deutschland. Grundwissen Politik 26. Opladen: Leske + Budrich.
- Alemann, Ulrich von (2003): Das Parteiensystem der Bundesrepublik Deutschland. 3. überarbeitete Auflage. Opladen: Leske + Budrich.
- Aiston, Philip (1979): The United Nations' Specialized Agencies and Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. In: Columbia journal of transnational law, 18, pp. 79-118.
- Anderson, Elizabeth (1990): The Ethnical Limitations of the Market. In: Economics and Philosophy, No 6, pp. 179-205.
- Andeweg, Rudy B./Irwin, Galen A. (2002): Governance and Politics of the Netherlands. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Anheiner, Helmut K./Priller, Eckhard/Seibel, Wolfgang/Zimmer, Annette (1998): Der Dritte Sektor in Deutschland. Organisation zwischen Staat und Markt im gesellschaftlichen Wandel. 2. Auflage. Berlin: Edition Sigma.
- Anheiner, Helmut K./Priller, Eckhard/Zimmer, Annette (2000): Zur zivilgesellschaftlichen Dimension des Dritten Sektors. In: Klingemann, Hans-Dieter/Neidhardt, Friedhelm (Hrsg.): Zur Zukunft der Demokratie: Herausforderungen im Zeitalter der Globalisierung. WZB-Jahrbuch 2000. Berlin: edition sigma, S. 71-98.

- Aspling, S. (1989): 100 år i Sverige. Vagen till folkhemmet. Stockholm: Tiden.
- Atkinson, Anthony B. (1996): Income Distribution in Europe and the United States. In: Oxford Review of Economic Policy, 12, pp. 15-28.
- Barber, Benjamin R. (1995): Jihad vs. McWorld. New York: Random House.
- Baratta, Mario von (2002): Der Fischer Weltalmanach 2003. Frankfurt a. M.: Fischer Taschenbuch Verlag, S. 31-49.
- Bathke, Gustav-Wilhelm/Schreiber, Jochen/Sommer, Dieter (2000): Soziale Herkunft deutscher Studienanfänger - Entwicklungstrends der 90er Jahre. Kurzinformation Hochschulinformationssystem, A9/2000.
- Blanke, Bernhard (1998): Sozialdemokratische Reformpolitik im „aktivierenden Staat“. In: Buckmiller, Michael (Hrsg.): Opposition als Triebkraft der Demokratie, S. 492-509.
- Beck, Ulrich (1986): Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne. Frankfurt a. M.: edition suhrkamp.
- Beck, Ulrich (1997): Kinder der Freiheit. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Beck, Ulrich (1998): Politik der Globalisierung. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Beck, Ulrich (2002): Macht und Gegenmacht im globalen Zeitalter. Neue weltpolitische Ökonomie. Frankfurt a. M.: Suhrkamp Verlag.
- Benner, MatsA/ad, Torben B.P. (2000): Sweden and Denmark: Defending the Welfare State. In: Scharpf, Fritz/Schmidt, Vivien A. (Hrsg.): Welfare and Work in the Open Economy. Volume II, S. 399-466.
- Benz, Arthur/Scharpf, Fritz W./Zintl, Reinhard (1992): Horizontale Politikverflechtung. Zur Theorie von Verhandlungssystemen. Frankfurt a. M.: Campus Verlag.
- Berger, Johannes (2001): Wirtschaftssystem. In: Schäfers, Bernhard/Zapf, Wolfgang (Hrsg.): Handwörterbuch zur Gesellschaft Deutschlands. Opladen: Leske + Budrich, S. 738-750.

- Bernstein, Eduard (1910): Die Arbeiterbewegung. Frankfurt a. M.: Literarische Anstalt, Rütten & Loening.
- Beyme, Klaus von (1996): Das politische System der Bundesrepublik Deutschland. Eine Einführung. München/Zürich: Piper.
- Briggs, Asa (1961): The welfare state in historical perspective. In: Archives Euro-peenes de Sociologie 2, Heft 2, S. 221-258.
- Brock, Adolf/Wulf, Franz (1982): Zum Urteil des Bundesverfassungsgerichts über das Mitbestimmungsgesetz von 1976. Eine Dokumentation. In: diskurs. Bremer Beiträge zu Wissenschaft und Gesellschaft. Thema: Mitbestimmung zwischen Arbeiter- und Kapitalinteressen. Beiträge zur Diskussion, Heft 5, S. 140-152.
- Buergenthal, Thomas (1997): The Normative and Institutional Evolution of International Human Rights. In: Human Rights Quarterly, vol. 19, pp. 703-723.
- Bundesministerium für Bildung und Forschung (2004): Ganztagschulen - Das Investitionsprogramm „Zukunft Bildung und Betreuung“. Download unter: <http://www.bmbf.de/de/1125.php> [14.07.2004].
- Commission on Global Governance (1995): Our Global Neighborhood. Oxford University Press.
- Crouch, Colin (2001): Welfare State Regimes and Industrial Relations Systems. The Questionable Role of Path Dependency. In: Ebbenhaus, Bernhard/Manow, Philip (edit.): Comparing Welfare Capitalism. Social Policy and Political Economy in Europe, Japan and the USA. London: Routledge, pp. 105-124.
- Czada, Roland/Lutz, Susanne/Mette, Stefan (2003): Regulative Politik. Zählungen von Markt und Technik. Opladen: Leske + Budrich.
- Deutscher Bundestag (Hrsg.) (2002): Schlussbericht der Enquete-Kommission Globalisierung der Weltwirtschaft. Opladen: Leske+ Budrich.
- Deutsches PISA-Konsortium (Hrsg.) (2001): PISA 2000. Basiskom-

- petenzen von Schülerinnen und Schülern im internationalen Vergleich. Opladen: Leske + Budrich.
- Deutsches PISA-Konsortium (Hrsg.) (2003): PISA 2000. Ein differenzierter Blick auf die Länder der Bundesrepublik Deutschland. Opladen: Leske + Budrich.
- Dörner, Manfred (2000): Politische Kultur und Medienunterhaltung. Konstanz.
- Dworkin, Ronald (1981): What ist Equality? Part 2: Equality of Resources. In: Philosophy & Public Affairs, No 10.
- Dworkin, Ronald (2000): Sovereign Virtue. The Theory and Practice of Equality. London: Harvard University Press.
- Egle, Christoph (2004): Vom „Modell Deutschland“ zum „kranken Mann“ -Bilanz und Perspektive der Sozialen Demokratie in der Bundesrepublik Deutschland. In: Meyer, Thomas: Theorie der sozialen Demokratie, Band II (im Erscheinen).
- Enquete-Kommission „Zukunft des bürgerschaftlichen Engagements“, Deutscher Bundestag (2002): Bericht Bürgerschaftliches Engagement: auf dem Weg in eine zukunftsfähige Bürgergesellschaft. Opladen: Leske + Budrich.
- Esping-Andersen, Gøsta (1990): The Three Worlds of Welfare Capitalism. Cambridge: Polity.
- Esping-Andersen, Gøsta (1996): Welfare States in Transition. National Adaptations in Global Economies. London/Thousand Oaks/New Delhi: SAGE Publications.
- Esping-Andersen, Gøsta (1998): Die drei Welten des Wohlfahrtskapitalismus. Zur Politischen Ökonomie des Wohlfahrtsstaates. In: Lessenich, Stephan/Ostner, Ilona (Hrsg.): Welten des Wohlfahrtskapitalismus. Der Sozialstaat in vergleichender Perspektive. Frankfurt a. M./NewYork: Campus, S. 19-56.
- Esping-Andersen, Gøsta (1999): Social Foundations of Postindustrial Economies. Oxford: Oxford University Press.

- Esping-Andersen, Gøsta (2002a): *Why We Need a New Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.
- Esping-Andersen, Gøsta (2002b): *A Child-Centred Social Investment Strategy*. In: (ders.): *Why We Need a New Welfare State*. Oxford: Oxford University Press, pp. 68-95.
- Evers, Adalbert/Rauch, Ulrich/Stitz, Uta (2002): *Von öffentlichen Einrichtungen zu sozialen Unternehmen: hybride Organisationsformen im Bereich sozialer Dienstleistungen*. Studie der Hans-Böckler-Stiftung, *Modernisierung des öffentlichen Sektors*, Sonderband 16. Berlin: Edition Sigma.
- Fabian Essays (1962) by Shaw, George Bernard/Webb, Sidney/Wallas, Graham/The Lord Olliver/u.a. London.
- Ferrera, Maurizio/Rhodes, Martin (2000): *West European Politics. Special Issue on Recasting European Welfare States*. Volume 23, April 2000, Number 2.
- Freedom House (2003): *Country Ratings: Germany, Japan, Netherlands, Sweden, United Kingdom, United States of America*. Download unter: <http://www.freedomhouse.org/research/freeworld/2003/countryratings/> [09.06.2004].
- Frenzel, Martin (2002): *Neue Wege der Sozialdemokratie. Dänemark und Deutschland im Vergleich (1982-2002)*. Wiesbaden: Dt. Universitäts-Verlag.
- Friedrich, Horst/Wiedemeyer, Michael (1998): *Arbeitslosigkeit - ein Dauerproblem. Dimensionen, Ursachen, Strategien*. Opladen: Leske + Budrich.
- Fulton, Lionel (2001): *Britische Gewerkschaften und Arbeitsbeziehungen im Vereinten Königreich*. Friedrich-Ebert-Stiftung. Working Paper 1/2001.
- Goodman, Roger/Peng, Ito (1996): *The East Asian Welfare States: Peripatetic Learning, Adaptive Chance, and Nation-Building*. In: Esping-Andersen, Gøsta (edit.): *Welfare States in Transition. National Adaptations in Global Economies*. London/Thousand Oaks/

- New Delhij: SAGE Publications.
- Gottlieb, Robert (1993): Forcing the spring. The Transformation of the American Environmental Movement. Washington: Island Press.
- Gray, John (1995): Liberalism. Second Edition. Buckingham: Open University Press.
- Greiffenhagen, Martin/Greiffenhagen, Sylvia (2002): Handwörterbuch zur politischen Kultur der Bundesrepublik Deutschland. 2. Auflage. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- Gukenbiehl, Hermann L. (2001): Bildung und Bildungssystem. In: Schäfers, Bernhard/Zapf, Wolfgang (Hrsg.): Handwörterbuch zur Gesellschaft Deutschlands. Bundeszentrale für politische Bildung. Opladen: Leske + Budrich, S. 89-102.
- Gurgsdies, Erik (2004): Entwicklung, Ausbau und Sicherung des schwedischen Wohlfahrtsstaats. In: Meyer, Thomas: Theorie der sozialen Demokratie, Band II (im Erscheinen).
- Habermas, Jürgen (1990): Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchung zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Habermas, Jürgen (1992): Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats. Frankfurt a. M.: Suhrkamp Verlag.
- Habermas, Jürgen (1996): Die Einbeziehung des Anderen. Studien zur politischen Theorie. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Habermas, Jürgen/Luhmann, Niklas (1971): Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie. Was leistet die Systemforschung? Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Hall, Peter A./Soskice, David W. (2001): Varieties of Capitalism. The Institutional Foundations of Comparative Advantage. Oxford/New York: Oxford University Press.
- Hawken, Paul/Lovins, Amory/Lovins, L. Hunter (1999): Natural Capitalism. Creating the Next Industrial Revolution. Boston: Little

Brown & Co.

Hayek, Friedrich August von (1977): Drei Vorlesungen über Demokratie, Gerechtigkeit und Sozialismus. Tübingen: Mohr.

Hayek, Friedrich August von (1981): Die Illusion der sozialen Gerechtigkeit. Eine neue Darstellung der liberalen Prinzipien der Gerechtigkeit und der politischen Ökonomie. Landsberg am Lech: Verl. Moderne Industrie.

Heidelmeyer, Wolfgang (1997): Die Menschenrechte. 4. Auflage. Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh.

Heidenheimer, Arnold J. (1981): Education and Social Security entitlements in Europe and America. In: Flora, Peter/Heidenheimer, Arnold J. (Eds.): The Development of Welfare States in Europe and America. New Brunswick/London, pp. 269-304.

Heimann, Eduard (1929): Soziale Theorie des Kapitalismus. Tübingen: Mohr.

Heimann, Eduard (1963): Soziale Theorie der Wirtschaftssysteme. Tübingen ; Mohr.

Heitmeyer, Wilhelm (1997): Bundesrepublik Deutschland: Auf dem Weg von der Konsens- zur Konfliktgesellschaft. Frankfurt a. M.: Suhrkamp Verlag.

Heitmeyer, Wilhelm (2004a): Was treibt die Gesellschaft auseinander? Frankfurt a. M.: Edition Suhrkamp.

Heitmeyer, Wilhelm (2004b): Was hält die Gesellschaft zusammen? Frankfurt a. M.: Edition Suhrkamp.

Held, David (1995): Democracy and the Global Order. From the Modern State to Cosmopolitan Governance. Cambridge: Polity Press.

Held, David (2000): A globalizing world? Culture, economics, politics. London: Routledge.

Held, David/McGrew, Anthony (2000): The Global Transformations Reader. An Introduction to the Globalization Debate. Cambridge:

Polity Press.

- Held, David/McGrew, Anthony/Goldblatt, David/Perraton, Jonathan (1999): *Global Transformations. Politics, Economics and Culture*. Cambridge: Polity Press.
- Heller, Hermann (1934): *Staatslehre*. Herausgegeben von Gerhart Niemeyer. Leiden: A. W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij N. V.
- Heller, Hermann (1971 a): *Gesammelte Schriften. Erster Band (I): Orientierung und Entscheidung*. Leiden: A.W.Sijthoff.
- Heller, Hermann (1971b): *Gesammelte Schriften. Zweiter Band (II): Recht, Staat, Macht*. Leiden: A.W.Sijthoff.
- Hemerijck, Anton (2002): *The Self-Transformation of the European Social Model(s)*. In: Esping-Andersen, Gøsta (Hrsg.): *Why We Need a New Welfare State*. Oxford: University Press.
- Hemerijck, Anton/Unger, Brigitte/Isser, Jelle (2000): *How Small Countries Negotiate Change: Twenty-Five Years of Policy Adjustment in Austria, the Netherlands, and Belgium*. In: Scharpf, Fritz W./Schmidt, Vivien A. (Ed.): *Welfare and Work in the Open Economy. Volume II. Diverse Responses to Common Challenges*, pp. 175-263.
- Hinchman, Lew (2004a): *Die USA: Ein liberaler Wohlfahrtsstaat?* In: Meyer, Thomas: *Theorie der sozialen Demokratie, Band II* (im Erscheinen).
- Hinchman, Lew (2004b): *Nachhaltigkeit. Boden und Arbeit*. In: Meyer, Thomas: *Theorie der sozialen Demokratie, Band II* (im Erscheinen).
- Hinsch, Wilfried (2002): *Gerechtfertigte Ungleichheiten. Grundsätze sozialer Gerechtigkeit*. Berlin: de Gruyter.
- Hobhouse, Leonard Trelawny (1911): *Liberalism*. London: Williams and Norgate.
- Hoffe, Otfried (1999): *Demokratie im Zeitalter der Globalisierung*. München: Beck.

- Huntford, Roland (1971): Wohlfahrtsdiktatur. Das schwedische Modell. Frankfurt: Ullstein.
- InterAction Council (1997): Allgemeine Erklärung der Menschenpflichten. Download unter: <http://www.interactioncouncil.org> [06.06.2004].
- Jackson, Gregory (2001): The Origins of Nonliberal Corporate Governance in Germany and Japan. In: Streeck, Wolfgang/Yamamura, Kozo (Hrsg.): The Origins of Nonliberal Capitalism. Germany and Japan in Comparison. Ithaca-London: Cornell University Press, S. 121 - 170.
- Jänicke, Martin (1999): Umweltpolitik. Bonn: Dietz Verlag.
- Jahn, Detlef (2003): Das politische System Schwedens. In: Ismayr, Wolfgang (Hrsg.): Die politischen Systeme Westeuropas. 3. Auflage. Opladen: Leske + Budrich, S. 93-130.
- Kampeter, Werner (2003): Arbeitsmarkt und soziale Sicherungssysteme in Japan. Eine (partielle) Bestandsaufnahme. Tokyo: Deutsche Botschaft.
- Kampeter, Werner (2004): Soziale Demokratie in Japan. Vorbild für Deutschland? [unveröffentlichtes Manuskript].
- Kastendieck, Hans (1998): Arbeitsbeziehungen und gewerkschaftliche Interessenvertretung. In: ders./Rohe, Karl/Volle, Angelika (Hrsg.): Länderbericht Großbritannien. Geschichte. Politik. Wirtschaft. Gesellschaft. Bonn. S. 331 -357.
- Kaufmann, Franz-Xaver (2003): Varianten des Wohlfahrtsstaates. Der deutsche Sozialstaat im internationalen Vergleich. Frankfurt a. M.: edition suhrkamp.
- Kaul, Inge/Conceicao, Pedro/le Goulven, Katell/Mendoza Ronald U. (2003): Zusammenfassung. Die Bereitstellung globaler öffentlicher Güter. Globalisierung gestalten. Veröffentlichung für UNDP. New York/Oxford: Oxford University Press.
- Kayser, Folke (2000): Internationale Regulierung von Sozialstan-

- dards. Diplomarbeit im Fach Politikwissenschaft an der Universität Leipzig.
- Kersting, Wolfgang (1993): Über Liberalismus, Kommunitarismus und Demokratie. In: Göhler, G. (Hrsg.): Normative Demokratietheorie. Philosophische Begründungen der Demokratie heute. Baden-Baden: Nomos Verlag.
- Klein, Ansgar (2001): Der Diskurs der Zivilgesellschaft. Politische Hintergründe und demokratietheoretische Folgerungen. Opladen: Leske + Budrich.
- Kleinfeld, Ralf (2001): Niederlande. In: Reutter, Werner/Rütters, Peter (Hrsg.): Verbände und Verbandssysteme in Westeuropa. Opladen: Leske + Budrich, S. 287-312.
- Krell, Christian (2004): Lagger or Leader - Der britische Sozialstaat im Spiegel der sozialen Demokratie. In: Meyer, Thomas: Theorie der sozialen Demokratie, Band II (im Erscheinen).
- Lassalle, Ferdinand (1864): Die Wissenschaft und die Arbeiter. Eine Verteidigungsrede vor dem Berliner Criminalgericht gegen die Anklage die besitzlosen Klassen zum Haß und zur Verachtung gegen die Besitzenden öffentlich gereizt zu haben. Berlin: Ihring.
- Lee, Eun-Jeung (2004): Soziale Demokratie in Japan. Elemente sozialer Demokratie im japanischen System. In: Meyer, Thomas: Theorie der sozialen Demokratie, Band II (im Erscheinen).
- Lehner, Franz/Widmaier, Ulrich (2002): Vergleichende Regierungslehre. 4. überarbeitete Auflage. Opladen: Leske + Budrich.
- Leibfried, Stephan (2001): Welfare State Futures. Cambridge: University Press.
- Lepszy, Norbert (2003): Das politische System der Niederlande. In: Ismayr, Wolfgang (Hrsg.): Die politischen Systeme Westeuropas. 3. Auflage. Opladen: Leske + Budrich, S. 349-387.
- Lewis, Jane (1993): Women and Social Policies in Europe. Work, Family and The State. Cornwall: Hartnolls.

- Locke, John (1967): Zwei Abhandlungen über die Regierung. Hrsg. von Walter Euchner. Frankfurt a. M.: Europ. Verl.-Anst.
- Löwenthal, Richard (1978): Jenseits des Kapitalismus. Ein Beitrag zur sozialistischen Neuorientierung. 3. Auflage. Bonn: Dietz.
- Luhmann, Niklas (1993): Das Recht der Gesellschaft. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Lund, Brian (2002): Understanding State Welfare. Social Justice or Social Exclusion. London.
- Marshall, Thomas H. (1992): Bürgerrechte und soziale Klassen. Zur Soziologie des Wohlfahrtsstaates. Serie: Theorie und Gesellschaft, Band 22. Frankfurt a. M.: Campus Verlag.
- Matzner, Egon (1982): Der Wohlfahrtsstaat von morgen. Entwurf eines zeitgemäßen Musters staatlicher Interventionen. Wien.
- Mayntz, Renate/Rosewitz, Bernd/Schimank, U./Stichweh, R. (1988): Differenzierung und Verselbständigung. Zur Entwicklung gesellschaftlicher Teilsysteme. Frankfurt a. M./New York: Campus Verlag.
- McGrew, Anthony (2000): Democracy beyond Borders? In: Held, David/McGrew, Anthony (edit.): The Global Transformations Reader. An Introduction to the Globalization Debate. Cambridge: Polity Press, pp. 405-419.
- Meidner, Rudolf (1980): Our Concept of the Third Way. Some Remarks on the Socio-political Tenets of the Swedish Labour Movement. In: Economic and Industrial Democracy, I/3, pp. 343-369.
- Menningen, W. (1971): Ungleichheit im Wohlfahrtsstaat. Der Alva-Myrdal-Report der schwedischen Sozialdemokraten. Reinbek: Rowohlt.
- Merkel, Wolfgang (1999): Defekte Demokratien. In: Merkel, Wolfgang/Busch, Andreas (Hrsg.), Demokratie in Ost und West. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Merkel, Wolfgang (2000): Social Justice and Social Democracy at the

- Beginning of the 21st Century. Herzliya.
- Merkel, Wolfgang/Egle, Christoph/Henkes, Christian/Ostheim, Tobias/Petring, Alexander (2005): Die Reformfähigkeit der Sozialdemokratie. Regierungspolitik in Westeuropa. Wiesbaden: Verlag VS.
- Merkel, Wolfgang/Puhle, Hans-Jürgen/Croissant, Aurel/Eicher, Claudia/Thiery, Peter (2003): Defekte Demokratie. Band 1: Theorie. Opladen: Leske + Budrich.
- Merkel, Wolfgang/Krück, Mirko (2003): Soziale Gerechtigkeit und Demokratie. Auf der Suche nach dem Zusammenhang. Bonn: Friedrich-Ebert-Stiftung, Internationale Politik-Analyse.
- Meyer, Thomas (1977): Bernsteins konstruktiver Sozialismus. Eduard Bernsteins Beitrag zur Theorie des Sozialismus. Berlin/Bonn: Verlag J.H.W. Dietz Nachf. GmbH.
- Meyer, Thomas (1991): Demokratischer Sozialismus - Soziale Demokratie. Eine Einführung. Bonn: Verlag J. H. W. Dietz Nachf.
- Meyer, Thomas (2001): Mediokratie. Die Kolonisierung der Politik durch die Medien. Frankfurt a. M.: Suhrkamp Verlag.
- Meyer, Thomas (2002a): Soziale Demokratie und Globalisierung. Eine europäische Perspektive. Bonn: Verlag J.H.W. Dietz Nachf. GmbH.
- Meyer, Thomas (2002b): Identitätspolitik. Vom Missbrauch kultureller Unterschiede. Frankfurt a. M.: Suhrkamp Verlag.
- Meyer, Thomas (2005a): Theorie der Sozialen Demokratie. Band I. Wiesbaden: Sozialwissenschaftlicher Verlag.
- Meyer, Thomas (2005b): Theorie der Sozialen Demokratie. Band II, Ländervergleiche. Wiesbaden: Sozialwissenschaftlicher Verlag.
- Mill, John Stuart (1969): Über Freiheit. Frankfurt a. M.: Sauerländer.
- Mill, John Stuart (1971): Betrachtungen über die repräsentative Demokratie, herausgegeben u. eingeleitet von K. L. Shell. Paderborn.
- Milner, Henry (1989): Sweden. Social democracy in practice. Ox-

- ford: Oxford University Press.
- Müller, Michael (1999): *Der Ausstieg ist möglich: eine sichere Energieversorgung ohne Atomkraft*. Bonn: Dietz.
- Müller, Michael (2002): *Nachhaltigkeit*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Münch, Richard (1991): *Dialektik der Kommunikationsgesellschaft*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp Verlag.
- Murphy, Liam/Nagel, Thomas (2002): *The Myth of Ownership. Taxes and Justice*. Oxford: University Press.
- Näringsdepartementet (2002): *Benchmarking av näringspolitiken*.
- Naphtali, Fritz (1966): *Wirtschaftsdemokratie. Ihr Wesen, Weg und Ziel*. Frankfurt: Europ. Verlagsanstalt.
- Neidhardt, Friedhelm (1994): *Öffentlichkeit, öffentliche Meinung, soziale Bewegungen*. In: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft 34*, S. 7-41.
- Nida-Rümelin, Julian (1999): *Demokratie als Kooperation*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Nida-Rümelin, Julian (2002): *Ethische Essays*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Niesen, Peter (2002): *Die politische Theorie des Libertarianismus: Robert Nozick und Friedrich A. von Hayek*. In: Brodocz, Andre/Schaal, Gary S. (Hrsg.): *Politische Theorien der Gegenwart I*. Oppladen: Leske + Budrich, S. 77-117.
- Novy, Klaus (1978): *Strategien der Sozialisierung. Die Diskussion der Wirtschaftsreform in der Weimarer Republik*. Frankfurt a. M./New York: Campus Verlag.
- Nozick, Robert (1974): *Anarchy, State and Utopia*. Oxford: University Press.
- O'Connor, James (1998): *Natural Causes. Essays in Ecological Marxism*. New York: Guilford Press.

- Offe, Claus/Kocka, Jürgen (Hrsg.) (2000): *Geschichte und Zukunft der Arbeit*. Frankfurt: Campus.
- Office for National Statistics (2003): *Social Trends No. 33*. London.
- Paine, Thomas (1973): *Die Rechte des Menschen*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp Verlag.
- Paridon, Kees van (2004): *Wiederaufbau - Krise - Erholung. Die niederländische Wirtschaft seit 1945*. In: Wielenga, Friso/Taute, Ilona (Hrsg.): *Länderbericht Niederlande. Geschichte - Wirtschaft - Gesellschaft*. Bundeszentrale für politische Bildung. Band 399, S. 363-422.
- Pierson, Paul (2000): *The Three Worlds of Welfare Capitalism Research*. In: *Comparative Political Studies*, 33, pp. 791-821.
- Polanyi, Karl (1977): *The great transformation. Politische und ökonomische Ursprünge von Gesellschaften und Wirtschaftssystemen*. Wien: Europa Verlag.
- Powell, Martin/Hewitt, Martin (2002): *Welfare State and Welfare Change*. Buckingham: Open University Press.
- Priller, Eckhard (2001): *Der dritte Sektor international. Mehr Markt - weniger Staat?* Berlin: Edition Sigma.
- Putnam, Robert (2000): *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York.
- Putnam, Robert (2001): *Gesellschaft und Gemeinsinn. Sozialkapital im Internationalen Vergleich*. Gütersloh: Verlag Bertelsmann Stiftung.
- Rawls, John (1972): *Eine Theorie der Gerechtigkeit*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp Verlag.
- Rawls, John (1993): *Gerechtigkeit als Fairness: politisch nicht metaphysisch*. In: Honneth, Axel (Hrsg.): *Kommunitarismus. Eine Debatte über die moralischen Grundlagen moderner Gesellschaften*. Frankfurt a. M./New York: Campus Verlag, S. 36-67.
- Rawls, John (1998): *Politischer Liberalismus*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp Verlag.

- Reese-Schäfer, Walter (2000): Politische Theorie heute. München/Wien: Oldenbourg.
- Rein, Martin u.a. (1987): Stagnation and renewal in social policy: The rise and fall of policy regimes. New York: Armonk.
- Reszat, Beate (1998): Industrie- und Wirtschaftsstruktur: Charakteristika und Problemfelder. In: Pohl, Manfred/Mayer, Hans Jürgen (Hrsg.): Länderbericht Japan. Geographie. Geschichte. Politik. Wirtschaft. Gesellschaft. Kultur. Bundeszentrale für politische Bildung. Schriftenreihe Band 355, S. 278-285.
- Rhodes, Martin (2000): Restructuring the British Welfare State: Between Domestic Constraints and Global Imperatives. In: Scharpf, Fritz W./Schmidt, Vivien A. (Hrsg.) (2000a): Welfare and Work in the Open Economy. Volume II. Diverse Responses to Common Challenges. Oxford. S. 19 - 68.
- Rohatyn, Felix (1993): Introduction. In: Albert, Michel (edit.): Capitalism vs. Capitalism. How America's Obsession with Individual Achievement and Short-Term Profit Has Led It to the Brink of Collapse. New York: Four Walls Eight Windows, p. XV-XIX.
- Rosenau, James/Czempiel, Ernst Otto (1992): Governance Without Government. Order and Chance in World Politics. Cambridge.
- Rothstein, Bo (1996): The social democratic state. The Swedish model and the bureaucratic problem of social reforms. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Rothstein, Bo (1998): Just Institutions Matter. The Moral and Political Logic of the Universal Welfare State. Cambridge: University Press.
- Rothstein, Bo/Steinmo, Sven (2002): Restructuring the welfare state. Political institutions and policy change. New York: Palgrave Macmillan.
- Ruggie, John Gerard (1998): Constructing the world polity. Essays on international institutionalization. London: Routledge.
- Sachverständigenrat Bildung bei der Hans-Böckler-Stiftung (2002):

- Reformempfehlungen für das Bildungswesen. Weinheim/München: Juventa Verlag.
- Sachverständigenrat zur Begutachtung der gesamtwirtschaftlichen Entwicklung (2003): Jahresgutachten 2002/2003.
- Salamon, Lester M./Anheier, Helmut K. (1998): Der Dritte Sektor in internationaler Perspektive. In: Anheier, Helmut K./Priller, Eckhard/Seibel, Wolfgang/Zimmer, Annette (Hrsg.): Der Dritte Sektor in Deutschland. Organisation zwischen Staat und Markt im gesellschaftlichen Wandel. 2. Auflage. Berlin: Edition Sigma, S. 153-174.
- Samuelson, Paul A. (1954): The pure theory of public expenditure. In: Review of Economics and Statistics, No 36, pp. 387-389.
- Sartori, Giovanni (1997): Demokratietheorie. Darmstadt: Primus Verlag.
- Schäfers, Bernhard/Zapf, Wolfgang (2001): Handwörterbuch zur Gesellschaft Deutschlands. Bundeszentrale für politische Bildung. 2. Auflage. Opladen: Leske + Budrich.
- Scharpf, Fritz W. (1972): Demokratietheorie zwischen Utopie und Anpassung. Konstanz: Univ.-Verl..
- Scharpf, Fritz (1999): Regieren in Europa. Effektiv und demokratisch? Frankfurt a. M./New York: Campus.
- Scharpf, Fritz/Schmidt, Vivian A. (2000): Welfare and Work in the Open Economy. Volume I and II. Oxford: University Press.
- Schiller, Theo (1978): Liberalismus in Europa. Niedersächsische Landeszentrale für politische Bildung (Hrsg.). Hannover.
- Schimank, Uwe (1985): Der mangelnde Akteurbezug systemtheoretischer Erklärungen gesellschaftlicher Differenzierung - Ein Diskussionsvorschlag. In: Zeitschrift für Soziologie 14, Heft 6, S. 421-434.
- Schimank, Uwe (1988): Gesellschaftliche Teilsysteme als Akteurfiktion. In: Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie 40, Heft 3, S. 619-639.

- Schimank, Uwe (1992): Determinanten politischer Steuerung - akteurtheoretisch betrachtet. Ein Themenkatalog. In: Bußhoff, Heinrich (Hrsg.): Politische Steuerung. Steuerbarkeit und Steuerungsfähigkeit. Ein Beitrag zur Grundlagendiskussion. Baden-Baden, S. 165-191.
- Schimank, Uwe (1996): Theorien gesellschaftlicher Differenzierung. Opladen.
- Schimank, Uwe (2000): Handeln und Strukturen. Einführung in die akteurtheoretische Soziologie. Weinheim/München: Juventa.
- Schleicher, Andreas (2003): Bildung auf einen Blick 2003. OECD briefing notes for Germany.
- Schluchter, Wolfgang (1968): Entscheidung für den sozialen Rechtsstaat. Hermann Heller und die staatsrechtliche Diskussion der Weimarer Republik. Köln/Berlin: Kiepenheuer & Witsch.
- Schmid, Josef (1996): Wohlfahrtsstaaten im Vergleich. Soziale Sicherungssysteme in Europa: Organisation, Finanzierung, Leistungen und Probleme. Opladen: Leske + Budrich.
- Schmidt, Manfred G. (1998): Sozialpolitik in Deutschland. Historische Entwicklung und internationaler Vergleich. 2. Auflage. Opladen: Leske + Budrich.
- Schmidt, Manfred G. (2000): Demokratietheorien. Eine Einführung. 3. Auflage. Opladen: Leske + Budrich.
- Schmidt, Vivian A. (2000a): Still Three Models of Capitalism? The Dynamics of Economic Adjustment in Britain, Germany and France. In: Czada, Roland/Lutz, Susanne (Hrsg.): Die politische Konstitution von Märkten. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, S. 38-73.
- Schmidt, Vivian A. (2000b): Values and Discourses in the Politics of Adjustment. In: Scharpf, Fritz W./Schmidt, Vivian A.: Welfare and Work in the Open Economy. Volume I. From Vulnerability to Competitiveness. Oxford: University Press, pp. 229-309.
- Schneider, Markus (1994): Gesundheitssysteme im internationalen Vergleich. Augsburg.

- Schuppert, Gunnar Folke/Neidhardt, Friedhelm (2002): *Gemeinwohl - Auf der Suche nach Substanz*. WZB Jahrbuch 2002. Berlin: Edition Sigma.
- Schwan, Gesine (1979): *Demokratischer Sozialismus für Industriegesellschaften*. Köln: Europ. Verl.-Anst.
- Schwan, Gesine (1982): *Sozialismus in der Demokratie? Theorie einer konsequent sozialdemokratischen Politik*. Stuttgart/Berlin/Köln/Mainz: Kohlhammer.
- Schwan, Gesine (1988): *Bedingungen und Probleme politischer Stabilität*. Baden-Baden: Nomos-Verl.-Ges.
- Schwan, Gesine (1995): *Wissenschaft und Politik in öffentlicher Verantwortung. Problemdiagnosen in einer Zeit des Umbruchs*. Baden-Baden: Nomos-Verl.-Ges.
- Schwedisches Institut (1999): *Tatsachen über Schweden. Die schwedischen Medien*. Stockholm.
- Schwedisches Institut (2001): *Tatsachen über Schweden. Gymnasialschule und Erwachsenenbildung*. Stockholm.
- Schweizer, Urs (1999): *Vertragstheorie*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Seelaib-Kaiser, Martin (2001): *Globalisierung und Sozialpolitik. Ein Vergleich der Diskurse und Wohlfahrtssysteme in Deutschland, Japan und den USA*. Schriften des Zentrums für Sozialpolitik, 12. Frankfurt a. M.: Campus Verlag.
- Seifert, Karl-Heinz/Hömig, Dieter (1995): *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Taschenkommentar. 5. Auflage*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Seifert, Wolfgang (1998): *Japanische Gewerkschaften heute: Existenzbedrohung durch Kooperation*. In: Pohl, Manfred/Mayer, Hans Jürgen (Hrsg.): *Länderbericht Japan. Geographie. Geschichte. Politik. Wirtschaft. Gesellschaft. Kultur*. Bundeszentrale für politische Bildung, Schriftenreihe Band 355, S. 103-111.
- Seils, Eric (2004): *Soziale Demokratie, Beschäftigung und Wohl-*

- fahrtsstaat in den Niederlanden. In: Meyer, Thomas: Theorie der sozialen Demokratie, Band II (im Erscheinen).
- Selznick, Philip (1995): From Socialism to Communitarianism. In: Walzer, Michael (edit), Toward A Global Civil Society. Oxford: Berghahn Books, pp. 127-132.
- Sen, Amartya Kumar (1993): Moral codes and economic success. London: Suntory-Toyota Intern. Centre for Econ. and Related Disciplines.
- Sen, Amartya Kumar (1999a): Global justice: Beyond international equity. In: Kaul Inge (Hrsg.): Global Public Goods. International Cooperation in the 21st century. New York: Oxford University Press, S.116-125.
- Sen, Amartya Kumar (1999b): Human rights and economic achievements. In: ' Bauer, Joanne R. (Hrsg.): The East Asian challenge for human rights. Cambridge: Cambridge University Press, S.88-99.
- Shinkawa, Toshimitsu (1990): Nihongata no fukushi seijikeizaigaku (Politische Wohlfahrtsökonomie nach japanischer Art) Tokyo: Sanichi Shobo. (hier wurde verwendet: koreanische Übersetzung von Yun, Mun-Gu, Seoul: Hongikjae 2001).
- Smith, Adam (1974): Der Wohlstand der Nationen: Eine Untersuchung seiner Natur und seiner Ursachen. München: Beck.
- Stahnke, Holmer (1998): Japans Außenpolitik von 1854 bis 1945. In: Pohl, Manfred/Mayer, Hans Jürgen (Hrsg.): Länderbericht Japan. Geographie. Geschichte. Politik. Wirtschaft. Gesellschaft. Kultur. Bundeszentrale für politische Bildung, Schriftenreihe Band 355, S. 135-143.
- Stedward, Gail (2000): New Labour's Education policy. In: Coates, David/Lawler, Peter (Hrsg.): New Labour in power. Manchester/New York, S. 169-180.
- Streeck, Wolfgang (1994): Staat und Verbände. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Streeck, Wolfgang (1998): Internationale Wirtschaft, nationale De-

- mokratie. Herausforderungen für die Demokratietheorie. Schrift des Max-Planck-Instituts für Gesellschaftsforschung. Sonderband. Frankfurt a. M./New York: Campus Verlag.
- Swaan, Abram de (1993): Der sorgende Staat: Wohlfahrt, Gesundheit und Bildung in Europa und den USA der Neuzeit. Frankfurt a. M.: Campus Verlag.
- Thelen, Kathleen (2001): Varieties of Labour in Developed Democracies. In: Hall, Peter A./Soskice, David (Hrsg.): Varieties of Capitalism. The Institutional Foundations of Comparative Advantage. Oxford: S. 71 - 103.
- Thode, Eric (2002): Internationaler Reformmonitor - Was können wir von anderen lernen? In: Aus Politik und Zeitgeschichte, B 46-47/2002, S. 13-21.
- Timmermans, Arco (1991): Königreich der Niederlande. In: Steffani, Winfried (Hrsg.): Regierungsmehrheit und Opposition in den Staaten der EG. Opladen: Leske + Budrich, S. 283-314.
- Tinbergen, Jan (1965): International Economic Integration. Second, Revised Edition. Amsterdam.
- Vereinte Nationen (1950): Draft International Covenant on Human Rights and Measures of Implementation. Resolution 421 (V) vom 04.12.1950.
- Vester, Michael/von Oertzen, Peter u. a. (1992): Neue soziale Milieus und pluralisierte Klassensellschaft. Hannover.
- Vester, Michael/von Oertzen, Peter u.a. (1993): Soziale Milieus im gesellschaftlichen Strukturwandel. Zwischen Integration und Ausgrenzung. Köln: Bund-Verlag.
- Visser, Jelle/Hemerijck, Anton (2000): Die pragmatische Anpassung des niederländischen Sozialstaates - ein Lehrstück? In: Leibfried, Stephan/ Wagschal, Uwe (Hrsg.): Der deutsche Sozialstaat. Bilanzen - Reformen - Perspektiven. Frankfurt a. M.: Campus Verlag, S. 452-473.

- Visser, Jelle/Hemerijck, Anton (1998): Ein holländisches Wunder? Reform des Sozialstaates und Beschäftigungswachstum in den Niederlanden. Frankfurt a.M./New York: Campus.
- Vitols, Sigurt (2001): Varieties of Corporate Governance: Comparing Germany and the UK. In: Hall, Peter A./Soskice, David (Hrsg.): Varieties of Capitalism. The Institutional Foundations of Comparative Advantage. Oxford: S. 337 - 360.
- von Weizsäcker, Carl-Christian (2000): Logik der Globalisierung. Göttingen.
- von Weizsäcker, Ernst-Ulrich (1999): Das Jahrhundert der Umwelt: Vision: ökoeffizient leben und arbeiten. Frankfurt a. M.: Campus Verlag.
- von Weizsäcker, Ernst-Ulrich (2001): Von Ökoeffizienz zu nachhaltiger Entwicklung in Unternehmen. Wuppertal: Wuppertal-Institut für Klima, Umwelt, Energie GmbH.
- Wängnerud, Lena (1994): Male and Female Party Images in Sweden. In: Scandinavian Political Studies 17, S. 143-170.
- Walzer, Michael (1992): Sphären der Gerechtigkeit. Ein Plädoyer für Pluralität und Gleichheit. Frankfurt a. M.: Campus Verlag.
- Walzer, Michael (1995): Toward A Global Civil Society. Oxford: Berghahn Books.
- Wattenberg, Martin P. (1990): The Decline of American Political Parties: 1952-1988. Cambridge: Harvard University Press.
- WCED Report (World Commission on Environment and Development) (1987): Our Common Future, (auch „Brundtland-Report“ genannt) Oxford: Oxford University Press.
- Wellmer, Albrecht (1993): Bedingungen einer demokratischen Kultur. Zur Debatte zwischen Liberalen und Kommunitaristen. In: Brumlik, Micha/Brunkhorst, Hauke (Hrsg.): Gemeinschaft und Gerechtigkeit. Frankfurt a. M.

Wood, Stewart (2001): Business, Government, and Patterns of Labour Market Policy in Britain and the Federal Republic of Germany. In: Hall, Peter A./ Soskice, David (Hrsg.): Varieties of Capitalism. The Institutional Foundations of Comparative Advantage. Oxford. S. 247 -274.

Woyke, Wichard (2000): Handwörterbuch Internationale Politik. 8. Auflage. Opladen: Leske + Budrich.

Фондация “Фридрих Еберт”

Томас Майер
сътрудничеството на **Никол Брайер**

БЪДЕЩЕТО НА СОЦИАЛНАТА ДЕМОКРАЦИЯ

Българска

Първо издание

Графичен дизайн и предпечат
Графимакс ООД

Формат
60x90/16

Печатни коли 24.5